

UDC33

ე-49

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of
Economics

ეკონომისტი

EKONOMISTI

NSD

ERIH PLUS

European Reference Index for the Humanities

2017

4

ბობი-VOLUME

XIII

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

საერთაშორისო რეცენზირებადი სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი

**Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of
Economics
International Reviewed Scientific-Analytical Journal**

გამოდის 2009 წლის იანვრიდან ორ თვეში ერთხელ,
2016 წლიდან – კვარტალში ერთხელ

**Published since January 2009 once in two months,
Since 2016 - Quarterly**

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 0105, გ. ქიქოძის ქ. 14;
ტელ.: 293 34 44; 599 970103.

Edress: Tbilisi, 0105, Kikodze street,
tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103.

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭო

პროფესორები:

რამაზ აბესაძე (მთავარი რედაქტორი), იური ანანიაშვილი, როზეტა ასათიანი, გივი ბედიაშვილი, თეიმურაზ ბერიძე, გიორგი ბერუღავა, ვახტანგ ბურდული, რევაზ გველეხიანი, რევაზ გოგოხია, რევაზ კაკულია, თემურ კანდელაკი, მურმან კვარაცხელია, ალფრედ კურატაშვილი, ელგუჯა მექვაბიშვილი, სოლომონ პავლიაშვილი, ვლადიმერ პაპავა (აკადემიკოსი), უშანგი სამადაშვილი, ავთანდილ სილაგაძე (აკადემიკოსი), ავთანდილ სულაბერიძე, თეიმურაზ შენგელია, თინა ჩხეიძე, ნოდარ ჭითანავა, ნოდარ ხაღური, ეთერ ხარაიშვილი, მიხეილ ჯიბუტი.

მთავარი რედაქტორის თანაშემწე – ეკონომიკის დოქტორი **მამუკა ხუსკივაძე**
პასუხისმგებელი მდივანი – ეკონომიკის დოქტორი **თეა ლაზარაშვილი**

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭოს უცხოელი წევრები

ლარისა ბელინსკაია (ვილნიუსის უნივერსიტეტი), რუსლან გრინბერგი (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტი), სიმონე გუერჩინი (ფლორენციის უნივერსიტეტი), ვოლფგანგ ვენგი (ბერლინის ტექნიკური უნივერსიტეტი), ტომას დ. ვილგეტი (კლერმონტის უნივერსიტეტი), ელდარ ისმაილოვი (ბაქოს სოციალური მართვისა და პოლიტოლოგიის ინსტიტუტი), გინდრა კასნაუსკიენე (ვილნიუსის უნივერსიტეტის საერთაშორისო ბიზნესის სკოლა), სლავომირ პარტიცკი (იოანე პავლე II-ს სახელობის ლუბლიანას კათოლიკური უნივერსიტეტი), გალინა სავინა (ხარკოვის ტექნიკური უნივერსიტეტი), დიმიტრი სოროკინი (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტი), დაროლ ჯ. სტეინლი (პეპერდაინის უნივერსიტეტი), ალექს სტუპნიცკი (ტარას შევჩენკოს სახელობის კიევის ეროვნული უნივერსიტეტი).

SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Professors:

Ramaz Abesadze (Editor-in-chief), Yuri Ananiashvili, Rosetta Asatiani, Givi Bedianashvili, Teimuraz Beridze, Giorgi Berulava, Vakhtang Burduli, Nodar Chitanava, Tina Chkheidze, Revaz Gogokhia, Revaz Gvelesiani, Mikheil Jibuti, Revaz Kakulia, Nodar Khaduri, Eter Kharaiashvili, Alfred Kuratashvili, Murman Kvaratskhelia, Temur Kandelaki, Elguja Mkvabishvili, Vladimer Papava (academician), Solomon Pavliashvili, Ushang Samadashvili, Teimuraz Shengelia, Avtandil Silagadze (academician), Avtandil Sulaberidze.

Assistant Editor-in-chief – Doctors of economics **Mamuka Khuskivadze**

Executive Secretary – Doctors of economics **Tea Iazarashvili**

FOREIGN MEMBERS OF THE SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Larisa Belinskaia (Vilnius University), Ruslan Grinberg (Institute of Economics of RAS), Simone Guercini (University of Florence), Eldar Ismailov (Baku Institute of Social Management and Political Science), Gindra Kasnauskiene (International Business School of Vilnius University), Slavomir Partycki (The John Paul II Catholic University of Lublin), Galina Savina (Kharkiv Technical University), Dmitri Sorokin (Institute of Economics of RAS), Darrol J. Stanley (University of Pepperdine), Oleksiy Stupnitsky (Taras Shevchenko National University of Kyiv), Wolfgang Weng (Technical University of Berlin), Thomas D. Willett (Claremont Graduate University).

ს ა რ ჩ ე შ ო - CONTENTS

ეკონომიკური აზრის ისტორია –
THE HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

<i>Ramaz Abesadze, Shota Veshapidze</i> – Development of economic science in Georgia	6
<i>Рамаз Абесадзе, Шота Вешапидзе</i> – Развитие экономической науки в Грузии	12
<i>რამაზ აბესაძე, შოთა ვეშაპიძე</i> – ეკონომიკური მეცნიერების განვითარება საქართველოში	19

სექტორული ეკონომიკა – SECTORAL ECONOMY

<i>Vakhtang Burduli</i> – Problems of improvement of the sectoral structure of georgia's economy	27
<i>Вахтанг Бурдули</i> – Проблемы улучшения отраслевой структуры экономики Грузии	39
<i>ვახტანგ ბურდული</i> – საქართველოს ეკონომიკის დარგობრივი სტრუქტურის გაუმჯობესების პრობლემები (ვრცელი რეზიუმე)	51

მიკროეკონომიკა – MICROECONOMICS

<i>გიორგი ბერულავა, ირმა დიხამინჯია, ნათია ღვინჯილია</i> – მიგრაციის მიკროეკონომიკური ეფექტები შრომის ბაზარზე: საქართველოს მაგალითზე	55
<i>Berulava George, Dikhaminjia Irma, Ghvinjilia Natia</i> – The Microeconomic Effects of Migration on Labor Market: Evidence from Georgia (Expanded Summary)	75
<i>ხათუნა ბარბაქაძე</i> – კომპანიის კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაციის შესახებ	77
<i>Khatuna Barbakadze</i> – About the optimization of company structure (Expanded Summary)	81

მაკროეკონომიკა – MACROECONOMICS

<i>Строева Олеся, Комаревцева Ольга</i> – Деструктивное развитие национальной экономики в эпоху цифровизации	83
<i>Stroeva Olesya Anatolievna, Komarevtseva Olga Olegovna</i> – Destructive Development of the National Economy in the Epoch of Digitalization	89
<i>ოლეგა სტროევა, ოლეგა კომარევეცევა</i> – ეროვნული ეკონომიკის დესტრუქციული განვითარება ციფროვიზაციის ეპოქაში (ვრცელი რეზიუმე)	91

საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობები –
INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

<i>გიორგი ღაღანიძე</i> – ეფექტიანი საექსპორტო სტრატეგიების ფორმირება თანამედროვე პირობებში	92
<i>Giorgi Gaganidze</i> – Creation of the Efficiency Export Strategies in Modern Period (Expanded Summary)	107
<i>Nino Papachashvili, Paskal Zhelev, Lela Jamagidze</i> – Economic Relations between Georgia and Bulgaria: Current State and Prospects	110
<i>ნინო პაპაჩაშვილი, პასკალ ჯელევი, ლელა ჯამაგიძე</i> – საქართველო-	

ბუღალრეთის ეკონომიკური ურთიერთობები: თანამედროვე მდგომარეობა და პერსპექტივები	126

ინოვაციური ეკონომიკა – INNOVATIVE ECONOMY

<i>Tea Lazarashvili</i> – The characteristics of the formation of national innovative systems at the modern stage	130
<i>თეა ლაზარაშვილი</i> – ეროვნული ინოვაციური სისტემების ფორმირების თავისებურებები თანამედროვე ეტაპზე	135

მომსახურების სფერო – SERVICE SPHERE

<i>თენგიზ ვერულავა</i> – ჯანდაცვის სისტემის რეფორმები აშშ-ში: ინდივიდუალიზმი და უნივერსალიზმი	142
<i>Tengiz Verulava</i> – Health System Reforms in the US: Individualism and Universalism (Expanded Symmary)	152

**მაგისტრანტებისა და დოქტორანტების სამეცნიერო ნაშრომები
SCIENTIFIC WORKS OF UNDERGRADUATES AND DOCTORAL STUDENTS**

<i>Mikeladze George</i> – Investments accelerator and Tobin’s Model (Case of Georgia)	154
<i>გიორგი მიქელაძე</i> – ინვესტიციების აქსელერატორის და ტობინის მოდელი (საქართველოს მაგალითზე) (ვრცელი რეზიუმე)	162
<i>ლუკა ლაზვიაშვილი</i> – ინკლუზიური ეკონომიკური განვითარების მასასიათებლები საქართველოში	165
<i>Lazviashvili Luka</i> – The Characteristics of Inclusive Economic Development of Georgia (Expanded summary)	174

პეკონომიკური აზრის ისტორია
THE HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Ramaz Abesadze
Professor, Doctor of Economics
Shota Veshapidze
Professor, Doctor of Economics

DEVELOPMENT OF ECONOMIC SCIENCE IN GEORGIA¹

Summary

In the work are reviewed a spect of development of Economic Sciences in Georgia from its beginning up today. The attention is paid to the organizations and scientists who contributed significantly to the development of Economic Science in Georgia.

Keywords: *Kolkheti Kingdom, doctrine of mercantilism, kalmasoba, physiocratic ideas, european economic values*

Introduction

Economic development in Georgia has deep century roots. In the 6-7th centuries BC agriculture and workmanship were developed and minted "**kolkhuri tetri**" in the Colchis Kingdom. Further the high level of development was reached by Iberia (The Kartli kingdom) which had commercial relations as with the neighboring as well as with distant countries. Interesting considerations from different spheres of economic activity are given in the Georgian historical, literary, philosophical and theological sources of that time. Economic views took scientific image only in 20s of XX century.

Economic views of feudal Georgia

The economic views deserving attention were created in feudal Georgia which formed a basis for creation and development mercantilist, physiocratic and other economic doctrines. From this point of view the following historical monuments are of interest:

"Hero in a tiger skin" of Shota Rustaveli (XII century). A high level of an economic thought is noted earlier, in particular the fact that economic doctrines of mercantilism, for centuries than formation of mercantilism appear.

Beka and Abug's "Code of laws" (the XIV-XV centuries) is also a considerable source for researchers of mercantilism which contains questions, relevant for the present, on economy in general and, in particular, on agriculture, the industry and management of the financial relations.

Book by Giorgi V Brtskinvale (Brilliant) "Installment of the imperial yard" (14th century). There is visible, that trade activity already gets under government of "Minister of Finance" that corresponded to mercantilism and meant support of trade from the feudal monarchy; also the aspiration to legal regulation of state and financial activity is shown.

"Description of the Georgian Kingdom " of Vakhushti Bagrationi (XVIII century). In this capital work natural resources and in general economic capacity of Georgia are deeply investigated. Like "classics", first of all, production development, and then already trade is welcomed.

"Law" of Vakhtang the Sixth (1705-1708), contains interesting consideration about a debt, profit and rate of return, etc. The provided economic terms in his "Dasturlamali"

¹ The work is prepared on the basis of indicated literature

(*gamosagebi* (payment), *zarafi*(the moneychanger, the banker), *bazhi* (trade payment), etc.), are relevant today as well.

Ioane Batonishvili's "Kalmasoba" (end of XVIII century). From the economic point of view mercantilist views that development of trade promotes both the progress of the cities, and enrichment of the country are stated.

Views of Sul Khan-Saba Orbeliani (XVII century). On the one hand, they correspond to physiocratic ideas (which were created in 50 years of the 18th century), and on the other hand, they are similar views of classicists.

Views of Aleksandre Amilakhvari (XVIII century). They contain mercantilist views, but partially correspond to the classical, including physiocratic ideas.

Economic views of “Tergdaleuli”

In the 60th of the 18th century when fight against feudal restriction joined “**Tergdaleuli**” (“**Pirveli Dasi**” led by **Ilia Chavchavadze**), the published row of interpretations of economic character with seldom criticism to protect free business. Economic works were published by **Ilia Chavchavadze, Niko Nikoladze, Giorgi Tsereteli, Sergi Meskhi, Ivane Machabeli**, etc. In the works devoted to problems of political economy, statistics, the credit, finance the ideas of the Western European and Russian economists were extended.

Ilya Chavchavadze laid the foundation for the theory of common basis of success, formulated his own doctrine of liberalism, the concept of welfare oriented on European liberal values, the ideology of Georgian variety of economic liberalism; created the study about the transfer of European and other countries civilized values and advanced experience to Georgia, their optimal synthesis.

Niko Nikoladze has made a big contribution to matter of studying and introduction in Georgia of the European values and laid the foundation of theoretical researches of finance, the industry and other topical issues of economy of Georgia.

The big contribution to formation and development of economic science was brought by creation of the **Tbilisi State University**. Originally economic disciplines were studied at philosophical faculty where the economic department, which of organizers were **Ivane Javakhishvili and Filipe Gogichaishvili**, was created. Together with opening of the university the department of political economy has been created, **prof. Filipe Gogichaishvili** was its founder and the first head.

It should be noted that in Georgia economic views and researches have accepted system character in **Ivane Javakhishvili and Filipe Gogichaishvili's** works on which ideas a whole pleiad of scientists - economists grew up. Especially It should be noted the activity of the academician **Paata Gugushvili** who made a big contribution to formation and development of economic scientific school in Georgia.

Ivane Javakhishvili has made a big contribution to development of economic science having published the early considerable economic studies, having created a course of economic history of Georgia, having published the book “History of the Georgian Nation”, etc.

Filipe Gogichaishvili also stood at the origins of the Georgian economic science. He was the first scientist-economist who returned home at the beginning of the 20th century from Germany with doctor's degree and made the significant contribution to business of development of account and statistics; he by right is considered the founder of statistics and statistical science in Georgia.

At the department of economy and then at faculty of economy of the Tbilisi State University many professors grew up, who have made the significant contribution to development of economic science in Georgia, in particular: **Giorgi Adeishvili, Rozeta Asatiani, Klimenti Achelashvili, Valerian Bakhtadze, Iosif Bajadze, Alexander Bajelidze, George Bakradze, Sergi Beradze, Pavle Chagelishvili, Vasil Chantladze, Mikhail Chikviladze, Givi Chanukvadze,**

Tengiz Chiabrishvili, Dimitri Ciskarishvili, Bikenti Gabidzashvili, Giorgi Gaganidze, Givi Gamsaxurdia, Gia Gamkrelidze, Giorgi Gekhtman, Avtandil Giorgobiani, Giorgi Gvelesiani, Revaz Gogokhia, Levan Gokieli, Givi Goshadze, Paata Gugushvili, David Dzneladze, Niko Iashvili, Petre Jgenti, Emzar Jgerenaia, Revaz Kakulia, Levan Kharazi, Gedeon Khelaia, Jemal Khaxniashvili, Merab Khmaladze, Aleksander Kuchuxudze, Nija Khurtsidze, Shota Kistauri, Dimitri Koridze, Niko Koiava, Larisa Korganashvili, Roin Kutidze, Parmenas Lemonjava, Murtaz Magradze, Ketevan Marshava, Gabriel Megrelishvili, Iakov Meskhia, Irakli Mikeladze, Giorgi Mshvildadze, Gaioz Nadirashvili, Jemal Pachkoria, Nugzar Paichadze, Archil Pantskhava, Giorgi Papava, Vladimer Papava (senior), Vladimer Papava, Irodion Qvachaxia, Otar Sagareishvili, Ushang Samadashvili Nikoloz Tkeshelashvili, Grigol Todua, Mirian Tukhashvili and etc

Now at faculty successfully conduct the activity professors: the decan of faculty Teimuraz Beridze (who has made a powerful contribution to development of problems of the economic theory, postcommunist transformation of economy and economy of Caucasus and Georgia), the former and real heads of department professors: Iuri Ananiashvili, Simon Gelashvili, Revaz Gvelesiani, Irakli Kovzanadze, Elguja Mekvabishvili, Davit Narmania, Avtandil Silagadze, Demur Sichinava, Nugzar Todua, Teimuraz Shengelia, Nodar Khaduri, Elena Kharatsbadze, Eter Kharashvili, Ioseb Khelashvili etc.

The big role in development of science in general and, including, economic science, was played by creation of **Academy of Sciences of the Georgian SSR** (1941) with research institutes of a different profile. Academicians and corresponding members in the field of economic science are:

Irakli Mikeladze. Academician of Academy of Sciences of Georgia (1969). First economist academician. The main sphere of his scientific research was the economy of industry. He has made a big contribution to development of theoretical and practical questions of planning of the national economy, his works are devoted also to specialization and complex development of the national economy of the Georgian SSR.

Paata Gugushvili. Academician of Academy of Sciences of Georgia (1974). The special merit belongs in development of theoretical and practical problems in questions of political economy, history of a social and political thought, in development and planning of the national economy, sociology, demography, bibliology, social and economic development of Transcaucasia and Georgia.

Avtandil Gunia. Academician of Academy of Sciences of Georgia (1979). His works are devoted to rates and proportions of economic growth. In the last years of life actively he worked on the concept of economic independence of Georgia in the conditions of transition to the market relations. He investigated prospects of mutually advantageous cooperation with the USA and other economically developed countries.

Vasili Chantladze. Academician of Academy of Sciences of Georgia (1979). On the basis of fundamental studying of views of Shota Rustaveli and Sul Khan-Saba Orbeliani confirmed that the Georgian theoretical and applied economic thought corresponded to the processes happening in world economy. His contribution to studying the theory and history of finance of prereform East Georgia of the 19th century is considerable.

Vladimer Papava. Academician of National Academy of Sciences of Georgia (2013). It should be noted his special contribution to elaboration and creative development of questions of the economic theory and mathematical modeling of economy, macroeconomic, the theory of post-communist transformation of economy and economy of Georgia and the Caucasus. He has developed the theory of post-communist transformation of economy under the name "necroeconomics" which has wide recognition. He has also created bases of Laffer-Keynesian synthesis, and the Economies without Taxes model has been constructed, indexes of tax corruption, etc. have been developed. Original considerations of V. Papava are published in many editions in the USA, in the countries of Europe and Asia having in an impact-factor. He

holds a specific place in development of economic science of Georgia, her promoting and distribution on the international scene for the last three decades.

Avtandil Silagadze. Academician of National Academy of Sciences of Georgia (2013) who has made a special contribution to development of theoretical and practical questions of history of economic thought and transformation of economy of Georgia of the Post-Soviet period and also a big contribution both in development of national economic doctrines (Ilya Chavchavadze, Niko Nikoladze), and in their edition in English, in representation and acquaintance to the international community. Also he in the mid-nineties, for the first time in the history of Georgia (together with the prof. Anzor Totadze) analysed, grouped and published full statistical data on names and surnames, widespread in Georgia. His works are published in the USA, Germany, Sweden, Russia, some of them are entered in the list of educational literature of some foreign universities, including the USA.

Valerian Melkadze. Corresponding member of Academy of Sciences of Georgia (1979). He created the latest direction in economic science. He was one of founders of regional economy; on the example of Georgia in the conditions of the USSR the first who developed methodology and a method of calculation of national income, than he created a real picture of economic capacity of Georgia and its application.

Leo Chikava. Corresponding member of National Academy of Sciences of Georgia (1997) who made a thorough contribution to elaboration and development of various spheres of economy (the industry, service, etc.), also methodological and applied problems of demographic science.

The special role in development of economic science belongs to research institutes:

The Institute of Economy of Academy of Sciences of Georgia (1944), now is called Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of Economics. In the Soviet years development of separate problems of socialist economy and also terminological and demographic questions was the main subject of the Institute. Now the subject of the Institute covers problems of theoretical and applied nature of improvement of functioning of market economy. academician **Paata Gugushvili** was the founder and the first director of the Institute: the following: academician **Avtandil Gunia**, academician **Vladimer Papava**, professor **Giorgi Tsereteli** (his contribution to development of economic-mathematical, economic and ecological and macroeconomic problems and the economic theory, also problems of formation and development of market economy is considerable), now the director of the Institute is professor **Ramaz Abesadze** (who has made the significant contribution to development of problems of the industry, macroeconomics, economy of environmental management and environment protection, formation and development of market economy, problems of theoretical and applied nature of economic development and economic regress). Among other staff of the Institute it is necessary to mark out professors: Iovel Asatiani, Valerian Bakhtadze, Iosif Bajadze, Givi Bedianashvili, Sergi Beradze, Teimuraz Beridze, Aleksandr Bregvadze, Mikhail Gvelesiani, Kirile Gogoberidze, Philippe Gogichashvili, Revaz Gogokhia, Valerian Datukishvili, Dursun Diasamidze, David Jangulashvili, Amiran Jibuti, Mikhail Jibuti; Niko Iashvili, Akaki Kakabadze, Mikhail Kakhelidze, Luarsab Karbelashvili, Tinatin Kurdadze, Nunu Kistauri, Dimitri Koridze, Paata Leiashvili, Valerian Melkadze, Roman Mitaishvili, Apolon Nutsbidze, Giorgi Papava, Vladimir Papava, Mikhail Roketlishvi, Archil Stepanishvili, Avtandil Sulaberidze, Ushangi Samadashvili, Vasil Chantladze, Tamaz Chikvaide, Leo Chikava, Archil Tetrauli, Nikoloz Tkeshelashvili, Mikhail Tokmazishvili, Tinatin Chkheidze, Raphael Kharbedia, Bekirbi Khasia, Candidates of Economic Sciences: Robert Aburjanidze, Otar Avalishvili, Tamaz Akubardia, Tsiala Benashvili, Gia Bregvadze, Shalva Burduli, Merab Gvelesiani, Lili Gvenetadze, Nata Davlasheridze, Lina Datunashvili, Gulnaz Erkomaishvili, Bondo Zarnadze, Nukri Zakariadze, Nazira Kakulia, Eter Kakulia, Bidzina Kelenjeridze, Temur Kochiashvili, David Kurtanidze, Valentina Mishina, Shura Margvelashvili, Marina Muchiashvili, Vladimer Papava (Sr.), Sergo Soselia, Zurab Soselia,

Nodar Ulumberashvili, Natia Shiolashvili, Marina Tsutskiridze, Roman Kharbedia, Tengiz Khoshtaria, etc. Now the former and current managers of departments, the doctors of Sciences are distinguished by their productive work: Giorgi Berulava, Vakhtang Burduli, Alfred Kuratashvili, Roland Sarchimelia Aziko Sisvadze and Candidates of Economic Sciences: Nanuli Arevadze, Nana Bibilashvili, Tea Lazarashvili, Iza Natelauri, Zurab Revishvili, Tengiz Kavtaradze, Mamuka Khuskivadze, Revaz Javakhishvili and also professors Rozeta Asatiani and Murman Kvaratskhelia, etc.

Research institute of economy and planning of the national economy at the State planned committee of Georgia (1963). At Institute scientific research was conducted on topical issues of economy, planning and management, At different times its founder **Valerian Melkadze, Kandid Charkviani** (his works are generally devoted to history of development of economic branches, in particular the industry, power industry in Georgia), **Valerian Advadze** (his works are devoted to problems of history of the national economy), **Yakov Meskhia** (his works are devoted to problems of management and forecasting of economy), **Nodar Chitanava** (his works are devoted to problems of transition of national economy to market economy, also problems of relationship of economy and the state during a transition period), **Sergo Sanadze** (works on problems of interindustry balance). **Sergo Sanadze** (works on the problems of intersectoral balance). It should be noted works of employees: Otar Georgobiani, Shalva Gogiashvili, Ambrosi Grishikashvili, Ketevan Dadiani, Omar Vashakidze, David Iakobidze, Revaz Kakulia, Mamulo Kekelidze, Gia Malashkhia, Domentia Mouravidze, Giorgi Papava, Nugzar Santeladze, Nazi Pirtskhalava, Guram Kupunia, Nizhi Khurtsidze, Tamaz Chikvaidze, Demur Chomakhidze, Leo Khaburdzania, Elene Khoshtaria, etc. The institute functioned till 2006.

Research Institute of finances. The only scientific institution of an economic profile which has been created after restoration of the state independence of Georgia (1992). The institute conducted scientific research on topical issues of the financial and budgetary policy, monetary and credit and currency policy, account, the analysis, audit and financial and economic forecasting. Directors of Institute were professors: **Iakov Meskhia, prof. Revaz Basaria** (his works are devoted to financial and payment problems). Among other employees it should be noted works of: Jemal Shatirishvili, Valerian Zurabishvili, Leo Khaburdzania, Eduard Tsiramua and other. The institute functioned till 2007.

Institute of demography and sociological researches of Academy of Sciences of Georgia (1991). Now Institute of demography and sociology at the State university of Ilya. The main scientific direction of the Institute is demography and social and economic transformation of family in the conditions of the newest type of reproduction of the population. The director and the founder of the Institute was **Leo Chikava**, now the director is the prof. **Avtandil Sulaberidze** (the sphere of his research are the problems of demographic behavior of the population at the present stage are). Works of staff of Institute should be noted: GiaTsuladze, Elguja Menabdishvili, Anzor Totadze, Vaja Lortkipanidze, etc.

Institute of economy and organization of agriculture (1958) which in the subsequent is renamed into Institute of agrarian economy (2005). The institute worked on many problems of agricultural production, directors were professor **Andro Nijaradze, Petre Jgenti** (his works are devoted to problems of placement and specialization of agricultural production, Vakhtang Papunidze (generally he worked on problems of an intensification of agricultural production), **Vakhtang Burkadze** (his work are generally devoted to problems of economic assessment of the earth), **Omar Keshelashvili** (he worked on problems of specialization, intensification, forecasting and management of agricultural production), academic doctor of economy **Avtandil Lapachi** (he studies questions of economy of the food industry). Among other staff it should be noted works of: Otar Alekoshvili, Robert Andguladze, Giorgi Dogonadze, Otar Tatishvili, Niko Chincharauli, Ivane Janiashvili, etc. The institute functioned till 2011.

In development of economic science the significant role played the edition of magazines: *Ekonomisti* (the editor-in-chief, prof. Ramaz Abesadze), the printed and electronic magazine is published by TSU Paata Gugushvili Institute of Economy and indexed in a big searching electronic base –ERIH), "**Economy and Business**" (the editor-in-chief, prof. Revaz Gogokhia, the editor Tamaz Zubiashvili), the magazine is published at TSU faculty of economy and business. The significant role played the edition of magazines: "**Achali Ekonomisti**" (the editor-in-chief, prof. Loid Karchava), "**Business engineering**" (chief editor, prof. Alexander Sichinava), "**Ekonomika**" (editor-in-chief, prof. Rezo Shengelia), "**Social Economics**" (the editor-in-chief, prof. Vakhtang Datashvili), "**Metsniereba da Tskhovreba**" (the editor-in-chief, prof. Revaz Javakhishvili). "**gadasachadebi**" (the editor-in-chief, prof. David Jalagonia). Works of the Georgian and foreign erudite economists are published in these magazines.

For creation of basic researches and for introduction of the significant contribution to development of economic science in Georgia the state awards group of professors (1975): Grigol Buachidze, Gia Malashkhia, Valerian Melkadze, Petre Zhgenti, Nugzar Santeladze, Kandid Charkviani and group of scientists (2004): Yuri Ananiashvili, Klementi Achelashvili, Iakov Meskhia, Vladimer Papava, Avtandil Silagadze, Giorgi Tsereteli.

Now in the leading higher education institutions of Georgia Doctors of Economics professors: successfully conduct the activity.: Anzor Abralava, Vladimir Akhalaia, Niko Bakashvili, Evgeny Baratashvili, Lali Chagelishvili, Niko Chikhladze, Vladimir Glonti, Levan Grigalashvili, Karlo Gurtskaia, Merab Kakulia, Teimuraz Kandelaki, Revaz Kharebava, Paata Koguashvili, Revaz Lordkipanidze, Gia Malashkhia, Revaz Manvelidze, Ramaz Otinashvili, Solomon Pavliashvili, Vakhtang Sartania, Milord Sichinava, George Tsaava, Shota Veshapidze etc.

References

- Asatiani R. 2014. Small encyclopedia of modern economy. TB., Siakhle. (in Georgian);
Metreveli, R., 1972. Outlines from history of feudal Georgia. TB. (in Georgian language);
Silagadze A., Doctors of Economics. TB., "Innovation", 2010 (in Georgian);
Silagadze A., 2005. Encyclopedic dictionary of economy. Tb., "TGU Publishing house" (in Georgian);
G. Chanukvadze. , 2001. Retrospective of the Georgian economic thought. Tb., "Pirveli stamba" (in Georgian);
Gugushvili P., 1961, Economic science. In the book: "Science in Georgia for 40 years". Tb. (in Georgian);
Silagadze A., 2010. Aspects of economic doctrines in Georgia. San Francisco; Georgian SSR, 1991. Encyclopedic reference book. TB., "GES".

Рамаз Абесалзе

Доктор экономических наук, профессор

Шота Вешапидзе

Доктор экономических наук, профессор

РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ В ГРУЗИИ²

Резюме

В работе рассмотрены некоторые аспекты развития экономических наук в Грузии от начала до сегодняшнего дня. Особое внимание уделено тем организациям и ученым, которые значительно способствовали разработке экономической науки в Грузии.

Ключевые слова: *Колхидское королевство, доктрина меркантилизма, калмасоба, сделка королевского двора, физиократические идеи, европейские экономические ценности.*

Введение

Экономическое развитие в Грузии имеет глубокие вековые корни. В VI-VII веках до н. э. в Колхидском Царстве было развито сельское хозяйство и ремесленничество, чеканилась «**колхури тетри**». В дальнейшем высокого уровня развития достигла Иберия (Картлийское царство), которая имела торговые связи как с соседними, так и дальними странами. В грузинских исторических, литературных, философских и теологических источниках того времени приведены интересные соображения из разных сфер экономической деятельности. Экономические взгляды научный характер принял только в 20-х гг. XX века.

Экономические взгляды феодальной Грузии

Заслуживающие внимания экономические взгляды сформировались в феодальной Грузии, которые послужили основой для создания и развития меркантилистских, физиократических и других экономических доктрин. С этой точки зрения представляют интерес следующие исторические памятники:

«**Витязь в тигровой шкуре**» **Шота Руставели (XII в.)**. В нем виден высокий уровень экономической мысли, в особенности отмечается то, что вырисовываются экономические доктрины меркантилизма, на столетия раньше до становления меркантилизма.

«**Судебник**» **Бека и Агбуга (XIV – XV вв.)** также является значительным источником для исследователей меркантилизма, который содержит актуальные для современности вопросы по экономике в целом и, в частности, сельскому хозяйству, промышленности и управлению финансовыми отношениями.

Книга Георгия V Брцкинвале (Блистательного) «Устройство царского двора» (XIV в.). В ней видно, что торговая деятельность уже попадает под правление «министра финансов», что соответствовало меркантилизму и означало поддержку торговли со стороны феодальной монархии; также проявляется стремление к правовому регулированию государственно-финансовой деятельности.

«**Описание Царства грузинского**» **Вахушти Багратиони (XVIII в.)**. В этом капитальном труде глубоко исследованы природные ресурсы и в целом экономический потенциал Грузии. Подобно «классикам», в первую очередь, приветствуется развитие производства, а потом уже торговли.

² Работа подготовлена на основе указанной литературы

«**Право** **Вахтанга Шестого (1705-1708 гг.)**, содержит интересные соображения о долге, прибыли и норме прибыли и др. Приведенные экономические термины в его «Дастурламали» (*გამოსაგები* (выплата), *ზარაფი* (меняла, банкир), *ბაჟი* (торговая выплата) и др.), актуальны и сегодня.

«**Калмасоба**» **Иоанна Батонишвили (конец XVIII в.)**. С экономической точки зрения высказаны меркантилистские взгляды о том, что развитие торговли способствует как развитию городов, так и обогащению страны.

Взгляды Сулхан-Саба Орбелиани (XVII в.). С одной стороны, они соответствуют физиократическим идеям (которые сформировались в 50 годах 18 века), а с другой стороны, они близки взглядам классиков.

Взгляды Александре Амилахвари (XVIII в.). Они содержат меркантилистские взгляды, но частично соответствуют классическим, в том числе физиократическим идеям.

Экономические взгляды Тергдалеули

В 60-х гг. 18-го века, когда в борьбу с феодальной ограниченностью вступили «**Тергдалеули**» (группа «**Пирвели даси**» во главе с **Ильей Чавчавадзе**), печатавших ряд трактовок экономического характера с критикой крепостного права, в защиту свободного предпринимательства. Экономические работы публиковали **Илья Чавчавадзе**, **Нико Николадзе**, **Георгий Церетели**, **Серги Месхи**, **Иванэ Мачабели** и др. В работах, посвященных проблемам политической экономии, статистики, кредита, финансов, распространялись идеи западноевропейских и русских экономистов.

Илья Чавчавадзе создал теорию общих основ успеха, сформулировал собственную доктрину либерализма, концепцию благосостояния, ориентированную на европейских либеральных ценностях, идеологию грузинской разновидности экономического либерализма; создал учение о перенятии Грузией цивилизованных ценностей и передового опыта Европы и других стран, об их оптимальном синтезе.

Нико Николадзе внес большой вклад в дело изучения и внедрения в Грузию европейских ценностей и заложил основу для теоретических исследований финансов, промышленности и других актуальных вопросов экономики Грузии.

Большой вклад в формирование и развитие экономической науки внесло создание **Тбилисского государственного университета**. Первоначально экономические дисциплины изучались на философском факультете, при котором было создано экономическое отделение, организаторами которого были **Иванэ Джавахишвили** и **Филипе Гогичаишвили**. Вместе с открытием университета была создана кафедра политэкономии, ее основателем и первым заведующим был **проф. Филипе Гогичаишвили**.

Следует отметить, что в Грузии экономические взгляды и исследования приняли системный характер в трудах **Иванэ Джавахишвили** и **Филипе Гогичаишвили**, на идеях которых выросла целая плеада ученых-экономистов. Особенно должны отметить деятельность академика **Паата Гугушвили**, который внес большой вклад в формирование и развитие экономической научной школы в Грузии. **Иванэ Джавахишвили** внес большой вклад в развитие экономической науки опубликовав первые значительные экономические исследования, создав курс экономической истории Грузии, издав книгу «История грузинской нации» и др.

Филипе Гогичаишвили также стоял у истоков грузинской экономической науки. Он был первым ученым-экономистом, который вернулся в начале 20 века из Германии на родину с докторской степенью и внес значительный вклад в дело развития учета и статистики по праву считается основателем статистики и статистической науки в Грузии.

На отделении экономики и в последствии на факультете экономики Тбилисского государственного университета выросло много профессоров, которые внесли значительный вклад в дело развития экономической науки в Грузии, в частности: Георгий Адеишвили, Розета Асатиани, Климентий Ачелашвили, Валериан Бахтадзе, Иосиф Баджадзе, Георгий Бакрадзе, Александр Баджелидзе, Сергей Берадзе, Бикентий Габидзашвили, Георгий Гаганидзе, Гия Гамкрелидзе, Гиви Гамсахурдия, Георгий Гехтман, Георгий Гвелесиани, Автандил Гиоргобиани, Реваз Гогохия, Леван Гокиели, Гиви Гошадзе, Паата Гугушвили, Давид Дзнеладзе, Емзар Джгереная, Нико Иашвили, Реваз Какулия, Джемал Кахниашвили, Иродион Квачахия, Шота Кистаури, Лариса Корганашвили, Димитрий Коридзе, Нико Коява, Роин Кутидзе, Александр Кучухидзе, Пармен Лемонджава, Муртаз Маградзе, Кетеван Маршава, Габриель Мегрелишвили, Яков Месхия, Ираклий Микеладзе, Георгий Мшвилдадзе, Гайоз Надирашвили, Нугзар Пайчадзе, Арчил Панцхава, Георгий Папава, Владимир Папава (старший), Владимир Папава, Джемал Пачкория, Петре Жгенти, Отар Сагарейшвили, Ушанг Самадашвили, Николоз Ткешелашвили, Григол Тодуа, Мириан Тухашвили, Павле Чагелишвили, Васил Чантладзе, Гиви Чануквадзе, Тенгиз Чиабришвили, Михаил Чиквиладзе, Дмитрий Цискаришвили, Леван Харази, Гедеон Хелая, Мераб Хмаладзе, Нижа Хурцидзе и др.

В настоящее время на факультете успешно ведут свою деятельность профессор: декан факультета **Теймураз Беридзе** (внесший весомый вклад в разработку проблем экономической теории, посткоммунистической трансформации экономики и экономики Кавказа и Грузии), бывшие и настоящие руководители кафедры профессора Юрий Ананиашвили, Симон Гелашвили, Реваз Гвелесиани, Ираклий Ковзанадзе, Элгуджа Меквабишвили, Давид Нармания, Автандил Силагадзе, Демур Сичинава, Нугзар Тодуа, Теймураз Шенгелия, Нодар Хадури, Элене Харабадзе, Этер Хараишвили, Иосиф Хелашвили.

Большую роль в развитии науки вообще и, в том числе, экономической науки, сыграло создание **Академии наук Грузинской ССР** (1941) с научно-исследовательскими институтами разного профиля. Академиками и член-корреспондентами в области экономической науки являются:

Ираклий Микеладзе. Академик Академии наук Грузии (1969). Первый экономист-академик. Основной сферой его научного исследования являлась экономика промышленности. Большой вклад внес в разработку теоретических и практических вопросов планирования народного хозяйства, его труды посвящены также специализации и комплексному развитию народного хозяйства Грузинской ССР.

Паата Гугушвили. Академик Академии наук Грузии (1974). Особая общественной и политической мысли, в развитии и планировании народного хозяйства, социологии, демографии, библиологии, социально-экономического развития Закавказья и Грузии.

Автандил Гуния. Академик Академии наук Грузии (1979 г.). Его труды посвящены темпам и пропорциям экономического роста. В последние годы жизни активно работал над концепцией экономической независимости Грузии в условиях перехода на рыночные отношения. Исследовал перспективы взаимовыгодного сотрудничества с США и другими экономически развитыми странами.

Василий Чантладзе. Академик Академии наук Грузии (1979 г.). На основе фундаментального изучения воззрений Шота Руставели и Сулхан-Саба Орбелиани подтвердил, что грузинская теоретическая и прикладная экономическая мысль соответствовала происходящим в мировой экономике процессам. Значителен его вклад в изучение теории и истории финансов дореформенной восточной Грузии 19 века.

Владимир Папава. Академик Национальной академии наук Грузии (2013 г.). Следует отметить особый его вклад в разработку и в креативное развитие вопросов экономической теории и математического моделирования экономики, макроэкономики, теории

посткоммунистической трансформации экономики и экономики Грузии и Кавказа. Он разработал теорию посткоммунистической трансформации экономики под названием «некроэкономика», которая имеет широкое признание. Им также созданы основы лафферо-кейнсианского синтета и построена модель «Экономики без налогов», разработаны индексы налоговой коррупции, и др. Оригинальные соображения **В. Папава** опубликованы во многих изданиях в США, в странах Европы и Азии, имеющих в импакт-фактор. Он занимает особое место в развитии экономической науки Грузии, ее популяризации и распространении на международной арене за последние три десятилетия.

Автандил Силагадзе. Академик Национальной академии наук Грузии (2013 г.), внесший особый вклад в разработку теоретических и практических вопросов истории экономической мысли и трансформации экономики Грузии постсоветского периода, а также большой вклад как в разработку национальных экономических доктрин (**Илья Чавчавадзе, Нико Николадзе**), так и в их издании на английском языке, в представлении и ознакомлении международному сообществу. Также он в середине 90-х годов, впервые в истории Грузии (совместно с проф. **Анзором Тотадзе**) проанализировал, сгруппировал и опубликовал полные статистические данные об распространенных в Грузии именах и фамилиях. Его труды изданы в США, Германии, Швеции, России, отдельные из них внесены в список учебной литературы некоторых иностранных университетов, в том числе США.

Валериан Мелкадзе. Член-корреспондент Академии Наук Грузии (1979 г.) Создал новейшее направление в экономической науке. Он был одним из основателей региональной экономики; на примере Грузии в условиях СССР первым разработал методологию и методику расчета национального дохода, чем создал реальную картину экономического потенциала Грузии и его применения.

Лео Чикава. Член-корреспондент Национальной академии наук Грузии (1997 г.), внесший основательный вклад в разработку и развитие различных сфер экономики (промышленность, обслуживание и др.), также методологических и прикладных проблем демографической науки.

Особая роль в деле развития экономической науки принадлежит научно-исследовательским институтам:

Институт экономики Академии наук Грузии (1944 г.), в настоящее время называется Институт экономики имени Паата Гугушвили Тбилисского государственного университета им. Ив. Джавахишвили. В советские годы основной тематикой Института была разработка отдельных проблем социалистической экономики, а также терминологических и демографических вопросов. В настоящее время тематика института охватывает проблемы теоретического и прикладного характера улучшения функционирования рыночной экономики. Основателем и первым директором института был академик **Паата Гугушвили**, в последующем: академик **Автандил Гуния**, академик **Владимир Папава**, профессор **Георгий Церетели** (значителен его вклад в разработку экономико-математических, экономико-экологических и макроэкономических проблем и экономической теории, также проблем формирования и развития рыночной экономики), в настоящее время директором Института является профессор **Рамаз Абесадзе** (внесший значительный вклад в разработку проблем промышленности, макроэкономики, экономики природопользования и защиты окружающей среды, формирование и развитие рыночной экономики, в проблем теоретического и прикладного характера экономического развития и экономического регресса). Среди других сотрудников Института следует отметить профессоров: Розета Асатиани, Иовел Асатиани, Валериан Бахтадзе, Иосиф Баджадзе, Гиви Бедианашвили, Сергей Берадзе, Теймураз Беридзе, Александре Брегвадзе, Михаил Гвелесиани, Кириле Гогоберидзе, Филиппе Гогичаишвили, Реваз Гогохия, Валериан Датукишвили, Амиран Джибути, Михаил Джибути; Нико Иашвили, Акакий Какабадзе, Михаил Кахетелидзе, Луарсаб Карбела-

შვილი, Мурман Кварацхелия, Димиртий Коридзе, Паата Леиашვილი, Валериан Мелкадзе, Роман Митаишვილი, Аполлон Нуцубидзе, Георгий Папава, Владимир Папава, Зураб Ревизишვილი, Михаил ракетлишვილი, Роланд Сарчимелия, Азико Сисвадзе, Арчил Степанишვილი, Автандил Сулаберидзе, Ушанგი Самадшვილი, Васил Чантладзе, Тамаз Чикваидзе, Лео Чикава, Арчил Тетраული, Николоз Ткешელაშვილი, Михаил Токмазишვილი, Тინათин Чхеიძე, Рафаэль Харбедия, Бекирби Хасия, кандидаты экономических наук: Роберт Абурджанидзе, Отар Авалишვილი, Тамаз Акубардия, Циала Бенашვილი, Нана Бибилашვილი, Гия Брегдадзе, Шалва Бурдули, Мераб Гвелесиани, Лили Гვენтадзе, Ната Давлашеридзе, Лина Датунашვილი, Дурсун Диасамидзе, Реваз Джавахишვილი, Давид Джангулашვილი, Гулназ Еркомаишვილი, Бондо Зарнадзе, Нукри Закариадзе, Назира Какулия, Этер Какулия, Тенгиз Кавтарадзе, Бидзина Келенджеридзе, Нуну Кистаური, Темур Кочиашვილი, Тინათин Курдадзе, Давид Куртанидзе, Валентина Мишина, Шура Маргвелашვილი, Марина Мучиашვილი, Иза Нателаური, Владимир Папава (старший), Серго Соселия, Зураб Соселия, Нодар Улумберашვიли, Натия Шиолашვიли, Марина Цуцкиридзе, Роман Харбедия, Тенгиз Хоштария и др. В настоящее время плодотворной работой отличаются бывшие и нынешние заведующие отделов доктора наук, главные научные сотрудники: Георгий Борулава, Вахтанг Бурдули, Альфред Кураташвили и кандидаты экономических наук: Нанули Аревадзе, Теа Лазаршвили, Мамука Хускивадзе.

Научно-исследовательский институт экономики и планирования народного хозяйства при Государственном плановом комитете Грузии (1963 г.). В Институте научные исследования велись по актуальным вопросам экономики, планирования и управления, в разное время во главе Института стояли его основатель **Валериан Мелкадзе**, **Кандид Чарквиани** (его труды в основном посвящены истории развития экономических отраслей, в особенности промышленности, электроэнергетики в Грузии), **Валериан Адвадзе** (его труды посвящены проблемам истории народного хозяйства), **Яков Месхия** (его труды посвящены проблемам управления и прогнозирования экономики), **Нодар Читанава** (его труды посвящены проблемам перехода национальной экономики на рыночную экономику, также проблемам взаимоотношения экономики и государства в переходный период), **Серго Санадзе** (работает над проблемами межотраслевого баланса). Следует отметить труды сотрудников: Отара Георгобидзе, Шалвы Гогиашвили, Амброся Гришикашвили, Кэтеван Дадияни, Омара Вашакидзе, Давида Иакобидзе, Реваса Какулия, Мамуло Кекелидзе, Гии Малашхия, Доментия Моуравидзе, Георгия Папава, Нугзара Санталадзе, Нази Пирцхалава, Гурама Купуня, Нижи Хурцидзе, Тамаза Чикваидзе, Демура Чомахидзе, Лео Хабурдзания, Элене Хоштария и др. Институт функционировал до 2006 года.

Научно-исследовательский институт финансов. Единственное научное учреждение экономического профиля, которое было создано после восстановления государственной независимости Грузии (1992). Институт проводил научные исследования по актуальным вопросам финансово-бюджетной политики, денежно-кредитной и валютной политики, учету, анализу, аудиту и финансово-экономическому прогнозированию. Директорами Института были **проф. Яков Месхия**, **проф. Реваз Басария** (его труды посвящен финансово-платежным проблемам). Среди других сотрудников следует отметить труды: **Джемала Шатиришвили**, **Валериана Зурабишвили**, **Лео Хабурдзания**, **Эдуард Цирамуа** др. Институт функционировал до 2007 года.

Институт демографии и социологических исследований Академии наук Грузии (1991 г.). В настоящее время Институт демографии и социологии при Государственном университете Ильи. Основным научным направлением института является демография и социально-экономическая трансформация семьи в условиях новейшего типа воспроизводства населения. Директор и основатель института Лео

Чикава, в настоящее время директором является **проф. Автандил Сулаберидзе** (сферой его исследования являются проблемы демографического поведения населения на современном этапе). Следует отметить труды сотрудников Института: **Гии Цуладзе**, **Элгуджа Менабдишвили**, **Анзора Тотадзе**, **Важа Лорткипанидзе** и др.

Институт экономики и организации сельского хозяйства (1958 г.), который в последующем был переименован в Институт аграрной экономики (2005 г.) Институт работал над многими проблемами сельскохозяйственного производства, директорами были профессора Андро Нижарадзе, Петре Жгенти (его труды посвящены проблемам размещения и специализации сельскохозяйственного производства, Вахтанг Папунидзе (в основном работал над проблемами интенсификации сельскохозяйственного производства), Вахтанг Буркадзе (его труд в основном посвящены проблемам экономической оценки земли), Омар Кушелашвили (он работал проработал проблемы специализации, интенсификации, прогнозирования и управления сельскохозяйственного производства), академический доктор экономики **Автандил Лапачи** (он изучает вопросы экономики пищевой промышленности). Среди других сотрудников следует отметить труды: Отар Алекошвили, Роберт Андгуладзе, Георгий Догонадзе, Отар Татишвили, Нико Чинчарули, Иванэ Джаниашвили и др. Институт функционировал до 2011 года.

В развитии экономической науки значительную роль играют издание журналов: «**Экономисти**» (гл. редактор проф. Рамаз Абесадзе), журнал издается Институтом экономики имени Паата Гугушвили ТГУ в печатной и электронной форме и индексируется в большой поисковой электронной базе – **ЕРИИ**», «**Экономика и Бизнес**» (гл. редактор проф. Реваз Гогохия, отв. редактор проф. Тамаз Зубиашвили), журнал издается на факультете экономики и бизнеса ТГУ. Значительную роль играют журналы: «**Ахали Экономисти**» (Главный Редактор, профессор Лоид Карчава), «**Бизнес-Инжиниринг**» (Главный Редактор, проф. Александр Сичинава), «**Экономика**» (Главный Редактор, проф. Реваз Шенгелия), «**Социальная Экономика**» (Главный Редактор, проф. Вахтанг Даташвили), «**Мецинереба да Цховреба**» (Главный Редактор, проф. Реваз Джавахишвили), «**Гадасахадеби**» (Главный Редактор, проф. Давид Джалагония). В этих журналах публикуются труды как грузинских, так и иностранных ученых экономистов.

За создание фундаментальных исследований и за внесение значительного вклада в развитие экономической науки в Грузии были присвоены государственные премии группе профессоров (1975 г.): Григол Буачидзе, Гия Малашхия, Валериан Мелкадзе, Петре Жгенти, Нугзар Санталадзе, Кандид Чарквиани и группе ученых (2004 г.): Юрий Ананиашвили, Клементий Ачелашвили, Яков Месхия, Владимир Папава, Автандил Силагадзе, Георгий Церетели.

В настоящее время в ведущих вузах Грузии успешно ведут свою деятельность доктора экономических наук профессора: Анзор Абралава, Владимир Ахала, Нико Бакашвили, Евгений Бараташвили, Владимир Глonti, Леван Григалашвили, Карло Гурцкая, Шота Вешапидзе, Мераб Какулия, Теимураз Канделаки, Паата Когуашвили, Реваз Лорткипанидзе, Гия Малашхия, Реваз Манвелидзе, Рамаз Отинашвили, Соломон Павлиашвили, Вахтанг Сартания, Милорд Сичинава, Лали Чагелишвили, Нико Чихладзе, Георгий Цава, Реваз Харебава и др.

Использованная литература:

- Асатиани Р., 2014. Малая энциклопедия современной экономики. Тб., «Сиахле». (на грузинском языке);
Метревели Р., 1972. Очерки из истории феодальной Грузии. Тб. (на грузинском языке);
А. Силагадзе., 2010. Доктора Экономических наук. Тб., «Инновация», (на грузинском языке);

- Силагадзе А., 2005. Энциклопедический словарь экономики. Тб., «Издательство ТГУ», (на грузинском языке);
- Чануквадзе Г., 2001. Ретроспектива грузинской экономической мысли. Тб., «Пирвели стамба» (на грузинском языке);
- Гугушвили П., 1961. Экономическая наука. В книге: «Наука в Грузии на протяжении 40 лет». Тб. (на грузинском языке);
- Silagadze A., 2010 Aspectsof economic doctrines in Georgia. SanFrancisco; Грузинская ССР. Энциклопедический справочник. Тб., «ГЭС», 1991.

რამაზ აბესაძე
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
შოთა ვეშაპიძე
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

ეკონომიკური მეცნიერების განვითარება საქართველოში³

რეზიუმე

ნაშრომში განხილულია ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების ასპექტები მისი ჩასახვიდან დღემდე. ყურადღება გამახვილებულია იმ ორგანიზაციებზე და მეცნიერებზე, რომელთაც მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვით საქართველოში ეკონომიკური მეცნიერების განვითარებაში.

საკვანძო სიტყვები: კოლხეთის სამეფო, მერკანტილიზმის დოქტრინა, კალმასობა, ხელმწიფის კარის გარიგება

შესავალი

ეკონომიკურ განვითარებას საქართველოში საუკუნეთა სიღრმეში აქვს ფესვები გადგმული. ძვ. წ. VI-VII სს. კოლხეთის სამეფოში განვითარებული იყო სოფლის მეურნეობა და ხელოსნობა, იჭრებოდა “კოლხური თეთრი”. შემდეგ განვითარების მაღალ დონეს მიაღწია “იბერიის” სამეფომ, რომელსაც სავაჭრო ურთიერთობები ჰქონდათ როგორც მეზობელ, ისე შორეულ ქვეყნებთანაც. ქართულ ისტორიულ, ლიტერატურულ, ფილოსოფიურ თუ თეოლოგიურ წყაროებში მოცემულია საინტერესო მოსაზრებები ეკონომიკური მეცნიერების სხვადასხვა სფეროდან. მეცნიერული სახე ეკონომიკურმა შეხედულებებმა მხოლოდ XX საუკუნის 20-იან წლებში მიიღო.

ფეოდალური საქართველოს ეკონომიკური შეხედულებები

საყურადღებო ეკონომიკური მოსაზრებები ჩამოყალიბდა ფეოდალურ საქართველოში, რომელთა მსგავსი იდეები საფუძველად დაედო მერკანტილისტური, ფიზიოკრატული და სხვა ეკონომიკური დოქტრინების შექმნა-განვითარებას. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იმსახურებს შემდეგი ძეგლები:

“ვეფხისტყაოსანი” (XII ს). მასში ჩანს ეკონომიკური აზროვნების მაღალი დონე, განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ იკვეთება მერკანტილიზმის დოქტრინის ელემენტები საუკუნეებით ადრე, მერკანტილისტთა სკოლის ჩამოყალიბებამდე.

ბექასა და აღბუღას “სამართლის წიგნი” (XIV-XV სს.) ასევე მნიშვნელოვანი წყაროა მერკანტილიზმის დოქტრინის მკვლევართათვის, რომელიც აგრეთვე შეიცავს თანამედროვეობისთვის აქტუალურ საკითხებს ზოგადად ეკონომიკის, კერძოდ, სოფლის მეურნეობისა, და ფინანსური ურთიერთობების შესახებ.

გიორგი ბრწყინვალეს “ხელმწიფის კარის გარიგება” (XIV ს). მასში ჩანს, რომ სავაჭრო საქმიანობა მოექცა “ფინანსთა მინისტრის” გამგებლობაში, რაც მერკანტილიზმის მსგავსად ნიშნავდა ფეოდალური მონარქიის მხრიდან

³ მომზადებულია ქვემოთ მითითებული ლიტერატურის საფუძველზე

ვაჭრობისადმი მხარდაჭერას, ასევე მასში იკვეთება სახელმწიფო-ფინანსური საქმიანობის სამართლებრივი რეგულირებისკენ სწრაფვა.

ვასუშტი ბაგრატიონის “ აღწერა სამეფოსა საქართველოსა” (XVIII ს.). ამ კაპიტალურ ნაშრომში ღრმადაა გამოკვლეული საქართველოს ბუნებრივი რესურსები და ეკონომიკური პოტენციალი. იგი “კლასიკოსების” მსგავსად, პირველ რიგში, მოითხოვდა ზოგადად წარმოების და შემდეგ კი ვაჭრობის განვითარების წახალისებას.

ვახტანგ მეექვსის “სამართალი” (1705-08 წწ.). იგი საინტერესო მოსაზრებებს შეიცავს ვალის, სარგებლის განაკვეთისა და სხვათა შესახებ, მის “დასტურლამალში” გამოყენებული ეკონომიკური ტერმინები (გამოსაღები, ზარაფი, ბაჟი და სხვ.) აქტუალურად უღერს თანამედროვე პერიოდშიც.

იოანე ბატონიშვილის “კალმასობა” (XVIII ს.). ეკონომიკური თვალსაზრისით, გამოთქმულია მერკანტილისტური შეხედულებები, რომ ვაჭრობის განვითარება უზრუნველყოფს როგორც ქალაქების განვითარებას, ისე ქვეყნის გამდიდრებას.

სულხან-საბა ორბელიანის შეხედულებები (XVII ს.). იგი ერთის მხრივ, შესაბამისობაშია ფიზიოკრატულ იდეებთან (რომელიც ჩამოყალიბდა მოგვიანებით - მე-18 საუკუნის 50-იან წლებში), მეორე მხრივ კი ახლოსაა კლასიკოსთა მოსაზრებებთან.

ალექსანდრე ამილახვარის შეხედულებები (XVIII ს.). შეიცავს მერკანტილისტურ შეხედულებებს, მაგრამ ნაწილობრივ, ამავე დროს, კლასიკურ, მათ შორის, ფიზიოკრატულ იდეებსაც მიესადაგება.

თერგდალეულთა ეკონომიკური შეხედულებები

მე-18 საუკუნის 60-იან წლებში, როდესაც ფეოდალური შეზღუდულობის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაერთნენ „თერგდალეულები“ („პირველი დასი“ ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით), გამოიცემოდა ეკონომიკური ხასიათის მოსაზრებები, მიმართული ბატონყმობის წინააღმდეგ და თავისუფალი მეწარმეობის მხარდასაჭერად. ეკონომიკურ ნაშრომებს აქვეყნებდნენ **ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი, ცერგი მესხი, ივანე მაჩაბელი** და სხვ. ნაშრომებში, რომელიც ეძღვნებოდა პოლიტეკონომიის, სტატისტიკის, კრედიტის, ფინანსების პრობლემებს აისახებოდა დასავლეთეუროპულ და რუს ეკონომისტთა იდეები.

ილია ჭავჭავაძემ საფუძველი ჩაუყარა წარმატების საერთო საფუძველების თეორიას, ჩამოაყალიბა ლიბერალიზმის საკუთარი დოქტრინა, ევროპულ ლიბერალურ ღირებულებებზე ორიენტირებული კეთილდღეობის კონცეფცია, ეკონომიკური ლიბერალიზმის ქართული ნაირსახეობის იდეოლოგია; შექმნა მოძღვრება ევროპული და სხვა ქვეყნების ცივილიზებული ღირებულებებისა და მოწინავე გამოცდილების საქართველოში გადმოტანის, მათი ოპტიმალური სინთეზის შესახებ.

ნიკო ნიკოლაძემ დიდი წვლილი შეიტანა ევროპული ღირებულებების შესწავლასა და საქართველოში დანერგვის საქმეში, საფუძველი ჩაუყარა საქართველოს ფინანსების, მრეწველობისა და სხვა აქტუალური საკითხების თეორიულ კვლევებს.

ეკონომიკური მეცნიერების ჩამოყალიბება და განვითარება საქართველოში

ეკონომიკური მეცნიერების ჩამოყალიბება-განვითარებაში დიდი წვლილი მიუძღვის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაარსებას. თავდაპირველად ეკონომიკური საგნები ისწავლებოდა სიბრძნისნეტყველების ფაკულტეტზე, რო-

მელთანაც ჩამოყალიბდა ეკონომიკის განყოფილება, რომლის ორგანიზატორებიც იყვნენ **ივანე ჯავახიშვილი და ფილიპე გოგიანიშვილი**. უნივერსიტეტის გახსნისთანავე ჩამოყალიბდა პოლიტეკონომიის კათედრა. მისი ფუძემდებელი და პირველი გამგე იყო პროფ. **ფილიპე გოგიანიშვილი**.

უნდა ითქვას, რომ საქართველოში ეკონომიკურმა შესხედულებებმა და კვლევებმა მეცნიერული ხასიათი **ივანე ჯავახიშვილისა და ფილიპე გოგიანიშვილის** ნაშრომებში მიიღო, რომელთა იდეებზე აღიზარდა მეცნიერ-ეკონომისტთა მთელი პლეადა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია აკადემიკოს **პაატა გუგუშვილის** მოღვაწეობა, რომელმაც დიდი წვლილი შეიტანა საქართველოში ეკონომიკური სამეცნიერო სკოლის ჩამოყალიბებისა და განვითარების საქმეში.

ივანე ჯავახიშვილმა დიდი ღვაწლი დასდო ეკონომიკურ მეცნიერებათა განვითარებას. მან გამოაქვეყნა პირველი დიდი ეკონომიკური გამოკვლევები, შექმნა საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის კურსი, გამოსცა წიგნი “ქართველი ერის ისტორია” და სხვ.

ფილიპე გოგიანიშვილიც ქართული ეკონომიკური მეცნიერების სათავეებთან იდგა. მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა აღრიცხვისა და სტატისტიკის განვითარების საქმეში. იგი ითვლება სტატისტიკისა და სტატისტიკური მეცნიერების ფუძემდებლად საქართველოში.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკის განყოფილებასა და შემდეგ ეკონომიკურ ფაკულტეტებზე არაერთი პროფესორი აღიზარდა, რომლებმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს საქართველოში ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების საქმეში, კერძოდ: გიორგი ადუიშვილი, როზეგა ასათიანი, კლიმენტი ანელაშვილი, გიორგი ბაქრაძე, ვალერიანე ბახტაძე, იოსებ ბაჯაძე, ალექსანდრე ბაჯელიძე, სერგი ბერაძე, ბიკენტი გაბიძაშვილი, გივი გამსახურდია, ვია გამყრელიძე, გიორგი გეხტმანი, გიორგი გველესიანი, ავთანდილ გიორგობიანი, რევაზ გოგოხია, ლევან გოკიელი, გივი გოშაძე, პაატა გუგუშვილი, გრიგოლ თოდუა, ნიკო იაშვილი, რევაზ კაკულია, ჯემალ კახნიაშვილი, ალექსანდრე კუჭუხიძე, პარმენ ლემონჯავა, ქეთევან მარშავა, მურთაზ მადრაძე, გაბრიელ მეგრელიშვილი, იაკობ მესხია, ირაკლი მიქელაძე, გიორგი მშვილდაძე, გაიოზ ნადირაშვილი, ნუგზარ პაიჭაძე, გიორგი პაპავა, ვლადიმერ პაპავა (უფროსმა), ვლადიმერ პაპავა, ჯემალ პაჭკორია, პეტრე ულენტი, უშანგი სამადაშვილი, ოთარ სღარეიშვილი, ნიკოლოზ ტყემელაშვილი, მირიან ტუხაშვილი, არჩილ ფანცხავა, იროდიონ ქვაჩხია, შოთა ქისტაური, ნიკო ქლივა, დიმიტრი ქორიძე, როინ ქუტიძე, გიორგი ღაღანიძე, ლარისა ყორღანაშვილი, პავლე ჩაგელიშვილი, დიმიტრი ცისკარიშვილი, ვასილ ჩანტლაძე, მიხეილ ჩიკვილაძე, დავით ძნელაძე, ლევან ხარაზი, გედეონ ხელაია, მერაბ ხმალაძე, ნიჟა ხურციძე, დავით ძნელაძე, გივი ჭანუყვაძე, თენგიზ ჭიაბრიშვილი, ემზარ ჯგერენაია და სხვები.

ამჟამად ფაკულტეტზე წარმატებით მოღვაწეობენ: ფაკულტეტის დეკანი პროფესორი **თეიმურაზ ბერიძე** (რომელმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ეკონომიკური თეორიის, ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის, კავკასიისა და საქართველოს ეკონომიკის პრობლემათა დამუშავებაში), კათედრის ხელმძღვანელები, პროფესორები: იური ანანიაშვილი, სიმონ გელაშვილი, რევაზ გველესიანი, ნუგზარ თოდუა, ირაკლი კოვზანაძე, ელგუჯა მექვაბიშვილი, დავით ნარმანია, ავთანდილ სილაგაძე, დემურ სიჭინავა, თეიმურაზ შენგელია, ნოდარ ხადური, ელენე ხარაბაძე, ეთერ ხარაიშვილი, იოსებ ხელაშვილი.

საქართველოში საერთოდ მეცნიერების და, მათ შორის, ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების საქმეში უდიდესი როლი ითამაშა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შექმნამ, სხვადასხვა პროფილის სამეცნიერო-კვლევითი

ინსტიტუტებით. ეკონომიკური მეცნიერების განხრით აკადემიკოსებაი და წევრორესპონდენტები არიან:

ირაკლი მიქელაძე - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1969 წ.), პირველი ეკონომისტი აკადემიკოსია. მისი სამეცნიერო კვლევის ძირითადი სფეროა მრეწველობის ეკონომიკა. დიდი ღვაწლი მიუძღვის რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის დაგეგმვის თეორიული და პრაქტიკული საკითხების დამუშავებაში. ძირითადი შრომები ეძღვნება საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის სპეციალიზაციასა და კომპლექსურ განვითარებას.

პაატა გუგუშვილი - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1974 წ.). განსაკუთრებული ღვაწლი მიუძღვის პოლიტიკური ეკონომიის, საზოგადოებრივი და პოლიტიკური აზრის ისტორიის, სახალხო მეურნეობის განვითარების, დაგეგმვის, სოციოლოგიის, დემოგრაფიის, ბიბლიოლოგიის, ამიერკავკასიისა და საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების და სხვა საკითხების თეორიული და პრაქტიკული პრობლემების დამუშავებაში.

ავთანდილ გუნია - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი (1979 წ.). მისი შრომები ეძღვნება ეკონომიკური ზრდის ტემპებისა და პროპორციების პრობლემებს. სიცოცხლის ბოლო წლებში აქტიურად მუშაობდა საქართველოს ეკონომიკური დამოუკიდებლობის კონცეფციაზე საბაზრო ურთიერთობებზე გადასვლის პირობებში, იკვლევდა აშშ-თან და სხვა ეკონომიკურად განვითარებულ ქვეყნებთან ურთიერთხელსაყრელი თანამშრომლობის პერსპექტივებს.

ვასილ ჩანტლაძე - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა (1979 წ.), შოთა რუსთაველის და სულხან-საბა ორბელიანის ეკონომიკურ შეხედულებათა ფუნდამენტური შესწავლის საფუძველზე დაასაბუთა, რომ ქართული თეორიული და გამოყენებითი ეკონომიკური აზრი მუდამ მხარს უბამდა მსოფლიო ეკონომიკაში მიმდინარე პროცესებს. დიდა მისი წვლილი ფინანსების თეორიისა და მე-19 საუკუნის რეფორმამდელი ადმოსავლეთ საქართველოს ფინანსების ისტორიის შესწავლაში.

ვლადიმერ პაპავა - საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსი (2013 წ.). განსაკუთრებულია მისი წვლილი ეკონომიკური თეორიის, ეკონომიკის მათემატიკური მოდელირების, მაკროეკონომიკის, ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის თეორიისა და საქართველოსა და კავკასიის ეკონომიკის საკითხების დამუშავებასა და შემოქმედებითად განვითარებაში. მას ეკუთვნის არაერთი თეორია, მათ შორის, მან შემოქმედა ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის თეორია სახელწოდებით – ნეკროეკონომიკა, რომელსაც ფართო აღიარება აქვს. მის მიერ ასევე შეიქმნა ლაფერ-კეინსიანური სინთეზის საფუძველები და აგებულ იქნა მოდელი - “ეკონომიკა გადასახადების გარეშე”, კადემიკოს ვ. პაპავას ორიგინალური მოსაზრებები გამოქვეყნებულია აშშ-ში, ევროპისა და აზიის ქვეყნებში იმპაქტ-ფაქტორის მქონე ბევრ გამოცემაში. მას უკავია განსაკუთრებული ადგილი საქართველოში ბოლო სამი ათწლეულის განმავლობაში ეკონომიკური მეცნიერების განვითარებასა და საერთაშორისო ასპარეზზე მის გატანაში.

ავთანდილ სილაგაძე - საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის აკადემიკოსი (2013 წ.). მას განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის ეკონომიკის, ეკონომიკური აზრის ისტორიისა და პოსტსაბჭოთა პერიოდის საქართველოს ეკონომიკის ტრანსფორმაციის თეორიული და პრაქტიკული საკითხების დამუშავებაში. დიდა მისი წვლილი, როგორც ეროვნული ეკონომიკური დოქტრინების დამუშავებაში (ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე), ისე ინგლისურ ენაზე მათ გამოცემასა და საერთაშორისო საზოგადოებისათვის წარდგენასა და გაცნობაში. ამასთან, მან, 90-იან წლების შუახანებში, საქართველოს ისტო-

რიაში პირველად (პროფ. ანზორ თოთაძესთან ერთად) გაანალიზა-დააჯგუფა და გამოაქვეყნა მთლიანი სტატისტიკური მონაცემები საქართველოში არსებული გვარ-სახელების შესახებ. მისი ნაშრომები გამოცემულია აშშ-ში, გერმანიაში, შვედეთში, რუსეთში, ზოგიერთი მათგანი შეტანილია საზღვარგარეთის (მ.შ. აშშ-ის) უნივერსიტეტთა სასწავლო ლიტერატურის სიაში.

ვალერიან მელქაძე - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი (1979), ეკონომიკურ მეცნიერებაში უახლესი მიმართულების - რეგიონული ეკონომიკის ერთ-ერთ ფუძემდებელია. მან, სსრკ-ის პირობებში, საქართველოს მაგალითზე პირველმა შეიმუშავა ეროვნული შემოსავლის გაანგარიშების მეთოდოლოგია და მეთოდოლოგია, რითაც საქართველოს ეკონომიკური პოტენციალის და მისი გამოყენების რეალური სურათი შექმნა.

ლევო ჩიქავა - საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი (1997). მას დიდი წვლილი მიუძღვის ეკონომიკის სხვადასხვა სფეროს (მრეწველობა, მომსახურება და სხვ), ასევე დემოგრაფიული მეცნიერების მეთოდოლოგიური და გამოყენებითი პრობლემების საფუძვლიან დამუშავებასა და განვითარებაში.

განსაკუთრებულია ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების საქმეში სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების როლი:

„საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტი“ (1944 წ.). მან ბევრჯერ შეიცვალა დასახელება და ამჟამად ეწოდება “თსუ პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტი”. ამჟამად ინსტიტუტის თემატიკა მოიცავს საბაზრო ეკონომიკის სრულყოფის თეორიული და გამოყენებითი ხასიათის პრობლემებს. ინსტიტუტის დამფუძნებელი და პირველი დირექტორი იყო აკადემიკოსი **პაატა გუგუშვილი**, შემდეგ აკადემიკოსი **ავთანდილ გუნია**, აკადემიკოსი **ვლადიმერ პაპავა**, პროფ. **გიორგი წერეთელი** (მნიშვნელოვანია მისი წვლილი ეკონომიკურ-მათემატიკური, ეკონომიკურ-ეკოლოგიური, მაკროეკონომიკისა და ეკონომიკური თეორიის, ასევე საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და განვითარების პრობლემების დამუშავებაში). ამჟამად ინსტიტუტის დირექტორია პროფ. **რამაზ აბესაძე** (მას მნიშვნელოვანი წვლილი აქვს შეტანილი მრეწველობის, მაკროეკონომიკის, ბუნებათსარგებლობისა და გარემოს დაცვის ეკონომიკის, საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და განვითარების, ეკონომიკური განვითარებისა და ეკონომიკური რეგრესის თეორიული და გამოყენებითი ხასიათის პრობლემების დამუშავებაში). ინსტიტუტის სხვა თანამშრომლებიდან აღსანიშნავია პროფესორები: როზეტა ასათიანი, იოველ ასათიანი, ვალერიანე ბახტაძე, იოსებ ბაჯაძე, გივი ბედიანაშვილი, სერგი ბერაძე, თემურ ბერიძე, ალექსანდრე ბრეგვაძე, მიხეილ გველესიანი, ფილიპე გოგინაიშვილი, რევაზ გოგოხია, ვალერიან დათუკიშვილი, არჩილ თეთრაული, მიხეილ თოქმაზიშვილი, ნიკო იაშვილი, აკაკი კაკაბაძე, მიხეილ კახეთელიძე, ლუარსაბ კარბელაშვილი, მურმან კვარაცხელია, პაატა ლეიაშვილი, ვალერიან მელქაძე, რამინ მითაიშვილი, აპოლონ ნუცუბიძე, გიორგი პაპავა, ვლადიმერ პაპავა, მიხეილ როკეტლიშვილი, აზიკო სისვაძე, ნიკოლოზ ტყეშელაშვილი, უშანგი სამადაშვილი, როლანდ სარჩიმელია, ავთანდილ სულაბერიძე, დიმიტრი ქორიძე, კირილე ლოლობერიძე, ვასილ ჩანტლაძე, თამაზ ჩიკვაძე, ლევო ჩიქავა, თინათინ ჩხეიძე, რაფიელ ხარბელია, ბექირბი ხასია, ამირან ჯიბუტი, მიხეილ ჯიბუტი და სხვები; ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატები: რობერტ აბურჯანიძე, ოთარ ავალიშვილი, თამაზ აქუბარდია, ციალა ბენაშვილი, ვია ბრეგვაძე, შალვა ბურდული, მერაბ გველესიანი, ლილი გვენტაძე, ნატა დავლაშვილი, ლინა დათუნაშვილი, დურსუნ დიასამიძე, გულნაზ ერქომაიშვილი, ბონდო ზარნაძე, ნუკრი ზაქარიაძე, ეთერ კაკულია, ბიძინა კვლენჯერიძე, დავით კურტანიძე, ვალენტინა მიშინა, შურა მარგველაშვილი, მარინა მუჩიაშვილი,

იხა ნათელაური, ვლადიმერ პაპავა (უფროსი), ზურაბ რევიშვილი, სერგო სოსელია, ზურაბ სოსელია, ნოდარ ულუმბერაშვილი, თენგიზ ქავთარაძე, თინათინ ქურდაძე, ნუნუ ქისტაური, მარინე ცუცქერიძე, რომან ხარბელია, თენგიზ ხოშტარია, რევაზ ჯავახიშვილი, დავით ჯანგულაშვილი და სხვ. ამჟამად ნაყოფიერი მუშაობით გამოირჩევიან განყოფილების გამგეები, მეცნიერებათა დოქტორები, მთავარი მეცნიერი თანამშრომლები: გიორგი ბერულავა, ვახტანგ ბურდული, ალფრედ კურატაშვილი, ეკონომიკის მეცნიერებათა კანდიდატები: ნანული რევაძე, ნანა ბიბილაშვილი, თეა ლაზარაშვილი, მამუკა ხუსკივაძე;

„საქართველოს სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტთან არსებული სახალხო მეურნეობის ეკონომიკისა და დაგეგმვის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი“ (1963 წ.). ინსტიტუტში სამეცნიერო კვლევები მიმდინარეობდა ეკონომიკის, დაგეგმვისა და მართვის აქტუალურ საკითხებზე. ინსტიტუტს სხვადასხვა დროს სათავეში ედგნენ მისი დამაარსებელი **ვალერიან მეღჭაძე**, **კანდიტ ჩარკვიანი** (მისი შრომები ძირითადად ეძღვნება ეკონომიკის დარგების, განსაკუთრებით ელექტროენერგეტიკული მრეწველობის განვითარების ისტორიას საქართველოში), **ვალერიან ადვაძე** (მისი შრომები ეძღვნება სახალხო მეურნეობის ისტორიის პრობლემებს), **იაკობ მესხია** (მისი შრომები ეძღვნება, ეკონომიკის მართვისა და პროგნოზირების პრობლემებს), **ნოდარ ჭითანავა** (მისი ნაშრომები ეძღვნება ეროვნული ეკონომიკის საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის, ეკონომიკისა და სახელმწიფოს შორის ურთიერთდამოკიდებულების პრობლემები გარდამავალ ეტაპზე), **სერგო სანაძე** (მუშაობს დარგთაშორისი ბალანსის პრობლემებზე). სხვა თანამშრომლებიდან აღსანიშნავია: ოთარ გიორგობიანის, შალვა გოგიაშვილის, ამბროსი გრიშკაშვილის, ქეთევან დადიანის, ომარ ვაშაკიძის, დავით იაკობიძის, რევაზ კაკულიას, მამულ კეკელიძის, გია მაღალაშვილის, დომენტი მოურავიძის, გიორგი პაპავას, ნუგზარ სანთელაძის, ნაზი ფირცხალავას, გურამ ყუფუნაძის, ნიჟა ხურციძის, თამაზ ჩიკვაძის, დემურ ჩომახიძის, ლეო ხაბურზანიას, ელენე ხოშტარიასა და სხვათა ნაშრომები. ინსტიტუტი ფუნქციონირებდა 2006 წლამდე.

„ფინანსების სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი“. ერთდერთი ეკონომიკური პროფილის სამეცნიერო დაწესებულებაა, რომელიც შეიქმნა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დაოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ (1992 წ.). ინსტიტუტი სამეცნიერო კვლევებს ახორციელებდა საქართველოს საფინანსო-საბიუჯეტო პოლიტიკის, ფულად-საკრედიტო და სავალუტო პოლიტიკის, აღრიცხვის, ანალიზის, აუდიტის და საფინანსო-ეკონომიკური პროგნოზირების აქტუალურ საკითხებზე. ინსტიტუტს დირექტორები იყვნენ პროფ. **იაკობ მესხია** (მისი შრომები ეძღვნება ფინანსების, მაკროეკონომიკის, ეკონომიკის მათემატიკური მოდელირებისა და სხვ. პრობლემებს) და პროფ. **რევაზ ბასარია** (მისი ნაშრომები ეძღვნება საფინანსო-საგადასახადო პრობლემებს). სხვა თანამშრომლებიდან აღსანიშნავია **ვალერიან ზურაბიშვილის**, **ედუარდ ცირამუას**, **ჯემალ შათირიშვილის**, **ლეო ხაბურზანიას** ნაშრომები. ინსტიტუტი ფუნქციონირებდა 2007 წლამდე.

„საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის დემოგრაფიისა და სოციოლოგიური კვლევათა ინსტიტუტი“ (1991), ამჟამად „ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის დემოგრაფიისა და სოციოლოგიის ინსტიტუტი“. კვლევის ძირითადი მიმართულებაა - დემოგრაფიისა და ოჯახის სოციალურ-ეკონომიკური ტრანსფორმაცია მოსახლეობის აღწარმოების უახლესი ტიპის პირობებში. დირექტორი და დამაარსებელი იყო საქ. მეც. ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი **ლეო ჩიქავა**, ამჟამად ინსტიტუტის დირექტორია პროფ. **ავთანდილ სულაბერიძე** (მისი კვლევის სფეროა მოსახლეობის დემოგრაფიული ქცევის პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე). სხვა თანამშრომლებიდან აღსანიშნავია:

ანხორ თოთაძის, ვაჟა ლორთქიფანიძის, ელგუჯა მენაბდიშვილის, გია წულაძისა და სხვათა ნაშრომები.

„სოფლის მეურნეობის ეკონომიკისა და ორგანიზაციის ინსტიტუტი“ (1958), რომელსაც საბოლოოდ ეწოდა „აგრარული ეკონომიკის ინსტიტუტი“ (2005). იგი მუშაობდა სსსოფლო სამეურნეო წარმოების მრავალ პრობლემაზე. დირექტორები იყვნენ პროფესორები: **ანდრო ნიჟარაძე**, **პეტრე ჟღენტე** (მისი ნაშრომები ეძღვნება ს.ს. სამ. წარმოების გაადვილებისა და სპეციალიზაციის პრობლემებს), **ვახტანგ პაპუნიაძე** (ძირითადად მუშაობდა ს.ს. სამ. წარმოების ინტენსიფიკაციის ეკონომიკურ პრობლემებზე), **ვახტანგ ბურკაძე** (ნაშრომები ძირითადად ეძღვნება მიწის ეკონომიკური შეფასების პრობლემებს), **ომარ ქემელაშვილი** (მას დამუშავებული აქვს ს.ს. სამ. წარმოების სპეციალიზაციის, ინტენსიფიკაციის, პროგნოზირებისა და მართვის პრობლემები), ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი **ავთანდილ ლაფაჩი** (იგი შეისწავლის კვების მრეწველობის ეკონომიკის საკითხებს). სხვა თანამშრომლებიდან აღსანიშნავია ოთარ ალექოშვილის, რობერტ ანდღულაძის, გიორგი დოღონაძის, ოთარ ტატიშვილის, ნიკო ჭინჭარაულის, ივანე ჯანიაშვილის და სხვათა ნაშრომები. ინსტიტუტი ფუნქციონირებდა 2011 წლამდე.

მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ ეკონომიკური მაცნიერების განვითარების საქმეში თსუ პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის ბექტური და ელექტრონული ჟურნალი **„ეკონომისტი“**, რომელიც ინდექსირებულია დიდ საძიებო ელექტრონულ ბაზაში – **ERIH** (მთავარი რედაქტორი პროფ. რამაზ აბესაძე) და თსუ ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის ჟურნალი **„ეკონომიკა და ბიზნესი“** (მთავარი რედაქტორი პროფ. რ. გოგოხია, პასუხისმგებელი რედაქტორი პროფ. თ. ზუბიაშვილი). ასევე მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ ჟურნალები: **“ახალი ეკონომისტი”** (მთავარი რედაქტორი, პროფ. ლიოდ ქარჩავა), **“ბიზნეს-ინჟინერინგი”** (მთავარი რედაქტორი პროფ. ალექსანდრე სიჭინავა), **“ეკონომიკა”** (მთავარი რედაქტორი პროფ. რევაზ შენგელია), **“მეცნიერება და ცხოვრება”** (მთავარი რედაქტორი პროფ. რევაზ ჯავახიშვილი). **“სოციალური ეკონომიკა. XXI საუკუნის აქტუალური პრობლემები”** (მთავარი რედაქტორი პროფ. ვახტანგ დათაშვილი); **“გადასახადები”** (მთავარი რედაქტორი პროფ. დავით ჯალაღონია). ამ ჟურნალებში იბეჭდება როგორც ქართველ, ისე უცხოელ მეცნიერ ეკონომისტთა ნაშრომები.

ფუნდამენტური გამოკვლევების შექმნისა და ქართული ეკონომიკური მეცნიერების განვითარებაში შეტანილი მნიშვნელოვანი წვლილისათვის სახელმწიფო პრემიები მიენიჭათ მეცნიერთა ჯგუფს (1975): **გრიგოლ ბუაჩიძეს**, **გია მაღაშხიას**, **ვალერიან მელქაძეს**, **პეტრე ჟღენტს**, **ნუგზარ სანთელაძეს**, **კანდიტ ჩარკვიანს** და მეცნიერთა ჯგუფს (2004 წ.): **იური ანანიაშვილს**, **კლიმენტი აჩელაშვილს**, **იაკობ მესხიას**, **ვლადიმერ პაპავას**, **ავთანდილ სილაგაძეს**, **გიორგი წერეთელს**.

ამჟამად სხვადასხვა წამყვან უმაღლეს სასწავლებლებში და ორგანიზაციებში წარმატებით საქმიანობენ: ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორები, პროფ.: ანხორ აბრალავა, ვლადიმერ ახალაია, ეგვენი ბარათაშვილი, ნიკო ბაკაშვილი, ლევან გრიგალაშვილი, რეზო მანველიძე, შოთა ვეშაბიძე, მერაბ კაკულია, თეიმურაზ კანდელაკი, პაატა კოლუაშვილი, რევაზ ლორთქიფანიძე, გია მაღაშხია, რამაზ ოთინაშვილი, სოლომონ პავლიაშვილი, ვახტანგ სართანია, მილორდ სიჭინავა, ლალი ჩაგელიშვილი, ვლადიმერ ღლონტი, კარლო ღურწყაია, გიორგი ცაავა, ნიკო ჩიხლაძე, რევაზ ხარებავა და სხვები.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ასათიანი რ., 2014. თანამედროვე ეკონომიკის მცირე ენციკლოპედია. თბ., „სიასლე“;
- მეტრეველი, რ., 1972. ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს ისტორიიდან. თბ.;
- სილაგაძე ა., 2010. ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტრინები. თბ., „ინოვაცია“;
- სილაგაძე ა., 2005. ეკონომიკის ენციკლოპედიური ლექსიკონი. თბ., „თსუ გამომცემლობა“;
- ჭანუყვაძე გ., 2001. ქართული ეკონომიკური აზრის რეტროსპექტივა. თბ., „პირველი სტამბა“;
- გუგუშვილი პ., 1961. ეკონომიკური მეცნიერება. წიგნში: „მეცნიერება საქართველოში 40 წლის მანძილზე“, თბ. “მეცნიერება”;
- Silagadze A., 1991. Aspects of economic doctrines in Georgia . San Francisco, 2010;
- Грузинская ССР. Энциклопедический справочник. Тб., «ГСЭ»

სექტორული ეკონომიკა
SECTORAL ECONOMY

Vakhtang Burduli

*Doctor of economics sciences, head of Department of
Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU*

**PROBLEMS OF IMPROVEMENT OF THE SECTORAL STRUCTURE OF
GEORGIA'S ECONOMY**

Summary

The article deals with the problems connected with the improvement of the sectoral structure of the Georgian economy on the basis of its diversification and increase in the volume of exports, as well as the expansion of the scale of import-substituting production. In this connection, the understanding of the structural effect (primarily its structural and sectoral aspects) and ways of its evaluation, including the assessment of the level of self-sufficiency of the economy, is being studied. The level of self-sufficiency of the economy in the context of enlarged groups of industry has been studied and on this basis directions for improving the sectoral structure of the Georgian economy have been suggested (by outstripping growth of priority sectors).

Key words: *sectoral structure of the economy, structural effect, level of self-sufficiency of the economy, formation of a progressive sectoral structure*

Introduction

Over 25 years have passed since the beginning of post-communist transformation of the economy in Georgia, but macroeconomic parameters of the country's economic development are still disappointing. Although in some years of the first decade of the 21st century relatively high rates of economic growth were observed, it should be borne in mind that the count began from the low level of production of the post-collapse period. At the same time, in the 1990s, production was curtailed in many sectors (including those that produced sufficiently competitive products), and throughout the transformation period, with few exceptions, new modern industries (industries) did not appear. During a number of years until 2013 for some reasons⁴, there was a strong decline in agriculture, and most importantly, the volume of imports of goods and services exceeded exports, and for a number of groups of industry – the entire volume of local production, which indicates an extremely low level of self-sufficiency of country economy.

In order to improve the situation, it is necessary to change radically the sectoral structure of the economy (based on the outstripping growth of priority industries), which will allow to achieve a high structural effect, determined by the improvement of the most important macroeconomic indicators. To ensure the dynamism of economic development essential for this, it seems necessary to assess in detail the shortcomings of the modern sectoral structure of the economy and outline ways to improve it (restructuring).

The “Structural Effect” and Its Evaluation

As it was noted at the beginning of this article, in Georgia, after the post-Soviet collapse of the economy, many necessary industries were lost. In a number of our works [Burduli, ...,

⁴ Most reasons for the decline in agriculture are set out in the following works: [Бурдули, 2013: 20-27; Абсадзе, ..., 2014: 206-216; и др.].

2013; Бурдули, 2012; Абесаძე, ..., 2014], some shortcomings of Georgia's modern sectoral structure were characterized and some ways of reanimation of traditional industries and the emergence of new ones were discussed. However, in a relatively small country, there is no way to reanimate all the lost industries and talk about large-scale production in a large number of new and traditional modernized industries. In some sectors (agriculture, food industry), all the detailed branches that are included in them should function fully in order to satisfy the needs of the population of the country to the maximum possible extent and, where possible, to export products in large quantities (in Georgia, for example, in the production of citrus, fruits and wine), in some other sectors (for example, light industry, construction materials industry) it is advisable to more or less evenly develop (or reanimate) the majority of the industries included in them, taking into account the growth of their export and import-substituting potential. But in Georgia, as in a small country (as in any other small or medium-sized country), there is no way to evenly develop all branches of energy, all branches of high technology. In these groups of industries, it is necessary to select priority industries and focus the efforts of entrepreneurs and state coordination on their accelerated development. Therefore, when the government makes decisions on the coordination of development, and business makes decisions on the allocation of investment, it is important to assess the situation as a whole in the context of the entire sectoral structure, and in the context of groups of industries.

At the same time, when implementing sectoral restructuring, it is necessary to focus on obtaining a "structural effect" that "must underlie the construction and implementation of the national economic model" [Беридзе, 2007: 69]. **"Under the content of "the structural effect"** (which requires further development on the part of economists)", by the definition of Professor T. Beridze, **"we can mean an optimal combination of sectors and subsectors of the economy that determines maximum economic efficiency"**. "How can the "structural effect" be measure?" - the author raises the question - "There is no simple answer to this question. Evidently, it is a matter of deviniteness, the share of key (core) sectors in the total effect, with possible changes in the content of the "structural effect" in view of progress" [Beridze, 2007: 61].

The estimation of the structural effect, in our opinion, is possible with the help of indicators of growth of export potential and import substitution, growth of production of high-tech products and other similar indicators (including, based on the use of industry priority criteria), which are systematized, for example, in the first paragraph of our article [Burduli, ..., 2013]. However, in our opinion, **the most important characteristics of the structural effect are the level of self-sufficiency of the economy, the main indicator of which is a high level of self-sufficiency in the context of groups of industries (in the food and light industries, construction materials and energy industries, the self-sustainment ratio is also important) and positive balance of volumes of export-import in the context of groups of industries**

The self-sufficiency of the economy (which can be estimated by the indicator "local production, including exports minus imports") in some groups of industries must be achieved not through rapid growth in production in all industries of this group, but at the expense of several selected industries whose export of products will compensate for imports by commodity items of other branches of this group (or, better yet, exports of goods of this group will exceed imports). Therefore, in this article, an analysis of the state of the industry structure was made in the context of groups of industries (energy, agriculture and food industry, metallurgy, high-tech industries, etc.) and assessed the prospects for the development of individual industries in such groups of industries.

Thus, to achieve a structural effect, a purposeful transformation of the structural content of the Georgian economy is needed.

In this article, the shortcomings of the industry structure have been identified and discussed in the context of group of industry (taking into account local production, exports and

imports for commodity items), and the estimated general directions for improving the sector structure are defined in such a way that a significant structural effect is achieved.

The relevance of the structural approach applied in this article, in particular, is evidenced by the publication on the Internet [ОЭСР ..., 2013], where in the same sequence (the accomplishment of the sectoral structure, structural changes in the coordination mechanisms), OECD recommendations are sent (in this case for Russia) on growth of GDP in the nearest period (2-3 years). A similar approach to determining development priorities based on the analysis of domestic production, exports and imports (but in a more enlarged aggregated aspect) was used in the article of the well-known scientist V. Obolensky [Оболенский, 2012]. Thus, the relevance of such a study is beyond doubt.

Analysis of the Economic Structure in Terms of Sectors (Groups of Industries) and Their Components

Sectoral structural analysis is carried out in the context of aggregated industries (i.e. sectors, groups of industries), with a comparison of output in products with exports and imports of products characteristic for the respective industries (in monetary terms), with a study of the level of self-sufficiency in groups of industries and, where it is appropriate, the level of self-sufficiency.

First of all, let's look at the energy sector. As is known, Georgia does not actually have its own oil and natural gas fields, so the share of imports of oil products and gas (natural and liquid) in the total volume of imports is very high and in 2011 it was 16.3% (12, 9 + 3.4%) (1503 million GEL + 390 million GEL⁵) [External ..., 2013: 136]. Moreover, at present, local production and processing of oil products in Georgia is negligible and their share in the total output of industrial products did not exceed 0.01%. In these conditions, it is very important to increase the local output of electricity, and the increase in electricity production should be achieved not through the use of imported energy resources, but through the use of renewable resources, primarily hydropower. The specific weight of "production and distribution of electricity, gas and water" in the total output of the entire industry in 2011 was 13.8% (888.3 million lari). Thus, in the energy balance of Georgia, own production is provided mainly through the production of electricity and the improvement of the country's energy balance in terms of equalizing the export-import balance is possible only with the help of advancing hydropower development. Meanwhile, currently in Georgia, more than half of the output of electricity is provided through the use of imported energy carriers (mainly gas), because during the entire post-communist period, the development of hydroelectric power generation has not received due attention. A certain role in the development of the electric power industry can also be played by the use of solar cells for its production, which should be noted when developing the structural and sectoral policy of Georgia, in particular, in determining the strategy for the development of energy industries.

Now consider the structural parameters in the sphere of food. The volumes of export and import of food products in the context of the harmonized system of commodity groups in statistical reporting are given in four positions (lines): 1) livestock and products of animal origin; 2) products of plant origin; 3) fats and oils; 4) ready-made foods, beverages, tobacco [Statistical ..., 2013: 250-255]. In order to have an approximate idea of the balance in the respective branches of output and exports and imports of the corresponding goods, it is necessary to compare the output produced in agriculture (together with fisheries, forestry and hunting) with the amounts of exports and imports of the first and second of these positions),

⁵ In order to compare the volumes of exports and imports with the volumes of local output, the statistical data on aggregated groups of goods from the value in US dollars were converted into GEL by the existing rate in 2011: 1 US dollar = 1.65 GEL.

and the volumes of output in the food industry (together with beverages and tobacco) compare, respectively, with the amounts of exports and imports from the third and fourth of these positions (groups of goods). In 2011, the output in agriculture was 2674 million lari [Statistical ..., 2013: 153], including plant production - 1237.9 million lari, and livestock - 1336.8 million lari. The volume of imports correspondingly to the first two of these positions was 910 million lari (7.8% of the total volume of the country's imports), and the volume of exports - 374.9 million lari, i.e. imports by these positions were 2.4 times higher than exports. In the food industry (along with beverages and tobacco products), the output was 2161.6 million lari (33.6% of the total output in industry), compared with the share of the food industry in 1990 it was 38.9% [Абесадзе, .. ., 2011: 236-237]. By the amount of the third and fourth positions, imports amounted to 1059.6 million lari, which is 49% of the local output (9.1% of total imports), while exports amounted to 364.2 million lari (10, 1% of total exports.) Thus, the volume of food imports constitutes a significant proportion (17.9%) of the country's total imports, and the export of food products produced in these sectors does not compensate for the costs of food imports: food imports are 2.6 times higher than exports. The strong decline in production in food-producing industries, of course, came in the early 90s. But gradually the situation in agriculture began to improve and by 2005 a level of production acceptable to the existing conditions was reached. But after the tax reform of 2005, a number of mistakes were made in the coordination of production in agriculture and the food industry, in particular, in tax regulation and pricing coordination, and when the food security policy was implemented, there was a disregard for the requirements of the relevant EU organizations. All this led to a sharp decline in local production of food products. A relatively large proportion of the volume of output of food products in the total volume produced by industry can be explained, firstly, by the fact that the volume of production in industry as a whole is not yet sufficiently high (for example, compared with 1990), secondly, many food products are made from imported raw materials, often of poor quality and with low consumer characteristics. That is, there is a substitution of locally produced raw materials by imported, which narrows the possibilities of the local agricultural producer.

During the post-Soviet recession of the economy in the early 90s, production in the light industry was greatly curtailed. In 1990, the specific weight of the output of products in the total volume of manufactured products in the industry was 23.6% [Абесадзе, ..., 2011: 236-237], but then very quickly curtailed to almost zero. The reasons for the decline in the production of clothing and footwear are quite understandable: as we know, the products of these industries were not completely competitive and after free admission of foreign products to the country's market, the population practically stopped buying domestic products. But for a number of reasons, the production was curtailed also at those light industry enterprises that produced competitive products, in particular, at some large textile enterprises. The entire technological cycle for the production of silk has curtailed. Let's see what the situation in light industry is now. In the statistical yearbook in the table, reflecting the output in industry [Statistical ..., 2013: 140-141], light industry is represented in three lines: 1) production of textiles; 2) the production of clothing, etc.; production of leather, leather goods and footwear. In 2011, the total output of these lines (i.e., output in the light industry) was 92.9 million lari, which is 1.4% of the total output in industry. That is, for 23 years, at least partial resuscitation has not occurred on the basis of new technologies of these industries. Therefore, a significant volume of imports of corresponding products in the amount of 637.5 million lari is not surprising (several lines of the corresponding table are summarized) [Statistical ..., 2013: 250-255], naturally, in conditions of insignificant export volumes (54.4 million lari). ., imports exceed exports by 11.7 times, and local production - in 6.9 times.

During the post-Soviet economic collapse, the chemical industry suffered to a lesser extent than some other key sectors of the economy (in 1990, the share of products produced in the chemical and petrochemical industries accounted for 4.9% of the output in the industry as a

whole), since it managed to keep the production association "Azot" (although later it was closed) and some other smaller enterprises. For the last period the plant of metal-plastic has started its work⁶. In 2011, the output in this sector was 457.3 million lari (7.1% of the total production of the industry). The volume of exports (which, naturally, was mainly taken into account in the indicator of output) amounted to 377 million lari, and imports - 841.6 million lari. Local production of rubber and plastics amounted to 116.8 million lari, imports of polymer materials - 486.6 million lari, while exports - only 7.6 million lari. Thus, in terms of chemical and polymeric products, the balance of exports and imports is also very unfavorable, but at the same time, the volume of imports in these industries also significantly exceeds its own (local) production.

The metallurgical industry has a comparatively large share in the total volume of production of industry. Together with the production of finished metal products, the output of this industry in 2011 was 996.3 million lari (15.5% of the total output in industry). Imports of base metals and wares from them amounted to 942.5 million lari, and exports - 877.2 million lari. Thus, it is noticeable that, from the point of view of the balance between exports and imports and the level of self-sufficiency in this sector, the situation is comparatively more favorable in comparison with other sectors, but this sector, too, needs to be expanded and modernized, in particular, under certain conditions, a number of metal products are being replaced by products from metal plastic, therefore, in this direction it is necessary to create new production capacities.

In Georgia, before the post-Soviet recession was well developed industry of building materials. In 1990, the share of products produced in this industry in the total volume of industrial output amounted to 5.3% [Абесаძე, ..., 2011: 236-237]. At present, in the statistical data, such an industry is not directly allocated. In "production of other non-metallic mineral products" [Statistical ..., 2013: 140-141], in addition to building materials, some other items, for example, crockery, are taken into account. Despite this, there is an opportunity to assess the balance of this local production industry (including exports) and of exports-imports. In 2011, the output by position "production of other non-metallic mineral products" amounted to 606.6 million lari (9.4% of the total output in the industry). At the same time, imports for the item "stone, gypsum, cement, asbestos, etc., ceramic products, glass and glassware" amounted to 167.3 million lari, while exports - 12.6 million lari. Thus, the situation is relatively favorable for this sectors (production of construction materials) and, in the case of purposeful structural and sectoral policies, a positive balance of the export-import can be achieved in the near future.

Also unfavorable is the situation in the industries associated with the processing and processing of forest materials. In the table of output volumes of the products produced in the context of industries [Statistical ..., 2013: 140-141], the output of such products is presented in three positions: in 2011 the output for the item "Timber processing and production of wood and bark products, except furniture" was 88.5 million lari (in 2010 - 26.6 million lari); output on position "Production of paper pulp, paper, cardboard and products made of them" - 45.0 million lari (in 2010 - 27.6 million lari); output on the position "production of furniture and other products in other groupings" (unfortunately the data on furniture is not separately identified) - 84.6 million lari. In all three positions in 2011, a jump in production growth was recorded. Approximately according to these positions, we grouped (summarized) export [External ..., 2013: 37-29, 58] and import data [External ..., 2013: 85-88, 121] for 2012 (conversion of the cost of products in GEL): "Processed timber, slabs, plywood, cardboard, building materials from wood, bark products, etc." - exports 38.6 million lari and imports 172.2 million lari; "Paper, cellulose, paper products (other than printed products), etc." - exports 17.6 million lari and imports 158.3 million lari; "Furniture" - exports 19.1 million lari and imports

⁶ It is unclear, according to which position in the statistical reporting its products are taken into account: in chemical, polymeric or metallurgical.

179.8 million lari. As can be seen in this group of industries the situation is also very unfavorable. Despite the fact that local production indicators (including exports) are presented for 2011, and export-import indicators – for 2012, we can conclude that for these positions, imports are several times higher than local production and, naturally, export. Thus, due to these positions, the negative export-import balance in the country's economy as a whole also increases significantly.

An interesting situation is in the export-import of vehicles. In conditions of low level of local production (in the "other vehicles" position, the output was 157.7 million lari [Statistical ..., 2013: 140-141], the export of vehicles amounted to 901.8 million lari (24.5% of total exports), imports while the value of 2228.7 million lari (19.1% of total imports). The fact is that in exports and imports data, the cost of re-exported cars was taken into account, which in 2011 amounted to 444.8 million US dollars [External ..., 2013: 137], that is, about 733.9 million lari. Therefore, a more objective assessment of total exports and imports (both in this sector and economy as a whole), we will obtain in the case, if we subtract from the corresponding export and import data the value of re-exported vehicles.

This is, as for vehicles, the most of which relates to high technology. What is the situation in other high-tech industries in Georgia, that is, in the production of high-tech consumer products or the provision of such services, or high-tech means of production? In the table of volumes of output in the context of industries (types of economic activity) of industry [Statistical ..., 2013: 140-141], the release of high technologies (besides vehicles) is presented in the following positions: "production of machinery and equipment", "production of office equipment and computer (0 GEL)", "production of electronic machines and electrical equipment", "production of apparatus for radio, television and communications", "production of medical equipment, measuring instruments, optical devices and equipment, hours". The total issue volume for these items is only 94.7 million lari, which is only 1.47% of the total output of industry. Indicators of exports and imports for similar products in the relevant table [Statistical ..., 2013: 250-255] are given in the following positions: "machines, equipment, mechanisms; electronic equipment, etc."; "various tools and equipment". The total import for these positions is 1297.2 million lari (11.1% of total imports), while exports are 87.8 million lari (2.2% of total exports). From these data, it is obvious that in the sphere of high-tech industries in the economy of Georgia the most unfavorable situation is, the level of self-sufficiency is very low: every year it is necessary to import IT and other high-tech products and equipment on a large scale, however, it is impossible to compensate (to balance) the costs of this import by output and exports of the same class (ie high-tech) products. Those high-tech products that were produced in 1990 were mostly obsolete even for that period. But the products that were competitive at that time, for example, trucks, airplanes, television sets, etc., were also produced. However, by now, most of the high-tech industries of that time and the products manufactured at that time are hopelessly obsolete (for example, tape recorders, televisions, computers etc.). Many products are produced now on a new technological basis. There are also many completely new types of products. At the same time, there is a serious competition between the countries with the aim of placing modern high-tech enterprises on their territory. In addition, Georgia until recently did not have sufficiently favorable conditions with the aim of attracting capital (both national and foreign) for locating high-tech enterprises in the country.

General Directions for the Formation of a Progressive Sectoral Structure in Georgia

In preferable conditions for attracting both national and foreign investors to the real production are the following countries: **1) Countries in which prices for food and other vital products (clothing, footwear, housing, electricity) are lower in the domestic market than the world average, because in this case companies make savings on wages and, therefore,**

when selling products in different countries, they get a big profit (in order for the country to have lower agricultural prices than on average in the world, it is important to achieve high self-sufficiency in basic foodstuffs in the country is also gradually increasing the value of high-energy self-sufficiency) has been achieved; 2) More and more attractive for companies are countries that have a high potential for producing relatively cheap electricity; 3) Those densely populated countries that have capacious markets for the purchase of goods produced in newly built enterprises (this condition in particular becomes relevant for attracting TNC enterprises); 4) Countries that have effective mechanisms of assistance and incentives for local entrepreneurs, in particular those aimed at absorbing new technologies and promoting stable production of relevant products (and the availability of stable exports of manufactured products is of great importance); 5) Countries in which there are preferential tax and favorable organizational conditions (which are either established by law or determined by the terms of contracts concluded between the government and the management of corporations). But this last condition currently works with less efficiency (many countries in the competition for attracting modern enterprises of TNC offer such preferences, although in the EU it is forbidden to establish separate tax preferences for TNC enterprises), therefore, for corporations in order to locate enterprises, are preferable countries the first three conditions are met.

1. In the industries producing energy and energy-carriers, Georgia has significant opportunities (the implementation of which can make a positive difference in correcting the export-import balance of the country's economy) only in the electric power industry. At the same time, the generation of electricity through the use of coal from our own fields is not currently relevant (due to the comparatively high cost of production in this case). That is, in the energy sector in Georgia, one can mainly focus only on the development of hydropower (if you do not take into account the possibility of using solar batteries, the share of electricity generation by which, with the use of modern technologies, can be within 10%). At the same time, it should be taken into account that the cost of electricity produced at HPPs is much lower than the cost of electricity produced by burning fossil fuels. Moreover, as we noted above, no attention was paid to the development of hydropower engineering from 1990 to 2012. At present, the new government is developing a strategy for the development of hydropower and its gradual implementation has actually begun. At the same time, only the construction of new small and medium-sized hydropower plants, the total capacity of which can reach 500-700 megawatts (those projects that meet environmental requirements), will not be able to meet the country's growing demand for electricity. (For comparison: some nuclear power plants with a capacity of 4800 megawatts are being constructed in Turkey). Therefore, in our opinion, it is necessary to return to the construction of the Khudoni hydroelectric power station. On the territory of Georgia, there is no other economically justified option for the construction of a large-capacity HPP. (on the river Rioni it is hypothetically possible to build hydroelectric power plants of very high capacity, but the emergence of the necessary reservoir would cause very large economic and environmental damage, in particular, a number of significant settlements and many excellent agricultural lands would be found on the territory to be flooded). You can also find places for the construction of 1-2 HPP of medium capacity (150-300 MW). Meanwhile, the construction of the Nenskra HPP with a capacity of 280 megawatts has already been started in Georgia.

2. As it was mentioned above, at present the production of high-tech industries in the total output of products in the country takes a small share, whereas before the post-Soviet economic collapse it was significant. Of course, in a relatively small country it is impossible to create a large number of large enterprises of high-tech industries. But it is necessary to choose several priority directions and within these directions to develop and implement a development strategy. At the same time, it is necessary to identify both the ways of resuscitation on the new technological base of pre-existing high-tech industries (for example, in machine tool

construction) and the way of establishing enterprises of some new industries. The attraction of modern production technologies and the development on their basis of a full production cycle for the release of certain products is a very complex process that needs not only business coordination, but also the assistance of the state. In particular, it is difficult at present to establish own large enterprises for the production of IT products, since even between countries that are sufficiently saturated with such enterprises, there is a serious competition for the expansion of industries operating on the basis of such technologies. But this does not exclude the possibility of establishing and functioning in a relatively small country a very large high-tech company (for example, the Finnish "Nokia" is one of the largest companies in the world). The involvement of high technologies by placing the leading TNCs in the country has become very complicated at the present time, as there is strong competition among those countries wishing to place them.

It can be seen from this that the expansion of production of high-tech industries in modern conditions in a small country is a very difficult task, and to achieve this goal, it is necessary to have a structurally industrial (in the earlier terminology of the "industrial") policy, the conduct of which must be the relevant state organizations, and also - representatives of business circles or large private structures.

As was mentioned, it is necessary to resuscitate some traditional high-tech industries on a new technological basis. Among the new industries, along with the choice for the development of some areas of IT technologies (for example, resuscitation of the production of TV sets with parallel production of computer monitors that are close in technology, there used to be a TV production plant in Georgia, but since they are currently manufactured on a new technological basis, the relevant industry can be considered a new industry), in our opinion, more attention should be paid to such high-tech products, the production of which has not yet become widespread in the world (ie. e. the sphere of production in the world is not yet saturated with the respective companies), but in some countries there is a trend of the increasing consumption of such products. For an example, we give the following argument. As was mentioned above, in some developed countries, a certain increase in the share of energy (in particular, electricity) obtained with the help of solar batteries has begun, especially in the FRG. Therefore, in our opinion, it would be expedient to establish a modern type of solar cells in the country, based on the appropriate stimulation of entrepreneurship and parallel state propaganda aimed at the use of solar cells by the population (as, for example, in the USA and Germany).

In Georgia, the creation of this type of new enterprises is all the more important given the fact that there is a significant shift in the world from financing the development of fossil fuels mainly to financing the development of ecologically clean energy (renewable energy sources). For example, representatives of the Rockefeller Brothers Foundation a day before the opening of the UN summit on climate change (2014, September 23) announced their intention to sell the fund's assets invested in fossil fuels (\$ 800 million) and invest it in an environmentally friendly power engineering. Together with the Rockefeller Brothers Foundation, 180 organizations and 650 private individuals joined the alliance of investors who decided to get rid of their investments in fossil fuels (worth \$ 50 billion). They took this step in the framework of the international initiative Global Divest-Invest, which is an economic platform with the help of which it is possible to deduce own assets from industries connected with "dirty" minerals and then place them in environmentally friendly projects [Рокфеллеры ..., 23.09. 2014; Рокфеллеры ..., 2014].

In our opinion, along with technologies that produce electricity based on the use of environmentally friendly sources, the key technologies of the new technological structure that need to be oriented in the design of new industries in the country will include: the technologies of production of "super-capacitive" batteries and the technologies of production of composite materials.

An important direction of modern technological development, which must be borne in mind when implementing an industrial restructuring is the production of composite materials (including metal plastic) and products made of them. For example, A. Aganbegyan notes: "Gradually, synthetics - polymers, composite materials in terms of their technical parameters and costs are close to good types of steel and non-ferrous metals. From composite materials begin to produce supercomplex equipment. Already today the corpus of Boeing-787 is practically made of composite materials, and not of titanium-aluminum alloys. Aircraft appear 20% lighter than their counterparts, with a capacity of up to 300 people, a flight range of up to 16 thousand km at an altitude of 14 km, they consume 20% less fuel. The European Airbus-750 is also made of composite, these are the first swallows of a synthetic revolution. Concern BMW also in a turn of innovators" [Абел Аганбегян, 2014].

Hence it is obvious that the creation of composite materials and complex products from them is currently a topical direction of economic development. Therefore, for the business of Georgia such conditions should be created that, for several selected profiles it should be included in the investment of creating the corresponding productions (first of all, by including in the relevant international inter-firm and intra-firm technological chains).

Thus, it is necessary to monitor the ongoing processes in the world for the production and use of new high-tech products and, on the basis of serious analysis, the adoption (by entrepreneurs) of decisions on the feasibility of producing a new product.

3. The next group of industries is agriculture and industries, based mainly on the processing of its products, i.e., the branches of food and light industries. As can be seen from the above analysis, the situation with the level of self-sufficiency in these vital sectors and, for some types of products, the level of self-sufficiency is rather low. The reasons for the insufficient development of these industries and ways to rectify the situation have been examined by us in a number of publications⁷ and are the subject of a separate exposition.

4. The next group of industries are industries that mainly produce products for intermediate consumption and use or processing: metallurgy; chemical industry; polymer industry (production of plastics and rubber and products thereof); production of metal plastic; the industry of building materials. For the products of these industries, the demand in the world is steadily growing (in particular for fertilizers, metal plastics, building materials) and, despite the fact whether the country has raw materials for production in these industries or not, in the case of a reasonable choice of directions for the development of this industry, in foreseeable future, the total export-import balance in the output of these industries can be positive, despite the fact that at present, for each of these industries, it is to some extent negative. Particular attention should be given to such an actual direction as the production of metal and plastic products and products from them, as well as to the production of qualitative building materials, including for export.

5. Wood products and products obtained by processing them (building materials, furniture, paper, etc.) occupy a large place in the provision of economic sectors and the needs of the population, and, as shown above, a large share in their supplies falls on imported goods. Therefore, the development of appropriate local production is one of the most important directions for achieving a positive economic effect in the economy. Unfortunately, throughout the period of 1990-2012, uncontrolled logging and export of untreated timber often took place. As a result of this, the opportunities for selective logging for the supply of raw materials to these industries have declined markedly. Therefore, it is necessary to develop production (primarily furniture production) on the basis of imported raw materials (of course, using local timber supply capabilities). Also, in the long term, with a view to increasing the supply of processing plants with local timber, proper care is needed for the country's forests, as well as

⁷ See: [Абесадзе, ..., 2014: 195-234]. - Chapter VII. The need for coordinated development of related industries and agriculture; [Бурдули, 2013: 20-27]; [Бурдули, Датунашвили, 2013] and others.

the establishment of plantations of fast-growing trees (for example, eucalyptus around the perimeter of the Colchis marshes), as is currently practiced in some countries.

6. In the achievement of a positive structural effect, a certain role can be played by the expedient development of the services sector, primarily tourism, whose outstripping growth can cause significant positive shifts in the export-import balance (the service of foreign tourists in the country actually represents the export of services). Prospects for the development of this branch are the subject of separate research and have been considered in various aspects in the works of K. Kveladze⁸. The system of education also has certain possibilities for servicing foreigners.

From the foregoing it is obvious that the "reorientation of the structure of the economy" of Georgia should take place in the following areas⁹: 1) The growth of electric power capacities mainly due to the construction of hydroelectric power stations. In addition, with the focus on the experience of the FRG and the USA, one can take a course toward using solar cells in the power industry, gradually bringing the share of energy generated by them to the electric power balance to about 10%; 2) Bringing the share of high-tech products output in the total volume of products released in industry from the now meager share of 1.5% to a significant fraction, which will significantly increase the level of self-sufficiency of the economy primarily due to the expansion of exports. For this, it is necessary to select several priority areas of development, either through resuscitation of any traditional industries (for example, the construction of a multidisciplinary machine tool plant using flexible, IT and other new technologies in production and the extensive equipping of products with IT technologies, the construction of a modern plant for the production of television sets, computer, etc. monitors), and at the expense of the founding of new industries, taking into account the fact that the niche for marketing the products of the selected production in the world was not oversaturated (for example: the production of solar cells, or on the basis of imports by domestic manufacturers of appropriate production technologies, or with the involvement of an enterprise of a foreign corporation; the establishment of an enterprise for the production of modern batteries, etc.). Besides, for many high-end products it is impossible to locate the whole production cycle in a single country, therefore the state should assist national firms in the integration into international inter-firm technological chains; 3) Coordinated development of related branches of agriculture and food industry with the growth of their import-substituting and export-oriented functions; 4) Coordinated development of related branches of agriculture and light industry, which is the most urgent, priority task; 5) Accelerated development of selected industries (through the modernization and expansion of existing and the establishment of new) in the chemical, polymer, metallurgical industries, in the production of building and composite (including metal-plastic) materials and products from them in such a way that after a certain period, the total export-import balance on the products characteristic for these branches would be positive; 6) Development of enterprises of the woodworking industry, first of all, furniture and for the production of building materials from wood; 7) Development of service industries with an emphasis on the growth of their import-substituting and, where possible, export-oriented opportunities.

Conclusion

Thus, the level of self-sufficiency of the economy is more or less low in all the groups of industries (energy, food, light industries and agriculture, chemical and polymer industries, construction materials industry, high-tech industries, etc.), and for a group of high-tech (in this group of statistical materials we have grouped a fairly wide range of industries from the

⁸ See, for example: [Квеладзе, 2013].

⁹ This article considers only the sectoral structure in terms of types of activities, but the structural content can be considered from the point of view of other characteristics, for example, in the distribution of enterprises by size.

automotive and machine tool construction to IT technologies) and light industry is very low. In order to achieve a significant structural effect in the near future in the process of industrial restructuring (primarily by increasing the level of self-sufficiency of the economy), it is necessary, in particular, in the electric power industry to focus on the construction of hydroelectric power stations, to create or develop import-substituting and export-oriented production in food and light industries, while strengthening the agricultural raw materials base of these industries, to develop and partly revive the industries of the building materials (in particular, the production of metal-plastic and products from them), etc. And most importantly, without which it is impossible to significantly improve the country's export-import balance, it is necessary to move on to accelerated development (new construction, resuscitation on a new technological basis) mainly export-oriented, selected in accordance with certain criteria for prioritizing and the evaluation of marketing possibilities of products intended for production, high-tech industries (for example, production of IT-equipped machines, **production** of solar cells, etc.).

References

1. Beridze T. 2007. National Economic Model: an Alternative to Globalization? – The Caucasus & Globalization. Journal of Social, Political and Economic Studies. Volume 1 (3). CA&CC Press. SWEDEN.
2. Burduli V., Abesadze R. 2013. Sectoral, Technological, and Institutional-Organizational Structures of the Georgian Economy: Development Issues in the Context of Globalization. – The Caucasus & Globalization. Journal of Social, Political and Economic Studies. Volume 7. Issue 1-2. CA&CC Press. SWEDEN.
3. External Trade of Georgia. 2012. Statistical Publication. National Statistical Office of Georgia. Tbilisi, 2013.
4. Statistical Yearbook of Georgia. 2012 / National Statistical Office of Georgia. Tbilisi, 2013.
5. Адел Аганбеян. Что делать, чтобы догнать и перегнать. 21 февраля 2014 г. (Ната Марк, ТПП-Информ). – Электронный ресурс: http://www.tpp-inform.ru/economy_business/4336.html
6. Абесадзе Р., Аревадзе Н. 2011. Экономика Грузии на рубеже 90-ых годов XX века (на груз. яз.). Proceedings of Scientific Works of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU. Volume IV. Tbilisi.
7. Абесадзе Р., Бурдули В. 2014. Структурные и инновационные проблемы экономического развития. Тбилиси.
8. Беридзе Т. 2007. Национальная экономическая модель: альтернатива глобализации? – Кавказ & Глобализация. Журнал социально-политических и экономических исследований. Том 1 (3). CA&CC Press. ШВЕЦИЯ.
9. Бурдули В. 2013. Генезис и пути преодоления аграрного кризиса в Грузии. – Proceedings of Materials of International Scientific-Practical Conference Dedicated to the 90-th Birth Anniversary of Professor George Papava: Actual Problems of Economies of Post-Communist Countries at Current Stage. Tbilisi.
10. Бурдули В., Датунашвили Л. 2013. Согласованное развитие смежных отраслей сельского хозяйства и промышленности – важное условие преодоления аграрного кризиса. – В сб.: Bioeconomy and Sustainable Development of Agriculture. Proceedings of II International Scientific-Practical Conference. Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.
11. Бурдули В. Пути развития отраслевой и технологической структуры экономики страны в условиях глобализации. – *Ekonomisti*, 2012, #3. Стр. 36-46. – Электронный ресурс: http://pgie.tsu.ge/contentimage/sxvadasvxa/jurnali_ekonomisti/3-2012_jurnali.pdf

12. Квеладзе К. 2013. Политика инноваций в развитии туризма (на груз. яз.). – Proceedings of Materials of International Scientific-Practical Conference Dedicated to the 90-th Birth Anniversary of Professor George Papava “Actual Problems of economies of Post-Communist Countries at Current Stage. Tbilisi.
13. Оболенский В. Внешнеэкономические связи России: некоторые уроки глобального кризиса. – Вопросы экономики, 2012, №5.
14. ОЭСР: Ускорение роста ВВП в РФ возможно лишь в случае структурных реформ. – Интернет. Новости Google. 19 ноября 2013 г.
15. Рокфеллеры решили избавиться от нефтяных активов (23 сентября 2014 г.). – Электронный ресурс: www.interfax.ru/business/398170
16. Рокфеллеры решили инвестировать в ВИЭ. – Электронный ресурс: Greenevolution.ru/2014/24/rokfellery-reshily-investirovat-v-vie/

Вахтанг Бурдули
Доктор экономических наук

ПРОБЛЕМЫ УЛУЧШЕНИЯ ОТРАСЛЕВОЙ СТРУКТУРЫ ЭКОНОМИКИ ГРУЗИИ

Резюме

В статье рассмотрены проблемы, связанные с улучшением отраслевой структуры экономики Грузии на основе ее диверсификации и увеличения объемов экспорта, а также расширения масштабов импортозамещающего производства. В этой связи исследуется понимание структурного эффекта (преимущественно его структурно-отраслевые аспекты) и способы его оценки, среди которых главную роль играет оценка уровня самодостаточности экономики. Исследован уровень самодостаточности экономики в разрезе укрупненных отраслевых групп и на этой основе предложены направления улучшения отраслевой структуры экономики Грузии (путем опережающего роста приоритетных отраслей).

Ключевые слова: *отраслевая структура экономики, структурный эффект, уровень самодостаточность экономики, формирование прогрессивной отраслевой структуры*

В в е д е н и е

Прошло уже более 25 лет после начала в Грузии посткоммунистической трансформация экономики, но до сих пор макроэкономические параметры экономического развития страны неутешительны. Хотя в некоторые годы первого десятилетия XXI века наблюдались относительно высокие темпы экономического роста, однако следует иметь в виду, что отсчет начался от низкого уровня производства постобвального периода. При этом в 90-ые годы свернулось производство во многих отраслях (в том числе выпускавших и в достаточной степени конкурентоспособную продукцию), причем на всем протяжении трансформационного периода, за редким исключением, не появлялись новые современные производства (отрасли), ряд лет до 2013 г. по ряду причин¹⁰ происходил сильный спад в сельском хозяйстве, а самое главное, объемы импорта товаров и услуг превосходили объемы экспорта, а по ряду групп отраслей и весь объем местного производства, что свидетельствует о крайне низком уровне самодостаточности экономики страны.

Для того, чтобы улучшить ситуацию, необходимо радикально изменить отраслевую структуру экономики (на основе опережающего роста приоритетных отраслей), что позволит достичь высокого структурного эффекта, определяемого улучшением важнейших макроэкономических показателей. Чтобы обеспечить необходимый для этого динамизм экономического развития представляется необходимым детально оценить недостатки современной отраслевой структуры экономики и наметить пути ее улучшения (реструктуризации).

«Структурный эффект» и его оценка

Как было отмечено в начале этой статьи, в Грузии, после постсоветского обвала экономики, были утеряны многие необходимые отрасли. В ряде наших трудов [Burduli, ..., 2013; Бурдули, 2012; Абесадзе, ..., 2014] были охарактеризованы некоторые недостатки современной отраслевой структуры Грузии и обсуждены некоторые пути

¹⁰ Большинство причин спада в сельском хозяйстве изложены в следующих наших работах: [Бурдули, 2013: 20-27; Абесадзе, ..., 2014: 206-216; и др.].

реанимации традиционных отраслей и становления новых. Однако, в сравнительно небольшой стране нет возможности реанимировать все утерянные отрасли и говорить о больших масштабах производства в большом количестве новых и традиционных модернизированных производствах. В некоторых секторах (сельское хозяйство, пищевая промышленность) должны полностью функционировать все входящие в них детализированные отрасли, чтобы в максимально возможной степени удовлетворять потребности населения страны и, где это возможно, в больших объемах экспортировать продукцию (в Грузии, например, в производстве цитрусовых, фруктов и вина), в некоторых других секторах (например, отрасли легкой промышленности, промышленности строительных материалов) целесообразно более или менее равномерно развивать (или реанимировать) большинство входящих в них отраслей с учетом роста их экспортного и импортозамещающего потенциала. Но в Грузии, как в небольшой стране (как и в любой другой малой или средней по величине стране), нет возможности равномерно развивать все отрасли энергетики, все отрасли высоких технологий. В таких группах отраслей необходимо выбирать приоритетные отрасли и сосредоточить усилия предпринимателей и государственной координации на их ускоренном развитии. Поэтому, при принятии правительством решений о координации развития, а бизнесом – решений о размещении инвестиций, важно оценивать ситуацию как в целом в разрезе всей отраслевой структуры, так и в разрезе групп отраслей.

Вместе с тем при осуществлении отраслевой реструктуризации необходимо ориентироваться на получение «структурного эффекта», которое «должно лежать в основе построения и реализации «национальной экономической модели»» [Беридзе, 2007: 69]. «**Под содержанием «структурного эффекта»** (которое требует дальнейшей разработки со стороны экономистов)», по определению профессора Т. Беридзе, «**можно подразумевать оптимальную комбинацию секторов и подсекторов экономики, обуславливающую максимальную экономическую эффективность**». «Как измерить структурный эффект?» – ставит вопрос автор – «Однозначно ответить не просто. Видимо, это определенность, удельный вес в общем объеме базовых (профильных) отраслей, причем содержание «структурного эффекта» может трансформироваться в связи с прогрессивным изменением» [Беридзе, 2007: 69].

Оценка структурного эффекта, на наш взгляд возможна с помощью показателей роста экспортного потенциала и импортозамещения, роста выпуска высокотехнологичной продукции и других подобных показателей (в том числе, на основе использования критериев приоритетности отраслей), которые систематизированы, например, в первом параграфе нашей статьи [Burduli, ..., 2013]. Однако, на наш взгляд, **самыми важными характеристиками структурного эффекта представляются уровень самодостаточности экономики, основным индикатором которого является высокий уровень самодостаточности в разрезе групп отраслей (по отраслям пищевой и легкой промышленности, промышленности строительных материалов и энергетики важен также коэффициент самообеспечения) и положительное сальдо объемов экспорта-импорта в разрезе групп отраслей.**

Самодостаточности хозяйства (что можно оценить показателем «местное производство включая экспорт минус импорт») в некоторых группах отраслей необходимо достичь не за счет быстрого роста производства во всех отраслях данной группы, а за счет нескольких избранных отраслей, экспорт продукции которых будет компенсировать импорт по товарным позициям других отраслей этой группы (или, что еще лучше – экспорт по товарам данной группы будет превышать импорт). Поэтому в данной статье проведен анализ состояния отраслевой структуры в разрезе групп отраслей (отрасли энергетики, сельского хозяйства и пищевой промышленности, металлургии, высокотехнологичные отрасли и т. д.) и оценены перспективы развития отдельных отраслей в таких группах отраслей.

Таким образом, для достижения структурного эффекта необходима целенаправленная трансформация структурного содержания экономики Грузии.

В этой статье недостатки отраслевой структуры выявлены и обсуждены в разрезе групп отраслей (с учетом местного производства, экспорта и импорта по товарным позициям), а предположительные общие направления улучшения отраслевой структуры определены таким образом, чтобы был достигнут значительный структурный эффект.

Об актуальности примененного в данной статье структурного подхода, в частности, свидетельствует публикация в интернете [ОЭСР ..., 2013], где в такой же последовательности (совершенствование отраслевой структуры, структурные изменения в механизмах координации) даны рекомендации ОЭСР, направленные (в этом случае для России) на рост в ближайшем периоде (2-3 года) ВВП. Подобный подход к определению приоритетов развития на основе анализа собственного производства, экспорта и импорта (но в более укрупненном, агрегированном аспекте) использован в статье известного ученого В. Оболенского [Оболенский, 2012]. Таким образом актуальность подобного исследования не вызывает сомнений.

Анализ структуры экономики в разрезе и внутри секторов (групп отраслей) экономики

Отраслевой структурный анализ осуществлен в разрезе агрегированных отраслей (т. е. секторов, групп отраслей) с сопоставлением показателей выпуска в них продукции с показателями экспорта и импорта характерной для соответствующих отраслей продукции (в денежном выражении) с исследованием уровня самодостаточности по группам отраслей и, где это целесообразно, уровня самообеспечения.

В первую очередь рассмотрим сектор энергетики. У Грузии, как известно, фактически не имеются собственные месторождения нефти и природного газа, в связи с чем удельный вес импорта нефтепродуктов и газа (природного и жидкого) в объеме совокупного импорта очень высок и в 2011 г. составлял 16,3% (12,9+3,4%) (1503 млн лари + 390 млн лари¹¹) [External ..., 2013: 136]. Причем, в настоящее время, местное производство и переработка нефтепродуктов в Грузии ничтожно и их удельный вес в совокупном выпуске продукции промышленности не превышал 0,01%. В этих условиях очень важно увеличивать местный выпуск электроэнергии, причем рост производства электроэнергии должен быть достигнут не за счет использования импортированных энергоносителей, а за счет использования возобновляемых ресурсов, в первую очередь, гидроэнергетических. Удельный вес «производства и распределения электроэнергии, газа и воды» в совокупном выпуске всей промышленности в 2011 г. составлял 13,8% (888,3 млн лари). Таким образом, в энергетическом балансе Грузии собственное производство обеспечивается в основном за счет выпуска электроэнергии и улучшение энергетического баланса страны с точки зрения сбалансирования экспортно-импортного сальдо возможно только с помощью опережающего развития гидроэнергетики. Между тем, в настоящее время в Грузии больше половины выпуска электроэнергии обеспечивается за счет использования импортированных энергоносителей (преимущественно газа), поскольку на протяжении всего посткоммунистического периода развитию гидроэнергетики не уделялось должного внимания. Определенную роль в развитии электроэнергетики может также сыграть использование для ее выработки солнечных элементов, на что необходимо обратить внимание при разработке структурно-отрас-

¹¹ С целью сопоставления объемов экспорта и импорта с объемами местного выпуска продукции статистические данные по агрегированным группам товаров из стоимости в долларах США переведены в стоимость в лари по существовавшему в 2011 г. курсу: 1 доллар США = 1,65 лари.

левой политики Грузии, в частности, при определении стратегии развития отраслей энергетики.

Теперь рассмотрим структурные параметры в сфере пищевых продуктов. Объемы экспорта и импорта пищевых продуктов в разрезе гармонизированной системы товарных групп в статистической отчетности даны в четырех позициях (строчках): 1) живой скот и продукты животного происхождения; 2) продукты растительного происхождения; 3) жиры и масла; 4) готовые пищевые продукты, напитки, табак [Statistical ..., 2013: 250-255]. Чтобы иметь приблизительное представление о балансе в соответствующих отраслях выпуска продукции и экспорта и импорта соответствующих товаров, необходимо сопоставить объем выпущенной в сельском хозяйстве (вместе с рыболовством, лесным хозяйством и охотой) продукции с суммами экспорта и импорта первой и второй из указанных позиций (товарных групп), а объемы выпуска продукции в пищевой промышленности (вместе с напитками и табаком) сопоставить, соответственно, с суммами экспорта и импорта из третьей и четвертой из указанных позиций (товарных групп). В 2011 г. выпуск продукции в сельском хозяйстве составил 2674 млн лари [Statistical, 2013: 153], в том числе, продукции растениеводства – 1237,9 млн лари, а животноводства – 1336,8 млн лари. Объем импорта соответственно первым двум из указанных позиций составил 910 млн лари (7,8% всего объема импорта страны), а объем экспорта – 374,9 млн лари, т. е. импорт по этим позициям в 2,4 раза превосходил экспорт. В пищевой промышленности (вместе с напитками и табачными продуктами) выпуск продукции составил 2161,6 млн лари (33,6% всего объема выпущенной продукции в промышленности), для сравнения в 1990 г. доля пищевой промышленности составляла 38,9% [Абесадзе, ..., 2011: 236-237]. По сумме третьей и четвертой позиций импорт составил 1059,6 млн лари, что составляет 49% от местного выпуска (9,1% всего импорта), экспорт же составил 364,2 млн лари (10,1% всего экспорта). Таким образом, объем импорта продуктов питания составляет значительную долю (17,9%) в общем объеме импорта страны, а доходы, полученные от экспорта произведенных в этих отраслях продуктов питания не компенсируют затраты на импорт продуктов питания: импорт продуктов питания в 2,6 раза превосходит экспорт. Сильный спад производства в отраслях, производящих продукты питания, конечно же, произошел в начале 90-ых годов. Но постепенно положение в сельском хозяйстве начало улучшаться и к 2005 г. достигнут был в определенной степени приемлемый в существующих условиях уровень производства. Но после налоговой реформы 2005 г. в координации производства в сельском хозяйстве и пищевой промышленности был допущен ряд ошибок, в частности, в налоговом регулировании и координации ценообразования, а при проведении политики продовольственной безопасности имело место игнорирование требований соответствующих организаций ЕС. Все это привело к резкому снижению местного производства продовольственной продукции. А сравнительно большой удельный вес объема выпуска продовольственной продукции в общем объеме произведенной промышленностью продукции может быть объяснен, во-первых, тем, что объемы производства в целом по промышленности еще не достаточно велики (например, по сравнению с 1990 г.), во-вторых, много продуктов питания изготавливается из импортного сырья, зачастую низкого качества и с низкими потребительскими характеристиками. Т. е. происходит замещение сырья местного производства импортным, что сужает возможности местного сельскохозяйственного производителя.

Во время постсоветского спада экономики в начале 90-ых годов очень сильно свернулось производство в легкой промышленности. В 1990 г. удельный вес объема выпущенной в ней продукции в общем объеме произведенной в промышленности продукции составлял 23,6% [Абесадзе, ..., 2011: 236-237], но затем очень быстро свернулся почти до нуля. Причины спада в производстве одежды и обуви вполне понятны: как мы знаем, продукция этих отраслей была не вполне конкурентоспособна и

после свободного допуска на рынок страны зарубежной продукции, население практически перестало покупать продукцию отечественного производства. Но свернулось по ряду причин производство и на тех предприятиях легкой промышленности, которые выпускали конкурентоспособную продукцию, в частности, в некоторых крупных предприятиях по производству текстиля. Свернулся весь технологический цикл по производству шелка. Посмотрим какая ситуация в легкой промышленности в настоящее время. В статистическом ежегоднике в таблице, отражающей выпуск продукции в промышленности [Statistical ..., 2013: 140-141], легкая промышленность представлена в трех строчках: 1) производство текстиля; 2) производство одежды и т. д.; производство кожи, изделий из кож и обуви. В 2011 г. суммарный выпуск по этим строчкам (т. е. выпуск продукции в легкой промышленности) составил 92,9 млн лари, что составляет 1,4% всего выпуска в промышленности. Т. е. на протяжении 23 лет не произошла хотя бы частичная реанимация на базе новых технологий этих отраслей. Поэтому не удивителен значительный объем импорта соответствующей продукции в размере 637,5 млн лари (суммировано несколько строчек соответствующей таблицы) [Statistical ..., 2013: 250-255], естественно, в условиях незначительных объемов экспорта (54,4 млн лари). Т. обр., импорт превышает экспорт в 11,7 раз, а местное производство – в 6,9 раз.

Во время постсоветского обвала экономики в меньшей степени, чем некоторые другие ключевые сектора экономики, пострадала химическая промышленность (в 1990 г. удельный вес произведенной в химической и нефтехимической промышленности продукции составил 4,9% от объема продукции, произведенной в промышленности в целом), поскольку удалось сохранить производственное объединение «Азот» (хотя позднее оно закрылось) и некоторые другие более мелкие предприятия. За последний период начал работу завод металлопластиков¹². В 2011 г. объем выпуска продукции в этой отрасли составил 457,3 млн лари (7,1% от совокупного производства промышленности). Объем экспорта (который, естественно, в основном учтен в показателе объема выпуска продукции) составил 377 млн лари, а импорта – 841,6 млн лари. Местное производство резины и пластмасс составило 116,8 млн лари, импорт полимерных материалов – 486,6 млн лари, экспорт же – всего 7,6 млн лари. Таким образом, по химической и полимерной продукции сальдо экспорта-импорта также очень неблагоприятное, вместе с тем, объем импорта в этих отраслях также значительно превышает собственное (местное) производство.

Сравнительно большой удельный вес в совокупном объеме производства промышленности имеет металлургическая промышленность. Вместе с производством готовых металлических изделий объем выпуска продукции этой отрасли в 2011 г. составил 996,3 млн лари (15,5% совокупного выпуска в промышленности). Импорт недргоценных металлов и изделий из них составил 942,5 млн лари, а экспорт – 877,2 млн лари. Таким образом, заметно, что с точки зрения сбалансированности экспорта и импорта и уровня самодостаточности в этой отрасли положение сравнительно благоприятнее по сравнению с другими отраслями, но и эта отрасль нуждается в расширении и модернизации, в частности, в современных условиях происходит замещение ряда металлических изделий изделиями из металлопластиков, поэтому, в этом направлении необходимо создание новых производственных мощностей.

В Грузии до постсоветского спада хорошо была развита промышленность строительных материалов. В 1990 г. удельный вес выработанной в этой отрасли продукции в общем объеме промышленной продукции составил 5,3% [Абесадзе, ..., 2011: 236-237]. В настоящее время в статистических данных непосредственно такая отрасль не выделяется. В «производстве прочих неметаллических минеральных изделий» [Statistical

¹² Непонятно, по какой позиции в статистической отчетности учитывается его продукция: в химической, полимерной или в металлургической.

..., 2013: 140-141] кроме строительных материалов учитываются и некоторые другие позиции, например, керамическая посуда. Несмотря на это, есть возможность оценки баланса объема местного производства этой отрасли (с выделением экспорта) и импорта. В 2011 г. выпуск продукции по позиции «производство прочих неметаллических минеральных изделий» составил 606,6 млн лари (9,4% всего выпуска продукции в промышленности). Вместе с этим, импорт по позиции «изделия из камня, гипса, цемента, асбеста и т. д., керамические изделия, стекло и изделия из стекла» составил 167,3 млн лари, экспорт же – 12,6 млн лари. Таким образом, по этой отрасли (производство строительных материалов) положение сравнительно благоприятное и, в случае проведения целенаправленной структурно-отраслевой политики, здесь в ближайшее время можно достичь положительного баланса экспортно-импортного сальдо.

Также неблагоприятно положение в отраслях, связанных с обработкой и переработкой лесных материалов. В таблице объемов выпуска произведенной в разрезе отраслей продукции [Statistical ..., 2013: 140-141] выпуск такой продукции представлен в трех позициях: в 2011 г. выпуск по позиции «обработка лесоматериалов и производство изделий из древесины и коры, кроме мебели» составил 88,5 млн лари (в 2010 г. – 26,6 млн лари); выпуск по позиции «производство бумажной массы, бумаги, картона и изделий из них» – 45,0 млн лари (в 2010 г. – 27,6 млн лари); выпуск по позиции «производство мебели и прочей продукции в других группировках» (к сожалению данные по мебели отдельно не выделены) – 84,6 млн лари. Во всех трех позициях в 2011 г. зафиксирован скачкообразный рост производства. Приблизительно соответственно этим позициям мы сгруппировали (просуммировали) данные по экспорту [External ..., 2013: 37-29, 58] и импорту [External ..., 2013: 85-88, 121] для 2012 г. (переводом стоимости продукции в лари): «обработанные лесоматериалы, плиты, фанера, картон, строительные материалы из дерева, изделия из коры и др.» – экспорт 38,6 млн лари и импорт 172,2 млн лари; «бумага, целлюлоза, изделия из бумаги (кроме печатной продукции) и др.» – экспорт 17,6 млн лари и импорт 158,3 млн лари; «мебель» – экспорт 19,1 млн лари и импорт 179,8 млн лари. Как видно в этой группе отраслей также очень неблагоприятное положение. Несмотря на то, что показатели местного производства (включая экспорт) представлены за 2011 г., а показатели экспорта-импорта за 2012 г., можно сделать вывод, что по этим позициям импорт в несколько раз превышает местное производство и, соответственно, экспорт. Таким образом, и за счет этих позиций также значительно возрастает негативное экспортно-импортное сальдо в экономике страны в целом.

Интересное положение в экспорте-импорте транспортных средств. В условиях низкого уровня местного производства (по позиции «прочие транспортные средства» выпуск продукции составил 157,7 млн лари [Statistical ..., 2013: 140-141], экспорт транспортных средств составил 901,8 млн лари (24,5% всего экспорта), импорт же 2228,7 млн лари (19,1% всего импорта). Дело в том, что в показателях экспорта и импорта учтена стоимость реэкспортированных легковых автомобилей, которая в 2011 г. составляла 444,8 млн долларов США [External ..., 2013: 137], т. е. около 733,9 млн лари. Поэтому, более объективную оценку совокупных экспорта и импорта (как по этой отрасли, так и в экономике в целом) получим в том случае, если вычтем из соответствующих показателей экспорта и импорта стоимость реэкспортированных автомобилей.

Это, что касается транспортных средств, большая часть которых относится к высоким технологиям. Каково положение по другим высокотехнологичным отраслям в Грузии, т. е. по производству высокотехнологичных потребительских изделий или предоставлению таких услуг, или высокотехнологичных средств производства? В таблице объемов выпущенной продукции в разрезе отраслей (видов экономической деятельности) промышленности [Statistical ..., 2013: 140-141] выпуск высоких технологий

(помимо транспортных средств) представлен в следующих позициях: «производство машин и оборудования», «производство офисного оборудования и вычислительной техники» (0 лари), «производство электронных машин и электрооборудования», «производство аппаратов для радио, телевидения и связи», «производство изделий медицинской техники, измерительных средств, оптических приспособлений и аппаратуры, часов». Суммарный объем выпуска по этим позициям равен всего 94,7 млн лари, что составляет лишь 1,47% совокупного выпуска промышленности. Показатели экспорта и импорта по аналогичным товарам в соответствующей таблице [Statistical ..., 2013: 250-255] приведены в следующих позициях: «машины, оборудование механизмы; электронное оборудование и т. д.»; «различные инструменты и аппаратура». Суммарный импорт по этим позициям составляет 1297,2 млн лари (11,1% всего импорта), экспорт же 87,8 млн лари (2,2% всего экспорта). Из этих данных очевидно, что в сфере высокотехнологичных отраслей в экономике Грузии самая неблагоприятная ситуация, уровень самодостаточности очень низок: каждый год необходим импорт в больших масштабах ИТ и других высокотехнологичных изделий и оборудования, вместе с тем невозможно компенсировать (сбалансировать) затраты на этот импорт выпуском и экспортом такого же класса (т.е. высокотехнологичной) продукцией. Те высокотехнологичные изделия, которые производились в 1990 г., по большей части были устаревшими и для того периода. Но производилась и конкурентоспособная для того времени продукция, например, грузовые автомобили, самолеты, телевизоры и т. д. Однако, к настоящему времени основная часть высокотехнологичных производств того времени и выпускаемой в то время продукции безнадежно устарела (например, магнитофоны, телевизоры, вычислительная техника и т. д.). Много изделий производится сейчас на новой технологической базе. Появилось также много совершенно новых типов изделий. При этом между странами происходит серьезная конкуренция с целью размещения на своей территории современных высокотехнологических предприятий. При этом у Грузии до последнего времени не имелись достаточно благоприятные условия с целью привлечения капиталов (как национальных, так и зарубежных) с целью размещения в стране высокотехнологичных предприятий.

Общие направления формирования прогрессивной отраслевой структуры в Грузии

В преимущественных условиях для привлечения в реальное производство как национальных, так и иностранных инвесторов находятся следующие страны: 1) Страны, в которых цены на продовольственные и другие жизненно необходимые продукты (одежда, обувь, жилье, электроэнергия) на внутреннем рынке ниже, чем среднемировые, т. к. в этом случае компании делают экономию на оплате труда и, следовательно, при реализации продукции в разных странах получают большую прибыль (для того, чтобы в стране цены на сельскохозяйственную продукцию были ниже, чем в среднем в мире, важно, чтобы в стране была достигнута высокая самообеспеченность на основные продукты питания, также, постепенно растет значение высокой самообеспеченности энергоресурсами); 2) Все более и более привлекательными для компаний становятся страны у которых имеется высокий потенциал производства сравнительно дешевой электроэнергии; 3) Те густонаселенные страны, у которых имеются емкие рынки для приобретения товаров выпущенных на новопостроенных предприятиях (это условие в особенности становится актуальным для привлечения предприятий ТНК); 4) Страны, у которых имеются действенные механизмы помощи и стимулирования местных предпринимателей, в особенности, направленные на освоение новых технологий и содействие стабильному производству соответствующей продукции (причем, большое значение имеет наличие возможностей стабильного экспорта выпускаемой продукции); 5) Страны, в которых

имеются льготные налоговые и благоприятные организационные условия (которые или устанавливаются законодательством или определяются условиями договоров, заключаемых между правительством страны и руководством корпораций). Но это последнее условие в настоящее время работает с меньшей эффективностью (много стран в конкурентной борьбе за привлечение современных предприятий ТНК предлагает такие преференции, хотя в ЕС установление отдельных налоговых преференций для предприятий ТНК запрещено), поэтому для корпораций в целях размещения предприятий особенно предпочтительны страны, где соблюдены три первых условия.

1. В отраслях вырабатывающих энергию и производящих энергоносители Грузия значительными возможностями (реализация которых может внести положительный результат в выправлении экспортно-импортного сальдо экономики страны) обладает только в электроэнергетике. Вместе с тем выработка электроэнергии путем использования угля из собственных месторождений в настоящее время не является актуальным (из-за сравнительно дороговизны в этом случае процесса выработки). То есть в сфере энергетики в Грузии в основном можно ориентироваться только на развитие гидроэнергетики (если не учесть возможность использования солнечных батарей, доля выработки электроэнергии которыми, при использовании современных технологий может быть в пределах 10%). При этом, следует учесть, что себестоимость электроэнергии, произведенной на ГЭС, значительно ниже себестоимости электроэнергии производимой на основе сжигания ископаемого топлива. Вместе с тем, как мы отметили выше, на развитие гидроэнергетики с 1990 г. по 2012 г. не обращалось никакого внимания. В настоящее время новым правительством разрабатывается стратегия развития гидроэнергетики и фактически началась ее постепенная реализация. Вместе с тем, только строительством новых малых и средних ГЭС, суммарная мощность которых может достигнуть 500-700 Мвт (тех проектов, которые удовлетворяют экологически требованиям), нельзя будет обеспечить возрастающие потребности страны в электроэнергии. (для сравнения: в Турции в настоящее время строится несколько атомных электростанций мощностью 4800 Мгв). Поэтому, на наш взгляд, необходимо возвратиться к строительству Худонской ГЭС. На территории Грузии не существует другого экономически оправданного варианта строительства ГЭС большой мощности. (на реке Риони гипотетически возможно строительство ГЭС очень большой мощности, но появление необходимого для этого водохранилища вызвало бы очень большой экономический и экологический ущерб, в частности, на подлежащей затоплению территории оказался бы ряд значительных населенных пунктов и много отличных земель сельскохозяйственного назначения). Можно также найти места для строительства 1-2 ГЭС средней мощности (150-300 Мвт). Между тем в Грузии уже начато строительство Нэнскара ГЭС мощностью 280 Мвт.

2. Как было отмечено выше, в настоящее время выпуск продукции высокотехнологических отраслей в совокупном выпуске продукции по стране занимает очень небольшой удельный вес, тогда как до постсоветского обвала экономики был значителен. Конечно, в сравнительно небольшой стране невозможно создать большое количество крупных предприятий высокотехнологических отраслей. Но необходимо выбрать несколько приоритетных направлений и в пределах этих направлений разработать и осуществлять стратегию развития. Вместе с тем необходимо выявить как пути реанимации на новой технологической базе ранее существовавших высокотехнологических производств (например, в станкостроении), так и пути становления предприятий некоторых новых отраслей. Привлечение современных производственных технологий и освоение на их основе полного производственного цикла для выпуска определенных продуктов – очень сложный процесс, который нуждается не только в бизнес-координации, но и в содействии государства. В особенности трудно в настоящее время основание собственных крупных предприятий для выпуска ИТ продуктов, поскольку,

даже между достаточно насыщенными такими предприятиями странами идет серьезная конкуренция для расширения производств, функционирующих на базе таких технологий. Но это не исключает возможности основания и функционирования в сравнительно небольшой стране очень крупной высокотехнологичной компании (например, финская «Нокия» входит в число крупнейших компаний мира). Очень усложнилось также в настоящее время привлечение высоких технологий путем размещения в стране предприятий ведущих ТНК, поскольку среди желающих их разместить стран идет сильная конкуренция.

Отсюда видно, что расширение производства высокотехнологичных отраслей в современных условиях в небольшой стране представляет собой очень сложную задачу и для достижения этой цели необходимо существование структурно-отраслевой (по более ранней терминологии «промышленной») политики, проводниками осуществления которой должны быть соответствующие государственные организации, а также – представители бизнес-кругов или крупные частные структуры.

Как было отмечено, необходима реанимация на новой технологической базе некоторых традиционных высокотехнологичных отраслей. Из новых отраслей же, вместе с выбором для развития некоторых направлений ИТ технологий (например – реанимация производства телевизоров с параллельным производством близких по технологии изготовления компьютерных мониторов – раньше в Грузии был завод по производству телевизоров, но поскольку они в настоящее время изготавливаются на новой технологической основе, соответствующая отрасль может считаться новой отраслью), на наш взгляд, более значительное внимание необходимо уделить такой основанной на высоких технологиях продукции, производство которой еще не приобрело в мире массовый характер (т. е. сфера производства в мире пока не насыщена соответствующими предприятиями), но в некоторых странах наблюдается тенденция все более широкого потребления такой продукции. Для примера приведем следующий довод. Как было указано выше, в некоторых развитых странах начался определенных рост доли энергии (в частности, электроэнергии), получаемой с помощью солнечных батарей (в особенности это характерно для ФРГ). Поэтому, на наш взгляд, целесообразно было бы основание в стране производство солнечных элементов современного типа, на основе соответствующего стимулирования предпринимательства и параллельной государственной пропаганды, направленной на использование населением солнечных элементов (как это, например, происходит в США и ФРГ).

В Грузии создание такого типа новых предприятий тем более важно с учетом того, что в мире сейчас происходит заметная переориентация от финансирования развития ископаемых видов топлива преимущественно на финансирование развития экологически чистой энергетики (возобновляемых источников энергии). Так, например, представители фонда братьев Рокфеллеров за один день до открытия саммита ООН по поводу изменения климата (2014 г., 23 сентября) объявили о намерении продать активы фонда вложенные в ископаемые виды топлива (800 млн долларов) и вложить разместить их в экологически чистую энергетику. Вместе с фондом братьев Рокфеллеров в альянс инвесторов решивших избавиться от вложений в ископаемые виды топлива (на сумму 50 млрд долларов) вошли 180 организаций и 650 частных лиц. На этот шаг они пошли в рамках международной инициативы Global Divest-Invest, которая представляет собой экономическую платформу, с помощью которой можно вывести собственные активы из отраслей связанных с «грязными» полезными ископаемыми и затем размещать их в экологически чистые проекты [Рокфеллеры ..., 23.09.2014; Рокфеллеры ..., 2014].

На наш взгляд, наряду с технологиями производящими электроэнергию на основе использования экологически чистых источников, в число ключевых технологий нового технологического уклада, на которые необходимо ориентироваться при проектировании

новых отраслей в стране, войдут: технологии производства «суперемких» аккумуляторов и технологии производства композитных материалов.

Важное направление современного технологического развития, которое необходимо иметь ввиду при осуществлении отраслевой реструктуризации – это производство композитных материалов (в том числе металлопластиков) и изделий из них. Так, например, А. Аганбегян отмечает: «Постепенно синтетика – полимеры, композитные материалы по своим техническим параметрам и стоимости приближаются к хорошим видам стали и цветным металлам. Из композитных материалов начинают производить сверхсложное оборудование. Уже сегодня корпус Боинга-787 практически сделан из композитных материалов, а не из титаново-алюминиевых сплавов. Появляются самолеты на 20% легче своих собратьев, вместимостью до 300 человек, дальностью полета до 16 тыс. км на высоте 14 км, они потребляют на 20% меньше топлива. Европейский Аэробус-750 также сделан из композита, это первые ласточки синтетической революции. Концерн BMW также в череде новаторов» [Абел Аганбегян, 2014].

Отсюда очевидно, что создание композитных материалов и сложных изделий из них в настоящее время является актуальным направлением экономического развития. Поэтому для бизнеса Грузии должны быть созданы такие условия, чтобы он по нескольким выбранным профилям включился в инвестирование создания соответствующих производств (в первую очередь, путем включения в соответствующие международные межфирменные и внутрифирменные технологических цепочки).

Таким образом, необходимо наблюдение за проходящими в мире процессами по производству и использованию новой высокотехнологичной продукции и на, основе серьезного анализа, принятие (предпринимателями) решений о целесообразности производства того или иного нового продукта.

3. Следующая группа отраслей – это сельское хозяйство и отрасли, базирующиеся в основном на переработке его продукции, т. е. отрасли пищевой и легкой промышленности. Как видно из проведенного выше анализа положение с уровнем самодостаточности по этим жизненно важным секторам и, по некоторым видам продукции, уровень самообеспеченности, довольно низок. Причины недостаточного развития этих отраслей и пути выправления ситуации рассмотрены нами в ряде публикаций¹³ и являются предметом отдельного изложения.

4. Следующая группа отраслей это отрасли, которые в основном производят продукцию для промежуточного потребления и использования или переработки: металлургия; химическая промышленность; полимерная промышленность (производство пластмасс и резины и изделий из них); производство металлопластиков; промышленность строительных материалов. На продукцию этих отраслей спрос в мире стабильно растет (в особенности на удобрения, металлопластики, строительные материалы) и, несмотря на то, есть ли у страны исходное сырье для производства в этих отраслях или нет, в случае разумного выбора направлений развития этой отрасли, в обозримой перспективе суммарное экспортно-импортное сальдо по продукции этих отраслей может стать положительным, несмотря на то, что в настоящее время по каждой из этих отраслей в той или иной степени оно отрицательно. Особое внимание должно быть уделено такому актуальному направлению, как производство металлопластиков и изделий из них, а также – производству качественных строительных материалов, в том числе и для экспорта.

5. Лесоматериалы и полученные путем их обработки изделия (строительные материалы, мебель, бумага и т. д.) занимают большое место в обеспечении отраслей экономики и потребностей населения, притом, как показано выше, большая доля в их

¹³ См.: [Абесадзе, ..., 2014: 195-234]. – Глава VII. Необходимость согласованного развития смежных отраслей промышленности и сельского хозяйства; [Бурдули, 2013: 20-27]; [Бурдули, Датунашвили, 2013] и др.

поставках приходится на импортные товары. Поэтому, развитие соответствующего местного производства представляет собой одно из важнейших направлений достижения положительного структурного эффекта в экономике. К сожалению, на всем протяжении периода 1990-2012 гг часто происходила бесконтрольная рубка леса и вывоз за рубеж необработанной древесины. В результате этого возможности выборочной рубки леса в целях поставки в эти отрасли сырья заметно сократились. Поэтому здесь необходимо развитие производства (в первую очередь, производства мебели) на базе импортного сырья (конечно с использованием и местных возможностей обеспечения лесоматериалами). Также, в перспективе, с целью более широкого обеспечения перерабатывающих производств местными лесоматериалами, необходим надлежащий уход за лесными массивами страны, а также создание плантаций быстрорастущих деревьев (например, эвкалиптов по периметру колхидских болот), как это практикуется в настоящее время в некоторых странах.

6. В достижении положительного структурного эффекта определенную роль может сыграть целесообразное развитие отраслей сферы услуг, в первую очередь, туризма, опережающий рост которого может вызвать значительные положительные сдвиги в экспортно-импортном сальдо (обслуживание иностранных туристов в стране фактически представляет экспорт услуг). Перспективы развития этой отрасли представляют предмет отдельных исследований и в разных аспектах рассмотрены в работах К. Квеладзе¹⁴. Определенными возможностями в обслуживании иностранцев обладает также система образования.

Из вышеизложенного очевидно, что «переориентация структуры экономики» Грузии должна происходить по следующим направлениям¹⁵: 1) Рост электроэнергетических мощностей преимущественно за счет строительства ГЭС. Кроме того, с ориентацией на опыт ФРГ и США можно взять курс на использование в энергетике солнечных элементов, постепенно доведя долю выработанной ими энергии в электроэнергетическом балансе приблизительно до 10%; 2) Доведение доли выпущенной высокотехнологичными отраслями продукции в общем объеме выпущенной в промышленности продукции от ныне мизерной доли в 1,5% до сколько-нибудь весомой доли, что позволит значительно повысить уровень самодостаточности экономики прежде всего за счет расширения экспорта. Для этого необходимо выбрать несколько приоритетных направлений развития, как за счет реанимации каких-либо традиционных отраслей (например, строительство многопрофильного станкостроительного завода с использованием в производстве гибких, ИТ и других новых технологий и широким оснащением изделий ИТ технологиями; строительство современного завода по выпуску телевизоров, компьютерных и т. д. мониторов), так и за счет основания новых отраслей, с учетом того обстоятельства, что ниша по сбыту продукции выбранного производства в мире не была бы перенасыщена (например: основание производства солнечных элементов, или на основе импорта отечественными производителями соответствующих производственных технологий, или с привлечением предприятия зарубежной корпорации; создание предприятия по производству современных аккумуляторов и т. д.). Вместе с тем, по многим высокотехнологичным конечным продуктам невозможно размещение в отдельной стране всего технологического цикла производства, поэтому государство должно содействовать национальным фирмам в сфере включения в международные межфирменные технологические цепочки; 3) Скоординированное развитие смежных отраслей сельского хозяйства и пищевой промышленности с возрастанием их

¹⁴ См., напр.: [Квеладзе, 2013].

¹⁵ В этой статье рассматривается только отраслевая структура в разрезе видов деятельности, однако структурное содержание может рассматриваться и с точки зрения других характеристик, например, по распределению предприятий по размеру.

импортозамещающих и экспортоориентированных функций; 4) Скоординированное развитие смежных отраслей сельского хозяйства и легкой промышленности, что является самой неотложной, первоочередной задачей; 5) Ускоренное развитие (путем модернизации и расширения существующих и основания новых) выбранных производств в химической, полимерной, металлургической промышленности, в производстве строительных и композитных (в том числе металлопластиков) материалов и изделий из них таким образом, чтобы через определенный период суммарное экспортно-импортное сальдо по характерной для этих отраслей продукции стало бы положительным; 6) Развитие предприятий деревообрабатывающей промышленности, в первую очередь, мебельных и по производству строительных материалов из древесины; 7) Развитие отраслей сферы услуг с ориентацией на рост их импортозамещающих и, где это возможно, экспортоориентированных возможностей.

Заключение

Таким образом, по всем рассмотренным группам отраслей (отрасли энергетики, отрасли пищевой, легкой промышленности и сельского хозяйства, химической и полимерной промышленности, промышленности строительных материалов, высокотехнологичные отрасли и т. д.) уровень самодостаточности экономики более или менее низок, а по группе высокотехнологичных отраслей (в эту группу по статистическим материалам нами сгруппирован довольно широкий спектр отраслей от автомобилестроения и станкостроения до ИТ технологий) и легкой промышленности крайне низок. Для того, чтобы в ближайшем будущем в процессе отраслевой реструктуризации добиться весомого структурного эффекта (в первую очередь путем повышения уровня самодостаточности экономики), необходимо, в частности, в электроэнергетике заострить внимание на строительстве ГЭС, быстрее создавать или развивать импортозамещающие и ориентированные на экспорт производства в пищевой и легкой промышленности, укрепляя при этом сырьевую сельскохозяйственную базу этих отраслей, развивать и отчасти и реанимировать отрасли промышленности строительных материалов, развивать новые отрасли химической и металлургической промышленности (в частности, производство металлопластиков и изделий из них) и т. д. А главное, без чего невозможно существенное улучшение экспортно-импортного сальдо страны, необходимо перейти к ускоренному развитию (новому строительству, реанимации на новой технологической базе) преимущественно экспортоориентированных, выбранных, согласно определенным **критериям приоритетности** и оценке возможностей сбыта предполагаемой к производству продукции, высокотехнологичных отраслей (например, производство оснащенных ИТ технологиями станков, производство солнечных элементов и т. д.).

Использованная литература

1. Burduli V., Abesadze R. 2013. Sectoral, Technological, and Institutional-Organizational Structures of the Georgian Economy: Development Issues in the Context of Globalization. – The Caucasus & Globalization. Journal of Social, Political and Economic Studies. Volume 7. Issue 1-2. CA&CC Press. SWEDEN.
2. External Trade of Georgia. 2012. Statistical Publication. National Statistical Office of Georgia. Tbilisi, 2013.
3. Statistical Yearbook of Georgia. 2012 / National Statistical Office of Georgia. Tbilisi, 2013.

4. Абел Аганбегян. Что делать, чтобы догнать и перегнать. 21 февраля 2014 г. (Ната Марк, ТПП-Информ). – Электронный ресурс: http://www.tpp-inform.ru/economy_business/4336.html
5. Абесадзе Р., Аревадзе Н. Экономика Грузии на рубеже 90-ых годов XX века (на груз. яз.). Proceedings of Scientific Works of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU. Volume IV. Tbilisi: 2011.
6. Абесадзе Р., Бурдули В. 2014. Структурные и инновационные проблемы экономического развития. Тбилиси.
7. Беридзе Т. 2007. Национальная экономическая модель: альтернатива глобализации? – Кавказ & Глобализация. Журнал социально-политических и экономических исследований. Том 1 (3). CA&CC Press. ШВЕЦИЯ.
8. Бурдули В. 2013. Генезис и пути преодоления аграрного кризиса в Грузии. – Proceedings of Materials of International Scientific-Practical Conference Dedicated to the 90-th Birth Anniversary of Professor George Papava: Actual Problems of Economies of Post-Communist Countries at Current Stage. Tbilisi.
9. Бурдули В., Дагунашвили Л. Согласованное развитие смежных отраслей сельского хозяйства и промышленности – важное условие преодоления аграрного кризиса. – В сб.: Bioeconomy and Sustainable Development of Agriculture. Proceedings of II International Scientific-Practical Conference. Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, 2013.
10. Бурдули В. Пути развития отраслевой и технологической структуры экономики страны в условиях глобализации. – Ekonomisti, 2012, #3. Стр. 36-46. – Электронный ресурс: http://pgie.tsu.ge/contentimage/sxvadasva/jurnali_ekonomisti/3-2012_jurnali.pdf
11. Квеладзе К. 2013. Политика инноваций в развитии туризма (на груз. яз.). – Proceedings of Materials of International Scientific-Practical Conference Dedicated to the 90-th Birth Anniversary of Professor George Papava “Actual Problems of economies of Post-Communist Countries at Current Stage. Tbilisi.
12. Оболенский В. Внешнеэкономические связи России: некоторые уроки глобального кризиса. – Вопросы экономики, 2012, №5.
13. ОЭСР: Ускорение роста ВВП в РФ возможно лишь в случае структурных реформ. – Интернет. Новости Google. 19 ноября 2013 г.
14. Рокфеллеры решили избавиться от нефтяных активов (23 сентября 2014 г.). – Электронный ресурс: www.interfax.ru/business/398170
15. Рокфеллеры решили инвестировать в ВИЭ. – Электронный ресурс: Greenevolution.ru/2014/24/rokkfellery-reshily-investirovat-v-vie/

ვახტანგ ბურდული
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი

**საქართველოს ეკონომიკის დარგობრივი სტრუქტურის განვითარების
პრობლემები**

ვრცელი რეზიუმე

1990-ანი წლების დასაწყისში, ეკონომიკის პოსტსაბჭოური დაცემის შემდეგ, საქართველოში, ისევე, როგორც სხვა პოსტსაბჭოური ქვეყნების უმეტესობაში, მკვეთრად შეიცვალა ეკონომიკის დარგობრივი სტრუქტურა, დაიკარგა მრავალი აუცილებლად საჭირო დარგი და წარმოება. მართალია, მათი უმეტესობა მოქვეყნებულ ტექნოლოგიებს იყენებდა, მაგრამ სახალხო-სამეურნეო

კომპლექსი დივერსიფიცირებული და გარკვეულ ფარგლებში თვითკმარი იყო (პროდუქციისა და მომსახურების ექსპორტსა და იმპორტს შორის საკმაო წონასწორობის გათვალისწინებით). იმ დროიდან მრავალი წელი გავიდა, საქართველოში მიღწეულია შედარებითი ეკონომიკური სტაბილურობა, ვითარდება სატრანსპორტო და საყოფაცხოვრებო ინფრასტრუქტურა, საბინაო მშენებლობა, ხდება წარმოების ინფორმაციულ-ტელეკომუნიკაციური ტექნოლოგიებით აღჭურვა, მაგრამ ეკონომიკის დარგობრივი სტრუქტურა არ შეესაბამება ინოვაციური ტიპის ეკონომიკისათვის დამახასიათებელ ნეონდუსტრიული განვითარების თანამედროვე სტანდარტებს. ამიტომ ვერ ხერხდება ექსპორტ-იმპორტის საღდოს დამაკმაყოფილებელი პარამეტრების მიღწევა, ახალ ტექნოლოგიურ ბაზაზე ბევრი აქტუალური სამრეწველო დარგის რეანიმაცია, სოფლის მეურნეობის დაუშუშავებელი ფართობების გამოყენება.

სიტუაციის გასაუმჯობესებლად საჭიროა პრიორიტეტული დარგების წინმსწრები განვითარების საფუძველზე ეკონომიკის დარგობრივი სტრუქტურის რადიკალური ცვლილება, რაც შესაძლებელს გახდის მაღალი სტრუქტურული ეფექტის მიღწევას, რომელიც განისაზღვრება უმნიშვნელოვანესი მაკროეკონომიკური მაჩვენებლების გაუმჯობესებით. ამისათვის საჭირო ეკონომიკური განვითარების დინამიზმის უზრუნველსაყოფად საჭიროდ მიგვაჩნია ეკონომიკის თანამედროვე დარგობრივი სტრუქტურის ნაკლოვანებების შეფასების განხორციელება და მისი გაუმჯობესების (რესტრუქტურიზაციის) გზების დასახვა.

შედარებით მცირე ქვეყანაში ყველა დაკარგული დარგის ახალ ტექნოლოგიურ ბაზაზე რეანიმაციის შესაძლებლობა არ არის. ასევე, არ შეიძლება ვილაპარაკოთ წარმოების დიდ მასშტაბებზე ახალი და მოდერნიზებული ტრადიციული დარგების დიდ რაოდენობაში. ზოგიერთ სექტორში (სოფლის მეურნეობა, კვების მრეწველობა) უნდა სრულფასოვნად ფუნქციონირებდეს თითოეულ მათგანში შემავალი (ქვეყანაში არსებული) ყველა დეტალიზებული დარგი, რათა მაქსიმალურად იქნეს უზრუნველყოფილი მოსახლეობის მოთხოვნილებები და, სადაც ეს შესაძლებელია, დიდი მოცულობით წარმოებდეს პროდუქციის ექსპორტი (საქართველოში, მაგალითად, ხილის, ციტრუსებისა და ღვინის ექსპორტი), ზოგიერთ სხვა სექტორში (მაგალითად, მსუბუქი და სამშენებლო მასალების მრეწველობებში) მიზანშეწონილია მათში შემავალი დარგების უმეტესობის წონასწორული განვითარება ან რეანიმაცია მათი იმპორტ-ჩანაცვლებითი და ექსპორტული პოტენციალის ზრდის გათვალისწინებით. მაგრამ საქართველოში, ისევე, როგორც ნებისმიერ მცირე ან საშუალო ზომის სხვა ქვეყანაში, შეუძლებელია ენერგეტიკის, მაღალი ტექნოლოგიების სფეროს და ა. შ. მრავალი სახის დარგის განვითარება. ასეთ სექტორებში საჭიროა პრიორიტეტული დარგების დასახვა და მეწარმეებისა და სახელმწიფო კოორდინაციის ძალისხმევის მიმართვა მათ დაჩქარებულ განვითარებაზე. ამიტომ, სახელმწიფოს მიერ **დარგობრივ-სტრუქტურული** განვითარების (რესტრუქტურიზაციის) კოორდინაციისა და ბიზნესის მიერ ინვესტიციების განთავსების შესახებ გადაწყვეტილებების მიღებისას მნიშვნელოვანია არსებული სიტუაციის შეფასება როგორც საერთოდ მთელი დარგობრივი სტრუქტურის, ასევე ცალკეულ სექტორებში შემავალი დარგების ჭრილში.

ამასთან, დარგობრივი რესტრუქტურიზაციის განხორციელებისას საჭიროა ორიენტაციის აღება **“სტრუქტურული ეფექტის”** მიღებაზე. სტრუქტურული ეფექტის შეფასება, ჩვენი აზრით, შეიძლება ექსპორტის პოტენციალის და იმპორტ-ჩანაცვლების ზრდის მაჩვენებლებით, მაღალტექნოლოგიური პროდუქციის გამოშვების ზრდისა და სხვა მსგავსი მაჩვენებლებით, მაგრამ, ჩვენი აზრით, **სტრუქტურული ეფექტის ყველაზე მნიშველოვან მახასიათებელს წარმოადგენს ეკონომიკის თვითკმარობის დონე, რომლის ძირითადი ინ-**

დიკატორია დარგების ჯგუფების ჭრილში თვითკმარობის მაღალი დონე (კვებისა და მსუბუქი მრეწველობის, სამშენებლო მასალების მრეწველობისა და ენერგეტიკის პროდუქტების მიხედვით ასევე მნიშვნელოვანია თვითუზრუნველყოფის კოეფიციენტი) და ექსპორტ-იმპორტის დადებითი სალდო დარგების ჯგუფების მიხედვით. სტრუქტურული ეფექტის მისაღწევად საჭიროა საქართველოს ეკონომიკის სტრუქტურული შინაარსის მიზანმიმართული ტრანსფორმაცია.

დარგების ზოგიერთ ჯგუფში (სექტორებში) მეურნეობის თვითკმარობის (რაც შეიძლება შეფასდეს ამ დარგების ჯგუფების მიხედვით ექსპორტის და იმპორტის მოცულობებისა და, ასევე, ადგილობრივი წარმოების (ექსპორტის ჩათვლით) იმპორტის მოცულობასთან შედარებით) მიღწევა საჭიროა არა წარმოების სწრაფი ზრდის ხარჯზე მოცემული ჯგუფის (სექტორის) ყველა დარგში, არამედ ამ ჯგუფში შერჩეული პრიორიტეტული დარგების (ქვესექტორების) ხარჯზე, რომელთა პროდუქციის ექსპორტი იმპორტის კომპენსაციას მოახდენს ამ ჯგუფის სხვა დარგების სასაქონლო პოზიციების მიხედვით (ან, რაც უკეთესია, საქონლის ექსპორტი მოცემული ჯგუფის დარგების მიხედვით უფრო მეტი იქნება, ვიდრე იმპორტი).

ამ სტატიაში დარგობრივი სტრუქტურის ნაკლოვანებები გამოვლენილი და განხილულია დარგების ჯგუფების ჭრილში (სასაქონლო პოზიციების მიხედვით ადგილობრივი გამოშვების, ექსპორტის და იმპორტის გათვალისწინებით), დარგობრივი სტრუქტურის გაუმჯობესების სავარაუდო საერთო მიმართულებები კი ისეთნაირად არის განსაზღვრული, რომ მიღწეულ იქნეს მნიშვნელოვანი სტრუქტურული ეფექტი.

დარგების ყველა განხილული ჯგუფის მიხედვით (ენერგეტიკის დარგები, კვების მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის დარგები, ქიმიური და პოლიმერული მრეწველობის დარგები, სამშენებლო მასალების მრეწველობის დარგები და ა. შ.) ეკონომიკის თვითკმარობის დონე მეტ-ნაკლებად დაბალია, მსუბუქი მრეწველობისა და მაღალტექნოლოგიური დარგების მიხედვით კი (დარგების უკანასკნელ ჯგუფში სტატისტიკური მასალების მიხედვით ჩემ მიერ გაერთიანებულია დარგების საკმაოდ ფართო სპექტრი, დაწყებული ავტომანქანებისა და ჩარხმშენებლობის დარგებიდან, დამთავრებული ინფორმაციულ-ტელეკომუნიკაციური საწარმოო ტექნოლოგიებისა და სამომხმარებლო ნაკეთობების მწარმოებელ დარგებით) – უკიდურესად დაბალი.

საქართველოს ეკონომიკის “სტრუქტურული გადაორიენტირება” უნდა მიმდინარეობდეს შემდეგი მიმართულებებით: 1) ჰესების აშენების ხარჯზე ელექტროენერგეტიკის სიმძლავრეების გაზრდა. ასევე, გურ-ის და აშშ-ის მაგალითზე ორიენტაციით მზის ელემენტებზე დამყარებული სიმძლავრეებით გამომუშავებული ელექტროენერჯის მთლიან ელექტროენერგეტიკულ ბალანსში ხვედრითი წილის თანდათანობით ამადლებით, დაახლოებით 10%-მდე მიყვანა; 2) მაღალტექნოლოგიური დარგების მიერ გამოშვებული პროდუქციის ხვედრითი წილის მიზერული დონიდან საგრძნობ დონემდე გადიდებით. ამისათვის საჭიროა განვითარების რამდენიმე მიმართულების არჩევა როგორც რომელიმე ტრადიციული დარგის რეანიმაციის საფუძველზე (მაგალითად, ახალი ტექნოლოგიების ბაზაზე მრავალპროფილიანი ჩარხმშენებელი ქარხნის აშენება; თანამედროვე ტელევიზორების და კომპიუტერული მონიტორების ქარხნის აშენება და სხვა), ასევე, ახალი დარგების ჩამოყალიბების გზით, იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ არჩეული წარმოების ნიშა მსოფლიოში გადამეტებულიად არ იყოს გაჯერებული (მაგალითად, თანამედროვე მზის ელემენტების წარმოების დაფუძნება ან საკუთარი მეწარმეების ძალებით შესაბამისი საწარმოო ტექნოლოგიების იმპორტირების საფუძველზე, ან უცხოური კორპორაციის საწარმო-

ბის მოწვევით); ამასთან, როგორ ითქვამს, მრავალი საბოლოო პროდუქტის მიხედვით შეუძლებელია წარმოების მთელი ტექნოლოგიური ციკლის ცალკეულ ქვეყანაში განთავსება, ამიტომ, საჭიროა სახელმწიფოს მიერ საერთაშორისო ტექნოლოგიურ ჯაჭვებში ეროვნული ფირმების ჩართვის ხელშეწყობა; 3) სოფლის მეურნეობისა და კვების მრეწველობის მომიჯნავე დარგების კოორდინირებული გაფართოება მათი იმპორტჩანაცვლებითი და ექსპორტზე ორიენტირებული ფუნქციების ზრდით; 4) სოფლის მეურნეობასთან მსუბუქი მრეწველობის მომიჯნავე დარგების წარმოების რეანიმაცია, რაც უპირველესი რიგის ამოცანაა; 5) ქიმიური, პოლიმერული, მეტალურგიული, კომპოზიტური (მათ შორის მეტალოპლასტიკების) და სამშენებლო მასალების წარმოების ისეთი დაჩქარებული განვითარება, რომ გარკვეულ პერიოდში ამ დარგებისათვის დამახასიათებელი პროდუქციის მიხედვით ჯამური ექსპორტ-იმპორტის საღი დადებითი გახდეს; 6) ხე-ტყის გადამამუშავებელი ქარხნების განვითარება, უპირველეს ყოვლისა, ავეჯისა და ხის სამშენებლო ნაკეთობების წარმოებაში; 7) მომსახურების დარგების განვითარება მათი ექსპორტზე ორიენტირებული და იმპორტჩანაცვლებითი შესაძლებლობების გაზრდაზე ორიენტირებით.

მაშასადამე, იმისათვის, რომ ახლო მომავალში დარგობრივი რესტრუქტურისა და პროცესის პროცესში მიღწეულ იქნეს წონადი სტრუქტურული ეფექტი (უპირველეს ყოვლისა, ეკონომიკის თვითკმარობის დონის ამაღლების ხარჯზე), საჭიროა, კერძოდ: ელექტროენერგეტიკაში ყურადღების გამახვილება ჰესების მშენებლობაზე; კვებისა და მსუბუქი მრეწველობების დარგებში იმპორტჩანაცვლებითი და ექსპორტზე ორიენტირებული ახალი საწარმების უფრო სწრაფი შექმნა და არსებულების სიმძლავრეების გაზრდა, ამასთან, ამ დარგების სასოფლო-სამეურნეო სანედლეულო ბაზის იმავდროული გამაგრებით (გამყარებით); სამშენებლო მასალების დარგების შემდგომი განვითარება და, ნაწილობრივ კი, რეანიმაცია; მეტალურგიული და პოლიმერული მრეწველობების ახალი დარგების განვითარება (კერძოდ, კომპოზიტური, მათ შორის მეტალოპლასტიკური, მასალებისა და მათგან ნაკეთობების წარმოება) და ა. შ. მთავარი კი, რის გარეშეც შეუძლებელია ქვეყნის ექსპორტ-იმპორტის საღი არსებითი გაუმჯობესება, საჭიროა უპირატესად ექსპორტზე ორიენტირებული (არჩეული განსაზღვრული პრიორიტეტულობის კრიტერიუმებისა და წარმოებისათვის გათვალისწინებული პროდუქციის გასაღების შესაძლებლობის შეფასებების მიხედვით) მაღალტექნოლოგიური დარგების დაჩქარებულ განვითარებაზე გადასვლა (ახალ მშენებლობაზე ან ახალი ტექნოლოგიური ბაზის გამოყენებით რეანიმაციაზე), მაგალითად, ინფორმაციულ-ტელეკომუნიკაციური ტექნოლოგიებით აღჭურვილი ჩარხების მშენებლობა, მზის ელემენტების წარმოება და ა.შ.

**მიკროეკონომიკა
MICROECONOMICS**

გიორგი ბერულავა
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პ.
გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი, თბილისი, საქართველო.
ირმა დიხამინჯია
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი,
თბილისი, საქართველო.
ნათია ღვინჯილია
საქართველოს რეფორმების ასოციაცია, თბილისი, საქართველო

**მიგრაციის მიკროეკონომიკური ეფექტები შრომის ბაზარზე:
საქართველოს მაგალითზე**

რეზიუმე

წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილია საქართველოში მიგრაციას და შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის ბაზარზე მოქმედებას შორის ურთიერთკავშირი. ქართული ოჯახების კვლევის საფუძველზე შევეცადეთ პასუხი გაგვეცა ეკონომიკურ ლიტერატურაში შედარებით შეუსწავლელ საკითხებზე. პირველი, ჩვენ გამოვიყენეთ ინსტრუმენტული ცვლადების მეთოდის მიზნად შედეგობრივი კავშირის დასადგენად მიგრაციას და შრომის მიწოდებას შორის საქართველოში. კვლევის შედეგები გვიჩვენებს, რომ საერთაშორისო მიგრაცია მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების გადაწყვეტილებებს შრომის ბაზარზე მონაწილეობის შესახებ და ეს გადაწყვეტილებები არსებითად განსხვავდება სქესის და დასახლების ტიპის მიხედვით. მეორე, შევისწავლეთ მიგრანტების გამგზავნი ოჯახის წევრების არააქტიურობის ალტერნატიული განმარტებები. წინამდებარე კვლევის შედეგების მიხედვით, საქართველოში მიგრაცია იწვევს შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების არააქტიურობას ძირითადად შრომის ჩანაცვლების ან განათლების მიღების ეფექტის მეშვეობით.

საკვანძო სიტყვები: მიგრაცია, შრომის მიწოდება, დროის განაწილება, საქართველო

შესავალი

1991 წლიდან, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, მიგრაცია საქართველოში სოციო-ეკონომიკური განვითარების მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახდა. მიგრაციის პროცესს საქართველოში მთელმა რიგმა გარემოებებმა შეუწყო ხელი, მათ შორის პოლიტიკურმა და ეთნიკურმა კონფლიქტებმა, რასაც შედეგად ლტოლვილთა დიდი რაოდენობა მოჰყვა; ადგილი ჰქონდა ეკონომიკურ მოტივებსაც, რაც ეროვნული ეკონომიკის გაუარესებამ გამოიწვია [Gerber & Torosyan, 2013]. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მიხედვით, დაახლოებით 867.6 ათასი ადამიანი წავიდა ემიგრაციაში საქართველოდან 1991-2005 წლებში. საერთაშორისო მიგრაციის ზრდასთან ერთად, ფულადი გზავნილების შემოდინება ქართულ ეკონომიკაში მკვეთრად გაიზარდა. 2015 წელს უცხოეთიდან გზავნილების სუფთა რაოდენობამ დაახლოებით 1.5 მილიარდი აშშ დოლარი, ანუ მშპ-ს 10.4% შეადგინა [OECD/CRR-Georgia, 2017]. სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, მიგრაციის და ფულადი გზავნილების მაღალ დონეს საქართველოში, სოციო-

ეკონომიკურ მდგომარეობაზე დადებით გავლენასთან ერთად, შესაძლოა უარყოფითი გავლენაც მოეხდინა სამუშაო ბაზრის ფუნქციონირებაზე.

განვითარებად ქვეყნებში შრომის ბაზრის ცუდი მუშაობა ჩვეულებრივ დაკავშირებულია მიგრაციის მაღალ დონესთან [Kim, 2007]. სამეცნიერო ლიტერატურიდან კარგად არის ცნობილი, რომ საერთაშორისო მიგრაციამ შესაძლოა გავლენა იქონიოს შრომითი ბაზრის მუშაობაზე ორი სახით [Rodriguez & Tiongson, 2001]. პირველი, იგი პირდაპირ ამცირებს მუშახელს, როდესაც შრომის ბაზრის პოტენციური მონაწილე საზღვარგარეთ ემიგრაციაში მიემგზავრება. მეორე, ფულადი გადმორიცხვების შემოსვლამ შესაძლოა უარყოფითად იმოქმედოს არამიგრანტებზე. ამგვარად, საერთაშორისო ემიგრაციიდან შემოსული გზავნილები შესაძლოა განიხლოს საქართველოში შრომის ბაზრის ცუდად ფუნქციონირების ერთ-ერთ ფაქტორად [Berulava & Chikava, 2012].

საქართველოში ფულადი გზავნილების არსებული კვლევების უმრავლესობა უმთავრესად დაკავშირებული იყო მათ გავლენაზე გარე ბალანსზე და მაკროეკონომიკურ სტაბილურობაზე. მიუხედავად თავისი მნიშვნელობისა, საქართველოში მიგრაციის მაკროეკონომიკური ეფექტი შრომის ბაზარზე შედარებით შეუსწავლელი რჩებოდა. მაგალითად, საქართველოში არც ერთ არსებულ კვლევაში არ არის განხილული ენდოგენურობის საკითხები ოჯახის გადაწყვეტილებებზე მიგრაციის/ფულადი გზავნილების ეფექტის შესწავლისას. ამგვარად, აღნიშნული კვლევების შედეგებზე შესაძლოა გავლენა მოახდინოს ენდოგენურობასთან დაკავშირებულმა პრობლემებმა, ამიტომ, მიზეზობრივი კავშირი მიგრაციას და შრომის ბაზარს შორის საქართველოში კვლავ შეუსწავლელია. ამასთან, არსებობს არამიგრანტების შრომის ბაზარზე ქცევის სხვა გამომწვევი მიზეზები, რომლებიც შედარებით შეუსწავლელია საქართველოს კონტექსტში. კერძოდ, ემიგრანტების შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის ბაზარზე არააქტიურობის მიზეზები (იგი გამოწვეულია სტიმულის არარსებობით, საოჯახო საქმეების ჩანაცვლებით თუ განათლების ეფექტებით) საჭიროებს შემდგომ კვლევას. წინამდებარე ნაშრომში, ქართული ოჯახების კვლევის საფუძველზე ვგეგმავთ ამ სფეროს კვლევაში არსებული ხარვეზების აღმოფხვრას შემდეგი საკითხების შესწავლით:

- მიგრაციის ეფექტი შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების გადაწყვეტილებაზე შრომის ბაზარზე მონაწილეობის/არააქტიურობის შესახებ, სქესის და დასახლების ტიპის მიხედვით;
- ემიგრანტების ოჯახების შრომის ბაზარზე არააქტიურობის მიზეზები (კერძოდ, ვცდილობთ დავადგინოთ, ეს არააქტიურობა ფულადი გზავნილებისგან მიღებული დამატებითი შემოსავლით არის გამოწვეული, მოვალეობების/საშინაო საქმეების ჩანაცვლებით თუ განათლების ეფექტით);

ნაშრომის დანარჩენი ნაწილი შემდგენილია არის შედგენილი: პირველი ნაწილი იკვლევს მიგრაცია-შრომის ბაზართან დაკავშირებული ქცევითი ურთიერთობების სფეროში განხორციელებული კვლევების შესახებ არსებულ ლიტერატურას. ლიტერატურის მიმოხილვის საფუძველზე ყალიბდება კვლევის კითხვები და მიზნები. მე-2 ნაწილში ყურადღება ეთმობა კვლევის მეთოდოლოგიას, მათ შორის ემპირიულ სტრატეგიას და მეთოდოლოგიას. კვლევაში გამოყენებული მონაცემები და ცვლადების მახასიათებლები აღწერილია მესამე ნაწილში. მეოთხე ნაწილი მოიცავს კვლევის შედეგების ანალიზს, ხოლო საბოლოო დასკვნები მოცემულია მეექვსე ნაწილში.

1. ლიტერატურის მიმოხილვა

სამეცნიერო ლიტერატურის სწრაფად მზარდი მოცულობა აღიარებს მიგრაციის და ფულადი გზავნილების გავლენას ოჯახის შინ დარჩენილი წევრების ქცევაზე შრომის ბაზარზე, როგორცაა: შრომაში მონაწილეობის მანევრებელი, მიწოდებული სამუშაო საათების რაოდენობა, დასაქმების ტიპები, საგანმანათლებლო მიღწევები და ა.შ. მიგრაციასა და შრომის ბაზრის შედეგებს შორის კავშირის დასაბუთება ეყრდნობა შრომის ეკონომიკას, რომლის მიხედვითაც ნაკლებად მოსალოდნელია, რომ ოჯახის ინდივიდუალური წევრების გადაწყვეტილებები მუშაობის/დასვენების შესახებ ერთმანეთისგან გამიჯნული იყოს [Chiappori, 1988; Chiappori, Fortin, & Lacroix, 2002; Fortin & Lacroix, 1997; Blundell, Chiappori, Magnac & Meghir, 2007]. აღნიშნულ ვარაუდზე დაყრდნობით, ეკონომიკური ლიტერატურა განსაზღვრავს მთელ რიგ გზებს, რომელთა მეშვეობითაც მიგრაციამ და ფულადმა გზავნილებმა შესაძლოა გავლენა მოახდინოს ემიგრანტების შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების ქცევაზე შრომით ბაზარზე [Rodriguez & Tiongson, 2001; Görlich, Mahmoud, & Trebesch, 2007; Amuedo-Dorantes, 2006]. *პირველ რიგში*, კონკრეტულ ოჯახში დავალეების განაწილების მიხედვით, მიგრაციამ შესაძლოა გავლენა მოახდინოს ემიგრანტების შინ დარჩენილი ნათესავების შრომით გადაწყვეტილებებზე ორივე მიმართულებით. მაგალითად, თუ ემიგრანტი და ოჯახის არამიგრანტი წევრი ასრულებენ კომპლემენტარულ სამუშაოებს, ოჯახის ერთ-ერთი წევრის საზღვარგარეთ ემიგრაციაში წასვლამ შესაძლოა გამოიწვიოს შინ დარჩენილი წევრის სამუშაოს გაზრდა. აღნიშნულის საპირისპიროდ, შრომის მოცულობა შესაძლოა შემცირდეს, თუ მოცემული პირები ასრულებდნენ ჩანაცვლების სამუშაოებს საოჯახო წარმოების ფარგლებში [Rodriguez & Tiongson, 2001]. *მეორე*, მიგრაცია მჭიდროდ არის დაკავშირებული ფულად გზავნილებთან, რაც, თავის მხრივ, წარმოადგენს არაშრომით შემოსავალს ოჯახის დანარჩენი წევრებისთვის. ეკონომიკური თეორიიდან კარგად არის ცნობილი, რომ შემოსავლის ეფექტმა, ზოგადად, შესაძლოა გამოიწვიოს შრომის მოცულობის შემცირება არაშრომითი შემოსავლის ზრდის პირობებში და პირიქით [Airola, 2008]. ამგვარად, ფულადი გზავნილებით მიღებულმა ზედმეტმა თანხებმა შესაძლოა შეამციროს არამიგრანტი ოჯახის წევრების მიერ მიწოდებული შრომის მოცულობა. *მესამე*, მიგრაციამ და ფულადმა გზავნილებმა შესაძლოა მოახდინოს არამიგრანტების თვითდასაქმების მანევრებლების სტიმულაცია. მთელი რიგი ემპირიული კვლევები გვიჩვენებს, რომ ფულადი გზავნილები მნიშვნელოვან როლს თამაშობს წარმოების ხელშეწყობაში, ხსნის რა კაპიტალის შეზღუდვებს განვითარებად ქვეყნებში [Amuedo-Dorantes, 2006; Woodruff & Zenteno, 2007]. *მეოთხე*, შინ დარჩენილ ოჯახის წევრებს, ძირითადად ახალგაზრდებს შეუძლიათ შეამცირონ საკუთარი მონაწილეობა შრომის ბაზარზე უმაღლესი განათლების მიღების მიზნით [Görlich et al., 2007]. კვლევის დანარჩენ ნაწილში, პირველ რიგში განვიხილავთ არსებულ ემპირიულ შედეგებს მიგრაციის და ფულადი გზავნილების გავლენაზე შრომის ბაზარზე და წინამდებარე მიმოხილვის საფუძველზე ვაყალიბებთ კვლევის კითხვებს და მიზნებს.

შრომის ბაზრისთვის ფულადი გზავნილების გავლენის ერთ-ერთი პირველი კვლევა მოცემულია ფუნკჰაუზერის მიერ ნიკარაგუაში მიგრაციის შესახებ ჩატარებულ კვლევაში [Funkhouser, 1992]. აღნიშნულ კვლევაში ავტორი ადგენს, რომ საერთაშორისო მიგრაციიდან მიღებული ფულადი გზავნილები უარყოფითად მოქმედებს შრომით მონაწილეობაზე ქალებში და ზრდის თვითდასაქმების მანევრებელს კაცებში. როდრიგესის და ტიონგსონის [Rodriguez & Tiongson, 2001] კვლევა აჩვენებს, რომ მიგრანტების და მათი არა-მიგრანტი ნათესავების გა-

დაწვევები შრომასთან დაკავშირებით განუყოფელია. ფილიპინებზე მცხოვრები ოჯახების კვლევის მონაცემების საფუძველზე მათ დადგინეს, რომ მიგრაცია ამცირებს არამიგრანტების შრომით მონაწილეობას და მათ მიერ ნამუშევარი საათების რაოდენობას, ხოლო აღნიშნული არმონაწილეობის ალბათობა განსხვავდება არამიგრანტების სქესის მიხედვით. თუმცა, ორივე კვლევა შეისწავლის შრომის მოცულობის მხოლოდ ექსტენსიურ სიდიდეებს.

შრომის მოცულობაზე მიგრაციის ეფექტის ინტენსიური სიდიდეები შესწავლილი იქნა ამუედო-დორანტესის და პოზოს კვლევაში [Amuedo-Dorantes & Pozo, 2006]. შემოსავლების და ხარჯების მექანიკური კვლევიდან მიღებული მონაცემების გამოყენებით ეს კვლევა შეისწავლის კავშირს ფულად გზავნილებს და შრომის მოცულობას შორის სოფლად და ქალაქად მამაკაცების და ქალების მიერ შესრულებული სხვადასხვა ტიპის სამუშაოებისთვის. კვლევა ითვალისწინებს ფულადი გზავნილების ენდოგენურობას და იკვლევს ფულადი გზავნილების გავლენას შრომის საათების რაოდენობასა და არადისკრეტულ გააწვევებზე შრომის ბაზარზე მონაწილეობის შესახებ. ავტორების მიერ მოპოვებული მონაცემებით, ფულადი გზავნილები დაკავშირებულია ქალების მუშაობის მთლიანად შემცირებასთან სოფლად და არაოფიციალურ სექტორში. ეს კვლევა ასევე გვიჩვენებს, რომ მიღებული ფულადი გადარიცხვების შედეგად ზოგადად მცირდება მამაკაცების მუშაობის მაჩვენებელი ოფიციალურ სექტორში და ურბანულ თვითდასაქმებაში. მეორე მხრივ, ფულადი გადარიცხვები დაკავშირებულია მამაკაცების არაოფიციალურ სექტორში დასაქმების შედარებით მაღალ მაჩვენებელთან. ავტორებმა დაასკვნეს, რომ მამაკაცის შრომის შემთხვევაში ოჯახისგან მოშორებით ემიგრაციაში წასვლის უარყოფითი ეფექტი კომპენსირდება შემოსავლის ეფექტით, შესაბამისად, ფულადი გზავნილები მამაკაცის მუშაობას შემცირების ნაცვლად სხვადასხვა ტიპის დასაქმებაზე ანაწილებს. მექანიკური ოჯახების კვლევის საფუძველზე აიროლამ [Airola, 2008] დაადგინა, რომ საერთაშორისო მიგრაციის ფარგლებში ფულადი გზავნილების ზემოქმედება შრომაზე ისეთივეა, როგორც ნებისმიერი არაშრომითი შემოსავლის სხვა ფორმების ზემოქმედება შრომის ბაზრის შედეგებზე, რაც დასაბუთებულია სხვა შესაბამის კვლევებში. კერძოდ, კვლევა აჩვენებს, რომ ფულადი გზავნილის მიღება დაკავშირებულია მცირე ხანგრძლივობის სამუშაო საათებთან. ასევე, აკოსტას [Acosta, 2006] კვლევა აჩვენებს, რომ ელ სალვადორში მცხოვრები არამიგრანტების ქცევა, რომლებიც ფულად გზავნილებს იღებენ, განსხვავდება სქესის მიხედვით. აღნიშნული კვლევის მიხედვით, ფულადი გზავნილები იწვევს ქალის შრომის მაჩვენებლის ვარდნას, თუმცა გავლენას არ ახდენს მამაკაცების მონაწილეობაზე შრომაში. იამაიკაში ჩატარებული შრომის ბაზრის კვლევის ფარგლებში კიმი [Kim, 2007] აჩვენებს, რომ ფულად გზავნილებს მძლავრი უარყოფითი გავლენა აქვს შრომაში მონაწილეობის ნიშნულზე, მაგრამ არა ყოველკვირეული სამუშაო საათების რაოდენობაზე.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, შემოსავლის ეფექტთან ერთად, მიგრაციამ შესაძლოა ზემოქმედება მოახდინოს შრომის განაწილების ფორმებზე ოჯახში. მთელ რიგ კვლევებში დადგინდა საზღვარგარეთ მიგრაციის უარყოფითი ეფექტის მნიშვნელობა შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის მიწოდების მიმართ გამოვლენილ უპირატესობებზე. მაგალითად, მენდოლა და კარლეტო [Mendola & Carletto, 2009] „ალბანეთის ცხოვრების სტანდარტების განმსაზღვრელი კვლევიდან“ მიღებული მონაცემების გამოყენებით იკვლევენ მიგრაციის ზემოქმედებას შრომით ქცევაზე სქესის მიხედვით ალბანეთში მცხოვრებ ოჯახებში. ამუედო-დორანტეს და პოზოს კვლევის [Amuedo-Dorantes & Pozo, 2006] მსგავსად, კვლევა ითვალისწინებს მიგრაციის და ფულადი გზავნილების პოტენციური ენდოგენუ-

რობის შეფასებას ინსტრუმენტული ცვლადების გამოყენებით. კვლევის შედეგები გვიჩვენებს, რომ წარსულში განხორციელებულ და დღევანდელ მიგრაციას განსხვავებული ეფექტი აქვს მამაკაცების და ქალების შრომის ბაზრის შედეგებზე და მიგრაციის ეფექტები აღემატება გზავნილების ეფექტს. კერძოდ, კვლევის თანახმად, დღევანდელი მიგრაცია ამცირებს ქალის ანაზღაურებადი შრომის მოცულობას და ზრდის არაანაზღაურებადი სამუშაოს მოცულობას, თუმცა, ქალის შემთხვევაში, რომელსაც წარსულში შეეხება ჰქონდა მიგრაციასთან, გაცილებით დიდია თვითდასაქმების ალბათობა და ნაკლებია არაანაზღაურებადი სამუშაოს შესრულების ალბათობა. ასევე, კვლევა აჩვენებს, რომ ეს ურთიერთობები განსხვავდება მამაკაცების შემთხვევაში.

ყირგიზეთში კარიმშაკოვა და სულაიმანოვა [Karymshakov & Sulaimanova, 2017] შეისწავლეს მიგრაციის გავლენა შინ დარჩენილი ქალების შრომის მოცულობასა და დროზე. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ოჯახის წევრის მიგრაცია ზრდის შინ დარჩენილი ქალების არჩევანის ალბათობას ოჯახის არაანაზღაურებადი სამუშაოს, ასევე ამ საქმიანობისთვის გამოყოფილი საათების სასარგებლოდ. ასევე, მამაკაცების მიგრაციის უარყოფითი ეფექტი ქალების ანაზღაურებადი სამუშაოს მოცულობაზე დაფიქსირა ნეპალში [Lokshin & Glinskaya, 2009], ფილიპინებზე [Cabegin, 2006] და ეგვიპტეში [Binzel & Assaad, 2011].

გორლიჩის და სხვების კვლევაში [Görlich et al., 2007] ნაჩვენებია იმედის-მომცემი პერსპექტივა შემოსავლის და ჩანაცვლების ეფექტების როლის გაცნობიერებაში შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის მოცულობაზე მიგრაციის და ფულადი გზავნილების ეფექტის დადგენისას. ეს სტატია სადავოს ხდის ზოგადად მიღებულ მოსაზრებას, რომ ემიგრანტების ოჯახებში შრომის ბაზარზე მონაწილეობის შედარებით დაბალი დონე გამოწვეულია მხოლოდ მეტი დასვენების მიღების სურვილით. კერძოდ, ოჯახის შრომის ბაზრის შედეგებზე გავლენის განხილვისას ავტორები განასხვავებენ შრომის ბაზარზე არააქტიურობის შემდეგ სამ მიზეზს: 1) სტიმულის არარსებობა ან შემოსავლის ეფექტი, როდესაც შინ დარჩენილი ოჯახის წევრები მეტ დროს უთმობენ დასვენებას ფულადი გზავნილების შედეგად გაზრდილი შემოსავლის გამო; 2) შრომის ჩანაცვლების ეფექტი - შრომის ბაზარზე მუშაობის ჩანაცვლება საშინაო საქმეებით; და 3) განათლების ეფექტი, რაც ხსნის არააქტიურობას უმაღლესი განათლების მიღების პროცესში ჩართვით. მოდლოვას ოჯახების კვლევის საფუძველზე, სტიმულის არარსებობა სუსტ გავლენას ახდენს. პირიქით, ავტორები ამტკიცებენ, რომ ემიგრანტების ოჯახის წევრების არააქტიურობა ძირითადად აიხსნება ოჯახის საქმეების ჩანაცვლებით საზღვარგარეთ ემიგრაციაში მყოფ პირსა და შინ დარჩენილ არააქტიურ წევრებს შორის, ასევე, დიდია უმაღლესი განათლების მიღების ალბათობა. უნდა აღინიშნოს, რომ პერსპექტივა, რომლითაც აიხსნება შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების არააქტიურობა, კვლავ შედარებით შეუსწავლელია ეკონომიკურ ლიტერატურაში და წარმოადგენს წინამდებარე კვლევის განსაკუთრებული ინტერესის საგანს.

ზოგადად, ზემოთ აღწერილი კვლევების მიმოხილვა გვიჩვენებს, რომ მიგრაციას და ფულად გზავნილებს უარყოფითი ეფექტი აქვს შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების მუშაობის მოცულობაზე, მაგრამ ამავდროულად ეს ეფექტი შესაძლოა განსხვავდებოდეს სქესის, სამუშაოს ტიპის და დასახლების ტიპის მიხედვით. ასევე, შემოსავლის ეფექტთან ერთად, ჩანაცვლების ეფექტი მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა შინ დარჩენილ ოჯახის წევრებს შორის შრომის გადანაწილების თვალსაზრისით ბევრ ქვეყანაში.

მიმდინარე კვლევის ფარგლებში განსაკუთრებით საინტერესოა საქართველოში მიგრაცია-შრომის ბაზარს შორის არსებული ურთიერთობების შემსწავლელი კვლევების მიმოხილვა. სხვა გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებს

შორის საქართველოში ადგილი ჰქონდა ფართომასშტაბიან ემიგრაციას დამოუკიდებლობის მოპოვების და ყოფილი საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ. შრომის ბაზარზე შესაძლებლობების შემცირების და სოციო-ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესების გამო ათასობით ადამიანი საზღვარგარეთ ემიგრაციაში წავიდა მაღალანაზღაურებადი სამუშაოს საძებნელად. საერთაშორისო მიგრაციის მანქვინებლების ზრდის პარალელურად მკვეთრად გაიზარდა საქართველოში ფულადი გზავნილების შემოდინება, რამაც გავლენა მოახდინა როგორც მაკროეკონომიკურ ვითარებაზე ქვეყანაში, ასევე ოჯახის სტრატეგიებზე მიკროდონეზე. დღემდე საქართველოში ჩატარებული კვლევები ფულადი გზავნილების შესახებ ძირითადად დაკავშირებული იყო მათ ეფექტზე გარე სავაჭრო ბალანსსა და მაკროეკონომიკურ სტაბილურობაზე. თუმცა, ძალიან მწირია ისეთი კვლევების რაოდენობა, რომლებიც საქართველოში ოჯახის ქცევაზე მიგრაციის და ფულადი გზავნილების ეფექტს შეისწავლის [Danzer & Dietz, 2009; Gerber & Torosyan, 2013; OECD/CRRC-Georgia, 2017]. დანზერი და დიეცი [Danzer and Dietz, 2009] იკვლევენ დროებითი შრომითი მიგრაციის ფორმებს და გამომწვევ მიზეზებს სომხეთში, ბელორუსში, საქართველოში, მოლდოვასა და უკრაინაში 2004 წელს განხორციელებული ევროკავშირის გაფართოების შემდეგ. მათი კვლევის შედეგად დგინდება, რომ მიგრაციის სისწორე, დანიშნულების ადგილის არჩევანი და მიგრაციის გამომწვევი მიზეზები განსხვავებულია შედარებით ღარიბ და უკეთესი მატერიალური მდგომარეობის მქონე ქვეყნებს შორის. ავტორების თანახმად, მიგრაცია გამოიყენება როგორც ოჯახის დაზღვევა უმუშევრობისგან და დაკავშირებულია სიღარიბის შედარებით დაბალ მანქვინებელთან. გერბერმა და ტოროსიანმა [Gerber and Torosyan, 2013] გამოიყენეს მონაცემები კვლევიდან „Georgia on the Move“ და შეისწავლეს ფულადი გზავნილების ეფექტი ოჯახის ხარჯებზე, დანახოებზე, შრომის მოცულობაზე, ჯანდაცვასა და კეთილდღეობის სხვა მანქვინებლებზე. მათ მიერ დაადგინეს, რომ საქართველოში ფულადი გზავნილები აუმჯობესებს ოჯახის ეკონომიკურ მდგომარეობას და მისი გავლენა გაცილებით მაღალია ურბანულ დასახლებებში. ავტორების თანახმად, ფულადი გზავნილები განაპირობებს სოციალური კაპიტალის შექმნას. ბოლო დროს ჩატარებული კვლევა [OECD/CRRC-Georgia, 2017] მოიცავს მიგრაციას, განვითარების საკითხებს და საჯარო პოლიტიკის ურთიერთკავშირის სიდრმისეულ შესწავლას საქართველოში. აღნიშნული კვლევის მნიშვნელოვანი ნაწილი ეთმობა მიგრაცია/ფულადი გზავნილების გავლენის კვლევას შრომის ბაზარზე საქართველოში. კერძოდ, კვლევის თანახმად, ფულადი გზავნილები მნიშვნელოვნად ამცირებს ოჯახის შრომის მოცულობას როგორც სოფლად, ასევე ქალაქში, ამასთან, დიდია იმ ქალების უმუშევრობის ალბათობა, რომლებიც ფულადი გზავნილების მიმღებ ოჯახებში ცხოვრობენ. კვლევის თანახმად, უმუშევრობის ალბათობა ასევე, მაღალია იმ მამაკაცების შემთხვევაში, რომლებიც ქალაქში ცხოვრობენ და ოჯახიდან მინიმუმ ერთი ემიგრანტი ჰყავთ.

უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში არც ერთ არსებულ კვლევაში არ არის განხილული ენდოგენურობის საკითხები ოჯახის გადაწყვეტილებებზე მიგრაციის/ფულადი გზავნილების ეფექტის შესწავლისას. ამგვარად, აღნიშნული კვლევების შედეგებზე შესაძლოა გავლენა მოახდინოს ენდოგენურობასთან დაკავშირებულმა პრობლემებმა, ამიტომ, მიზეზობრივი კავშირი მიგრაციას და შრომის ბაზარს შორის საქართველოში კვლავ შეუსწავლელია. ამასთან, არსებობს არამიგრანტების შრომის ბაზარზე ქცევის სხვა გამომწვევი მიზეზები, რომლებიც შედარებით შეუსწავლელია საქართველოს კონტექსტში. კერძოდ, ემიგრანტების შინ დარჩენილი შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების არააქტიურობის მიზეზები (არის იგი გამომწვეული სტიმულის არარსებობით (შემოსავლის ეფექტით), საო-

ჯახო საქმეების ჩანაცვლებით თუ განათლების ეფექტებით) საჭიროებს შემდგომ კვლევას.

ამ სტატიაში, ქართული ოჯახების კვლევის საფუძველზე ვცდილობთ შევაგოსთ კვლევის ამ სფეროში დარჩენილი პრობლემები, რისთვისაც შევისწავლით შემდეგ საკითხებს:

- მიგრაციის ეფექტი შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის ბაზარზე მონაწილეობაზე/არააქტიურობის გადაწყვეტილებაზე, სქესის და დასახლების ტიპის მიხედვით;
- მიგრანტების გამგზავნ ოჯახებში შრომის ბაზარზე არააქტიურობის მიზეზები (კერძოდ, ვცდილობთ, დავადგინოთ, არააქტიურობა დამატებითი არაშრომითი შემოსავლით არის გამოწვეული, ჩანაცვლებით/საოჯახო საქმეებით თუ განათლების ეფექტით);

ამასთან, კვლევა ცდილობს, მეთოდურად გააუმჯობესოს საქართველოში ამ საკითხის არსებული კვლევა და ამისთვის ენდოგენურობის პრობლემა გაითვალისწინოს. ემპირიული სტრატეგია, რომელიც ზემოთ მოცემული მიზნების მიღწევისთვის გამოიყენება და რომელიც უფრო დეტალურად არის განხილული მომდევნო ნაწილში, ეყრდნობა ინსტრუმენტული ცვლადების მეთოდოლოგიას ენდოგენურობის საკითხის შესასწავლად.

წინა კვლევების თეორიულ და ემპირიულ შედეგებზე დაყრდნობით ვვარაუდობთ, რომ აღმოვაჩინებთ მიგრაციის უარყოფით და მნიშვნელოვან ეფექტს შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის ბაზარზე მონაწილეობაზე. მოსალოდნელია, რომ აღნიშნული ეფექტები განსხვავებული იქნება სქესის და დასახლების ტიპის მიხედვით. ასევე, ვფიქრობთ, არამიგრანტების შრომის ბაზარზე არააქტიურობის ძირითადი მიზეზი შრომის ჩანაცვლება და განათლების ეფექტი იქნება.

2. ემპირიული სტრატეგია

წინამდებარე ნაშრომში ვიკვლევთ შრომის ბაზარზე მიგრაციის გავლენის რამდენიმე ასპექტს. პირველი, ჩვენ ვიკვლევთ მიგრაციის ზოგად გავლენას შრომის მიწოდების შესახებ შინ დარჩენილი ნათესავების მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებზე სქესის და დასახლების ტიპის მიხედვით. მეორე, ჩვენი მიზანია, შევისწავლოთ შრომის ბაზარზე არააქტიურობის მიზეზები მიგრანტის გამგზავნი ოჯახის შინ დარჩენილ წევრებს შორის. აღნიშნული მიზნების მისაღწევად საჭიროა სხვადასხვა ეკონომეტრული სტრატეგიის გამოყენება. კერძოდ, პირველი საკითხის გადაჭრა შესაძლებელია პრობიტის რეგრესიის მოდელის გამოყენებით ინსტრუმენტულ ცვლადებთან ერთად (IV Probit), ხოლო იმისთვის, რომ პასუხები ბოლო საკითხზეც მივიღოთ, ვაპირებთ მრავალგანზომილიანი პრობიტის რეგრესიის გამოყენებას ინსტრუმენტულ ცვლადებთან ერთად. ქვემოთ ეს ორი ეკონომეტრული მიდგომა კიდევ უფრო დეტალურად არის აღწერილი.

2.1. IV პრობიტის მოდელი. პირველ ეტაპზე, შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის შედეგებს ვიყენებთ როგორც ოჯახის მიგრაციის სტატუსის ფუნქციად, ასევე ვიყენებთ მთელ რიგ საკონტროლო ცვლადს შესაბამისი პერსონალური და ოჯახური მახასიათებლების ჩათვლით. რადგან შრომის მიწოდების შესახებ გადაწყვეტილებების და ოჯახის მიგრაციის სტატუსის განსაზღვრა ერთობლივად არის შესაძლებელი, ვიყენებთ პრობიტის მოდელს ინსტრუმენტულ ცვლადებთან ერთად. იმის გათვალისწინებით, რომ როგორც დამოკიდებული ცვლადი, ასევე ენდოგენური დამოუკიდებელი ცვლადი დისკრეტული ბუნებისაა, ვაფასებთ შემდეგი ფორმის ორგანზომილებიან პრობიტის მოდელს:

$$\begin{cases} y_{1i} = 1 \text{ if } y_{1i}^* = \pi y_{2i}^* + \beta_1' x_{1i} + \varepsilon_{1i} > 0; \text{ and } y_{1i} = 0 \text{ otherwise;} \\ y_{2i} = 1 \text{ if } y_{2i}^* = \gamma_1' x_{1i} + \gamma_2' x_{2i} + \varepsilon_{2i} > 0; \text{ and } y_{2i} = 0 \text{ otherwise;} \end{cases} \quad (1)$$

სადაც y_{1i}^* არის შრომის მიწოდების ლატენტური ცვლადი, ხოლო y_{1i} - მანვენებლის ცვლადი, რომელიც უდრის ერთს იმ შემთხვევაში, თუ არამიგრანტი ოჯახის წევრი არააქტიურია შრომის ბაზარზე, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ნულის ტოლია. ასევე, y_{2i} წარმოადგენს ფიქტიურ ცვლადს, რომელიც უდრის ერთს იმ შემთხვევაში, თუ რესპონდენტი ცხოვრობს ოჯახში, სადაც მინიმუმ ერთი მიგრანტია, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ნულის ტოლია. y_{2i}^* არის მასთან დაკავშირებული ლატენტური ცვლადი. ჩვენ განვსაზღვრავთ y_{2i} -ს როგორც „მიგრანტის“ ცვლადი. π ; და β_1' ; γ_1' ; γ_2' წარმოადგენენ შესაფასებელი პარამეტრების კოეფიციენტს და ვექტორებს, ხოლო ε_{1i} და ε_{2i} არის ცდომილების მანვენებლები, რომლებიც უნდა აკმაყოფილებდეს ერთობლივი ნორმალური განაწილების მოთხოვნებს ნულოვანი საშუალო მნიშვნელობით და 1-ის ტოლი დისპერსიის სიდიდით. კიდევ ერთი ვარაუდი ცდომილების მანვენებლებთან დაკავშირებით მდგომარეობს იმაში, რომ ε_{1i} და ε_{2i} დაკავშირებულია კორელაციის კოეფიციენტით ρ . ვექტორი x_{1i} მოიცავს დამოუკიდებელ ცვლადებს, რომელიც გავლენას ახდენს პიროვნების არჩევანზე, მონაწილეობა მიიღოს შრომის ბაზარზე. x_{2i} არის ინსტრუმენტული ცვლადების ვექტორი, რომელიც გავლენას ახდენს მხოლოდ y_{2i}^* -ზე, მაგრამ გამორიცხულია პირველი განტოლებიდან, რადგან ამ ვექტორში არსებული ცვლადები y_{1i}^* -ზე პირდაპირ გავლენას არ მოახდენს. სისტემის (1)-ის პირველი განტოლება - სტრუქტურული განტოლებაა და ინტერესის ძირითად საგანს წარმოადგენს, რადგან განსაზღვრავს სტრუქტურულ ურთიერთობას შრომის ბაზრის შედეგებს და მიგრაციას შორის. მეორე განტოლება (განტოლების შემცირებული ფორმა) ასრულებს დამხმარე ფუნქციას, განმარტავს ვარიაციას ენდოგენური „მიგრაციის“ ცვლადში მკაცრად ეგზოგენური ცვლადების x_{1i} და x_{2i} გამოყენებით. x_{1i} და x_{2i} ვექტორებში მოცემული განმარტებითი ცვლადები უფრო დეტალურად არის აღწერილი ქვემოთ.

საკონტროლო ცვლადების x_{1i} ვექტორი:

- **სქესი** - არის ფიქტიური ცვლადი, რომელიც განსაზღვრავს რესპონდენტის სქესს;
- **ასაკი** - აღნიშნავს რესპონდენტის ასაკს;
- **ასაკი კვადრატში** რესპონდენტის ასაკი კვადრატში;
- **ოჯახური მდგომარეობა** - არის ფიქტიური ცვლადი, რომელიც უდრის ერთს, თუ რესპონდენტი დაოჯახებულია, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ნულის ტოლია;
- **ოჯახის უფროსი** - არის ფიქტიური ცვლადი, რომელიც უდრის ერთს, თუ რესპონდენტი ოჯახის უფროსია, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ნულის ტოლია;
- **ქრონიკული დაავადება** - არის ფიქტიური ცვლადი, რომელიც უდრის ერთს, თუ რესპონდენტს მინიმუმ ერთი ქრონიკული დაავადება აღენიშნება, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ნულის ტოლია;
- **განათლება** - ასახავს რესპონდენტის მიერ მიღწეული განათლების დონეს და წარმოდგენილია მთელი რიგი ფიქტიური ცვლადებით: უმაღლესი განათლება, პროფესიული განათლება; საშუალო განათლება; არასრული საშუალო განათლება;

- **დასახლების ტიპი** – ეს არის დისკრეტული ცვლადი, რომელიც უდრის ერთს, თუ რესპონდენტი ქალაქში ცხოვრობს და უდრის ორს, თუ რესპონდენტი სოფლად ცხოვრობს;
- **არაშრომითი შემოსავლის კოეფიციენტი** – გამოითვლება როგორც ოჯახის არაშრომითი შემოსავლის ბუნებრივი ლოგარითმი;
- **განათლების მაქსიმალური დონე** – კატეგორიული ცვლადი, რომელიც ასახავს ოჯახის წევრების მიერ მიღწეული განათლების მაქსიმალურ დონეს;
- **სიმდიდრე** – ასახავს ოჯახების ზოგად კეთილდღეობას და გამოითვლება როგორც ოჯახის განკარგულებაში არსებული აქტივების და ქონების ფაქტორთა მნიშვნელობა;
- **დამოკიდებულ პირთა წილი** – გამოითვლება როგორც ბავშვების და პენსიონერების თანაფარდობა ოჯახის მთლიან ზომასთან; ინსტრუმენტული ცვლადი მაჩვენებლების ვექტორია X_{2i} ;
- **მიგრაციის ქსელი (MN)** – გამოითვლება საქართველოს თითოეული რეგიონისთვის, როგორც იმ ოჯახების წილი რეგიონის ოჯახების მთლიან რაოდენობასთან მიმართებით, რომლის მინიმუმ ერთი წევრი მაინც იმყოფება საერთაშორისო ემიგრაციაში;
- **მიგრაციის ქსელის ურთიერთქმედება ზრდასრული მამაკაცების წილზე (MNSA)** – ასახავს მიგრაციის ქსელის ცვლადი მაჩვენებლის ურთიერთქმედებას ოჯახში მცხოვრები ზრდასრული მამაკაცების წილზე;
- **მიგრაციის ქსელის ურთიერთქმედება უმაღლესი განათლების მქონე ოჯახის წევრების წილთან (MNHE)** – ასახავს მიგრაციის ქსელის ცვლადის ურთიერთქმედებას ოჯახში უმაღლესი განათლების მქონე პირთა რაოდენობასთან.

მიგრაციის ცვლადის განსაზღვრის ინსტრუმენტად მიგრაციის ქსელის გამოყენების მართებულობა დაადასტურა ბოლო დროს ჩატარებულმა არაერთმა კვლევამ [Amuedo-Dorantes & Pozo, 2006; Görlich et al., 2007]. აღნიშნულ მოსაზრებას განამტკიცებს ის ფაქტი, რომ მიგრაციის ქსელები წარმოადგენს მნიშვნელოვან ხელშემწეობს მექანიზმს, რომელიც ეხმარება პირს საზღვარგარეთ ემიგრაციაში წასვლაში, შესაბამისად, იგი წარმოადგენს მნიშვნელოვან წინაპირობას მიგრაციის არჩევანისთვის. ამავე დროს, აღნიშნულ ცვლადს გააჩნია მცირე პირდაპირი ეფექტი შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების გადაწყვეტილებებზე, მონაწილეობა მიიღონ შრომის ბაზარზე. MN ცვლადთან დაკავშირებული მთავარი პრობლემა მდგომარეობს იმაში, რომ მას გააჩნია მცირე დისპერსია ინდივიდუალური ოჯახის დონეზე. აღნიშნული პრობლემის გადაწყვეტის მიზნით ვახდენთ MN ცვლადის ურთიერთქმედებას ოჯახში მცხოვრები ზრდასრული მამაკაცების წილთან და ოჯახში უმაღლესი განათლების მქონე პირთა რაოდენობასთან.

ორგანტოლებიან სისტემა (1)-ს ვაფასებთ ერთდროულად მაქსიმალური ალბათობის შეფასების ალგორითმის გამოყენებით.

2.2. მრავალგანზომილიანი პრობიტის მოდელი. ჩვენი შემდეგი მიზანია შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების არააქტიურობაზე მიგრაციის გავლენის შეფასება. ამ ამოცანას ორი თანმიმდევრული ნაბიჯით ვასრულებთ. პირველი, ვაფასებთ ოჯახში მიგრანტის ყოლის ალბათობას პრობიტის რეგრესიის მოდელის გამოყენებით, რომელიც იგივეა, რაც განტოლებების სისტემა (1)-ის მეორე რეგრესია. ამ მოდელში საკონტროლო ცვლადების ვექტორი X_{1i} იგივეა, რაც განტოლების სისტემაში (1), ხოლო ინსტრუმენტული ცვლადების X_{2i} ვექტორი შეცვლილია და მოიცავს შემდეგ მახასიათებლებს:

- **მიგრაციის ქსელი (MN)** – გამოითვლება საქართველოს თითოეული რეგიონისთვის, როგორც იმ ოჯახების წილი რეგიონის ოჯახების მთლიან რაოდენობასთან მიმართებით, რომლის მინიმუმ ერთი წევრი მაინც იმყოფება საერთაშორისო ემიგრაციაში;
- **მიგრაციის ქსელის ურთიერთქმედება ზრდასრული მამაკაცების წილზე (MNSA)** – ასახავს მიგრაციის ქსელის ცვლადი მანველებლის ურთიერთ-ქმედებას ოჯახში მცხოვრები ზრდასრული მამაკაცების წილზე;
- **დაბრუნებული მიგრანტი** – ეს არის ფიქტიური ცვლადი, რომელიც უდრის ერთს, თუ ოჯახში მინიმუმ ერთი დაბრუნებული მიგრანტია, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ნულის ტოლია;
- **პლუს - მამაკაცი** – ეს არის ფიქტიური ცვლადი, რომელიც უდრის ერთს, თუ ოჯახში ერთზე მეტი ზრდასრული მამაკაცია, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ნულის ტოლია.

ამ განტოლების შეფასების შემდეგ განვსაზღვრავთ დამოკიდებულ ცვლადს და „მიგრანტის“ ცვლადის პროგნოზირებულ მანველებელს ვიყენებთ დამოუკიდებელი ფაქტორის სახით შემდეგი ნაბიჯის დროს.

მეორე ეტაპზე, მრავალ არჩევანთან დაკავშირებული პრობლემის მოგვარების მიზნით ვიყენებთ მრავალგანზომილებიანი პრობიტის მოდელს გამოთვლის ალგორითმის სახით. ზოგადად, აღნიშნული მოდელი შესაძლოა შემდეგი სახით ჩამოყალიბდეს [Green, 2003]:

$$U_j = x_j' \beta_j + \varepsilon_j, j = 1, \dots, J, [\varepsilon_1, \varepsilon_2, \dots, \varepsilon_j] \sim N[0, \Sigma] \quad (2)$$

სადაც J არის ალტერნატივის რიცხვი, ხოლო ε_j - ალტერნატივა J -ს ცდომილების ნიშნული. რომელიმე კონკრეტული ალტერნატიული m -ის არჩევანის ალბათობა შესაძლოა წარმოდგენილ იქნეს შემდეგი სახით:

$$Prob[choice m] = Prob \left[\varepsilon_1 - \varepsilon_m > (x_m - x_1)' \beta, \dots, \varepsilon_j - \varepsilon_m > (x_m - x_j)' \beta \right] \quad (3)$$

ამ კვლევაში განვსახვავებთ შრომის ბაზარზე არააქტიურობის სამ ალტერნატიულ მიზეზს:

- **არააქტიურობა სტიმულის არარსებობის გამო** - არააქტიურობა სტიმულის არარსებობის გამო, რომელიც გამოწვეულია საზღვარგარეთ წასული მიგრანტისგან მიღებული დამატებითი შემოსავლით;
- **არააქტიურობა - ჩანაცვლება** - არააქტიურობა ჩანაცვლების გამო, როდესაც შინ დარჩენილი ოჯახის წევრი შრომის ბაზარზე მონაწილეობას ანაცვლებს საოჯახო საქმეებით;
- **არააქტიურობა - განათლება** - არააქტიურობა განათლების მიღების გამო, როდესაც შინ დარჩენილი ოჯახის ახალგაზრდა წევრი შრომის ბაზარზე მონაწილეობას უმადლესი განათლების დაწესებულებაში სწავლას ამჯობინებს.

ამ ცვლადების ოპერაციონალიზაციისათვის ვიყენებთ საქართველოს შინამეურნეობების გამოკითხვის კითხვარის შესაბამის კითხვას რომელიც ეხება შრომის ბაზარზე არააქტიურობის მიზეზებს.

არააქტიურობის სამი რეჟიმის გათვალისწინებით ვიყენებთ შემდეგი სამი განტოლების სისტემას:

$$\begin{cases} Y_i^{substitution} = \mu_1 M_i^{pr} + \beta'_1 x_{1i} + \varepsilon_{1i} \\ Y_i^{education} = \mu_2 M_i^{pr} + \beta'_2 x_{1i} + \varepsilon_{2i} \\ Y_i^{disincentive} = \mu_3 M_i^{pr} + \beta'_3 x_{1i} + \varepsilon_{3i} \end{cases} \quad (4)$$

სადაც, $\varepsilon \sim N(0, \Sigma)$

Y_i^k წარმოადგენს არააქტიურობის ზემოთ აღწერილ ალტერნატიულ მიზეზს; M_i^{pr} არის „მიგრანტის“ ცვლადის პროგნოზირებული მნიშვნელობა, რომელიც მიღებულია შემცირებული განტოლებიდან; x_{1i} - საკონტროლო ცვლადების ვექტორი, რომელიც იგივეა, რაც სისტემაში (1); μ_1, μ_2, μ_3 არის პარამეტრები და $\beta'_1; \beta'_2; \beta'_3$ პარამეტრების ვექტორები, რომლებიც უნდა გამოითვალოს; $\varepsilon_{1i}; \varepsilon_{2i}; \varepsilon_{3i}$ -ცდომილების მახვენებლები. **არააქტიურობას სტიმულის არარსებობის გამო** ძირითად კატეგორიად მივიჩნევთ. მოდელი გამოითვლება ერთდროულად, რომლის სიმულაცია მაქსიმალური ალბათობის შეფასების მეთოდიკით ხორციელდება.

3. შერჩევის და მონაცემების აღწერა

კვლევის მონაცემების მთავარ წყაროს წარმოადგენს ეროვნულ დონეზე წარმომადგენლობითი, შინამეურნეობების ფართომასშტაბიანი კვლევა, რომელიც 2,784 ოჯახს მოიცავს და რომელიც საქართველოს სტატისტიკის ეროვნულმა სამსახურმა¹⁶ 2012 წლის მეოთხე კვარტალში ჩაატარა საქართველოს ყველა რეგიონში, აფხაზეთის და სამხრეთ ოსეთის რეგიონების გარდა. რადგან ჩვენი კვლევა მოიცავს ინდივიდუალურ პასუხებს, ყურადღებას გავამახვილებთ ინდივიდუალური მონაცემების აღწერაზე. მთლიანი შერჩევა მოიცავს 10,084 პირს, რომელთაგან 6,310 ადამიანი არის შრომის ასაკის მქონე - 15-65 წლის. პირველ ცხრილში მოცემულია აღწერილობითი სტატისტიკა ანალიზის დროს გამოყენებული ძირითადი ცვლადი მახვენებლების შესახებ.

ცხრილი 1

შერჩევის მონაცემები (საშუალო მახვენებლები და სტანდარტული გადახრა)

ცვლადი მახვენებლები	საშუალო მახვენებელი	სტანდარტული გადახრა
მიგრანტები	0.0440	0.2052
მამაკაცი (ფიქტიური)	0.4755	0.4994
ასაკი	39.3	14.3
დაოჯახებული (ფიქტიური)	0.6483	0.4775
ოჯახის უფროსი (ფიქტიური)	0.2554	0.4361
ქრონიკული დაავადება (ფიქტიური)	0.1391	0.3461
უმაღლესი განათლება (ფიქტიური)	0.2489	0.4324
პროფესიული განათლება (ფიქტიური)	0.2237	0.4168
საშუალო განათლება (ფიქტიური)	0.4153	0.4928
ქალაქი	0.3792	.4852
არა-შრომითი შემოსავალი	460.40	531.11
დამოკიდებულ პირთა წილი	0.2918	0.2266

¹⁶ <http://www.geostat.ge/index.php?action=0&lang=eng>

არააქტიური შრომის ბაზარზე	0.2581	0.4376
არააქტიური განათლების მიღების გამო	0.0773	0.2671
არააქტიური საოჯახო საქმეების შესრულების გამო	0.1045	0.3060
დასაქმებული	0.6358	0.4812
დაქირავებული დასაქმებული	0.2351	0.4241
თვითდასაქმებული	0.3980	0.4895
დაუსაქმებელი	0.1060	0.3078

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ოჯახების 4%-ზე ოდნავ მეტს მინიმუმ ერთი საერთაშორისო მიგრანტი ჰყავს. საშუალო არაშრომითი შემოსავალი თვეში დაახლოებით 460 ლარია. რესპონდენტების გაცილებით დიდი რაოდენობა ცხოვრობს სოფლად (62%). შერჩევის 25%-ზე მეტი არააქტიურია შრომის ბაზარზე, მათ შორის რვა პროცენტი, რომელიც არააქტიურია უმადლესი განათლების მიღების გამო, ათ პროცენტზე მეტი კი მონაწილეობას იღებს საოჯახო საქმეებში. შერჩევის თითქმის 64% დასაქმებულია, მათგან 23.5% დაქირავებული დასაქმებულია, ხოლო დაახლოებით 40% - თვითდასაქმებული. შერჩევის დემოგრაფიული მახასიათებლები შემდეგი სახისაა: შერჩევის 47,55% მამაკაცია, რესპონდენტის საშუალო ასაკი 39.4 წელია. ზოგადად 64%-ზე მეტი დაოჯახებულია, 25,5% არის ოჯახის უფროსი, ხოლო ნიმუშის დაახლოებით თოთხმეტ პროცენტს აღენიშნება მინიმუმ ერთი ქრონიკული დაავადება. მიღებული განათლების დონის მიხედვით, თითქმის 25% უმადლესი განათლება აქვს, 22%-ს პროფესიული განათლება, 41%-ს საშუალო განათლება და დანარჩენებს კი არასრული საშუალო განათლება.

4. კვლევის შედეგები

ამ ნაწილში მოცემულია შეფასების შედეგები იმის შესახებ, თუ რა გავლენას ახდენს მიგრაცია შრომის ბაზარზე შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების ქცევაზე. სექციაში 4.1, განვიხილავთ მიგრაციის ეფექტს შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების ზოგად გადაწყვეტილებაზე, მონაწილეობა მიიღონ შრომის ბაზარზე. ვიკვლევთ ამ ეფექტის ცვალებადობას სქესის და დასახლების ტიპის მიხედვით. შემდეგ სექციაში ვცდილობთ, გავარკვიოთ შრომის ბაზარზე არააქტიურობის მიზეზები - შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების არააქტიურობა შემოსავლის ეფექტით არის გამოწვეული, ჩანაცვლების თუ განათლების ეფექტით.

4.1. მიგრაციის ეფექტი შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის ბაზარზე მონაწილეობაზე. პირველ რიგში განვსაზღვრავთ, გააჩნია თუ არა მნიშვნელოვანი გავლენა ოჯახში მიგრანტი წევრის ყოლას (წარმოდგენილია ცვლადით „მიგრანტი“) შინ დარჩენილი წევრების შრომის ბაზარზე მონაწილეობაზე. IV პრობიტი მოდელის შედეგები მამაკაცების და ქალებისთვის მოცემულია მე-2 ცხრილში¹⁷. ცვლადის „მიგრანტის“ ზღვრული ეფექტები, სქესის და დასახლების ტიპის მიხედვით, მოცემულია მე-3 ცხრილში. შედარების მიზნით მე-3 ცხრილში ასევე ვაჩვენებთ ორივე ინსტრუმენტული ცვლადების პრობიტის (IV Probit) და ჩვეულებრივი პრობიტის რეგრესიის მოდელების შეფასებებს.

პირველ რიგში, განვიხილავთ შეფასების მოდელების მართებულობას და მიზანშეწონილობას. „მიგრანტის“ ცვლადის ეგზოგენურობის Wald ტესტი აჩვენებს, რომ ერთი მოდელის გამოკლებით (განტოლება: მამაკაცი-სოფელი) ხი-კვადრატის

¹⁷ ამ ცხრილში მოცემულია რეგრესიის კოეფიციენტები და არა ზღვრული ეფექტები.

p-კოეფიციენტი სტატისტიკურად მნიშვნელოვანია ყველა რეგრესიის შემთხვევაში (იხ. ცხრილი 2 და 3). ეს ტესტები აჩვენებს, რომ თითქმის ყველა განტოლებაში ცვლადი „მიგრანტი“ ენდოგენურია და შესაბამისად, IV პრობიტის რეგრესია უკეთესი ტექნიკაა თანმიმდევრული მახვენებლების მოსაპოვებლად. შეზღუდვების განმსაზღვრელი ტესტი (Amemiya–Lee–Newey Minimum ტესტი) გვიჩვენებს, რომ მოდელში გამოყენებული ინსტრუმენტები (მიგრანტების ქსელის ურთიერთქმედება ზრდასრული მამაკაცების წილთან და უმაღლესი განათლების მქონე ოჯახის წევრების წილთან) საფუძვლიანია, ე.ი. არ უკავშირდება ცდომილების მახვენებელს სტრუქტურულ განტოლებაში. ამგვარად, IV პრობიტის მოდელი წარმოადგენს შეფასების მართებულ მეთოდიკას და შერჩეული ინსტრუმენტები გამართლებულია, ხოლო მიგრაციის ცვლადის ენდოგენურობის გაუთვალისწინებლობამ შესაძლოა მიკერძოებული და არათანმიმდევრული შეფასების შედეგები მოგვცეს. ამასთან, ამ ორი მიდგომის მახვენებლების შედარება გვიჩვენებს (იხ. ცხრილი 3), რომ პრობიტის მოდელში, რომლებიც არ ითვალისწინებს ენდოგენურობის პრობლემას, მიგრაციის ეფექტები უმნიშვნელოა, ან უმეტეს შემთხვევაში არასწორი ნიშნები აქვს, ხოლო IV პრობიტის განტოლებები უზრუნველყოფს მიგრაციის სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი ეფექტების დადგენას შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომითი საქმიანობის გადაწყვეტილებებზე. ამ თავში შემდგომი მსჯელობა დაეთმობა მხოლოდ IV პრობიტის რეგრესიის მოდელებიდან მიღებულ შედეგებს.

ცხრილი 2

არააქტიურობის IV პრობიტი მოდელი სქესის მიხედვით

ცვლადები	ქალი		მამაკაცი	
	კოეფიციენტი	რობასტული სტანდარტული გადახრა (Robust S.E)	კოეფიციენტი	რობასტული სტანდარტული გადახრა (Robust S.E)
სტრუქტურული განტოლება				
დამოკიდებული ცვლადი: არააქტიურობა შრომის ბაზრებზე				
მიგრანტი	0.3145***	0.081	-0.437***	0.075
ასაკი	-0.136***	0.033	-0.109***	0.039
ასაკი კვადრტში	0.140***	0.034	0.138***	0.050
დაოჯახებული (ფიქტიური)	0.187**	0.081	-0.183	0.146
ოჯახის უფროსი (ფიქტიური)	0.121	0.081	-0.193**	0.091
ქრონიკული დაავადება (ფიქტიური)	0.141*	0.072	0.262*	0.154
უმაღლესი განათლება (ფიქტიური)	-0.668***	0.194	-0.752**	0.307
პროფესიული განათლება (ფიქტიური)	-0.517***	0.135	-0.604**	0.271
საშუალო განათლება (ფიქტიური)	-0.425***	0.101	-0.388*	0.208

დასახლების ტიპი (1 - ქალაქი; 2 სოფელი)	-0.411***	0.110	-0.293**	0.135
არაშრომითი შემოსავლის კოეფიციენტი	-0.051**	0.020	0.091***	0.015
მიღებული განათლების მაქსიმალური დონე	0.041**	0.020	0.048**	0.022
სიმდიდრე (ფაქტორის კოეფიციენტი)	-0.00261	0.002	-0.003	0.002
დამოკიდებულ პირთა წილი	0.485***	0.092	-0.192	0.122
მუდმივა	3.327***	0.721	1.759**	0.736
შემცირებული განტოლება				
დამოკიდებული ცვლადი: მიგრანტი				
მიგრანტთა ქსელი	0.348**	0.165	0.1758	0.1435
მიგრანტების ქსელების ურთიერთქმედება ოჯახში ზრდასრული მამაკაცების წილთან	0.485**	0.228	-0.3599*	0.2160
მიგრანტების ქსელების ურთიერთქმედება ოჯახში უმაღლესი განათლების მქონე ზრდასრულების წილთან	-0.539**	0.215	-0.4999**	0.2225
ასაკი	-0.0007	0.002	-0.0034	0.0018
კვადრატული ასაკი	0.0006	0.002	0.0041	0.0022
დაოჯახებული (ფიქტიური)	0.0068	0.009	0.0129	0.0095
ოჯახის უფროსი (ფიქტიური)	-0.0013	0.012	-0.0060	0.0088
ქრონიკული დაავადება (ფიქტიური)	0.0032	0.0107	-0.0061	0.0111
უმაღლესი განათლება (ფიქტიური)	0.0014	0.018	-0.0002	0.0177
პროფესიული განათლება (ფიქტიური)	0.0065	0.015	-0.0077	0.0152
საშუალო განათლება (ფიქტიური)	0.0184	0.013	0.0078	0.0122
დასახლების ტიპი (1 - ქალაქი; 2 სოფელი)	-0.0052	0.008	-0.0047	0.0079
არაშრომითი შემოსავლის კოეფიციენტი	0.0166***	0.002	0.0129***	0.0020

მიღებული განათლების მაქსიმალური დონე	0.0052*	0.002	0.0049*	0.0029
სიმდიდრე (ფაქტორის კოეფიციენტი)	-0.00002	0.00029	-4,17E-06	0.0002
დამოკიდებულ პირთა წილი	-0.039***	0.0157	-0.0764**	0.0210
მუდმივა	-0.092**	0.046	0.0204	0.0409
დაკვირვებების რაოდენობა	3,309		3,001	
Wald chi2(30)	1156.44		849.71	
Prob > chi2	0.0000		0.0000	
ფსევდოალბათობის კოეფიციენტი	-1234.5743		-238.25138	
/athrho	-0.878***	0.315	1.254**	0.506
/Insigma	-1.556***	0.036	-1.638***	0.0421
ენდოგენურობის Wald ტესტი (/athrho=0)	chi2(1) = 7.75; Prob > chi2 = 0.0054		chi2(1) = 6.14; Prob > chi2 = 0.0132	
განმსჯელურელი შეზღუდვების ტესტი: Amemiya-Lee-Newey minimum chi-sq statistic	Chi-sq(2) = 0.598; P-value = 0.7415		Chi-sq(2) = 0.533; P-value = 0.7661	
შენიშვნები: *** — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.01$ დონეზე; ** — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.05$ დონეზე; * — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.1$ დონეზე				

ცხრილი 3

მიგრაციის ზღვრული ეფექტი შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის ბაზარზე მონაწილეობაზე სქესის და დასახლების ტიპის მიხედვით

შეფასების მეთოდი/მიგრანტის სტატუსი	ქალი	მამაკაცი	ქალი		მამაკაცი		
			ქალაქი	სოფელი	ქალაქი	სოფელი	
IV პრობიტი (ორგანზომილებიანი პრობიტი)							
მიგრანტი	m.e	0.0952***	-0.133***	0.169***	0.0974***	-0.153**	-0.083
	Wald ტესტი chi.sq.	7.75***	6.14**	13.67***	6.33**	3.74*	1.83
პრობიტის მოდელი							
მიგრანტი	m.e	-0.0752**	-0.005	-0.050	-0.088**	0.0388	-0.0268
შენიშვნები: m.e.- საშუალო ზღვრული ეფექტი *** — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.01$ დონეზე; ** — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.05$ დონეზე; * — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.1$ დონეზე							

მე მე-2 და მე-3 ცხრილებში მოცემული მონაცემების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ საერთაშორისო მიგრაცია არა-მიგრანტების შრომის ბაზარზე მონაწილეობის გადაწყვეტილების მნიშვნელოვანი განმსჯელურელია. სოფლად მამაკაცების შრომითი საქმიანობის გამოკლებით, ცვლადს „მიგრანტი“ გააჩნია სტატისტიკურად

მნიშვნელოვანი გავლენა ($p < 0.05$ დონე) შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების მიერ შრომის ბაზარზე მონაწილეობაზე უარის თქმაზე. მაგალითად, ქალების შემთხვევაში ისეთ ოჯახში ცხოვრება, რომელსაც მიგრანტი ჰყავს, შრომის ბაზარზე არააქტიურობის ალბათობა 9.5%-ით იზრდება. ეს ეფექტი გაცილებით მაღალია ქალაქად მცხოვრები ქალების შემთხვევაში (17.0 პროცენტზე მეტით ზრდა), ვიდრე სოფლად მცხოვრები ქალების შემთხვევაში (9.7 % ზრდა). თუმცა, ვხედავთ, რომ ზემოქმედების მიმართულება განსხვავდება სქესის მიხედვით. იმ შემთხვევაში, თუ ქალების არააქტიურობაზე მიგრაციის ეფექტის ნიშნული დადებითია, რაც მოსალოდნელი იყო, მამაკაცების არააქტიურობაზე უარყოფითად მოქმედებს ცვლადი „მიგრანტი“. მაგალითად, ოჯახში მიგრანტის ყოლა ამცირებს მამაკაცის შრომით ბაზარზე არააქტიურობის ალბათობას 13.0%-ზე მეტით მთელი შერჩევის ფარგლებში და 15.0%-ზე მეტით ქალაქად (სოფლად ამ ფაქტორის ეფექტი სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი არ არის). ეკონომიკური ლიტერატურის თანახმად, ეს შედეგი შესაძლებელია თუ ემიგრანტი და ოჯახის არა-ემიგრანტი წევრი ოჯახში ასრულებდნენ კომპლემენტარულ ფუნქციებს [Rodriguez & Tiongson, 2001].

მე-2 ცხრილის მიხედვით, საკონტროლო ცვლადების ეფექტები მამაკაცების და ქალების არააქტიურობის გადაწყვეტილებაზე უმეტეს შემთხვევაში სტატისტიკურად მნიშვნელოვანია და ფიქსირდება მოსალოდნელი ნიშნები. მაგალითად, ასაკი ამცირებს არააქტიურობის ალბათობას როგორც მამაკაცების, ასევე ქალების შემთხვევაში. ოფიციალურ ქორწინებაში ყოფნა ზრდის შრომის ბაზარზე არამონაწილეობის ალბათობას ქალებისთვის, ხოლო მამაკაცებისთვის ეს ცვლადი სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი არ არის. პირიქით, ოჯახის უფროსობა ამცირებს მამაკაცების არააქტიურობის ალბათობას, თუმცა, არ მოქმედებს ქალის გადაწყვეტილებაზე შრომის ბაზარზე მონაწილეობის შესახებ. ქრონიკული დაავადება ამცირებს შრომითი აქტივობის ალბათობას როგორც ქალების, ასევე მამაკაცების შემთხვევაში, თუმცა, მხოლოდ 10% მნიშვნელობის დონეზე. კვლევა აჩვენებს განათლების მოსალოდნელ და მნიშვნელოვან ეფექტს. რაც უფრო მაღალია განათლების დონე, მით უფრო დაბალია შრომის ბაზარზე არააქტიურობის ალბათობა როგორც მამაკაცების, ასევე ქალების შემთხვევაში. განათლების ეფექტი განათლების მაღალ დონეზე კიდევ უფრო ძლიერდება. როგორც ქალები, ასევე მამაკაცები ნაკლებად არიან არააქტიურები სოფლად, ვიდრე ურბანული ტიპის დასახლებაში. არაშრომითი შემოსავლის ზემოქმედება გამოირჩევა მოსალოდნელი ნიშნებით მამაკაცების შემთხვევაში, ხოლო ქალების განტოლების თანახმად, იგი მოულოდნელად ასტიმულირებს შრომის ბაზარზე მონაწილეობას. დამოკიდებულ პირთა წილის ზრდა (შვილები და პენსიონერები) ამცირებს ქალების შრომით ბაზარზე მონაწილეობის ალბათობას, თუმცა გავლენას არ ახდენს მამაკაცების გადაწყვეტილებაზე. ჩვენი მოლოდინის საპირისპიროდ, ვერ ვხედავთ ოჯახის სიმდიდრის მჩვენებლის მნიშვნელოვან გავლენას მამაკაცის და ქალის გადაწყვეტილებაზე შრომის ბაზარზე მონაწილეობის შესახებ.

4.2. შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების არააქტიურობის მიზეზების განმარტება. ამ თავში განვიხილავთ მიგრანტების გამგზავნი ოჯახის წევრების არააქტიურობის ალტერნატიულ განმარტებას. კერძოდ, შესწავლილია სამი ეფექტი: სტიმულის არარსებობა, რაც გამოწვეულია ფულადი გზავნილების სახით მიღებული დამატებითი არაშრომითი შემოსავლით; ჩანაცვლება, რაც შრომის ბაზარზე მონაწილეობის ნაცვლად საოჯახო საქმეების შესრულებას გულისხმობს და განათლების მიღება, რა შემთხვევაშიც შრომის ბაზარზე არააქტიურობა უმაღლესი განათლების მიღების პროცესით აიხსნება. მრავალგანზომილებიანი პრობიტი მოდელის შეფასების შედეგები მოცემულია მე-4 ცხრილში.

ცხრილი 4

მრავალგანზომილური პრობიტი მოდელი არააქტიურობის მიზეზების შესახებ

ცვლადები	განათლების ეფექტი		ჩანაცვლების ეფექტი	
	კოეფიციენტი	ბუტსტრა-პირებული სტანდარტული გადახრა	კოეფიციენტი	ბუტსტრა-პირებული სტანდარტული გადახრა
„მიგრანტის“ პროგნოზირებული მანქანებელი	0.6032**	0.254	1.207***	0.228
მამაკაცი (ფიქტიური)	-0.682***	0.185	-4.276***	0.529
ასაკი	-0.415***	0.063	0.211***	0.041
კვადრატული ასაკი	0.333***	0.078	-0.336***	0.052
დაოჯახებული (ფიქტიური)	-0.537**	0.249	1.464***	0.176
ლუჯახის უფროსი (ფიქტიური)	1.227**	0.474	0.609**	0.261
ქრონიკული ავადმყოფობა (ფიქტიური)	-1.090***	0.405	-0.274	0.220
უმაღლესი განათლება (ფიქტიური)	-0.685	0.463	1.375***	0.328
პროფესიული განათლება (ფიქტიური)	-2.568***	0.836	1.186***	0.292
საშუალო განათლება (ფიქტიური)	-0.133	0.234	0.518**	0.233
დასახლების ტიპი (1 -ქალაქი; 2 სოფელი)	-0.607***	0.202	0.102	0.156
არაშრომითი შემოსავლის კოეფიციენტი	-0.0218187	0.075	-0.206***	0.065
განათლების მაქსიმალური დონე	0.104***	0.047	-0.161***	0.049
სიმდიდრე (ფაქტორის კოეფიციენტი)	0.035***	0.007	0.024***	0.006
დამოკიდებულ პირთა წილი	0.226	0.447	0.619*	0.331
მუდმივა	7.513***	1.082	-2.197**	0.873
საბაზისო კატეგორია: სტიმულის არარსებობის ეფექტი				
დაკვირვებების რაოდენობა	1,629			
Wald chi2(30)	510.98			
Prob > chi2	0.0000			
ფსევდოლაბათობის კოეფიციენტი	-611.45622			
შენიშვნები: *** — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.01$ დონეზე; ** — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.05$ დონეზე; * — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.1$ დონეზე				

ამ მოდელში სტიმულის არარსებობის ეფექტი გამოიყენება ძირითადი კატეგორიის სახით. ასევე, ამ მოდელში ვითვალისწინებთ მხოლოდ იმ მიგრანტებს, რომლებიც ბირთვულ ოჯახებს მიეკუთვნებიან. მე-4 ცხრილის მიხედვით, ოჯახში მიგრანტის ყოლა მნიშვნელოვნად (1% დონეზე) ზრდის შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების არააქტიურობის ალბათობას განათლების მიღების ან ჩანაცვლების ეფექტის გამო, სტიმულის არარსებობით გამოწვეული არააქტიურობასთან შედარებით. მოდელში გამოყენებული კონტროლის სხვა ცვლადები ზოგადად გამოირჩევა მოსალოდნელი ნიშნით და სტატისტიკური მნიშვნელობებით. შინ დარჩენილი წევრების არააქტიურობის მიზეზებზე „მიგრანტის“ ცვლადის ზღვრული ეფექტების ანალიზი მოცემულია მე-5 ცხრილში, სადაც ნაჩვენებია, რომ ცხოვრება მიგრანტის გამგზავნ ოჯახში 1.2 პროცენტით ზრდის არააქტიურობის ალბათობას უმაღლესი განათლების მიღების პროცესში ჩართვის გამო. მიგრაციის ეფექტი ჩანაცვლებაზე კიდევ უფრო ძლიერია, შრომის ბაზარზე მონაწილეობის საოჯახო საქმეებით ჩანაცვლების ალბათობა მიგრანტის გამგზავნ ოჯახში 10.8 პროცენტით იზრდება, ამადროულად, მიგრაციის შედეგად მიღებული დამატებითი შემოსავლის გამო მუშაობის სტიმულის არარსებობით გამოწვეული არააქტიურობა 12.0%-ით ნაკლებად არის მოსალოდნელი მიგრანტის გამგზავნ ოჯახში.

ცხრილი 5

მიგრაციის ზღვრული ეფექტები შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების არააქტიურობის მიზეზებზე

შეფასების ტექნიკა	არააქტიურობის მიზეზები		
	სტიმულის არარსებობის ეფექტი	განათლების მიღების ეფექტი	ჩანაცვლების ეფექტი
მრავალგანზომილიანი პრობიტის მოდელი	-0.1203***	0.01204*	0.1082***
მრავალგანზომილიანი ლოგიტის მოდელი	-0.1233***	0.01455*	0.1087***
შენიშვნები: *** — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.01$ დონეზე; ** — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.05$ დონეზე; * — კოეფიციენტი მნიშვნელოვანი $p < 0.1$ დონეზე			

ჩვენი მოდელის უტყუარობის შემოწმების მიზნით გამოვითვალეთ იგივე ეფექტი მრავალგანზომილიანი ლოგიტის მოდელის გამოყენებით. მიგრაციის ზღვრული ეფექტები მრავალგანზომილიანი ლოგიტის მოდელი, რაც მე-5 ცხრილშია მოცემული, მხოლოდ მცირე სხვაობას აჩვენებს მრავალგანზომილებიანი პრობიტის მოდელთან შედარებით, რაც გვიჩვენებს, რომ ჩვენი შედეგები უტყუარია.

რომ შევაჯამოთ, მიღებული შეხედულება მიგრაციის შედეგების შესახებ შრომის ბაზარზე მდგომარეობს იმაში, რომ მიგრაციას გააჩნია სტიმულის არარსებობის ეფექტი შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის ბაზარზე მონაწილეობაზე, რადგან მიგრანტი შინ დარჩენილ ოჯახის წევრებს დამატებითი შემოსავლით უზრუნველყოფს. თუმცა, ჩვენი კვლევის შედეგები არ ადასტურებს ამ შეხედულებას. წინამდებარე კვლევის შედეგების მიხედვით, საქართველოში მიგრაცია იწვევს შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების არააქტიურობას ძირითადად შრომის ჩანაცვლების ან განათლების მიღების გამო.

დასკვნები

წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილია საქართველოში მიგრაციას და შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის ბაზარზე მოქმედებას შორის ურთიერთ-კავშირი. ქართული ოჯახების კვლევის საფუძველზე შევეცადეთ პასუხი გაგვეცა ეკონომიკურ ლიტერატურაში შედარებით შეუსწავლელ საკითხებზე. პირველი, ჩვენ გამოვიყენეთ ინსტრუმენტული ცვლადების მეთოდოლოგია მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დასადგენად მიგრაციას და შრომის ბაზრის შედეგებს შორის საქართველოში. ჩვენმა ანალიზმა დაადასტურა ჰიპოთეზა იმის შესახებ, რომ მიგრაცია და არამიგრანტი ნათესავების გადაწყვეტილებები შრომის ბაზარზე მონაწილეობის დაკავშირებით ერთობლივად განისაზღვრება (ანუ მათ შორის ენდოგენური კავშირი არსებობს). კვლევის შედეგები გვიჩვენებს, რომ საერთაშორისო მიგრაცია მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების გადაწყვეტილებებს შრომის ბაზარზე მონაწილეობის შესახებ და ეს გადაწყვეტილებები არსებითად განსხვავდება სქესის და დასახლების ტიპის მიხედვით. შინ დარჩენილი ქალების შემთხვევაში მიგრაციის ეფექტი მათ გადაწყვეტილებაზე შრომით ბაზარზე მონაწილეობის შესახებ მნიშვნელოვანია და მოსალოდნელი ნიშნით ხასიათდება. ასევე, ეს ეფექტი გარკვეულწილად უფრო ძლიერია იმ ქალების შემთხვევაში, რომლებიც სოფლად ცხოვრობენ. თუმცა, კვლევის შედეგების მიხედვით, მიგრანტის ყოლა ზრდის მამაკაცების შრომის ბაზარზე მონაწილეობის ალბათობას ურბანული ტიპის დასახლებაში (სოფლად ეს ეფექტი სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი არ არის). თეორიული თვალსაზრისით ეს შედეგი შეიძლება აიხსნას მიგრანტის და არამიგრანტი ოჯახის წევრების მიერ ოჯახში შესრულებული ფუნქციების კომპლემენტარობით.

მეორე, ჩვენ შევისწავლეთ მიგრანტების გამგზავნი ოჯახის წევრების არააქტიურობის ალტერნატიული განმარტებები. კერძოდ, შესწავლილია სამი ეფექტი: სტიმულის არარსებობა, რაც გამოწვეულია ფულადი გზავნილების სახით მიღებული დამატებითი არაშრომითი შემოსავლით; ჩანაცვლება, რაც შრომის ბაზარზე მონაწილეობის ნაცვლად საოჯახო საქმეების შესრულებას გულისხმობს და განათლების მიღება, რა შემთხვევაშიც შრომის ბაზარზე არააქტიურობა უმაღლესი განათლების მიღების პროცესით აიხსნება. მრავალგანზომილებიანი პრობიტი მოდელის გამოყენებით დავადგინეთ, რომ მიგრაციის შედეგების შესახებ შრომის ბაზარზე მიღებული შეხედულება იმის შესახებ, რომ მიგრაციას გააჩნია სტიმულის არარსებობის ეფექტი შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების შრომის ბაზარზე მონაწილეობაზე, რადგან მათ დამატებითი შემოსავლით უზრუნველყოფს, საქართველოს შემთხვევაში არ დადასტურდა. წინამდებარე კვლევის შედეგების მიხედვით, საქართველოში მიგრაცია იწვევს შინ დარჩენილი ოჯახის წევრების არააქტიურობას ძირითადად შრომის ჩანაცვლების ან განათლების მიღების ეფექტის მეშვეობით.

ფინანსური მხარდაჭერა

კვლევა განხორციელდა „შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით [№ 217556, მიგრაცია, შრომის მიწოდება და სკოლის მიღწევები: საქართველოს მაგალითზე].

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Acosta, P. (2006). Labor supply, school attendance, and remittances from international migration: The case of El Salvador. Policy Research Working Paper Series 3903, The World Bank. <http://dx.doi.org/10.1596/1813-9450-3903>.

2. Airola, J. (2008). Labor supply in response to remittances income: The case of Mexico. *The Journal of Developing Areas*, 41(2), 69-78.
3. Amuedo-Dorantes, C. (2006). Remittances and their microeconomic impacts: Evidence from Latin America. Proceedings of the 2006 Conference on Migration, Trade, and Development. Federal Reserve Bank of Dallas, Dallas, Texas. <http://dallasfed.org/assets/documents/research/pubs/migration/amuedo.pdf>
4. Amuedo-Dorantes, C., & A. Pozo (2006). Migration, remittances and male and female employment patterns. *American Economic Review (Papers and Proceedings)* 96 (2), 222–226.
5. Berulava G. & G. Chikava (2012). The determinants of household labour supply in Georgia, France and Romania: A comparative study. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 5(9), 141-164.
6. Binzel, C., & R. Assaad (2011). Egyptian men working abroad: Labour supply responses by the women left behind. *Labour Economics*, 18, 98-114. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.labeco.2011.03.002>.
7. Blundell, R., P.-A. Chiappori, T. Magnac and C. Meghir (2007). Collective labor supply: Heterogeneity and nonparticipation. *Review of Economic Studies*, 74, 417-455.
8. Cabegin, A. (2006). The effect of Filipino overseas migration on the non-migrant spouse's market participation and labor supply behavior. Discussion Paper 2240. Bonn: IZA. <http://ftp.iza.org/dp2240.pdf>
9. Chiappori, P.-A. (1988). Rational household labor supply. *Econometrica*, 56, 63-89.
10. Chiappori, P.-A., Fortin, B. and G. Lacroix (2002). Marriage market, divorce legislation, and household labor supply. *Journal of Political Economy*, vol.10(1), 37-72.
11. Danzer, A. M., & B. Dietz (2009). Temporary labour migration and welfare at the new European fringe: A comparison of five Eastern European countries. IZA Discussion paper No. 4142. <http://www.oei-dokumente.de/publikationen/wp/wp-273.pdf>
12. Fortin, B. & G. Lacroix, (1997). A test of neoclassical and collective models of household labor supply. *Economic Journal*, 107, 933-955.
13. Funkhouser, E. (1992). Migration from Nicaragua: Some recent evidence. *World Development*, 20, 1209-1218.
14. Gerber, T.P., & K. Torosyan (2013). Remittances in the Republic of Georgia: Correlates, economic impact, and social capital formation. *Demography*, Springer, 50(4), 1279-1301.
15. Görlich, D., T. O. Mahmoud, & C. Trebesch (2007). Explaining labour market inactivity in migrant-sending families: Housework, hammock, or higher education. Kiel Working Paper №1391, December, Kiel Institute for the World Economy. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/4121/1/kap1391.pdf>
16. Green, H. W. (2003). *Econometric analysis*. 5th ed. Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey.
17. Karymshakov, K. & Sulaimanova, B. (2017). Migration impact on left-behind women's labour participation and time-use: Evidence from Kyrgyzstan. WIDER Working Paper 2017/119. Helsinki: UNU-WIDER. <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/wp2017-119.pdf>
18. Kim, N. (2007). The impact of remittances on labor supply: The case of Jamaica. World Bank Policy Research Working Paper 4120, February. <http://documents.worldbank.org/curated/en/926051468044132562/pdf/wps4120.pdf>
19. Lokshin, M., & E. Glinskaya (2009). The effect of male migration on employment patterns of women in Nepal. *World Bank Economic Review*, 23(3), 481–507.
20. Mendola, M., & G. Carletto (2009). International migration and gender differentials in the home labor market: Evidence from Albania. The World Bank Policy Research Working Paper № 4900. <http://documents.worldbank.org/curated/en/892271468006291314/pdf/WPS4900.pdf>

21. OECD/CRRC-Georgia (2017). Interrelations between public policies, migration and development in Georgia. OECD Development Pathways, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264272217-en>
22. Rodriguez, E. R., & E.R. Tiongson (2001). Temporary migration overseas and household labor supply: Evidence from urban Philippines. *International Migration Review*, 35(3), 709-725.
23. Woodruff, C. & R. Zenteno (2007). Migration networks and microenterprises in Mexico. *Journal of Development Economics*, 82, 509–528.

Berulava George

*P. Gugushvili Institute of Economics, Ivane Javakishvili
Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia,*

Dikhaminjia Irma

Faculty of Business and Economics, Sokhumi State University, Tbilisi, Georgia,

Ghvinjilia Natia

Georgia's Reforms Associates, Tbilisi, Georgia

**THE MICROECONOMIC EFFECTS OF MIGRATION ON LABOR MARKET: EVIDENCE
FROM GEORGIA
Expanded Summary**

Georgia has experienced large-scale emigration since the period following the breakup of the former Soviet Union in 1991 and obtaining independence. There were several driving forces behind migration processes in Georgia: political and ethnic conflicts (and as sequence a substantial number of refugees) as well as economic motives due to deterioration of national economy (Gerber & Torosyan, 2013). Because of these processes, thousands of people emigrated from Georgia in a search of high-wage employment opportunities. According to National Statistics Office of Georgia, approximately 867.6 thousand of persons out-migrated from Georgia during the period of 1991-2005. Along with increase in international migration, remittance inflows into Georgian economy have boosted dramatically. In 2015, net remittances from abroad accounted for almost 1.5 billion US\$ or 10.4% of GDP (OECD/CRRC-Georgia, 2017). Though remittances from international migration, in general, have positive macroeconomic effects, recent empirical findings suggest that high migration and remittances levels, may have a negative impact on the functioning of labor market as well.

In developing countries, the weak performance of labor markets is usually associated with high migration and remittances levels (Kim, 2007). It is well known from academic literature that international migration affects labor market performance in two-ways (Rodriguez & Tiongson, 2001). First, it reduces the labor force directly when potential participant of labor market migrates abroad. Second, the inflow of remittances can negatively influence the behavior of left-behinds. Thus, emigration and remittances could be among the factors that explain poor functioning of the labor market in Georgia (Berulava & Chikava, 2012).

Despite its importance the link between migration and the labor market behavior of left-behind households' members remains relatively unstudied in Georgia. Moreover, the few studies that explore this relationship, don't account for potential endogeneity between migration and labor market choices of left-behinds. Hence, the causal link between these two household choices is still undetermined. Another comparatively unexplored issue is the reasons of inactivity in migrant-sending households (in particular, we try to ascertain whether the inactivity is caused by income, substitution/housework or education effects). In this paper, on the basis of the Georgian Household Survey, we aim to fill these gaps through studying the effects of migration on labor market participation/inactivity decisions of left-behind family

members. We account for potential endogeneity issue between migration and labor market behavior of left-behinds by employing instrumental variable (IV) estimation technique. We also explore the impacts of migration, differentiated by household status of international migrant on labor market participation/inactivity decisions of left-behinds.

This paper explores the existing interrelationships between migration and labor market outcomes of left-behind household members in Georgia. Based on the Georgian Household Survey, we tried to answer the questions that remained relatively unexplored in economic literature.

First, we employed IV-technique to establish causal link between migration and labor market outputs in Georgia. Our analysis has proved the hypothesis that migration and labor market decisions of left-behinds are jointly determined. The study results suggest the international migration is an important predictor of labor participation choices of non-migrants and that the effects of migration on labor market participation/inactivity decisions of left-behind family members differ substantially by gender of left-behinds and settlement type. For left-behind females, the effect of migration on their labor participation decisions is significant and has expected positive signs. Also, this impact to some extent is stronger for females living in urban areas as compared to females living in rural settlements. However, according to the study results, having a migrant in a household increases probability of male’s participation in labor market in urban areas (in rural settlements this effect is not statistically significant). From the theoretical point of view this result can be explained by complementarity of performed functions by the migrant and left-behind male household member.

Second, we explored alternative reasons of inactivity among left-behind members in migrant-sending households. Specifically, the three effects are studied: the disincentive effects caused by additional non-labor income from remittances; substitution effect, which assumes performing a housework instead of participating in labor markets; and education effect which explains non-participation by engaging in higher education. Applying multinomial Probit model, we ascertained that disincentive effect of migration on labor participation of left-behind household members, is less likely to occur in Georgia. According to the findings of this study, in Georgia, migration affects inactivity of left-behinds mainly through substitution or education effects.

This study is focused only on the extensive margins of the effect of migration on labor market outcomes. Further research should be focused on the exploration of the intensive margins of the microeconomic effects of migration in Georgia. The impact of migration on the choice of employment types of left-behinds deserves further investigation as well. Also applying time-series or panel data can provide better understanding of the casual link between migration and labor market behavior of the left-behind household members.

FUNDING

This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation (SRNFSF) [№ 217556, Migration, labor supply and school attainment: evidence from Georgia].

ხათუნა ბარბაქაძე
ასოცირებული პროფესორი
თსუ ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი
კომპანიის კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაციის შესახებ

რეზიუმე

კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაცია ერთ-ერთი ყველაზე რთული პროცედურაა კორპორაციული ფინანსების მართვის პროცესში რადგან ის წარმოადგენს კომპანიის სასესხო კაპიტალის გამოყენებას და საკუთარი ფინანსური რესურსების საიმედოობასა და სტაბილურობას შორის. კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაციის მექანიზმი კომპანიის ფინანსური მდგრადობის მართვის სისტემის განუყოფელი ნაწილია, რაშიც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება კაპიტალის ლიკვიდობას და გადახდისუნარიანობას.

საკვანძო სიტყვები: კაპიტალის სტრუქტურა; გადახდისუნარიანობა; ანტიკრიზისული მართვა; ეფექტიანობა; ლიკვიდობა.

შესავალი

კაპიტალის ოპტიმალური სტრუქტურა წარმოადგენს თანაფარდობას საკუთარ და სასესხო საშუალებებს შორის, როცა ხდება ეფექტიანი ურთიერთკავშირის უზრუნველყოფა საკუთარი კაპიტალის რენტაბელობასა და დავალიანების კოეფიციენტებს შორის [Бланк И. А. 2000]. კაპიტალის სტრუქტურა მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს კომპანიის საოპერაციო, საინვესტიციო და ფინანსური საქმიანობის შედეგებზე, აგრეთვე, აქტივებისა და საკუთარი კაპიტალის რენტაბელობაზე [Бочаров В. В., Леонтьев В. Е. 2004]. კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაცია ერთ-ერთი ყველაზე რთული პროცედურაა კორპორაციული ფინანსების მართვის პროცესში, რადგან იგი წარმოადგენს კომპანიის პოტენციურ ფინანსურ სიძნელეებს, სასესხო კაპიტალის გამოყენებას და საკუთარი ფინანსური რესურსების საიმედოობასა და სტაბილურობას შორის.

კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაციისას მთავარია დადგინდეს ისეთი თანაფარდობა საკუთარ და სასესხო კაპიტალს შორის, როდესაც კომპანიის აქციების ღირებულება მაღალვებს მაქსიმუმს. ინვესტორისათვის სასესხო კაპიტალის დონე წარმოადგენს მგრძობიარე ინდიკატორს ემიტენტის ფინანსური მდგრადობის შესაფასებლად, ვინაიდან დავალიანების მაღალი დონე მოწმობს მსესხებლის გაკოტრების რისკის დონის მატეხას.

კვლევის მიზანია კომპანიის კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაციის პრობლემების შესწავლა და მათი აღმოფხვრის გზების პოვნა.

კვლევის მეთოდები. ნაშრომის შესრულებისას საკვლევი თემის პრაქტიკული მნიშვნელობიდან გამომდინარე, გამოყენებულ იქნა კვლევის სისტემური და ლოგიკური განზოგადების მეთოდები, ასევე გამოყენებულია ანალიზისა და სინთეზის მეთოდები.

* * *

გადახდისუნარიანობა არის მოვალის უუნარობა, დაფაროს თავისი ვალდებულებები მათი შესრულების მომენტისთვის. როდესაც ხდება მოვალის მიერ გადახდის დროებით შეწყვეტა ან დაუფარავია ცალკეული მოთხოვნები, მოვალის გადახდისუნარიანობაზე დასკვნების გაკეთება რთულია. გადახდისუნარიანობა რთული ეკონომიკურ-სამართლებრივი მოვლენაა, რომელიც, ერთი მხრივ, ოპერაციული საქმიანობის არაეფექტიანი პროდუქტია, ხოლო, მეორე მხრივ, წარმოადგენს სტიმულს კომპანიების ეფექტიანი მუშაობისათვის. კომპანიების

გადახდისუნარიობასთან დაკავშირებული პრობლემების გადასატრიალად საჭიროა თანამედროვე სამეცნიერო ცოდნის, ეკონომიკური გამოცდილების, ბიზნეს-საზოგადოებებისა და ფინანსური ინსტიტუტების ძალისხმევის გაერთიანება.

კომპანიის არასტაბილურობის პირობებში ფუნქციონირება დაკავშირებულია მმართველობითი გადაწყვეტილებების ანტიკრიზისული მართვის მექანიზმებთან, რომელიც გულისხმობს მიზეზების დიაგნოსტიკას და დაძლევის ღონისძიებებს ყველა დონეზე. არასტაბილური მდგომარეობის დიაგნოსტიკის სისტემის დანერგვით შესაძლებელია წარუმატებლობის პროგნოზირება და მისი განვითარების თავიდან აცილება. ასეთი ღონისძიებების ეფექტიანობა მთლიანად დამოკიდებულია რამდენად დროულად იქნება აღმოჩენილი მოახლოებული წარუმატებლობის ნიშნები და რამდენად კვალიფიციურად იქნება განსახილველი მიმდინარე უარყოფითი პროცესების გამომწვევი ძირითადი მიზეზები. არასტაბილური მდგომარეობის დიაგნოსტიკის მეშვეობით კომპანიის ხელმძღვანელობა უზრუნველყოფილი უნდა იქნეს ობიექტური ინფორმაციით შიდა და გარე ფაქტორების განვითარების ტენდენციის შესახებ, რომელიც მმართველობითი გადაწყვეტილებების მიღების საფუძველია.

ანტიკრიზისული მართვის მექანიზმის გამოყენების აუცილებლობა განპირობებულია მკაცრი კონკურენციით, ქვეყნის არასტაბილური ფინანსური სისტემით და ბაზრის სწრაფად ცვალებადი კონიუნქტურით. ანტიკრიზისული ზომები ეხება კომპანიის ფუნქციონირების უმნიშვნელოვანეს პროცესს, როგორცაა კაპიტალის ფორმირება, გამოყენება და კვლავწარმოება, რომლის მართვის ეფექტიანობა აისახება კომპანიის კაპიტალის სტრუქტურაზე. როგორც წესი, კომპანიის კაპიტალის სტრუქტურაში ნეგატიური მოვლენების დიაგნოსტიკა საშუალებას იძლევა მისი განვითარების ყველაზე ადრეულ სტადიაზე იყოს შემუშავებული მენეჯმენტის სტრატეგია და ტაქტიკა ფინანსური არასტაბილურობის დაძლევის მიზნით. კაპიტალის ოპტიმალურ სტრუქტურასთან დაკავშირებით ნებისმიერი გადაწყვეტილების მიღების დროს გათვალისწინებული უნდა იქნეს შემდეგი ძირითადი ფაქტორები:

1. გადასახადების მოცულობა. სტაბილური მოგების მიღების შესაძლებლობა კომპანიას საშუალებას მისცემს, სასესხო კაპიტალის ხარჯზე მიაღწიოს გადასახადებზე წმინდა ეკონომიას. ხოლო, არასტაბილური მოგების შემთხვევაში კომპანია ვერ გამოიყენებს სასესხო კაპიტალზე საგადასახადო დაცვის უპირატესობებს და შედეგი იქნება გადასახადებზე უარყოფითი წმინდა ეკონომია;
2. საქმიანი რისკი. კომპანიებში, რომლებიც ეწევიან მაღალ რისკს, ფინანსური სირთულეების ალბათობა და მათთან დაკავშირებული დანახარჯები მაღალია. მაღალი ფინანსური რისკების შემთხვევაში რისკიანი პროექტების უმრავლესობა ფინანსდება საკუთარი კაპიტალის ხარჯზე;
3. აქტივების ხარისხი. როდესაც კომპანიის ღირებულება დამოკიდებულია არამატერიალური აქტივების ღირებულების ზრდაზე, შესაბამისად მაღალია მათი ფინანსური სირთულეების ალბათობა. როგორც წესი, მიწითა და უძრავი ქონებით ვალის უზრუნველყოფა უფრო საიმედოა, ამიტომ რისკიანი არამატერიალური აქტივების გაზრდილი წილის მქონე კომპანიის სესხების მოცულობა ნაკლებია საიმედო ფიქსირებული აქტივების დიდი წილის მქონე კომპანიის სესხების მოცულობაზე;
4. დაფინანსების ხელმისაწვდომობა. კომპანიის ღირებულება უფრო მეტად დამოკიდებულია მის საინვესტიციო და ოპერაციულ გადაწყვეტილებებზე, ვიდრე მის გადაწყვეტილებებზე დაფინანსების წყაროების არჩევაზე.

კაპიტალის სტრუქტურის თეორიაში მნიშვნელოვანი პრობლემაა მთლიანი კაპიტალის – ძირითადი, საბრუნავი, საკუთარი და ნასესხები - ოპტიმალური

თანაფარდობის შერჩევა. კომპანიის მთლიანი ღირებულების და კაპიტალის სტრუქტურის თეორიას საფუძველი დაუდეს ფ. მოდილიანმა და მ. მილერმა, რომლებმაც აჩვენეს, რომ არჩევანი ნასესხებ და საკუთარ კაპიტალს შორის გაველენას არ ახდენს კაპიტალის მოზიდვის და კომპანიის ღირებულებაზე. კაპიტალის სტრუქტურის და შეფასების მიდგომა უშეუძლია, რომ არსებობს ოპტიმალური კაპიტალის სტრუქტურა და რომ მენეჯმენტს შეუძლია გაზარდოს კომპანიის მთლიანი ღირებულება ფინანსური ლევერეჯის გონივრული გამოყენებით. ამ მიდგომის მიხედვით, კომპანიას შეუძლია საწყის ეტაპზე შეამციროს მისი კაპიტალის ღირებულება და გაზარდოს მისი ღირებულება ლევერეჯის გაზრდით. როდესაც მაღალია ფინანსური ლევერეჯი, ინვესტორები ზრდიან კომპანიების აქციონერულ კაპიტალზე მოთხოვნილ მოგებას, სანამ ეს ზეგავლენა მთლიანად არ აანაზღაურებს სასესხო საშუალებების სარგებელს [ჯიმს ს. ვან ჰორნი; ჯონ მ. ვახოვიჩი, უმც. ფინანსური მენეჯმენტის საფუძველები. გამომცემლობა „საქართველოს მაცნე“, 2009].

კაპიტალის ოპტიმალური სტრუქტურის განსაზღვრისათვის ზუსტი ფორმულა არ არსებობს. კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაცია კონკურენციის, საგადასახადო კანონმდებლობისა და ეკონომიკური სიტუაციის ცვლილებებისადმი ადაპტაციის უწყვეტი პროცესია. გადაწყვეტილება კაპიტალის სტრუქტურის არჩევის შესახებ, არ შეიძლება განვიხილოთ იზოლირებულად. ის უნდა იყოს დაფინანსების დასაბუთებული სტრატეგიის ნაწილი, რომელშიც გათვალისწინებულ იქნება როგორც კომპანიის საბაზრო პოზიცია და მომავალი საინვესტიციო შესაძლებლობები, ასევე, მოსალოდნელი ფულადი ნაკადები, სადივიდენდო პოლიტიკა და დაფინანსების მოთხოვნა [ბარბაქაძე ხ, 2016].

პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ კონკრეტული კომპანიისთვის შეუძლებელია ზუსტად განისაზღვროს კაპიტალის ოპტიმალური სტრუქტურა, რაც მისი ფინანსური მდგრადობის გაზრდის საშუალებას იძლევა. სწორედ ამიტომ, გადახდისუნარიანობის დაძლევის და აქტივების ლიკვიდობის დონესა და მათი დაფინანსების წყაროების სტრუქტურას შორის თანაფარდობის ოპტიმიზაცია გულისხმობს ბალანსის ანალიზს შემდეგი მაჩვენებლების საფუძველზე:

მიმდინარე ლიკვიდობის კოეფიციენტი

$$K = \frac{A}{P}$$

სადაც **A** არის საბრუნავი აქტივები; **P** - მოკლევადიანი ვალდებულებები. მიმდინარე ლიკვიდობის კოეფიციენტის მნიშვნელობა 2-ზე ნაკლები არ უნდა იყოს.

საბრუნავი აქტივების საკუთარი საბრუნავი კაპიტალით უზრუნველყოფის კოეფიციენტი:

$$K_{\text{უზრუნ.}} = \frac{\text{საკუთარი კაპიტალი-არასაბრუნავი აქტივები}}{\text{საბრუნავი აქტივები}}$$

აღნიშნული კოეფიციენტი საანგარიშო პერიოდის ბოლოს არ უნდა იყოს 0.1-ზე ნაკლები.

კომპანია რომ აღიარონ გადახდისუნაროდ - საანგარიშო პერიოდის ბოლოს მიმდინარე ლიკვიდობის კოეფიციენტი 2.0-ზე, ხოლო საბრუნავი აქტივების საკუთარი კაპიტალით უზრუნველყოფის კოეფიციენტი 0.1-ზე ნაკლები უნდა იყოს. ერთი კოეფიციენტის გაუმჯობესება იწვევს მეორის გაუარესებას, რადგან საბრუნავი საშუალებები იმყოფება ერთი კოეფიციენტის მრიცხველში და მეორე კოეფიციენტის მნიშვნელში. ამიტომ აუცილებელია, აღნიშნული კოეფიციენტები შეფასდეს ერთად.

საბრუნავ და არასაბრუნავ აქტივებს შორის ოპტიმალური თანაფარდობა კომპანიის მდგრადი ფინანსური განვითარების უზრუნველყოფის შესაძლებლო-

ბას იძლევა, ხოლო საკუთარ და სასესხო კაპიტალს შორის თანაფარდობის მიხედვით შესაძლებელია კაპიტალის ერთობლივი ღირებულების მინიმიზება, რაც საშუალებას მისცემს კომპანიას, მოიზიდოს საჭირო ფინანსური რესურსები და შეინარჩუნოს ფინანსური გადაწყვეტილებების მიღების მოქნილობა.

კომპანიის ფინანსური მდგომარეობა უშუალოდ დაკავშირებულია აქტივებში ინვესტირებული სახსრები რამდენად სწრაფად გარდაიქმნება რეალურ ფულად, რასაც კარგად გვჩვენებს აქტივების ბრუნვის კოეფიციენტი, რომელიც განისაზღვრება ფორმულით:

$$K_{\text{კაპ.}} = \frac{\text{რეალიზაციიდან ამონაგები}}{\text{აქტივების საშუალო სიდიდე}}$$

კომპანიის ფინანსური მდგომარეობა და მისი გადახდისუნარიანობა ასევე დამოკიდებულია რამდენად სწრაფად გადაიქცევა დებიტორული დავალიანება ნაღდ ფულად, რომელიც გაიანგარიშება შემდეგი ფორმულებით:

$$\text{დ/დ ბრუნვა} = \frac{\text{რეალიზაციიდან ამონაგები}}{\text{საშუალო დებიტორული დავალიანება}}$$

$$\text{დ/დ წილი საბრუნავ აქტივებში} = \frac{\text{დებიტორული დავალიანება}}{\text{საბრუნავი აქტივები}} * 100\%$$

$$\text{უიმედო დავალიანების წილი} = \frac{\text{უიმედო დ/დ}}{\text{დებიტორული დავალიანება}} * 100\%$$

უიმედო დავალიანების ზრდის ტენდენცია ადასტურებს ლიკვიდობის შემცირებას.

ყოველივე ზემოაღნიშნული კი მიუთითებს, რომ კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაციის მექანიზმი წარმოადგენს თანამედროვე კომპანიის ფინანსური მდგრადობის მართვის საერთო სისტემის განუყოფელ ნაწილს. კომპანიის ანტიკრიზისული მართვის თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება კაპიტალის კლასიფიკაციას ლიკვიდობის ხარისხის მიხედვით და გადახდისუნარიანობის გათვალისწინებით, რაც საშუალებას იძლევა, შემცირდეს ფინანსურ მდგომარეობაზე კონტროლის დაკარგვის რისკი, რათა თავიდან იქნეს აცილებული კომპანიის საქმიანობის არასასურველი მიმართულებით განვითარება.

დასკვნა

კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაცია არის ერთ-ერთი ყველაზე რთული პროცედურა კორპორაციული ფინანსების მართვის პროცესში, რადგან იგი წარმოადგენს კომპრომისს სასესხო კაპიტალის გამოყენებას და საკუთარი ფინანსური რესურსების საიმედოობასა და სტაბილურობას შორის. კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაციის მექანიზმი წარმოადგენს კომპანიის ფინანსური მდგრადობის მართვის საერთო სისტემის განუყოფელ ნაწილს. კვლევის შედეგად მიღებული დასკვნები და შედეგები ხელს შეუწყობს კომპანიის კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაციას და ეფექტიანობის ამაღლებას.

ლიტერატურის მიმოხილვა. კომპანიის კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაციის საკითხი აქტუალური თემაა როგორც უცხოური, ასევე ეროვნული სამეცნიერო პუბლიკაციებისა თუ ნაშრომებისათვის. სტატიის დამუშავებისას მოყვანილი ავტორების მიერ განიხილება კომპანიის კაპიტალის სტრუქტურის ოპტიმიზაციის პრობლემებთან დაკავშირებული თეორიული და პრაქტიკული შესაძლებლობები, ასევე, მისი თანხმლები დადებითი და უარყოფითი მხარეები.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ჯეიმს ს. ვან ჰორნი; ჯონ მ. ვახოვიჩი, უმც. 2009. ფინანსური მენეჯმენტის საფუძვლები. გამომცემლობა „საქართველოს მაცნე“.
2. Бочаров В.В., Леонтьев В.Е. 2004. Корпоративные финансы. Санкт-Петербург изд., Питер.
3. Бланк И. А. 2000. Управление формированием капитала. Киев: Ника-Центр.
4. ბარბაქაძე ხ. 2016. „კორპორაციული დაფინანსების გადაწყვეტილების შესახებ“, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია: „გლობალიზაციის გამოწვევები ეკონომიკასა და ბიზნესში“ გვ. 76-79.
5. ჰაინრიხ შნიტგერი, დოქ. როინ მიგრიაული. გადახდისუნარობის საქართველოს კანონი http://migri-law.ge/download/gadaxdisunarobis_kanoni.pdf;
6. მაცაბერიძე მ., გასიტაშვილი ზ., გორგიძე დ. „ანტიკრიზისული მართვის პრობლემები“ <file:///C:/Users/User/Downloads/1507.pdf>

Khatuna Barbakadze
Associate Professor TSU,
Economics and Business Faculty

ABOUT THE OPTIMIZATION OF COMPANY STRUCTURE
Expanded Summary

Actuality

The optimal structure of the capital represents ratio between own and debt funds, during which effective interconnection is ensured between the coefficients of own capital profitability and debt. [Бланк И. А. Управление формированием капитала. Киев: Ника-Центр, 2000]. Optimization of capital structure is the most difficult procedure in process of corporate finance management because it represents the compromise between the usage of capital debt and reliability and stability of own financial resources.

Insolvency is a difficult economic-legal phenomenon, which, on the one hand is an ineffective product of operational activity and on the other hand it represents stimulus for effective working in the companies. To solve the problems of insolvency in companies, it is necessary to unify the efforts of modern scientific knowledge, economic experience, business community and financial institutions.

Functioning of the company in unstable conditions is related to management decisions based on anti-crisis management, which implies reason diagnostics and overcoming. Through the diagnostic of unstable condition, the management of the company should be ensured with the objective information about the tendencies of internal and external factors development, which should become the basis of managerial decisions. The efficiency of such events totally depends how quickly the forthcoming signs of failure will be detected and how qualified will be determined the main reasons which caused negative processes.

There is no exact formula to determine the optimal structure of the capital. Optimization of the capital structure - is a continuous process of adaptation to competition, tax legislation and changes in economic situation. Decision about the choice of capital structure cannot be

considered isolated. It should be a part of justified strategy for financing, where will be considered the company's market position and future investment opportunities, as well as expected cash flows, dividend policies and requirement for financing. (Khatuna Barbakadze, “About the decision of corporate financing”.)

All above mentioned indicate that the mechanism of capital structure optimization is an integral part of the overall system of financial sustainability management. In terms of the anti-crisis management of the company, significant importance is given to capital classification according to quality of liquidity and solvency which gives possibility to reduce risk of losing control over financial condition, as it avoids the development of the company's undesirable direction.

The purpose of the research is to study problems regarding optimization of the company's capital structure and ways to eliminate them.

Conclusion. The mechanism of the capital structure optimization represents integral part of the overall system of the company's financial sustainability management. Conclusions and results received from the research will help the company to optimize capital structure and increase efficiency.

ՅՅՅԹԹՅՅԹԵԹՅՅ
MACROECONOMICS

*Строева Олеся Анатольевна,
доктор экономических наук, профессор
Комаревцева Ольга Олеговна,
магистр экономики и менеджмента, аспирант*

**ДЕСТРУКТИВНОЕ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В ЭПОХУ
ЦИФРОВИЗАЦИИ**

Резюме

В данной статье рассмотрены ключевые особенности этапизационных процессов российской экономики на протяжении 1990 по 2017 годы. Деструктивное развитие внешних условий и отсутствие плавных переходов от реализации одной экономической концепции к другой не позволяют сформировать эффективные предпосылки цифровой парадигмы российского общества. На основе данного тезиса авторами предпринимаются попытки выявить негативные тенденции на всем протяжении развития рыночной экономики, мешающие сделать прорывной скачок в области цифровой трансформации российской системы экономических взаимоотношений. Целью научной статьи является выявление этапизированных периодов деструктивного развития национальной экономики и выявление характерных процессных моделей развития в условиях лабильности, катахрезы и деформации. Гипотеза научного исследования сводится к мысли о невозможности перехода российской экономики на цифровую парадигму развития в связи с несформированностью постиндустриальных принципов формационного общества. Методологический аппарат исследования основан на энтропии научного познания, аберрации, аппроксимации, робастности. В целом данное научное исследование будет интересно достаточно широкому кругу лиц. Прежде всего, это ученые и исследователи процессов цифровой трансформации общества, органы государственной и муниципальной власти, эксперты, специалисты и аналитики.

Ключевые слова: *цифровизация, трансформация экономики, муниципальные образования, smart city, лабильность, деформация*

Введение

Цифровая трансформация российской экономики обусловила необходимость смены национальных приоритетов. Технологизация и инновационность общества предполагают кардинальные изменения в рамках территориальных экономических систем. Наличие структурных проблем в рамках национальной экономики, вызванных процессами диссонирующей рецессии, ростом региональных муниципальных долгов, дефицитом местных бюджетов, ставит во главу угла осуществление текущих потребностей населения, а не формирование инновационно-технологической городской среды. Разрыв приоритетов между федеральным и муниципальным уровнем экономического развития вызывает озабоченность по вопросу возможности цифровизации российской экономики. Данный тезис подтверждает значимость и актуальность выбранной темы исследования. В соответствии с этим считаем необходимым провести исследование в рамках заявленной темы научной статьи.

Теоретическая основа научного исследования проявляется в мировоззренческих подходах, предложенных зарубежными и российскими авторами. Цифровизация экономики рассматривается как процесс преобразования структурных взаимоотношений в области инновационно-хозяйственных и социально-технологических отношений.

Данный подход характерен, например, для таких как: Chuck L.B. [**Chuck L.B.** 1998.], Komarevtseva O.O. [**Komarevtseva O.O.** 2017.], Lilien G.L., Rangaswamy A. [**Lilien G.L., Rangaswamy A.** 2000.] В научных работах данных авторов процесс трансформации российской экономики представляется как этап смены «социальных устоев», «доминирования технологий над человеком», «превосхождение инновационного над обыденным». В целом можно отметить, что цифровая экономика в научных исследованиях вышепредставленных авторов сопряжена с моделью в рамках которой происходят постоянные технологические изменения. Другой точки зрения придерживаются ученые [**Petrukhina E.V., Sibirskaya E.V., Stroeva O.A.** 2012.], рассматривающие цифровую экономику как систему типологизации взаимосвязей, создания и функционирования устойчивых технологических институтов и моделирования новой теории экономических систем. В аспекте проводимых данными учеными исследований прослеживается теоретическая компиляция новых законов и концепций цифровой экономики. Создание методологического аппарата по формированию и развитию цифровой экономики сопряжено с выделением практических мероприятий по совершенствованию управленческой системы в рамках трансформации национальных приоритетов.

Несмотря на проработанность заявленных направлений исследований в области цифровизации экономики, отсутствие научных статей и аналитических материалов в области деструктивного развития национальной экономики в эпоху цифровизации не позволяет сформировать целостное представление о данной проблеме. В соответствии с данным тезисом считаем возможным дополнить существующие научные статьи исследованием в рамках деструктивного развития национальной экономики в эпоху цифровизации.

Эволюционные изменения процессных моделей национальной экономики в соответствии с параметрами жизненного цикла

Деструктивное развитие национальной экономики выступает последствием несоординированной политики в области развития национальной и муниципальной экономики. Несмотря на подчиненность в рамках местного самоуправления, изменения в рыночной экономике сформировали новые концептуальные приоритеты развития малых территорий, ориентированные на процессные принципы управления. Функциональная характеристика данных принципов отразилась на процессной модели в периоды становления и развития российской экономики (1990-2017 годы).

Процессная модель развития экономики представляет собой систему с неразрывной последовательностью, целостностью и поэтапными мероприятиями в рамках детализированного описания временных периодов, структурных процессов и условий, оказывающих влияние на их развитие. Процессная модель предполагает смещение акцентов на конкретную выполненную задачу в рамках определенного временного лага. Эволюционность процессных моделей наиболее удобно рассматривать на основе параметров жизненного цикла. Данный подход был впервые применен в статье P. Boulet, J. Dongarra, Y. Robert, F. Vivien [**P. Boulet, J. Dongarra, Y. Robert, F. Vivien**, 1999], в которой авторы предприняли попытку представить влияние развития статистических процессов на изменения концепций технологической революции. Сформируем общую систему эволюционных изменений процессных моделей национальной экономики в соответствии с параметрами жизненного цикла (рисунок 1).

На рисунке 1 представлены эволюционные модели становления и развития рыночной экономики Российской Федерации с 1990 по 2017 годы. Система эволюционных изменений модели предопределена параметрами жизненного цикла: зарождение, развитие, поддержка и отмирание. Только реализовав все параметрические этапы жизненного цикла, возможно полностью трансформировать парадигму экономического

развития. В основу сформированной автором общей системы эволюционных изменений в соответствии с параметрами жизненного цикла входит пять процессных моделей российской экономики: становление рыночной экономики (1990-1993 годы), развитие рыночной экономики (1994-1999 годы), замещение рыночной экономики (2000-2008 годы), отмирание смешанной экономики (ориентировочно: 2008-2014 годы), инновационно-технологическая экономика (с 2015 года и по настоящее время).

Рисунок 1. Общая система эволюционных изменений процессных моделей национальной экономики в соответствии с параметрами жизненного цикла

Для более подробного отражения процессных моделей выделим ключевые характеристики национальной экономики в соответствии с параметрами жизненного цикла (рисунок 2).

Модель становления рыночной экономики 1990-1993 годов выступила фундаментом реструктуризации общественно-экономических отношений. Ключевыми характеристиками процессной модели становления рыночной экономики выступают:

1. Реформирование системы государственного управления и преобразования в рамках экономических отношений.
2. Формирование нормативно-правовых актов в области обеспечения свободного рынка.
3. Появление частной собственности как одного из важных институтов рыночной экономики и осуществление приватизации государственной собственности.
4. Начало процесса либерализации цен в соотношении спрос/предложение.

В данный период условия лабильности начинали проявляться в аспекте неотрегулированного процесса баланса совокупного спроса (AD') и совокупного

предложения (AS') на национальном рынке. В аспекте данного процесса предпринимались попытки по применению и адаптации международного опыта развития рыночной экономики. В связи с отсутствием в стране зачатков капиталистических отношений финансовой и социальной системы данные мероприятия сформировали условия катахреза. В результате этап становления рыночной экономики стал отождествляться с кризисом банковской системы 1993 года.

Модель развития рыночной экономики 1994-1999 годов положила начало процессу диверсификации народного хозяйства. Ключевыми характеристиками процессной модели рыночной экономики данного периода выступают:

1. Заключение межсегментарных договоров для поддержания рыночной экономики.
2. Дифференциация рынков и отраслей российской экономики.
3. Формирование рынка корпоративных финансов и государственных краткосрочных облигаций.

Данный период отождествляется с трансграничным процессом лабильности и катахреза, заключающегося в недееспособной финансово-денежной системе.

Во-первых, в стране не были сформированы эффективные инструменты перераспределения финансовых потоков. Финансовый рынок адаптировался в рамках международных условий функционирования. Из-за отсутствия крупных рыночных регуляторов снижалась стоимость российских корпоративных ценных бумаг, увеличивались ставки по коммерческим кредитам.

Во-вторых, товарно-денежные отношения в рамках потребительского спроса и предложения складывались в «бартерных» условиях. Падение уровня жизни населения и обесценение национальной валюты привело к имитированию новой системы взаиморасчетов, что еще в большей степени снижало курс российского рубля.

В-третьих, появление новых институтов, а именно – внебюджетных фондов, перераспределило и аккумулировало большинство денежных средств, находящихся в стране. В неблагоприятных экономических условиях и в условиях формирования частных внебюджетных фондов возникла ситуация с дефицитом государственного бюджета. В связи с этим деформация парадигмы развития данного периода закончилась краткосрочным экономическим кризисом 1998 года.

	Характеристика	Лабильность	Катахреза	Деформация
Инновационно-технологическая экономика				
«Отмирание» смешанной экономики	Модернизация экономики и накопления золотовалютного резерва	Снижение инвестиционной активности внешних субъектов финансового рынка	Государственная поддержка банковского сектора	Ориентировочно: краткосрочный валютный кризис 2014 года
Замещение рыночной экономики	Возрастание роли государства. Регулирование цен	Изменения законодательства в сторону ужесточения государственного	Размораживание «законсервированных» ресурсов. Сырьевые доходы	Ориентировочно: кризис перепроизводства 2008 года

	естественных монополий	о контроля		
Развитие рыночной экономики	Дифференциация отраслей, рынок корпоративных финансов	Отсутствие эффективных инструментов распределения финансовых потоков	«Бартеризация» торгово-денежной системы, появление внебюджетных	Кратковременный экономический кризис
Становление рыночной экономики	Реформирование, принятие рыночных законов, либерализация, частная собственность	Неотрегулированный процесс баланса AD' и AS' на национальном рынке	Попытки внедрения международного опыта	Кризис банковской системы

Рисунок 2 – Характеристика процессных моделей национальной экономики

Модель замещения рыночной экономики (появление смешанной экономики) в 2000-2008 годах определила возрастание роли государства в аспектах регулирования и контроля за наиболее важными объектами народного хозяйства. Характерными особенностями модели замещения рыночной экономики стали:

1. Возобновление экономического роста за счет повышения стоимости на минерально-сырьевые ресурсы.

2. Отказ от возобновления рынка государственных краткосрочных облигаций [Тео Т.С.Н. 2001].

3. Государственное регулирование цен естественных монополий. В период становления и развития рыночной экономики цены естественных монополий были ниже, чем после установления государственного контроля.

Лабильность данного периода вызвана полной реструктуризацией законодательства в сторону ужесточения государственного контроля и регулирования приоритетных вопросов национальной экономики. Формирование и наполнение государственного бюджета в период действия модели замещения рыночной экономики происходит на основе размораживания «законсервированных» ресурсов (преимущественно, денежно-финансовых ресурсов) и привлечения дополнительных сырьевых доходов. Процесс деформации процессной модели замещения рыночной экономики весьма условный. По сути Российская Федерация ни в одном из своих нормативно-правовых документов не обозначила функциональное «отмирание» смешанной экономики. На основе субъективных рассуждений автора и оценки аналитических материалов на сайте Министерства экономического развития Российской Федерации¹⁸ возможно предположить, что процесс «отмирания» смешанной экономики начался в период кризиса перепроизводства 2008 года.

Модель «отмирания» смешанной экономики, ориентировочно продлившаяся с 2008 по 2014 год. Приоритетными аспектами данной модели стали следующие мероприятия:

1. Модернизация производственных фондов российской экономики, перешедшая в реконструкцию на региональном и муниципальном уровне.

¹⁸ Министерство экономического развития Российской Федерации. URL: <http://economy.gov.ru/minec/documents/VostrebDocs>.

2. Накопление золотовалютных запасов в рамках фонда Национального благосостояния.
3. Постепенное снижение показателей российской экономики.
4. Структурная рецессия, связанная с ограниченностью спроса на сырье [Steven Li. 2003].

Прежде всего, данный период отождествляется с отсутствием эффективных инструментов государственного регулирования в рамках национальной экономики. Внешние факторы влияния, проявляющиеся через изменения глобальной экономики, выступили доминирующими позициями в аспекте замедления экономического роста. Проявление лабильности в данных условиях сопряжено со снижением инвестиционной активности внешних субъектов финансового рынка. В соответствии с тем, что начиная с 2003 года ключевым инструментом развития экономики Российской Федерации были инвестиции, отток финансового капитала из страны выступил ключевым индикатором ухудшения макроэкономической ситуации. Неэффективность государственных мероприятий (поддержка банковского сектора) спровоцировала резкое замещение процесса «отмирания» смешанной экономики в аспекте деформации в рамках краткосрочного валютного кризиса 2014 года. При этом, по своей сути модель «отмирания» смешанной экономики не была замещена иной процессной моделью. В соответствии с этим, появление новой концептуальной модели в рамках трансформации цифровой экономики в российских реалиях должно быть сопряжено с выбором эффективных инструментов, позволяющих совершить плавный переход.

Заключение

В целом, сформированная система эволюционных изменений процессных моделей в соответствии с параметрами жизненного цикла позволила обозначить характерные особенности функционирования национальной экономики в условиях лабильности, катахреза, деформации. Выделенные модели позволили сделать вывод о закономерности их изменения с 1990 по 2008 год. Этапизация становления и развития рыночной экономики смешалась процессом государственного регулирования отношений в рамках народного хозяйства Российской Федерации. Сменяемость процессных моделей происходила на основе деформации концепций национальной экономики в условиях кризисов. Выделенные процессные модели, в соответствии с их особенностями и характеристиками, прослеживаются в нормативных и локальных документах Министерства экономического развития Российской Федерации: стратегии, программы, аналитические материалы. Однако, на основе подхода жизненного цикла любая система парадигмизации отношений должна «отмирать» для того, чтобы произошло смещение старых концептуальных основ в сторону инновационного развития. По своей сути модель «отмирания» смешанной экономики не была замещена иной процессной моделью. В соответствии с этим, появление новой концептуальной модели в рамках трансформации цифровой экономики в российских реалиях должно быть сопряжено с выбором эффективных инструментов плавного перехода.

Использованная литература

- P. Boulet, J. Dongarra, Y. Robert, F. Vivien.** 1999. Static tiling for heterogeneous computing platforms. *Parallel Computing*.
- Chuck L.B.** 1998. The digital economy keeps emerging. *Searcher*.
- Komarevtseva O.O.** 2017. Smart city technologies: new barriers to investment or a method for solving the economic problems of municipalities? *R-Economy*.

- Lilien G.L., Rangaswamy A.** 2000. Modeled to bits: decision models for the digital, networked economy. *International Journal of Research in Marketing*.
- Steven Li.** 2003. Future trends and challenges of financial risk management in the digital economy. *Managerial Finance*.
- Petrukhina E.V., Sibirskaia E.V., Stroeua O.A.** 2012. State policy in support of innovation in the context of economic development. *International Journal of Applied and Fundamental Research*.
- Teo T.S.H.** 2001. Understanding the digital economy: data, tools, and research. *Asia Pacific Journal of Management*.

*Stroeua Olesya Anatolievna,
Doctor of Economics, Professor
Komarevtseva Olga Olegovna,
Master of Economics and Management, graduate student*

DESTRUCTIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE EPOCH OF DIGITALIZATION Expanded Summary

In this article, key features of the process of the Russian economy during the period 1990 through 2017 are considered. The destructive development of external conditions and the absence of a smooth transition from the implementation of one economic concept to another do not allow to form effective prerequisites for the digital paradigm of Russian society. On the basis of this thesis, the authors attempt to identify negative trends throughout the development of the market economy that prevent a breakthrough in the digital transformation of the Russian system of economic relations. The purpose of the scientific article is to identify the stages of destructive development of the national economy and to identify the characteristic process models of development in conditions of lability and deformation. The hypothesis of scientific research is reduced to the idea of the impossibility of the transition of the Russian economy to a digital development paradigm in connection with the unformatted nature of the postindustrial principles of the formation society. The methodological apparatus of the investigation is based on the entropy of scientific cognition, aberration, approximation, robustness.

The digital transformation of the Russian economy has made it necessary to change national priorities. Technological and innovative society presuppose cardinal changes within the framework of territorial economic systems. The presence of structural problems within the national economy caused by the processes of dissonant recession, the growth of regional municipal debts, the deficit of local budgets, focuses on the implementation of the current needs of the population, rather than the formation of an innovative and technological urban environment. The gap in priorities between the federal and municipal levels of economic development raises concerns about the possibility of digitalization of the Russian economy. This thesis confirms the relevance and relevance of the chosen research topic. In accordance with this, we consider it necessary to conduct research within the framework of the stated topic of the scientific article.

The destructive development of the national economy is a consequence of uncoordinated policies in the development of the national and municipal economy. Despite the subordination within the local government, changes in the market economy have formed new conceptual priorities for the development of small territories, focused on process management principles. The process model of economic development is a system with inseparable consistency, integrity and stage-by-stage activities within the framework of a detailed description of time periods, structural processes and conditions that influence their development. The process model involves shifting the emphasis on a specific task performed

within a certain time lag. Evolutionary of process models is most conveniently considered on the basis of life cycle parameters. The basis of the general system of evolutionary changes formed by the authors in accordance with the parameters of the life cycle includes five process models of the Russian economy: the formation of a market economy (1990-1993), the development of a market economy (1994-1999), the replacement of a market economy (2000-2008), the dying out of the mixed economy (2008-2014), innovation and technological economy (from 2015 to the present).

The model for the formation of a market economy in 1990-1993 was the foundation for the restructuring of socio-economic relations. The key characteristics of the process model of the formation of a market economy are: to the reforming the system of public administration and transformation within the framework of economic relations, to the formation of regulations in the field of providing a free market. In this period, the lability conditions began to manifest themselves in the aspect of the unregulated process of the balance of aggregate demand (AD') and aggregate supply (AS') in the national market. In the aspect of this process, attempts were made to apply and adapt the international experience of developing a market economy. In connection with the absence in the country of the rudiments of capitalist relations of the financial and social system, these events have formed the conditions. As a result, the stage of formation of a market economy began to be identified with the crises of the banking system of 1993.

The model for the development of a market economy in 1994-1999 marked the beginning of a process of diversification of the national economy. The key characteristics of the process model of the market economy of this period are: to the conclusion of an intersegmental agreement to maintain a market economy, to the differentiation of markets and industries of the Russian economy. This period is identified with the transboundary process of lability, consisting in an incompetent financial and monetary system. Effective instruments for redistribution of financial flows were not created in the country.

The model of substitution of a market economy (the emergence of a mixed economy) in 2000-2008 determined the growing role of the state in the aspects of regulation and control over the most important objects of the national economy. Priority aspects of this model were the following measures: modernization of production assets of the Russian economy, accumulation of gold and foreign exchange reserves within the framework of the National Welfare Fund, gradual decline in the indicators of the Russian economy. Typical features of the market economy replacement model are: to the resumption of economic growth to the increase in the cost of mineral resources, to the refusal to resume the market of government short-term bonds. The lability of this period is caused by a complete restructuring of the legislation towards toughening of state control and regulation of priority issues of the national economy.

The model of the "withering away" of the mixed economy, roughly lasting from 2008 to 2014. This period is identified with the lack of effective instruments of state regulation within the national economy. The ineffectiveness of public events (support for the banking sector) has provoked a sharp substitution of the process of "withering away" of the mixed economy in terms of deformation within the short-term currency crisis of 2014. At the same time, the model of the "withering away" of the mixed economy was not replaced by a different process model. In accordance with this, the emergence of a new conceptual model within the framework of the transformation of the digital economy in Russian realities should be coupled with the choice of effective tools that allow a smooth transition.

In general, this scientific research will be interesting for a wide range of people. First of all, they are scientists and researchers of the processes of digital transformation of society, state and municipal authorities, experts, specialists and analysts.

ოლესია სტროევა
ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
ოლგა კომარეცევა
ასპირანტი

ეროვნული ეკონომიკის დესტრუქციული განვითარება ციფროზიზაციის

ეპოქაში

გაფართოებული რეზიუმე

მოცემულ სტატიაში განხილულია რუსეთის ეკონომიკის ეტაპიზაციის პროცესების ძირითადი თავისებურებები 1990-დან 2017 წლებამდე პერიოდში. გარეპირობების დესტრუქციული განვითარების და ერთი ეკონომიკური კონცეფციის რეალიზაციიდან სხვაზე თანდათანობით გადასვლის შეუძლებლობიდან გამომდინარე ვერ ხერხდება რუსული საზოგადოების ციფრული პარადიგმის ეფექტურ წინაპირობათა ფორმირება. მოცემული თეზისის საფუძველზე ავტორები ცდილობენ გამოაჩინონ ნეგატიური ტენდენციები საბაზრო ეკონომიკის მთელ პერიოდში, რომლებიც ხელს უშლიან გატარდეს გარღვევა რუსულ ეკონომიკურ ურთიერთობათა სისტემის ციფრული ტრანსფორმაციის დარგში. სამეცნიერო სტატიის მიზანს წარმოადგენს ეროვნული ეკონომიკის დესტრუქციული განვითარების ეტაპიზირებული პერიოდების გამოვლენა და ასევე მობილურობის და დეფორმაციის პირობებში დამახასიათებელი პროგრესული მოდელების გამოვლენა. სამეცნიერო კვლევის ჰიპოტეზა ფორმაციული საზოგადოების პოსტინდუსტრიული პრინციპების არასაკმარისად ფორმირების გამო დაიყვანება რუსული ეკონომიკის განვითარების ციფრულ პარადიგმაზე გადასვლის შეუძლებლობის იდეამდე. კვლევის მეთოდოლოგიური აპარატი დამყარებულია სამეცნიერო შემეცნების ენთროპიაზე, აბერაციაზე, აპროქსიმაციაზე, სიმტკიცეზე. მთლიანობაში მოხცემული სამეცნიერო კვლევა საინტერესო იქნება ფართო წრეებისათვის. პირველ რიგში, ესენია მეცნიერები და საზოგადოების ციფრული ტრანსფორმაციის მკვლევარები, სახელმწიფო და მუნიციპალური ხელისუფლება, ექსპერტები, სპეციალისტები და ანალიტიკოსები.

საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობები
INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

გიორგი ლაღანიძე
თსუ პროფესორი

ეფექტიანი სამსაორტო სტრატეგიების ფორმირება თანამედროვე
პირობებში

რეზიუმე

სტატიაში განხილულია საექსპორტო სტრატეგიების ფორმირებისა და ფუნქციონირების სხვადასხვა ასპექტები. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო საექსპორტო სტრატეგიებისა და თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკის კავშირურთიერთობების საკითხებს: რამდენად უნდა მოხდეს თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკისა და საექსპორტო სტრატეგიების კოორდინირება, როგორ უნდა გავანაწილოთ შეზღუდული რესურსები, რა არის საექსპორტო სტრატეგიების ეფექტიანობის შესაფასებელი კრიტერიუმები. გაანალიზებულია განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ექსპორტის ხელშეწყობის სტრატეგიების ფორმირების ღონისძიებები.

საკვანძო სიტყვები: საექსპორტო სტრატეგია; კონკურენტული უპირატესობა; თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკა.

1. საექსპორტო სტრატეგიის ფორმირების პრიორიტეტები საქართველოში: პრობლემები თუ ბაზრები

წარმატებული საექსპორტო სტრატეგია ყოველთვის მიიხეობდა სახელმწიფოს წარმატების ერთ-ერთ ინდიკატორად. ექსპორტის ზრდა ერთდროულად ნიშნავს რამდენიმე ფუნდამენტური ეკონომიკური მაჩვენებლის გაუმჯობესებას: საგადასხდელ ბალანსის სადღოს, დასაქმების, საბიუჯეტო შემოსავლების. საკითხის მნიშვნელობიდან გამომდინარე, საინტერესო მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული ქართველ და უცხოელ მეცნიერებს (მოყვანილია ბიბლიოგრაფიაში 1-18). გლობალიზაციის პირობებში რეალობა იცვლება და ექსპორტის მიმართ დამოკიდებულება უფრო პრაგმატული ხდება. კერძოდ, “საექსპორტო ბაზრების განვითარება ბევრი ფორმისათვის, რომლებიც აწყდებიან ეკონომიკური მდგომარეობის გამოწვევებს, ჩნდება გადარჩენის შესაძლებლობა და არა არჩევანის საკითხი.” [O’Cass, Aron and Craig Juliann, 2003]. ეს დებულება ნათლად ასახავს ექსპორტის მიმართ დამოკიდებულების ცვლილებას, კერძოდ, ექსპორტი, როგორც განვითარების ერთ-ერთი გზა, მძაფრი კონკურენციის პირობებში გადაიქცა გადარჩენის შესაძლებლობად. ექსპორტის ზრდა, თუნდაც იმპორტის ზრდის კვალობაზე, წარმოადგენს დადებით მოვლენას, ვინაიდან ექსპორტის განსახორციელებლად აუცილებელი იმპორტის ღირებულებითი მაჩვენებელი უფრო ნაკლებია, ვიდრე საბოლოო ექსპორტის ღირებულებითი მაჩვენებელი. არსებული საექსპორტო პრობლემების წარმოების ზრდა და ახალი საექსპორტო პრობლემების წარმოება, ცხადია, იწვევს დასაქმების ზრდას. დასაქმების ზრდის კვალობაზე იზრდება სახელმწიფო ბიუჯეტში მობილიზებული საშემოსავლო გადასახადი. ასევე მზარდი იქნება ექსპორტორიენტირებული საწარმოების მიერ გადახდილი მოგების გადასახადი. ამდენად ექსპორტის ზრდა ყველა თვალსაზრისით მომგებიანია. სწორედ ეს განაპირობებდა მთავრობების

დიდ დაინტერესებას ამ პრობლემისადმი და მუდმივ სწრაფვას, მოეპოვებინათ ამ ზრდის განმახორციელებელი საიმედო მოდელები. ექსპორტის ზრდის მოდელების მიმართ არც აკადემიური ინტერესი ყოფილა როდესმე დაბალი, გავისხენოთ, თუნდაც საყოველთაოდ ცნობილი “უქსალას მოდელი”. ბოლო პერიოდში გამოჩნდა საინტერესო სამეცნიერო პუბლიკაციები, რომლებიც “უქსალას” მოდელს უკავშირებდნენ ედიტ პენროუზის მიერ შემოთავაზებულ ფირმის ზრდის მოდელს. ასევე მკვლევართა უმრავლესობა მიაჩნებდა, რომ: “პენროუზი აღიარებდა, რომ არა მხოლოდ მენეჯერები აკონტროლებენ და კოორდინირებას უწევენ რესურსებს, არამედ რესურსებიც ახდენენ გავლენას მენეჯერებზე და განსაზღვრავენ მათ გადაწყვეტილებებს” [Best M.H, Garnsey E, 1999]. აღნიშნული მოდელების მიმართ ძალიან მაღალია დაინტერესება საერთაშორისო დონორი ორგანიზაციების მხრიდანაც. ჩამოყალიბდა და გამოიცადა რამდენიმე საინტერესო მიდგომა, მაგალითად ექსპორტის მეშვეობით ეკონომიკური ზრდის უზრუნველყოფა, ექსპორტის წახალისების ზოგადი სქემები, ექსპორტის ზრდის კვალობაზე სიღარიბის დაძლევა და ა.შ.

თუ უფრო სიღრმისეულად განვიხილავთ ამ მოდელებს, შესაძლებელია გამოვეყოთ ექსპორტის წახალისების ორი მიმართულება: საექსპორტო სტრატეგიები უკვე არსებული საექსპორტო პროდუქტების ბაზაზე და საექსპორტო სტრატეგიები ახალი საექსპორტო პროდუქტების შექმნით. უკვე არსებული საექსპორტო პროდუქტების ბაზაზე ფორმირებული საექსპორტო სტრატეგიების მიზანია: ახალი საექსპორტო ბაზრების აღმოჩენა, უკვე არსებულ საექსპორტო ბაზრებზე უფრო მაღალ საფასო ნიშაში პროდუქციის რეალიზაცია, არსებული საექსპორტო პროდუქტების ბაზაზე უფრო მაღალი დამატებული ღირებულების მქონე ახალი საექსპორტო პროდუქტების წარმოება. შევეცადოთ და განვიხილოთ ეს სტრატეგიები საქართველოსთან მიმართებაში. ახალი ბაზრების ან უფრო მაღალი საფასო ნიშების ათვისება ცალსახად შესაძლებელია ქართული ღვინისათვის, ხოლო სხვა არსებული საექსპორტო პროდუქტებისათვის ეს მიდგომა უფრო დეტალურად უნდა იქნეს შესწავლილი. ახალი ბაზრების მიმართულებით საქართველოსათვის მნიშვნელოვანია თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმების გაფორმება აშშ-სთან, იაპონიასთან და სპარსეთის ყურის თანამშრომლობის საბჭოს წევრ-სახელმწიფოებთან. უფრო მაღალი დამატებული ღირებულების პროდუქციის წარმოება კი შესაძლებელია თხილის, დაუმუშავებელი ოქროს ან ფეროშენადნობების შემთხვევაში. ყველა ამ შემთხვევას აერთიანებს ერთი მახასიათებელი – უფრო მაღალი დამატებული ღირებულების მქონე პროდუქცია უნდა გაიყიდოს პრინციპულად ახალ ბაზრებზე, რაც დაკავშირებულია სერიოზულ ინვესტიციებთან. ბაზრების ცვლილება რთული და მტკივნეული პროცესია, წარმოიდგინეთ აწყობილი სისტემა, როდესაც კარგად ცნობილია საექსპორტო შეკვეთების ძირითადი მახასიათებლები – დრო, მიწოდების ვადა, პარტიის ზომა, შეფუთვის და მარკირების საკითხები და ა.შ. ბაზრის ცვლილება ცვლის ყველა ამ საკითხს, იზრდება ტრანზაქციული ხარჯები, რომლებიც მოიცავს ახალი კონტრაქტების მოძიების, გაფორმების, კონტრაქტის პირობების შესრულების და სხვა ხარჯებს. სწორედ ამიტომ აუცილებელი ხდება სპეციალიზაცია, როდესაც მწარმოებელი კომპანიები ორიენტირებული არიან მაქსიმალური ეფექტიანობით პროდუქციის წარმოებაზე, ხოლო სავაჭრო კომპანიები იძიებენ ახალ ბაზრებს, ახალ კონტრაქტებს და ამდენად ხელს უწყობენ ექსპორტის საერთო ზრდის ამოცანის გადაწყვეტას. არსებული საექსპორტო პროდუქტების ახალ ბაზრებზე გაყიდვა, ფაქტობრივად იგივეა, რაც ახალი საექსპორტო პროდუქტების შექმნის ამოცანა. ამდენად, მიზანშეწონილია ვისაუბროთ სწორედ ამ საექსპორტო სტრატეგიის ფორმირებაზე. რამდენად

შესაძლებელია საექსპორტო სტრატეგიის ფორმირება, რომელიც ორიენტირებულია ახალი საექსპორტო პროდუქტების შექმნაზე?

მნიშვნელოვანია გვახსოვდეს, რომ ექსპორტის ხელშეწყობის ღონისძიებები ყოველთვის ამართლებს თუ უკვე გატარებულია ზოგადად ბიზნესის ხელშეწყობის ღონისძიებები. ამდენად აუცილებელია ქვეყანაში საერთო ბიზნეს გარემოს გაუმჯობესება და ამის კვალობაზე ინვესტორთა დაინტერესება ახალი საექსპორტო პროდუქციის წარმოებით. უნდა გვახსოვდეს, რომ საექსპორტო პროდუქტები ხშირად აპრობირებულიც ვერ იქნება შიდა ბაზარზე და ისე უნდა ჩაერთოს კონკურენტულ ბრძოლაში მსოფლიო ბაზარზე.

გავანალიზოთ საქართველოს ექსპორტის სტრუქტურა 2016 წლის ექსპორტის მონაცემების საფუძველზე. პირველ რიგში გავანალიზოთ საერთო, განზოგადებული მონაცემები. 2012-2016 წლების პერიოდში მსოფლიო სასაქონლო ექსპორტს ახასიათებს კლების ტენდენცია, ხოლო მომსახურების ექსპორტი პირიქით, ზრდით ხასიათდება.

ცხრილი 1

მსოფლიო და საქართველოს სასაქონლო ექსპორტი ათას აშშ დოლარში

	2012	2013	2014	2015	2016	%-ული წილი 2016
მსოფლიო ექსპორტი	18,459234570	18,597098844	18,969800644	16,508463885	15,862397780	
საქართველოს ექსპორტი	2,376634	2,910582	2,861043	2,204676	2,113734	0,01

წყარო: საერთაშორისო სავაჭრო ცენტრი

ცხრილი 2

მსოფლიო და საქართველოს მომსახურების ექსპორტი ათას აშშ დოლარში

	2012	2013	2014	2015	2016	%-ული წილი 2016
მსოფლიო ექსპორტი	4,518752202	4,807800693	5,139077647	4,848731160	4,833009772	
საქართველოს ექსპორტი	2,561980	2,983840	3,043300	3,154558	3,366636	0,07

წყარო: საერთაშორისო სავაჭრო ცენტრი

მსოფლიო ბანკის მონაცემების მიხედვით საქართველოს მშპ 2016 (14,2 მლრდ) წელს შეადგენდა მსოფლიო მშპ-ს (75,641577000 ტრილიონი) 0,02%, ხოლო საქართველოში მოზიდული პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები 2016 წელს (1,571 მლრდ) შეადგენდა მსოფლიო პუი-ს (1,757000000000 ტრილიონი) 0,09%-ს. სახეზეა აშკარა ტენდენცია, რომელიც ცხადყოფს საქართველოს ფარდობით უპირატესობას მომსახურების ექსპორტში. ანალიზის შემდეგ ეტაპზე განვიხილოთ საქართველოდან ექსპორტირებული 5 წამყვანი სასაქონლო ჯგუფის მონაცემები.

საქართველოდან ექსპორტირებული 5 წამყვანი სასაქონლო ჯგუფი

	2012	2013	2014	2015	2016	2016
საქართველო	%-ად მთლიან ექსპორტში 44,18	% -ად მთლიან ექსპორტში 47,80	%- ად მთლიან ექსპორტში 49,47	% - ად მთლიან ექსპორტში 41,61	% - ად მთლიან ექსპორტში 44,47	% - ად მსოფლიო ექსპორტში
2603	53,535	161,633	248,008	270,601	311,703	0,7
0802	83,658	166,735	183,399	176,632	178,904	1,04
7202	260,578	230,748	285,806	194,766	169,265	0,84
8703	587,296	703,817	517,787	179,646	166,634	0,02
2204	64,828	128,299	180,402	95,796	113,497	0,35

წყარო:საერთაშორისო სავაჭრო ცენტრი.

თითოეული სასაქონლო ჯგუფის მაჩვენებელი (ანუ ამ სასაქონლო ჯგუფის მსოფლიო ექსპორტში საქართველოს ამ სასაქონლო ჯგუფის ექსპორტის წილი) უფრო მაღალია, ვიდრე საქართველოს მთელი სასაქონლო ექსპორტის წილი მთელ მსოფლიო ექსპორტში. ცალსახად დასტურდება, რომ საქართველოს აქვს მცირე რაოდენობით, მაგრამ კონკურენტული საექსპორტო პროდუქტები. ამდენად, შეიძლება შემდეგი ჰიპოთეზის ფორმულირება: საქართველოში უნდა შეიქმნას საექსპორტო სტრატეგიები, რომლებიც ორიენტირებული იქნება არსებული საექსპორტო პროდუქტების საფუძველზე უფრო მაღალი დამატებული ღირებულების მქონე საექსპორტო პროდუქციის რეალიზაციაზე. უფრო დეტალურად გავაანალიზოთ სასაქონლო ექსპორტის სტრუქტურა. ამ ანალიზმა უნდა მოგვცეს სწორი მიმართულება ექსპორტის ხელშემწყობი ღონისძიებების დადგენისას. იმისათვის, რომ დაგვედინა 2016 წლის მთლიან ექსპორტში – 2,113,734 ათასი აშშ დოლარი სამრეწველო პროდუქციის წილი, მოხდა ნედლეულის, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის, ჯართის და რეექსპორტის გამორიცხვა. 27-ე სასაქონლო ჯგუფიდან გათვალისწინებული იქნა მხოლოდ 2716 – ელექტროენერჯია. მიღებულ იქნა შემდეგი მაჩვენებელი – 1,031,334 ათასი აშშ დოლარი.

საქართველოს ექსპორტის საერთო მაჩვენებელიდან არ იქნა გათვალისწინებული პროდუქციის ჰარმონიზებული სისტემის შემდეგი კოდები ორნიშნა დონეზე: 01; 02; 03; 04; 05; 06; 07; 08; 09; 10; 15; 18; 20; 23; 26; 27; 30 (რეექსპორტი); 44; 74; 76; 87 (რეექსპორტი). ცხადია, ჩვენი ანალიზი განიხილავს საქართველოს ექსპორტის ზრდას, როგორც პროდუქციის და არა ბაზრების ფუნქციას. ქართული ექსპორტის აქილევსის ქუსლია საექსპორტო პროდუქციის დაბალი რაოდენობა და არა არსებული საექსპორტო პროდუქციის ახალ ბაზრებზე გაყიდვების ზრდის პრობლემა¹⁹. სწორედ ეს მოცემულობა უნდა განვიხილოთ, როგორც ექსპორტის ზრდის საფუძველი. ასევე უნდა გვახსოვდეს, რომ საქართველოს რეალობაში საექსპორტო პროდუქციის წარმოებაში საკმაოდ მაღალია იმპორტო მდგენელი, ამდენად ექსპორტის ზრდა წარმოუდგენელია იმპორტის ზრდის გარეშე. სამრეწველო პროდუქციის წარმოება იმპორტის მაღალი წილის გარეშე შეუძლებელია. სამრეწველო პროდუქციის ასეთი დაბალი წილი საქართველოს ექსპორტში აშკარად მიანიშნებს, თუ სად უნდა ვეძებოთ ახალი საექსპორტო პროდუქტები. ამასთან ერთად აუცილებელია რამდენიმე საბაზო მოცემულობის გათვალისწინება: საქართველო არ არის მდიდარი რომელიმე საერთო რესურსით, რაც ამცირებს პოტენციურ ინვესტორთა

¹⁹ ამ საკითხზე ავტორის პუბლიკაციები მითითებულია სქოლიოში 9-15.

დაინტერესებას; საქართველოში სამუშაო ძალის ღირებულება დაბალი არ არის, ვინაიდან მისი ღირებულება ითვლება არა ერთ საათში გადახდილი თანხით, არამედ ერთ საათში გადახდილი თანხის გაყოფით ერთ საათში გამოშვებულ პროდუქციაზე; საქართველოს შიდა ბაზრის დაბალი ტევადობის გამო შიდა ბაზარზე გაყიდვები, ვერ იქნება საგარეო გაყიდვების დამზღვევი, ამდენად გაყიდვები საგარეო ბაზრებზე თავიდანვე უნდა გახდეს მომგებიანი; ბაზრების დივერსიფიცირების აუცილებლობა გააძვირებს ახალ საქესპორტო პროდუქტებს.

გარდა ამ ფაქტორებისა, რომლებიც ნეგატიურად მოქმედებს ახალი საქესპორტო პროდუქციის შექმნის პერსპექტივებზე აუცილებელია ვისაუბროთ ასევე დადებით ფაქტორებზე. საქართველოს საგარეო ეკონომიკურმა პოლიტიკამ, რომელიც ორიენტირებული იყო მაქსიმალურ გახსნილობაზე, მოგვიტანა თავისუფალი ვაჭრობის რეჟიმები ევროკავშირთან, ევროპის თავისუფალი ვაჭრობის ასოციაციის სახელმწიფოებთან, დსთს-თან, თურქეთსა და ჩინეთთან; საქართველოს ამავდროულად აქვს პრეფერენციების გენერალიზებული სისტემა აშშ-სთან, კანადასთან, იაპონიასთან. მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრობა შესაძლებლობას გვაძლევს ყველა წევრ-ქვეყანასთან გეკონდეს უპირატესი ხელშეწყობის რეჟიმი. საქართველოს გეოსტრატეგიული მდებარეობა წარმოადგენს მნიშვნელოვან ხელშეწყობ ფაქტორს ევროკავშირის, დსთ სივრცისა და სპარსეთის ყურის თანამშრომლობის საბჭოს წევრი-ქვეყნების ბაზრებზე წვდომისათვის; საქართველოში შესაძლებელია ისეთი პროდუქციისა და მომსახურების შექმნა, რომელიც მოითხოვს მაღალ შემოქმედებით უნარებს.

ევროკავშირში ცხოვრების დონის მუდმივი ზრდა ამავდროულად ახდენს არამასობრივი, კონკრეტულ მომხმარებლებზე მორგებული, მაღალი ხარისხის მქონე პროდუქციაზე მოთხოვნის ზრდას. მიზანშეწონილია ყველა ამ ფაქტორის მოქმედების გათვალისწინებით მოხდეს კონკრეტულ ბაზრებზე მორგებული საქესპორტო სტრატეგიების ფორმირება. ასეთ დროს ხშირად იხსენებენ აზიური და კელტური ვეფხვის ისტორიას და გაუმართლებლად ცდილობენ 60-იანი და 70-იანი წლების წარმატებული, ექსპორტზე ორიენტირებული ეკონომიკური ზრდის მოდელების კოპირებას. პრინციპული შეცდომაა ვითარების გაიგივება წარსულთან, წარსულის ექსტრაპოლირებას მომავალში თან სდევს არასწორი დასკვნების მიღების მაღალი ალბათობა. პრინციპული კი ის შეცდომაა, რომ წარსულის წარმატებული საქესპორტო მოდელები მთლიანად ეფუძნებოდა რელიევანტურ ინდუსტრიულ პოლიტიკას. კერძოდ ინდუსტრიული რევოლუციის მეორე ტალღამ შექმნა ელექტროენერგია, როგორც ენერჯის ძირითადი წყარო, ხოლო ამჟამობი საწარმოები – როგორც სამრეწველო პროდუქციის გამოშვების ძირითადი ფორმა. 80-იანმა და 90-იანმა წლებმა ამ განვითარებაში შეიტანა ახალი ელემენტი, ინდუსტრიული რევოლუციის მესამე ტალღა – რობოტოტექნიკა. ხელთ შრომის მასიური ჩანაცვლება მოხდა რობოტების მეშვეობით. სავსებით ცხადია, რომ წარმატებული საქესპორტო სტრატეგია უნდა დაეფუძნოს რელიევანტურ ინდუსტრიულ პოლიტიკას. დღევანდელი რეალობით კი ესაა სამრეწველო რევოლუციის მეოთხე ტალღა, რომელიც ხასიათდება სამი ელემენტით: კიბერ-ადამიანური სისტემები, სავანების ინტერნეტი და ღრუბლოვანი კომპიუტერული ტექნოლოგიები. ცხადია, წარმატების მიღწევა შესაძლებელი იქნება თუ საქართველო გაიაზრებს, რა ადგილი შეუძლია დაიკავოს თანამედროვე ინდუსტრიული რევოლუციის პირობებში. ამ გააზრებისათვის კი აუცილებელია, კარგად წარმოვიდგინოთ რა შედეგები მოაქვს მე-4 ინდუსტრიულ რევოლუციას, რა არის მისი ძირითადი ტრენდები და პრაქტიკული გამოვლენის ფორმები. ეს აუცილებელია იმისათვის, რომ ქვეყანა რეტროეკონომიკიდან არ აღმოჩნდეს ნეკროეკონომიკაში. “რეტროეკონომიკა ესაა ის მდგომარეობა,

როდესაც არსებული კომპანიები იყენებენ მოძველებულ ტექნოლოგიებს, მაგრამ მათ პროდუქციაზე მაინც არსებობს გარკვეული მოთხოვნა” [Papava, V, 2017]. ძალიან მნიშვნელოვანია, რომ განვითარების ხელშეწყობა არ აღმოჩნდეს რეტროეკონომიკის სიცოცხლისუნარიანობის ხელოვნური გახანგრძლივების მცდელობა, რაც სავსებით შესაძლებელია ქართულ ეკონომიკურ რეალობაში, სადაც კვლავ ძლიერია ბაზრის დაცვითი მექანიზმების ფართოდ გამოყენებისა და სახელმწიფო დოტაციების იდეები. ჩვენს რეალობაში, ისედაც მწირი ფინანსური რესურსები ასეთი მიდგომების რეალიზებისას სრულიად არარაციონალურად იქნება გამოყენებული.

ზოგადად საზოგადოების ნებისმიერი განვითარება შეიძლება წარმოვიდგინოთ, როგორც სხვადასხვა საქონელსა და მომსახურებაზე ხელმისაწვდომობის ზრდა. რაც ადრეულ პერიოდში განიხილებოდა, როგორც ელიტარული მოხმარების სფერო, ნელ-ნელა ხდებოდა საყოველთაო მოხმარების. ეს ტენდენცია ეფუძნებოდა მუდმივად მზარდ მწარმოებლურობას, რომლის საფუძველს ქმნიდა უფრო ჩქარი და მოქნილი ტექნოლოგიები, უფრო წარმადი მანქანა-დანადგარები. დღევანდელ დღეს აუცილებელი გახდა იგივე სისწრაფე, თუმცა გადაწყვეტილების მიღებაში. სწორედ ამას ემსახურება მე-4 ინდუსტრიული რევოლუცია, საჭირო ხდება გადაწყვეტილების მიღების დაჩქარება, ერთი ტექნიკური მოწყობილობა პირდაპირ უნდა დაუკავშირდეს მეორე ტექნიკურ მოწყობილობას და შეძლოს საუკეთესო ვარიანტის შერჩევა. კუნთური ენერჯის იმიტაცია აღარ კმარა, საჭირო ხდება ადამიანის გონებრივი შესაძლებლობების იმიტირება. ცხადია, გამოსატყვის ფორმა იქნება მრავალგვარი, ხოლო შედეგი – პროდუქცია და მომსახურება კიდევ უფრო მეტად ხელმისაწვდომი გახდება. ამ ინდუსტრიულ რევოლუციას ექნება თავისებურებები, ამწყობი საწარმოების მაგიერ საჭირო გახდება ინფორმაციის შენახვის და გადაცემის ცენტრების ფორმირება, სამგანზომილებიანი ბეჭდვის განვითარებამ შესაძლებელია შეამციროს საქონლის სატრანსპორტო ნაკადების მოძრაობა. ასევე კარგად უნდა იქნეს გააზრებული ეკონომიკის განვითარების საერთო ტენდენციები: ასეთია “ციტიკულარული” ანუ უდანაკარგო ეკონომიკა; ზუსტი (კოორდინირებული) სოფლის მეურნეობა; საერთაშორისო კვლევითი ცენტრები, სადაც იქმნება ინოვაციების მენეჯმენტის თანამდროვე მიდგომები. უდანაკარგო ეკონომიკა ნიშნავს მეორადი ნედლეულის მაქსიმალურ გამოყენებას, რაც, თავის მხრივ, ამცირებს ეკონომიკის რესურსებზე დამოკიდებულების დონეს. ამ მოვლენას შესაძლებელია მოჰყვეს პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების უკუსვლა, ანუ თუ ადრე ინვესტიციები განვითარებული ქვეყნებიდან მიდიოდა ნაკლებ განვითარებულ, მაგრამ რესურსულად მდიდარ ქვეყნებში, ახლა ინვესტიციები წავა განვითარებული ტექნოლოგიების მქონე სახელმწიფოებში. სამრეწველო რევოლუციის მე-2 და მე-3 ეტაპისათვის დამახასიათებელი წვდომა იაფ მუშახელზე აღარ იქნება პრინციპული, რადგან თანამედროვე ტექნოლოგიების საფუძველზე შექმნილი პროდუქცია მინიმუმამდე მოითხოვს ხელით შრომას. ამდენად, საქართველოსათვის იხსნება ინვესტიციების შემოდინების ორი ძირითადი შემაფერსებელი ფაქტორი: რესურსული სიღარიბე და იაფი მუშახელის არარსებობა. მაგრამ რა ფაქტორები გახდება ინვესტიციების მოსაზიდად ყველაზე მნიშვნელოვანი? პირველ რიგში, ეს იქნება მონაცემთა ადვილად მიღებისა და გადაცემის შესაძლებლობები, დიდი მოცულობის მონაცემთა შენახვის შესაძლებლობები, ქვეყანაში შესაბამისი ტექნოლოგიების მცოდნე პირების რაოდენობა და მათი ხელმისაწვდომობა. ასევე თავიდან გასააზრებელი იქნება საგნების ინტერნეტის პარალელურად პროდუქციის მცირე პარტიების საქართველოდან მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში მიწოდების შესაძლებლობა. ალბათ ხელმეტია საუბარი, რომ ქვეყანამ უნდა უზრუნველყოს ელექტროენერჯის შეუ-

ფერხებელი მიწოდებისა და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების უწყვეტი მუშაობა. თავისი არსით შეიცვლება ინვესტიციების ბუნებაც, მნიშვნელოვანწილად ეს იქნება პროგრამული პროდუქტები, რომლებსაც დაჭირდება უმაღლესი კვალიფიკაციის მქონე კადრები. ინდუსტრიული რევოლუციის მე-4 ეტაპი სულ უფრო მეტად იქნება ორიენტირებული მომსახურების ექსპორტზე. ამავდროულად გაჩნდება მოთხოვნები ახალ მასალებზე, რომლებიც აუცილებელია სხვა, ასევე ახალი პროდუქციის შესაქმნელად. საექსპორტო სტრატეგიები ასეთ შემთხვევებში წარმოდგენილი იქნება, როგორც თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკის გატარების კონკრეტული მექანიზმები.

ამდენად, ამ ეტაპზე უნდა განვსაზღვროთ შეზღუდული რესურსების პირობებში ექსპორტის ზრდის რომელი მოდელის გამოყენებაა გამართლებული: ექსპორტი, როგორც ეკონომიკის ზრდა; ექსპორტი და სტაბილური, დაცული სამუშაო ადგილები თუ სხვა. ანალიზი ცხადყოფს, რომ ყველაზე სწორია ექსპორტის ღირებულების ზრდა, რაც შესაძლებელია უფრო მაღალი დამატებული ღირებულების მქონე პროდუქციის გამოშვებით. პრიორიტეტი უნდა მიეცეს არსებული საექსპორტო პროდუქტებისაგან უფრო მაღალი დამატებული ღირებულების მქონე პროდუქციის წარმოებას ან არსებული საექსპორტო პროდუქტების უფრო მაღალ ფასებში გაყიდვას.

ამ მიმართულებებით უნდა გადაიდგას შემდეგი კონკრეტული ნაბიჯები: შოკოლადის და ნაყინის მსოფლიო მწარმოებლებისათვის, საიუველირო პროდუქციის მწარმოებლებისა და ფეროშენადნობების ბაზაზე პროდუქციის მწარმოებლებისათვის მოხდეს საინვესტიციო შეთავაზების ფორმირება, რომელიც ითვალისწინებს მოგების გადასახადის დაწევას 5%-მდე;

- მოხდეს რექსპორტის მაქსიმალური ხელშეწყობა საზღვაო პორტების ინფრასტრუქტურის განვითარების მეშვეობით. საერთაშორისო სატრანსპორტო ოპერატორებს გაუმარტივდეთ წვდომა საქართველოში არსებულ სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურაზე.
- დამუშავდეს სპეციალური პაკეტი, რათა მოხდეს პუი-ს მაქსიმალური ხელშეწყობა მომსახურების სფეროში.

2. საექსპორტო სტრატეგიის და თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკის ურთიერთკავშირი საქართველოს რეალობაში

ინდუსტრიული პოლიტიკის მნიშვნელობა და მისი წარმატებული მაგალითები ცალსახად მიუთითებს, რომ წარმატებული ინდუსტრიული პოლიტიკა მთლიანად იზიარებს მსოფლიოში არსებულ სამრეწველო განვითარების დონეს. შეუძლებელი იყო მე-20 საუკუნის 50-იან წლებში წარმატების მიღწევა, თუ ძირითადად გამოყენებული იქნებოდა ორთქლზე მომუშავე მანქანა-დანადგარები. სწორედ იგივე ვითარებაა ახლა, როდესაც წარმატებული ინდუსტრიული პოლიტიკის ფორმირებას ცდილობენ სამრეწველო რევოლუციის უკვე არსებული ან განვლილი ეტაპების გათვალისწინებით. შეუძლებელია წარმატებული ინდუსტრიული პოლიტიკა არ დაეფუძნოს სამრეწველო რევოლუციის მეორე და მესამე ეტაპებს. დღევანდელ გლობალურ მსოფლიოში წარმატების მიღწევა შესაძლებელია მხოლოდ იმ პირობით, როდესაც კონკურენტული ხარ გლობალურად. შესაძლებლობა, რომ იყო კონკურენტული გლობალურად წარმოადგენს ძირითად პირობას იმისათვის, რომ ქვეყანამ მიაღწიოს ინდუსტრიული სექტორის ზრდას. ეს დებულება მიხნეული უნდა იქნეს აქსიომატურად, ვინაიდან მიღწეული გლობალიზაციის პირობებში მანძილი აღარ თამაშობს მნიშვნელოვან როლს.

კონკურენციის გლობალური ხასიათი აყალიბებს ახალ ვითარებას, როდესაც წარმოიშობა კარგად ცნობილი “წითელი დედოფლის” ფენომენი – იმისათვის, რომ იმავე ადგილზე დარჩე სადაც ხარ, უნდა იმოძრაო ძალიან სწრაფად. ის ქვეყნები, რომლებიც ვერ მიჰყვებიან ამ თამაშის წესებს, სულ უფრო და უფრო ჩამორჩებიან ინდუსტრიული განვითარების თვალსაზრისით. ქვეყნის წარმატების საწინდარია მუდმივი სწრაფი მოძრაობა წინ. სხვა შემთხვევებში ხდება გარკვეული ქვეყნების მარგინალიზაცია და ისინი ვეღარ შეძლებენ ინდუსტრიული ზრდის პროცესიდან მიიღონ სარგებელი. ეს უკანასკნელი დებულება ალბათ ძალიან კარგად ასახავს საქართველოს რეალობას. მე-20 საუკუნის 90-იანი წლების ჩამორჩენამ განაპირობა საქართველოს მარგინალიზაცია და რეტროეკონომიკის ფორმირება [Papava, V., 2013]. ამ პერიოდში, გარდა ობიექტური სირთულეებისა (სამოქალაქო ომი, პოლიტიკური არასტაბილურობა), დაემატა არსებული ვითარების არასწორი გააზრება. ეს ძირითადად გამოიხატებოდა ორ, შეიძლება ითქვას, ურთიერთდაკავშირებულ შეცდომაში: ერთი ეფუძნებოდა პრობლემის გადაწყვეტის მცდელობას ტრადიციული სამეურნეო კავშირებისა და ბაზრების აღდგენით, მეორე კი წარუმატებლად ცდილობდა საქართველოს ინტეგრირებას მსოფლიო ეკონომიკაში ამჟამინდელი საფუძველზე. ორივე ამ შეცდომის მეთოდოლოგიური საფუძველი ერთია – ორივე შემთხვევაში ცდილობდნენ სამრეწველო რეკონსტრუქციის მეორე ფაზის შესაბამისი გადაწყვეტილებებით მომხდარიყო არსებული პრობლემების გადაწყვეტა, მაშინ, როცა მსოფლიოში მიმდინარეობდა სამრეწველო რეკონსტრუქციის მესამე ეტაპი – რობოტოტექნიკის დანერგვა. ცხადია, არასწორ მეთოდოლოგიურ საფუძველზე შექმნილი პროგრამები და პროექტები ვერ მოიტანდა შედეგს. ამ სავალალო ვითარებას ამძიმებდა სოციალური ფონი და საქართველოს ხელისუფლებების მუდმივი მცდელობა, გადაეღვათ პოპულისტური ნაბიჯები. მარგინალიზებული ქვეყნისათვის ამ მდგომარეობიდან გამოსვლა უნდა დაეფუძნოს რამდენიმე შესაძლო ვარიანტს - გაზარდოს საკუთარი უნარები. საკუთარი უნარების ზრდა შესაძლებელია: 1) კვლევების დაფინანსებით; 2) პუი-ს მოზიდვით; 3) ორივე ამ გზის კომბინირებით. უახლოეს წარსულში ძირითად მიმართულებად, ისევე, როგორც დღეს, მიჩნეული იყო პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა. ამ მიდგომის მომხრეები აყალიბებდნენ ერთი შეხედვით საკმაოდ ლოგიკურ მოდელს. მოზიდული ინვესტიციები შექმნის ახალ სამუშაო ადგილებს, ახალი სამუშაო ადგილები ნიშნავს უმუშევრობის შემცირებას და ავტომატურად სოციალური ფონის გაუმჯობესებას. ასეთ ვითარებაში კი, ყველა შემდგომ ნაბიჯს დაარეგულირებს საბაზრო მექანიზმი. ამ მოდელის ნაკლოვანება ის არის, რომ ის ეფუძნება 60-იანი ან 70-იანი წლების რეალობას. 21-ე საუკუნეში კი, თანამედროვე ინდუსტრიული რეკონსტრუქციის გათვალისწინებით, სრულიად განსხვავებული ვითარებაა. კერძოდ, კი ინდუსტრიული რეკონსტრუქციის 4.0. კონცეფციის მიხედვით, არსებობს გარკვეული პრობლემები ექსპორტის ზრდისა და დასაქმების შემცირების თვალსაზრისით. კერძოდ, ხდება ძველი სამუშაო ადგილების ჩანაცვლება ახლით, ხოლო მომუშავეთა გადაყვანა ძველი სამუშაო ადგილებიდან ახალში შეუძლებელი ხდება კვალიფიკაციის განსხვავების საფუძველზე. რეალურად, ინდუსტრია 4.0. ითხოვს თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკის ფორმირებას. ინდუსტრიული პროდუქციის წარმოებაში კონკურენტული პოზიციების შენარჩუნება მოითხოვს მუდმივად პროდუქციის დანახარჯების შემცირებას, ეს კი, თავის მხრივ, ამცირებს დასაქმებულთა რიცხოვნობას. სავსებით გასაგებია, თუ რატომ ვიღებთ ერთი შეხედვით პარადოქსულ ვითარებას – იზრდება პროდუქციის წარმოების მოცულობა, იზრდება მისი ექსპორტი, ხოლო პარადოქსულად მცირდება დასაქმებულთა რაოდენობა. ასევე საკმაოდ ურთიერთსაწინააღმდეგოა სოციალური

შედგები. ერთი მხრივ იზრდება უკვე დასაქმებულთა რეალური შემოსავლები, ხოლო უკვე დასაქმებულებიდან გარკვეული ნაწილი კარგავს სამუშაო ადგილებს. ამდენად აუცილებელია ყველა ამ მოვლენის გათვალისწინება და ამის შესაბამისად თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკის ფორმირება. ალბათ ცალსახად გასაგებია, რომ თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკა უნდა დაეფუძნოს ინდუსტრიული რევილუციის თანამედროვე ეტაპს. თუმცა ასევე მნიშვნელოვანია, კარგად გაიაზროს ყველა მიმდინარე ტენდენცია.

გარკვეული გატაცება ულტრალიბერალური მიდგომებით საკმაოდ ძვირი დაუჯდა საქართველოს, ბაზრის აბსოლუტიზაცია და სრული ჩაურევლობის “იდეალური” სურათი ილუზიაა, რომელიც იმსხვრევა რეალობასთან შესებისას. საქართველოს საექსპორტო პროდუქციის ჩამონათვალი და სტრუქტურა ნათელი დადასტურებაა, თუ რატომ დაიმსხვრა ეს წარმოდგენები. რასაკვირველია, წარმატებული საექსპორტო სტრატეგია თანამედროვე პირობებში უნდა იზიარებდეს წარსული წარმატებული სტრატეგიების ზოგად მიდგომებს. ცხადია, უნდა ხდებოდეს თანამედროვე რეალობის გათვალისწინება. მიდგომებში იგულისხმება იმ კონკრეტული მოდელის გამოყენება, როდესაც ყველა პირობა ესადაგება კონკრეტულ ინვესტორებს. ამჟამად საწარმოებში (ინდუსტრიული რევილუციის მე-2 ეტაპი) განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ორ ფაქტორს: სტანდარტიზაციას და ხელით შრომის წარმადობას. სწორედ ამ ორი ფაქტორის შერწყმა წარმოადგენდა “აზიური ვეფხვების” წარმატების საფუძველს. პრაქტიკულად იგივე მიდგომა გამოიყენა ირლანდიამ, ოღონდ იმ დაშვების გათვალისწინებით, რომ დადგა ინდუსტრიული რევილუციის მე-3 ეტაპი (რობოტოტექნიკის გამოყენება) და მნიშვნელოვანი გახდა მომსახურების და არა პროდუქციის უფრო იაფად შეთავაზება მსოფლიო ბაზრისათვის. კლასიკურ მაგალითს წარმოადგენს ე.წ. მომსახურების ცენტრების ირლანდიაში გახსნა. საქართველოს რეალობაში გათვალისწინებული უნდა იქნეს, თუ სად შეგვიძლია მივაღწიოთ კონკურენტულ უპირატესობას ინდუსტრიული რევილუციის მე-4 ეტაპზე, სად გვაქვს გარკვეული პოტენციალი, რომელ კონკრეტულ ინვესტორებზე უნდა ვიყოთ ორიენტირებული, როგორი პროექტები უნდა შევთავაზოთ მათ. ყველა ამ ფაქტორის გათვალისწინება საექსპორტო სტრატეგიაში შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც არსებობს ქვეყნის ინდუსტრიული პოლიტიკა. საქართველო უახლოეს წარსულში საკმაოდ გავრცელებულ მოდელს იყენებდა ინვესტორთა მოსახიდად – სახელმწიფო ახორციელებდა მსხვილ ინფრასტრუქტურულ პროექტებს, ხოლო შემდეგ ინვესტორები თვითონ წყვეტდნენ რა უნდა გაეკეთებინათ. ამ მიდგომას აქვს ორი ფუნდამენტური ხარვეზი: პირველი, ეს მიდგომა უფრო ორიენტირებულია ამჟამად საწარმოებზე, სადაც ინფრასტრუქტურა, გზები, ხიდები, საწყობები, სასაქონლო ბირჟები და სხვა ძალიან მნიშვნელოვანია, მეორე, ამჟამად საწარმოებისათვის ძალიან მნიშვნელოვანია ხელით მომუშავეთა მაღალი წარმადობა. ამდენად ამ მიდგომის ეფექტიანად რეალიზაციისათვის აუცილებელია წარმადი სამუშაო ძალის იმპორტი საქართველოში, რაც ეკონომიკური აზრით სავსებით რეალისტურია, მაგრამ აუცილებელია ასეთი გადაწყვეტილების სოციალური და დემოგრაფიული ასპექტების გათვალისწინება.

ინდუსტრიული განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ინფრასტრუქტურის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია: საკომუნიკაციო სისტემები, ინფორმაციის გადაცემისა და მიღების დაცული არხები, ინტერნეტწვდომა და დაფარვა. მოკლედ რომ ვთქვათ, აუცილებელია ეკონომიკის ყველა სფეროს “დიჯიტალიზაცია” (გაციფრულება); უაღრესად წარმადი სამუშაო ძალა. ამდენად ნაბიჯები უნდა გადაიდგას, ერთი მხრივ, საინფორმაციო-საკომუნიკაციო არხების განვითარების თვალსაზრისით, ახლავე ყურადღება უნდა დაეთმოს “დამატებული რეა-

ლობის” შექმნის შესაძლებლობას; მეორე მხრივ, მაქსიმალურად იქნეს გათვალისწინებული განათლების ყველა საფეხურზე ინდუსტრიული რევოლუციის მე-4 ეტაპის მოთხოვნები, გაიზარდოს საბუნებისმეტყველო საგნების სწავლების დონე, მაქსიმალური ყურადღება დაეთმოს საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების სპეციალობებს, ბიზნესის განვითარების თვალსაზრისით პრიორიტეტად გამოცხადდეს ციფრულ ტექნოლოგიებსა და საინფორმაციო-საკომუნიკაციო ტექნოლოგიებზე დაფუძნებული ბიზნესსტრუქტურები. ცხადია, ყველა ამ მიმართულებას ესაჭიროება დეტალიზაცია, კონკრეტული მოთხოვნების ფორმირება და მათი რეალიზაციის კონკრეტული გზების განსაზღვრა. ამ დეტალიზაციისათვის კი აუცილებელია თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკა. ცხადია, უნდა განისაზღვროს ის რეგიონები და სახელმწიფოები, რომლებიც ყველაზე ადრე დაიწყებენ ინდუსტრიული რევოლუციის თანამედროვე ეტაპის მიღწევების დანერგვას. ნებისმიერ ამ სიახლეს დასჭირდება ფასეულობათა ჯაჭვი, თუმცა ის განსხვავებული იქნება, ვინაიდან მოხდება არა პროდუქციის, არამედ მომსახურების შექმნა. ცხადია, ამ ფასეულობათა ჯაჭვში საქართველომ უნდა იპოვოს თავისი ნიშები და დაინტერესებულ ინვესტორებს შეუქმნას მაქსიმალურად ხელშემწყობი პირობები. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ტრადიციული ფაქტორები, როგორცაა ტერიტორიული სიახლოვე, გადაზიდვის ხარჯები აზრს კარგავს და აქცენტი გადატანილი უნდა იქნეს ისეთ ფაქტორებზე, როგორცაა სოფტვერის შექმნის დანახარჯები, პატენტების გაფორმების სიმარტივე, საჭირო პატენტების შეძენის სიმარტივე, კვალიფიციური იურიდიული მომსახურება, საინფორმაციო-საკომუნიკაციო მომსახურების გადაცემის დაცულობა. ეს მიდგომები არ ჯდება ტრადიციულ წარმოდგენებში, თუმცა სწორედ დღეს, ახლებური მიდგომები განაპირობებს წარმატებას თანამედროვე ეტაპზე. სამგანზომილებიანი ბეჭდვის ტექნიკის განვითარება უსარგებლოს ხდის სატრანსპორტო სისტემებს, თუმცა თავისთავად ცხადია ზრდის მოთხოვნებს ამ ტიპის პრინტერებზე. სად აქვს საქართველოს პოტენციალი და სად შეუძლია ჰქონდეს კონკურენტული უპირატესობა, ამ კითხვებზე პასუხები რეალიზებული უნდა იქნას თანამედროვე ინდუსტრიულ პოლიტიკაში. აქვე აუცილებლად უნდა გამოიკვეთოს შემდეგი საკითხი, საექსპორტო სტრატეგიების ფორმირება არ წარმოადგენს მოლოდინის რეჟიმს, სანამ არ დამუშავდება ინდუსტრიული პოლიტიკა. საექსპორტო სტრატეგიები თავის მხრივ გავლენას ახდენენ ინდუსტრიული პოლიტიკის ფორმირებაზე. საექსპორტო სტრატეგიები ერთი მხრივ ახდენენ აკუმულირებას თუ რა უპირატესობები გვაქვს, მეორე მხრივ თუ რა შეღავათები უნდა მიენიჭოთ ექსპორტიორებს. ვინაიდან მომსახურების ექსპორტის დროს ძალიან რთულია დარგობრივი კუთვნილების დადგენა ამდენად შეუძლებელი იქნება ცალკეული მომსახურების პრიორიტეტების გამოყოფა. ასევე გათვალისწინებული უნდა იქნას მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის მოთხოვნები, რათა ექსპორტიორები არ აღმოჩნდნენ განსხვავებულ დაბეგვრის რეჟიმში. ამდენად მიზანშეწონილია განვსაზღვროთ საექსპორტო ხელშეწყობის ფორმები, და შემდგომ განვსაზღვროთ მათი გამოყენების კონკრეტული გზები. საექსპორტო ხელშეწყობის ღონისძიებები ტრადიციულად იყოფა რამდენიმე ნაწილად: ზოგადი, საინფორმაციო, სპეციფიური. ზოგადს მიეკუთვნება საერთო საგადასახადო სისტემა, კერძოდ ექსპორტის განთავისუფლება დამატებული ღირებულების გადასახადისაგან. ექსპორტის ზოგადი მხარდამჭერი ღონისძიებებს მიეკუთვნება, საერთო საბაზო ტრენინგები, ზოგჯერ გარკვეული დარგის სპეციალისტებისათვის ორგანიზებული ტრენინგები სპეციფიურ ტექნიკურ საკითხებზე. საინფორმაციო უზრუნველყოფა მოიცავს, როგორც საბაზო, ასევე საბაზრო ინფორმაციის მიწოდებას. სპეციფიურ ღონისძიებებში შედის გამოფენა-ბაზრობებზე მონაწილეობა, სავაჭრო მისიების ორგანიზაცია. რა ცვლი-

ლებები შემოიტანა თანამედროვე ინდუსტრიამ? რა უნდა გახდეს კონკურენტული უპირატესობის საფუძველი არსებულ რეალობაში? პირველი და მთავარია ინფორმაციის ხელმისაწვდომობა, მეორე თანამედროვე საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების გამოყენების საფუძველზე მანძილი აღარაა ბარიერი. საგადასახადო შეღავათები ექსპორტისათვის პრაქტიკულად ყველგან დაწესდა და ამდენად ამ მექანიზმებით უპირატესობის მიღწევა ძალიან რთული გახდა. ზოგადად მობილობის ზრდამ კიდევ უფრო გაამართივა ახალ გეოგრაფიულ ლოკაციაში გადასვლა. ამდენად ყველა ეს ფაქტორი ერთდროულად უნდა იქნეს განხილული. მომსახურების ექსპორტის განვითარებაში განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს იურიდიული ასპექტები. სტანდარტული საექსპორტო კონტრაქტი აფიქსირებს რამოდენიმე ადგილს: საბაჟო ტერმინალი გამგზავნის ქვეყანაში, სასაზღვრო-გამშვები პუნქტი, მიმღები ქვეყნის სასაზღვრო-გამშვები პუნქტი, მიმღები ქვეყნის ტერმინალი. როგორ განვსაზღვროთ იგივე სოფტვერის პროდუქციის ექსპორტირებისას? ყველა ეს ასპექტები მოითხოვს დაზუსტებას და ახლებური ვითარების გათვალისწინებით მათ ასახვას საექსპორტო სტრატეგიებში. ამდენად აუცილებელია ჩამოყალიბდეს წარმატებული საექსპორტო სტრატეგიების ფორმირებისა და განხორციელების მეთოდოლოგიური და ორგანიზაციული ასპექტების თანამედროვე ინდუსტრიულ პოლიტიკასთან დაკავშირების მექანიზმები. აუცილებელია მკაფიოდ დაფიქსირდეს შემდეგი მოცემულობები, რასაკვირველია საექსპორტო სტრატეგიები ეფუძნებიან ინდუსტრიულ პოლიტიკას, მაგრამ ამავდროულად წარმოადგენენ ინდუსტრიული პოლიტიკის გარკვეული ახალი მიმართულებების აღმოჩენის მოწყობილობას. დროითი განზომილებების მიხედვით ინდუსტრიული პოლიტიკა უფრო ხანგრძლივადიანი უნდა იყოს ვიდრე საექსპორტო სტრატეგია. მოქნილობის თვალსაზრისით, საექსპორტო სტრატეგიები უფრო მოქნილი უნდა იყოს, ვიდრე ინდუსტრიული პოლიტიკა, ვინაიდან მათი გამოყენება ხდება კონკრეტულ საბაზრო ვითარებაში. ამასთან ერთად ინდუსტრიული პოლიტიკა უნდა ქმნიდეს პროდუქციისა და მომსახურების სპექტრს, რომლის გამოყენება დამოკიდებული იქნება ცალკეულ ბაზრებზე არსებულ ვითარებაზე. ცხადია, ინდუსტრიული პოლიტიკისა და საექსპორტო სტრატეგიების ურთიერთობა უნდა ჰგავდეს დამოუკიდებელი მოდულების ურთიერთქმედებას, როდესაც შესაძლებელია გარკვეული მოდულების აღება ინდუსტრიული პოლიტიკიდან და მისი კომბინირება საექსპორტო სტრატეგიასთან, რათა მიღებულ იქნეს კონკრეტულ ბაზარზე ორიენტირებული საექსპორტო სტრატეგია. ცხადია, ასეთ ვითარებაში ძალიან მნიშვნელოვანი ხდება თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკისა და საექსპორტო სტრატეგიების კოორდინირების საკითხები. აუცილებელია სწორად იქნეს გააზრებული მონაწილე მხარეების და საკოორდინაციო ღონისძიებების რაოდენობა. ამ საკითხებზე ვისაუბრებთ სტატიის მომდევნო ნაწილში.

3. საექსპორტო სტრატეგიების წარმატების უზრუნველყოფის ორგანიზაციული ასპექტები

წარმატებული საექსპორტო სტრატეგია უნდა დაეფუძნოს წარმატებულ ინდუსტრიულ პოლიტიკას, რაც თავისთავად გულისხმობს ამ ორი ელემენტის აუცილებლობას. თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკა უნდა მოიცავდეს ისეთ ასპექტებს, როგორებიცაა მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარება, სამეცნიერო კვლევების დაფინანსება, უმაღლესი და უმაღლესის შემდგომი განათლების დაკავშირება პრაქტიკასთან, არსებული იდეების რეალურ პროდუქტებად და მომსახურებად გარდაქმნის ეტაპები, ინოვაციების მენეჯმენტის აპრობირებული სისტემები. თავისთავად ეს მოიცავს სხვადასხვა სტრუქტურ-

რების ურთიერთქმედებას, სადაც წარმოდგენილი იქნება ორგანიზაციულ-სამართლებრივი მრავალფეროვნება, პრობლემების იდენტიფიცირებისა და გადაწყვეტის განსხვავებული მიდგომები, დანახარჯების გათვალისწინების სრულიად სხვადასხვა ფორმები. კარგად უნდა გვესმოდეს, რომ თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკა არ არის ქაღალდზე არსებული დოკუმენტი, არამედ ის წარმოადგენს სამოქმედო პროგრამას, რომელსაც აქვს მკაფიოდ და ნათლად ჩამოყალიბებული: გააჩნვეადი მიზნები, რეალიზაციის ბერკეტები, კონტროლის მექანიზმები. საქართველოში ძალიან დიდი პოპულარობით სარგებლობდა სხვადასხვა კონცეფციების შექმნა, რომლებიც არანაირად არ იყო გამყარებული ფინანსური რესურსებით, ეს მიდგომები უნდა დაევიწყოთ და მკაფიოდ უნდა ჩამოვყალიბოთ ინდუსტრიული პოლიტიკის უმნიშვნელოვანესი ასპექტები. პირველ რიგში საკითხი ეხება დაფინანსებას, აუცილებელია ნათლად იქნეს ხაზგასმული, რომ დაფინანსების საკითხი არ მოიცავს ახალი ფინანსური რესურსების მოზიდვას, პირველ რიგში უნდა მოხდეს არსებული ფინანსური რესურსების ოპტიმალურად განაწილება. ცხადია, ასეთი მნიშვნელოვანი და მრავალ-ასპექტიანი პოლიტიკის რეალიზაცია, როგორც აღინიშნა, წარმოადგენს კროს-სამინისტროების ფუნქციას და ამდენად რესურსები თითოეული სამინისტროს შიგნით უნდა იქნეს გადანაწილებული. სამეცნიერო-ტექნიკური კვლევების პრიორიტეტული მიმართულებები, ცხადია, უნდა შესაბამისად დაფინანსდეს, ცხადია, ასეთივე პრიორიტეტი უნდა იყოს შესაბამისი ახალი სამეცნიერო კადრების მომზადება და ცხადია სასკოლო პროგრამებში აუცილებელია საბუნებისმეტყველო საგნების მომზადების დონის გაზრდა. ამდენად გასაგები უნდა იყოს, თუ რომელი სპეციალობები იქნება სრულად სახელმწიფოს მიერ დაფინანსებული და რომელ სპეციალობებზე დადგინდება მინიმალური მოთხოვნები. ასეთივე მიდგომა უნდა განხორციელდეს საწარმოებისა და მეწარმეების წახალისებისას. მიზანშეწონილია ბიზნესის წახალისების სხვადასხვა პროგრამების გაერთიანება ერთ პროგრამაში და ამ უკანასკნელში პრიორიტეტების გამოყოფა. კარგად უნდა გავიაზროთ, რომ პოპულისტური მიდგომა – ყველას გავუწიოთ დახმარება და გავზარდოთ ბუნეფიციართა რიცხვი – არ მოიტანს სასურველ შედეგს შეზღუდული რესურსების პირობებში. არ უნდა მოხდეს ახალი სტრუქტურების ფორმირება, ვინაიდან, როგორც გამოცდილებამ აჩვენა, ხდება ძალიან დიდი ძალისხმევა ახალი სტრუქტურის შესაქმნელად, ხოლო ამ უკანასკნელის ეფექტიანობა დაბალია. მაქსიმალურად უნდა იქნეს გამოყენებული უკვე არსებული სტრუქტურები, როგორც სახელმწიფო, ასევე არასამთავრობო, ადგილობრივი უმაღლესი სასწავლებლების პოტენციალი უნდა იქნეს ათვისებული სრულად. ცხადია, უნდა მოხდეს უკვე არსებული პროდუქციის, მომსახურების, ტექნოლოგიების ინვენტარიზაცია და ამავედროულად განისაზღვროს ყველაზე უფრო პერსპექტიული მიმართულებები.

შეუძლებელია თანამედროვე ინდუსტრიულმა პოლიტიკამ შედეგი მოიტანს 1 ან 2 წელიწადში, მაგრამ გარკვეული რეზულტატები უკვე ამ დროის განმავლობაში უნდა არსებობდეს. თანამედროვე ინდუსტრიულმა პოლიტიკამ ასევე უნდა განსაზღვროს უკვე არსებული პროდუქციის შემდგომი დიფიტიციის შესაძლებლობები. ხშირად ეს შესაძლებლობები საკმაოდ მარტივია, მაგალითად ქართულ დვინოებს ჰქონდეს თანდართული კომპიუტერული ჩიპები, სადაც ჩაწერილი იქნება ინფორმაცია როგორც საქართველოზე, ასევე ამ კონკრეტულ დვინოზე. პრაქტიკულად ეს წარმოადგენს დამატებული რეალობის კონცეფციის რეალიზაციას. თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკა თავისი მნიშვნელობით იმდენად რთული და მრავალმხრივია, რომ მისი განხორციელება არ შეიძლება იყოს ერთი სამინისტროს ან უწყების საქმე. პრაქტიკულად ესაა საქართველოს განვითარების სტრატეგია ინდუსტრიული რევოლუციის

მეოთხე ეტაპზე. ცალკე ყურადღება უნდა დაეთმოს ახალ ფასეულობათა ჯაჭვების ფორმირებაში საქართველოში მაქსიმალურად ხელშემწყობი გარემოს შექმნას, ასეთ ფასეულობათა ჯაჭვებში საქართველოს მიერ ნიშების გამოყოფას. მიზანშეწონილია, ცალკე იქნეს გააზრებული თანამედროვე სამეცნიერო კვლევებით ცენტრების შექმნის შესაძლებლობა საქართველოში.

სწორად უნდა შეირჩეს საექსპორტო სტრატეგიის მოდელი. საკითხი ეხება ექსპორტორიენტირებული საწარმოების მიერ გადაწყვეტილების მიღებას, თუ რა მოდელი გამოიყენონ: საერთაშორისო ხელშემწყობი პროგრამების ადაპტირების თუ სტანდარტიზების. ადაპტირებული პროგრამები უკეთ ითვალისწინებს ადგილობრივი ბაზრის მოთხოვნებს, მაგრამ მათი რეალიზაცია უფრო ძვირია. სტანდარტიზებული პროგრამები იაფია, მაგრამ არ ითვალისწინებს ადგილობრივი ბაზრის მოთხოვნებს. ამ საკითხის მიმართ მაღალია როგორც თეორიული, ასევე პრაქტიკული ინტერესი. უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთმა კვლევამ აჩვენა დადებითი კავშირი ადაპტირებასა და შედეგებს შორის [Shoham, 1999], ზოგიერთმა აჩვენა რომ არ არსებობს კავშირი [Lages, Sandy D. Jap, and David A. Griffith 2008], ხოლო ზოგიერთმა აჩვენა უარყოფითი კავშირი [Cavusgil, S. Tamer and Shaoming Zou 1994]. ამ საკითხის უკეთ განხილვისათვის მიზანშეწონილია, მოხდეს ექსპორტიორთა რანჟირება, რათა უფრო სრულად დავინახოთ სურათი და შევგვეძლოს ადეკვატური გადაწყვეტილებების მიღება. რანჟირების კრიტერიუმები დამოკიდებული იქნება ზომაზე, საექსპორტო გამოცდილებაზე, საექსპორტო ბაზრებზე და ა.შ.

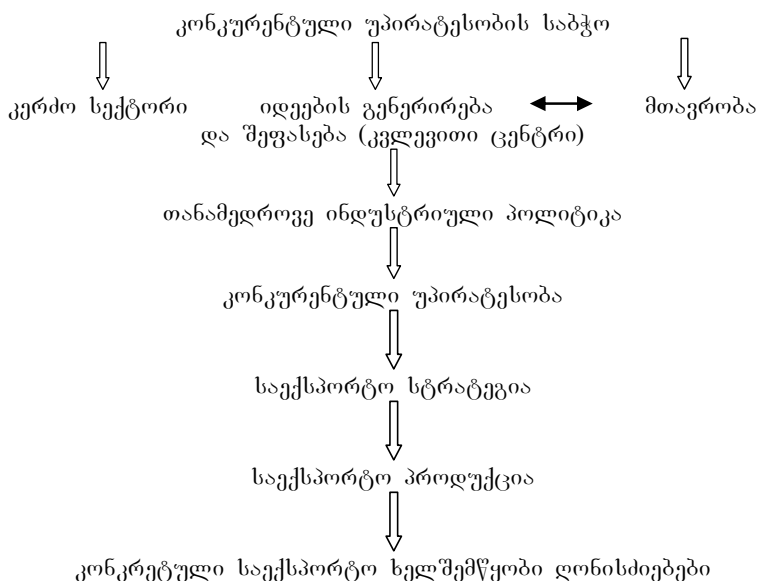
წარმატებული საექსპორტო სტრატეგია თანამედროვე პირობებში წარმოადგენს კონკურენტულ უპირატესობაზე დაფუძნებულ კარგად გააზრებულ სექტორულ-რეგიონულ მოქმედებათა გეგმას. როგორც მოვლენათა განვითარების ლოგიკა აჩვენებს, საქართველოსათვის მიზანშეწონილია რეგიონულ სავაჭრო ბლოკებთან ურთიერთობის გააქტიურება. ამ თვალსაზრისით ალბათ ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია საქართველოსა და სპარსეთის ყურის თანამშრომლობის საბჭოს ქვეყნებთან ურთიერთობის ინტენსიფიკაცია. გეოგრაფიული სიახლოვე, ბაზრებზე თავისუფალი წვდომა და სავაჭრო ბლოკის წევრი ქვეყნების ცხოვრების მაღალი დონე და აქედან გამომდინარე ბაზრის მაღალი ტევადობა. შესაბამისად, ეს რეგიონი შეიძლება მივიჩნიოთ ერთ-ერთ პრიორიტეტად. ამდენად, საექსპორტო სტრატეგია შეიძლება წარმოვადგინოთ, როგორც ხანგრძლივადიანი და მოკლევადიანი მოქმედებების ერთობლიობა. ხანგრძლივადიანი, ცხადია, იქნება თანამედროვე ინდუსტრიულ პოლიტიკაზე დაფუძნებული ღონისძიებები. ეს წარმოადგენს საექსპორტო სტრატეგიის საფუძველს. ამის შემდეგ ყალიბდება მოკლევადიანი ღონისძიებები, რომელთა ინტენსიურობა და მოქმედების კონკრეტული გეგმები დეტალიზებული იქნება რეგიონების მიხედვით. აუცილებელია დეტალურად გავწიროთ ამ ღონისძიებების ჩამონათვალი. აქ შედის საბაზრო კვლევები, სავაჭრო მისიების ორგანიზება, გამოფენა-ბაზრობებზე მონაწილეობის მიღება, საექსპორტო ოპერაციების დაზღვევა. აქვე ხაზი უნდა გაესვას შემდეგ მნიშვნელოვან საკითხს, ყველა ამ ღონისძიების გატარებას რეზულტატი მოაქვს მაშინ, როდესაც საწყისი სამუშაოები ჩატარებულია და განსაზღვრულია პრიორიტეტული საექსპორტო პროდუქტები/მომსახურება და საექსპორტო ბაზრები. სხვა პირობებში ასეთი ტიპის ღონისძიებების ჩატარება უკეთეს შემთხვევაში იქნება დაბალი ეფექტიანობის მქონე პიარული აქციები, ხოლო უარეს შემთხვევაში გადაიქცევა მორიგ არამიზნობრივად გახარჯულ თანხებად.

აუცილებელია მხედველობაში გვქონდეს უახლესი ტრენდები, ვაჭრობის ხელშემწყობის ღონისძიებებისადმი ინტერესის ახალი ტალღის გაჩენა. ალბათ შემთხვევითი არ არის, რომ მსოფლიო ეკონომიკურმა ფორუმმა შეიმუშავა

ახალი გლობალური ინდექსი – ვაჭრობის ხელშეწყობის ინდექსი. სულ უფრო მეტი ყურადღება ეთმობა ვაჭრობის ხელშეწყობის სხვადასხვა ასპექტებს. ასე მაგალითად, მსოფლიო ბანკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კვლევის მიხედვით, “ვაჭრობის ხელშეწყობის ქვეშ განიხილება ნებისმიერი ქმედებები, რომლებიც ამცირებს ექსპორტის/იმპორტის ტარიფებს. ზღვრული ეფექტიანობა ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესებაში მცირდება ერთ სულზე შემოსავლების ზრდასთან ერთად, და იზრდება საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების როლი”. გამოიყოფა ვაჭრობის ხელშეწყობის “მყარი” და “რბილი” ფაქტორები. ვაჭრობის ხელშეწყობ “მყარ” ფაქტორებში გამოიყოფა ინფრასტრუქტურა და საინფორმაციო და საკომუნიკაციო ტექნოლოგიები, ხოლო “რბილ” ფაქტორებში – გამჭვირვალობა/საბაჟო მენეჯმენტი და ბიზნეს გარემო” [Alberto Portugal-Perez, John S. Wilson, 2010]. ცხადია, საქართველომ აქცენტი უნდა გადატანოს ე.წ. “რბილ” ფაქტორებზე, რაც ხელს შეუწყობს საექსპორტო სტრატეგიების წარმატებით განხორციელებას.

ასევე ძალიან მნიშვნელოვანია საექსპორტო სტრატეგიების შექმნასა და განხორციელებაში ჩართული ორგანიზაციების საქმიანობის კოორდინაცია. ცხადია, მონაწილეობას მიიღებენ სამთავრობო, არასამთავრობო, კერძო სექტორის წარმომადგენლები. მნიშვნელოვანია, რომ შეირჩეს ურთიერთქმედების ისეთი მექანიზმი, სადაც ყველა მონაწილე მხარე დარწმუნებულია საკუთარი ინტერესების სამართლიან დაცვასა და რეალიზაციაში. ამ მხრივ სხვადასხვა ქვეყნები სხვადასხვა მოდელებს იყენებენ. მხედველობაშია მისაღები ის ფაქტიც, რომ ბევრ ქვეყანაში არსებობდა ურთიერთქმედების გარკვეული ტრადიციები, მთავრობებს კარგად ჰქონდათ გაცნობიერებული, რომ ისინი მოქმედებენ როგორც ხალხის მიერ დაქირავებული პირები. ცხადია, ჩვენს რეალობაში, სადაც მთავრობა ნაკლებად გრძნობს თავს დაქირავებულად და უფრო მეტად თავი წარმოუდგენია, წარმმართველ ძალად, რთული იქნება კოორდინირების ისეთი მექანიზმის შემუშავება, სადაც ყველა მხარე საქმიანობის თანაბარი მონაწილე და პარტნიორია. ამდენად აუცილებელი იქნება ისეთი სტრუქტურების გამოყენება, რომლებიც თანაბრად დაცვილებული არიან როგორც სამთავრობო სტრუქტურებიდან, ასევე კერძო სექტორისაგან. გამომდინარე ამ მოცემულობიდან, საჭირო იქნება ისეთი სტრუქტურა, სადაც კერძო სექტორისა და სამთავრობო სტრუქტურების მხრიდან ნდობა მაღალი იქნება. ასეთად შეიძლება წარმოვიდგინოთ კონკურენტუნარიანობის საბჭო, სადაც მონაწილეობენ სამთავრობო სტრუქტურები, კერძო სექტორი, კვლევითი ორგანიზაციები. პრაქტიკულად, საბჭო წარმოადგენს სტრუქტურას, რომელიც მუდმივად მუშაობს ქვეყნისა და ცალკეული პრიორიტეტული დარგების კონკურენტუნარიანობის საკითხებზე. აღსანიშნავია, რომ ასეთი სამუშაოები მუდმივად მოითხოვს საკმაოდ ინტენსიური კვლევის წარმოებას. ამ ტიპის კვლევის წარმოება ერთი მხრივ აუცილებელია ტარდებოდეს ავტორიტეტულ საერთაშორისო ორგანიზაციებთან ერთად, თუმცა მეორე მხრივ, ისინი საკმაოდ ძვირადღირებულია. აუცილებელია დაფინანსების ძალიან კარგად აპრობირებული და მოქნილი მექანიზმის ფორმირება. ცხადია, დაფინანსება არ შეიძლება იყოს მხოლოდ სახელმწიფო სახსრებიდან, ამდენად, მიზანშეწონილია, დაფინანსების შერეული სქემის განხორციელება. ძალიან მნიშვნელოვანია იმ საკითხის სწორად გააზრება, რომ საბჭო ამავდროულად შეასრულებს კერძო სექტორისა და სამთავრობო სტრუქტურების ურთიერთობის საკომუნიკაციო პლატფორმის როლს. აუცილებელია საბჭოში უზრუნველყოფილ იქნეს საექსპორტო პოტენციალის მქონე ყველა სექტორის თანაბარი მონაწილეობა. საბჭო წარმოადგენს სხვადასხვა ინტერესებისა და მოქმედებების მქონე ვექტორების გაერთიანებისა და საერთო გეგმების ფორმირების ყველაზე უფრო კარგად მორგებულ ინსტრუ-

მენტს. შესაძლებელია სხვადასხვა ქვეყნების გამოცდილების გაზიარება, თუმცა არავითარ შემთხვევაში არ უნდა მოხდეს რომელიმე მოდელის ბრმა კოპირება. სქემატურად ეს შეიძლება ასე წარმოვიდგინოთ:

ცხადია, როგორც ნებისმიერი სქემატური წარმოდგენა ეს სქემაც ბოლომდე ვერ ასახავს მოვლენის ყველა მხარეს და ყველა ასპექტს, თუმცა გადმოსცემს მოვლენებისა და პროცესების განვითარების სწორ თანამიმდევრობას. ალბათ, ზედმეტია იმაზე საუბარი, რომ კონკურენტუნარიანობის საბჭოში ფართოდ უნდა იქნეს წარმოდგენილი სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრები, ყველაზე უფრო ავტორიტეტული უმაღლესი სასწავლებლები.

დასკვნა. ჩატარებული კვლევის საფუძველზე შეიძლება ცალსახად გამოიყოს საექსპორტო სტრატეგიებისა და თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკის ურთიერთობის აუცილებლობა. თანამედროვე ინდუსტრიული პოლიტიკა უნდა ითვალისწინებდეს ინდუსტრიული რევოლუციის მე-4 ეტაპს. აუცილებელია კონკურენტუნარიანობის საბჭოს ფორმირება, ასევე მიზანშეწონილია მწარმოებელთა დახმარების სხვადასხვა პროგრამების გაერთიანება ერთ პროგრამაში, სადაც გაწერილი იქნება პრიორიტეტები.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. O’Cass, Aron and Craig Juliann (2003), “Examining Firm and Environmental Influences on Export Marketing Mix Strategy and Export Performance of Australian Exporters”. *European Journal of Marketing*, 37 9314) 366-84.
2. Best, M.H./ Garnsey, E., Edith penrose, 1914-1996, *The Economic Journal*, 109,453, 1999, pp.187-201; Garnsey, E, *The Resource Based Theory of the Growth of the Firm*, in Ellis, k./ Gregory, a./Ragsdell,G. (eds) *Critical Issues in Systems Theory and Practice*, New York:Plenum Press 1995,pp. 239-244.
3. Papava, Vladimer, *Retroeconomics – Moving from Dying to Brisk Economy*, *Journal of Reviews on Global economics*, 2017, 6, pp 455-462.

4. Papava, V. (2013). *Economic Reforms in Post-Communist Georgia: Twenty Years After*. New York: Nova Science Publishers.
5. Alberto Portugal-Perez, John S. Wilson, 2010 WB- Policy Research Working Paper, *Export Performance and Trade Facilitation Reform*.
6. Shoham (1999), “Bounded Rationality, Planning, Standardization of International Strategy and Export Performance: A Structural Model Examination,” *Journal of International Marketing*, 7(2), 24-50
7. Lages, Sandy D. Jap, and David A. Griffith (2008), “The Role of past Performance in Export Ventures: A Short-Term Reactive Approach,” *Journal of International Business Studies*, 39, (2), 304-325
8. Cavusgil, S. Tamer and Shaoming Zou (1994), “Marketing Strategy-Performance Relationship: An Investigation of the Empirical Link in Export market Ventures,” *Journal of International Business Studies*, 25(2), 225-245
9. Gaganidze, G.(2016). *Georgian Export Potential Utilization on the EU Market*, *Journal of International Management Studies*, Volume 16, Number 1.
10. Gaganidze, G.(2015). *Export Potential and Competitive Advantage*, scientific and practical journal, *Economics and Business*, N3.
11. Gaganidze, G.(2015). *Export Potential of Georgian Agricultural Products on the EU Market (Based on Competitive Advantages and Market Entry Modes)*, *European Journal of Business Research*, Volume 15, Number 2, ISSN326:1945-2977.
12. Gaganidze, G.(2014) *Competitive advantages of Georgian non-agricultural products on the EU Market*, International Academic Conference, *Business and Globalization*, Dubai, 2-3rd February, ABRM, ISBN 2047-2854.
13. Gaganidze, G.(2014). *Competitive Advantage of Georgian Agricultural Products on the EU Market*, International Academic Conference on Economics, Management and Marketing in Prague, (IAC-EMM 2014) 7-8, August, Conference proceedings, ISBN 978-80-905442-6-0.
14. Gaganidze, G. (2014). *Systematic Approach to Research the Competitive Advantage*, TSU, scientific and practical journal, *Economics and Business*, N4, 2014 .
15. Gaganidze, G. (2014). *Determining the production export potential index*, TSU, scientific and practical journal, *Economics and Business*, N1, January-February.
16. Silagadze, A., Zubiashvili, T. (2015). *Parameters of the European Union and the Post-Soviet Georgia’s Economy*. *Refereed International Journal of Business and Management Studies (IJBMS)*, pp. 441–448.
17. Silagadze, A., Atelishvili, T. (2014). *The main economic indicators of the EU and Georgia “Topical problems of the development of economy and economic science.”* Collection of scholarly works of Paata Gugushvili Institute of Economics TSU, pp.50-52.

Giorgi Gaganidze

Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

CREATION OF THE EFFICIENCY EXPORT STRATEGIES IN MODERN PERIOD Expanded Summary

1. Priorities for the creation of the export strategies in Georgia: products vs. markets

Efficient export strategies always reviewed as one of the main indicators of the successful economic policy provided by Government. Successful export strategies improve many fundamental economic indices, such as balance of payments, employment, budget revenues. Thus due to the importance of the topic many authors researched different aspects. In the new reality of the globalization many things are changing. Export markets become the

source for the survival for the firms, thus export opportunities aren't considered as the ways of growth, now it's the way to survive.

Different models for the export growth have been presented, as the well-known “Uppsala model”, also there are other different ideas re-firm growth. International Donor organization also were quite interested to introduce export growth models which lead to the poverty reduction or intensified economic growth of the least developed countries. In depth analysis give us opportunity to distinguish export promotion two major directions: export promotion based on the existing export models and export promotion through creation of the new export products. Export promotion strategies based on the existing export products are mainly oriented to approach new export markets, to find out opportunities of the higher price market niches on the existing markets or to produce higher value added export products on the base of the existing export products. These approaches are quite limited for Georgian export products. In the search for the new markets Georgian Government is trying to reach Free Trade Agreements with the world major players. Georgia already has FTAs with EU, CIS, EFTA and China. New Georgian Government seeks this opportunity with USA.

Should be noted that creation of the higher value added products always connected with the changes of the market counterparts, thus Georgian companies should increase transaction costs to reach deals with the new buyers. These activities always are painful for exporters. To have better understanding of the problem we need to look through export figures.

Table I. World and Georgian Exports in Thousand \$

	2012	2013	2014	2015	2016	%- 2016
World exports	18,459234570	18,597098844	18,969800644	16,508463885	15,862397780	
Georgian exports	2,376634	2,910582	2,861043	2,204676	2,113734	0,01

Source: ITC

Table II. World and Georgian service exports in thousand \$

	2012	2013	2014	2015	2016	%- 2016
World Exports	4,518752202	4,807800693	5,139077647	4,848731160	4,833009772	
Georgian Exports	2,561980	2,983840	3,043300	3,154558	3,366636	0,07

Source: ITC

Detailed analysis of the export product groups and export geography lead as to the interesting conclusions. All export promotion concepts in Georgia have one fundamental problem. Georgian export promotion strategies are based on the economic models which loose relevance in the new realities. Successful export promotion models of the 60th and 70th of the 20th century were based on the industrial development phase 2, with the stress on the relevant for that period low labor costs .From the 80th and 90th situation dramatically changed as the industrial development 3-rd phase appeared, with the stress on the robototechnics. Nowadays we are facing industrial development 4th phase with the elements such as augmented reality, internet of things and cloud computing. In these realities successful export strategies should be dramatically changed.

Nevertheless Georgian Government should use some of the models from the previous phases, for example world ice cream and chocolate producers could be interested to grow hazelnuts in Georgia, jeweler and ferroalloy producers also should be attracted by special tax incentives in case they would increase production operations in Georgia.

Same time Georgian Government should promote re-export activities, by increasing sea port infrastructure and capacities in Georgia. Special attention should be paid for the investors seeking opportunities to increase service exports from Georgia.

2. Relation between export strategies and modern industrial policy in Georgian reality

Industrial policy should be used as the basis for the creation of the export policies. Industrial policies should acknowledge all changes going in the industrial world and be ready for new challenges. In nowadays competitiveness concept changed, now company should be competitive globally. Georgian reality which has the very heavy burden of the soviet period, almost negative experience of the 90th (civil war, political instability) also was seriously damaged by the methodological mistakes. Mainly this lead to the misunderstanding of the modern development phase.

Ultraliberal economic views also didn't lead to the any positive steps in order to make good connection between industrial policy and export promotion strategies. s of the modern realities even the infrastructure should be changed and priority should be given to the communication technologies, systems for the delivery of the information, internet opportunities. Digitization of the all spheres of economy changes the meaning of the competitiveness. Now competitive are companies which have high skilled workforce, who operates with the modern communication systems.

Thus Georgian Government should undertake steps to increase competitiveness in this direction. Also crucially important would be to find out potential investors, find out their preferences and build u solid base for their investments. Georgia needs to identify its own place in the new value chains. 3D printing technology making useless transporting systems, but increasing demand on the materials for 3D printers. Finding out competitive advantages should be based on the modern industrial policy. Export strategies also influence creation of the industrial policy, as they are identifying opportunities and accumulating some preferences. Export strategies also giving clear indications what type of preferences should be given to the exporters. Industrial policy should be oriented on the long lasting objectives, while export strategies are more oriented on the utilization of the existing market opportunities.

3. Organizational Aspects of the Efficient export Strategies

As we already mentioned efficient export strategy should based on the modern industrial policy. Modern industrial policy should define the development of the higher education, research & development activities, structure of the learning process in Universities. Any industrial strategy would work if it's based on the sufficient financial and managerial resources. Successful export strategies should be well-defined sector-regional approach. Following this logic Georgia should intensify relations with the regional trading blocs. In this case special attention should be paid to Gulf States, with the high living standards and special emphasis on the quality of the exported products.

Special interest should be paid for the Country rankings by different indices. World Economic Forum now introduced the new Enabling Trade Index, which could serve as the guide to find out best export opportunities and same time bottom necks in the exporting process. Special interest should be paid for the coordination of the activities provided by different Agencies and players. In different countries are their own traditions for the coordination. In Georgian reality the coordination should be provided by the structure which has high authority from both and private sector sides. In this case would be optimal to create Competitiveness Council based on the Higher Education Institutions. Competitiveness Council would investigate major problems of the competitiveness and same time serve as the platform for the dialogue between Government, non-governmental organizations and private sector.

Key words: export strategy; competitive advantage; modern industrial policy

Nino Papachashvili

Associate Professor, Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia.

Paskal Zhelev

Associate Professor, University of National and World Economy, Bulgaria

Lela Jamagidze

Assistant Professor, Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia.

ECONOMIC RELATIONS BETWEEN GEORGIA AND BULGARIA: CURRENT STATE AND PROSPECTS

Summary

Currently progressive steps are being taken to develop Georgia-EU economic cooperation. A new Association Agenda for 2017-2020 has officially entered into force [Association Agenda, 2017], which enables Georgia to ensure the highest possible degree of approximation with EU standards and norms by 2020. The EU confirms its willingness to continue its eastern enlargement, while Georgia has an ambition to further expand its regional economic cooperation and ultimately become a member [Grigalashvili, p. 2, 2017]. At the Eastern Partnership Summit 2017, it was clearly stressed that the support by the EU for bilateral relations among the partners is very important, so that partner countries get real gains from the DCFTA [Eastern Partnership - 20 Deliverables for 2020, p. 20, 2017]. Considering the above political orientation, the study of the opportunities and the foundations of economic cooperation with EU countries is paramount because the success and achievements in institutional cooperation have not been adequately translated into the economic gains. Evaluation of the depth of bilateral economic cooperation is a precondition for the appropriate political decision-making. Considering the context above, the present article is devoted to the issues of Georgia's cooperation with Bulgaria. The topic is noteworthy because Georgia has not reached so large trade with any of the EU country, as it has with Bulgaria. The goal of the research is to study different areas of economic cooperation and evaluate their prospects of further development between Georgia and Bulgaria. To this end we set the following tasks: to present the general economic background indicators of both countries; to evaluate the dynamics of bilateral exports, imports, trade balance and product structure of the bilateral trade relations; to outline the main trends in the bilateral foreign direct investment flows; to present the recent developments in the other forms of foreign economic relations (tourism, money transfers and energy cooperation) between the two countries. Based on the research the paper gives the systemic evaluation of the depth of economic cooperation and provides recommendations on the future development of Georgian-Bulgarian economic ties.

Keywords: *Georgia, Bulgaria, Georgian-Bulgarian economic relations*

JEL Codes: *F13, F15, F21, F24, F29.*

Introduction

In 2017 Georgia and Bulgaria mark 25 years of the establishment of bilateral diplomatic relations. Throughout this quarter century the political, cultural, trade and economic relations have been developing on an upward trend without however reaching their full potential due to various external reasons. Historically those two nations have had friendly and dynamic ties based on their geographical proximity being situated on the west and east sides of the Black sea and their cultural and religious similarity based on common Orthodox faith.

After the collapse of the Eastern bloc Bulgaria has been faster in its strategy to return to Europe. It has already passed through the way of EU (2007) and NATO (2004) accession that Georgia considers as the top foreign policy orientation priority and is striving at now. Georgia

is now a partner country of the Eastern Partnership within the European Neighborhood Policy. Bulgaria has been actively supporting the integration efforts of Georgia and is committed to share its experience with the European and Euro-Atlantic path. The Georgian embassy in Sofia is assigned as a contact point for communication with NATO and Bulgaria will take over the Presidency of the EU in the first half of 2018 with the main priority the European perspective of the Western Balkans and the Eastern Partnership – that creates prerequisites for further boost of the bilateral dialogue and cooperation. Both countries are members of the Black Sea Economic Cooperation Organization.

For the last decade Bulgaria has been among the top 10 export markets for Georgia and also the biggest export destination within the EU as it is the closest geographically situated EU Member State. A significant stimulus for the bilateral trade and economic relations is expected by the EU-Georgia Association Agreement that entered into force in July 2016 and aims at political association and economic integration between the EU and Georgia. The agreement introduces a preferential trade regime – the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA), provisionally applied since September 2014 that removes all import duties on goods and provides for broad mutual access to trade in services. It allows the EU and Georgian companies to set up a subsidiary or a branch office on a non-discriminatory basis. Furthermore, visa liberalization for short stays in the EU of Georgian citizens entered into force on March 28, 2017 [*EU External Action, 2017*].

Besides the EU integration developments another impetus for the Bulgarian-Georgian bilateral foreign economic relations in the coming years might come from another major player in the global economy. The “One Belt and One Road” initiative unveiled by China in 2013 will encompass land routes (the “Belt”) and maritime routes (the “Road”) with the goal of improving trade relationships in Central Asia, the Middle East and Europe primarily through infrastructure investments. Sixty-two countries (among which Georgia and Bulgaria) could see investments of up to US\$500 billion over the next five years mostly in transportation and energy projects [*Bruce-Lockhart, A., 2017*].

Approximation with the EU is impossible without expanding bilateral economic cooperation with separate EU countries. Therefore, the analysis of the achieved level of development of economic linkages in order to open potential areas of cooperation is very important, especially with relatively new EU member countries. Bulgaria is geographically close to Georgia and there are similarities in the economic structure and development levels of the two countries. Bulgaria can be a certain channel to reach the markets of more developed members of the EU. In this regard, the study of cluster development potential and making appropriate recommendations for the government and the firms can bring tangible positive outcomes.

The present paper analyzes current state of bilateral economic relations between Georgia and Bulgaria in order to reveal the areas, where existing potential is not fully used. Considering the above the major research goal of the paper is to study different areas of economic cooperation and evaluate their prospects of further development between Georgia and Bulgaria. To this end we set the following tasks: to present the general economic background indicators of both countries; to evaluate the dynamics of bilateral exports, imports, trade balance and product structure of the bilateral trade relations; to outline the main trends in the bilateral foreign direct investment flows; to present the recent developments in the other forms of foreign economic relations between the two countries and to come up with conclusion about the future prospects of Georgian-Bulgarian economic ties.

Bulgaria has an open economy that historically has demonstrated strong growth, but its per capita income remains one of the lowest among EU members. Its reliance on energy imports and foreign demand for its exports makes its growth sensitive to external market conditions.

From 2000 through 2008, Bulgaria maintained robust, average annual real GDP growth at above 6%, which was followed by a deep recession in 2009 as a result of the global financial crisis. It caused domestic demand, exports, capital inflows and industrial production to contract, prompting the government to reduce spending. Until 2015 the real GDP growth remained slow at less than 2% annually. Later on, the demand from EU countries for Bulgarian exports, plus an inflow of EU development funds, boosted growth to more than 3%. In recent years, low international energy prices have contributed to Bulgaria’s economic growth and helped to ease inflation as well. According to the forecasts of the European Commission, Unemployment is projected to continue falling, while wages grow strongly. Thus, the general macroeconomic framework is favourable, the government budget is expected to remain balanced and slowly turn into surplus, despite increases in public investment and public wages.

As for the economy of Georgia, over the past decade it has grown at an average annual rate of 5%. It had the GDP growth of more than 10% in 2006-07, based on strong inflows of foreign investment and robust government spending. However, the GDP growth slowed as a result of numerous shocks, including the global financial crisis of 2008–09, the conflict with Russia in 2008, and the regional economic and political volatilities in 2014. The economy revived in 2010-16, but FDI inflows, the engine of Georgian economic growth prior to the 2008 conflict, have not recovered fully. Unemployment has also remained high. The country continues making efforts for renewed growth relying on the liberalization of the economy by reducing regulation, taxes, and corruption in order to attract foreign investment, with a focus on hydropower, agriculture and tourism.

Table 1

Selected Economic Indicators of Georgia and Bulgaria, 2015-2016

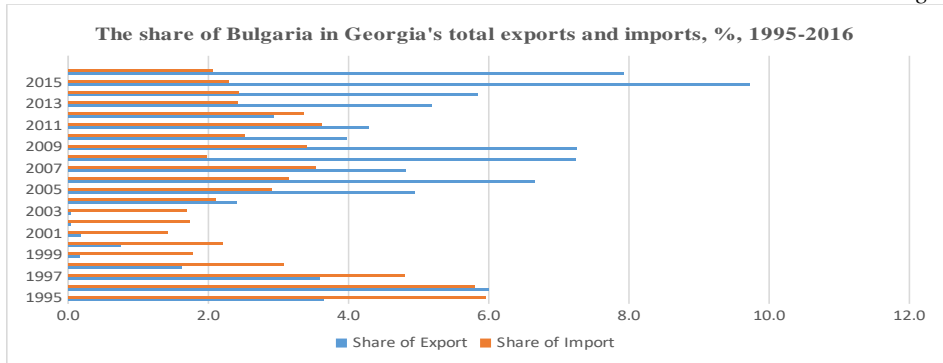
Indicator	Georgia	Bulgaria
GDP (current \$)	37,181.60	136, 847.56
GDP per capita growth (annual %)	2.7	4.2
GDP Annual Growth (%)	2.7	3.4
Government Debt to GDP (%)	41.3	30.3
Government revenue (excluding grants) to GDP (%)	24.7	27.2
Government expenditure to GDP (%)	25.6	27.8
Unemployment rate (% of total labor force)	11.6	8.0
Inflation, consumer prices (annual %)	2.1	-0.8

Source: World Development Indicators, 2016

Bilateral Trade Relations of Georgia and Bulgaria

Georgia has been engaged in trade with Bulgaria since the early years of independence, but significant changes in bilateral exports and imports have taken place since 2003. The share of Bulgaria in Georgia’s total exports has varied around 0-10% and peaked in 2015, while the share of imports was between 2-6 % (figure 1) The value of exports reached its maximum in 2015 due to seven-fold increase in the value of crude oil and in its products compared to the previous year (HS 270900).

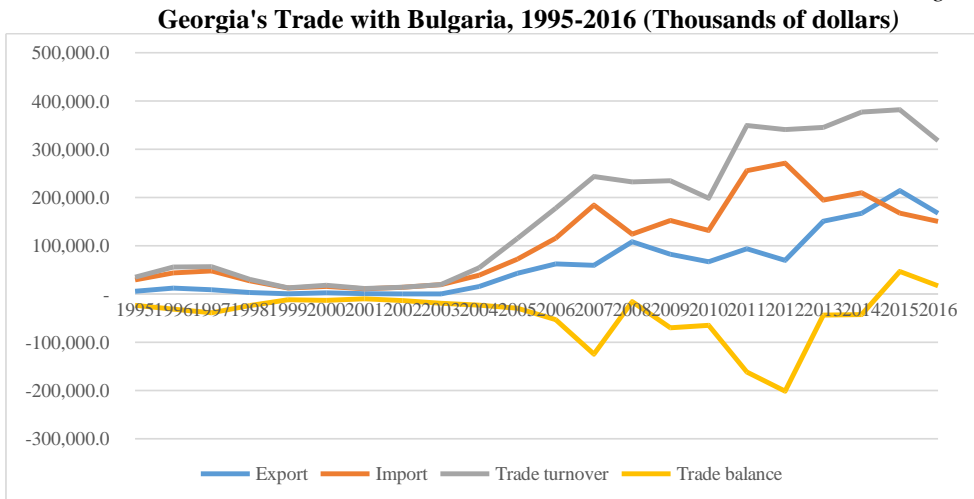
Figure 1

Source: The figure is based on data obtained from the National Statistics Office of Georgia <http://www.geostat.ge/>

The total trade turnover between Georgia and Bulgaria boosted in 2008 followed by a slump (this was the case in many countries after the global economic crisis). There was trade improvement and increase in trade flows in 2014, followed again by falling in trade turnover. Despite Bulgaria’s importance as a trade partner (considering its share in Georgia’s exports), import from Bulgaria mostly exceeds exports and therefore Georgia’s trade balance in constantly negative, shown on figure 2.

Figure 2

Source: The figure is based on the data obtained from the National Statistics Office of Georgia <http://www.geostat.ge/>

Despite the fact that the share of Bulgaria in total exports and imports of Georgia is small, it is Georgia's largest trading EU partner (Table 2). The analysis of Georgia’s export and import with EU countries presented on the table 2 shows that among the EU countries Bulgaria is the largest export destination, while on average it takes fourth position by imports. Noteworthy to mention, that Georgia has not reached so large trade turnover with any of the EU countries, as it has with Bulgaria and Bulgaria is among those rare cases, where Georgia’s trade balance became active (in 2015 and 2016).

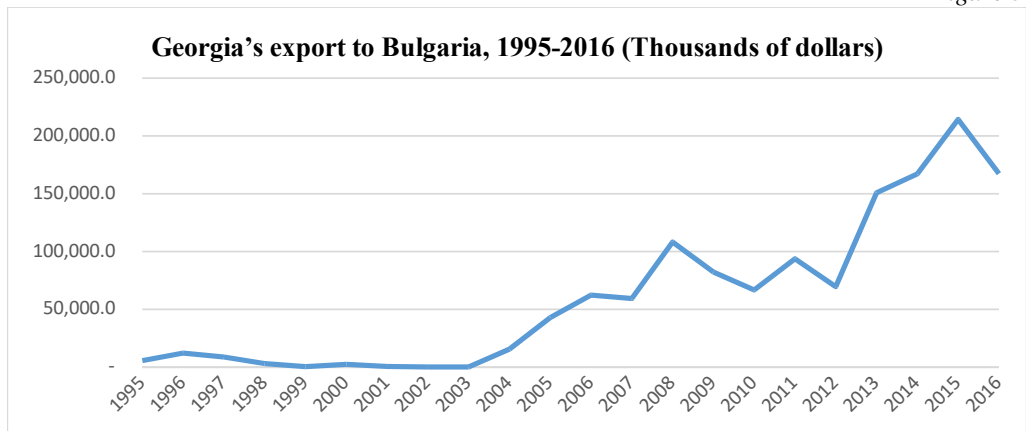
Table 2

Georgia’s Largest Export and Import Partners in the EU, %, 2010-2016							
Export							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bulgaria	21.6	22.1	19.7	24.8	26.8	33.2	29.3
Germany	11.3	11.6	10.9	12.1	11.1	11.7	14.9
Italy	8.4	17.8	15.1	13.4	13.8	11.6	12.7
Import							
Bulgaria	9.0	12.4	11.1	8.6	8.8	8.1	6.8
Germany	22.8	23.4	22.2	19.8	19.7	20.7	19.0
Italy	9.3	9.0	11.2	9.7	9.4	9.5	11.9
Romania	9.6	9.1	10.7	14.3	13.2	10.0	8.6

Source: Authors’ calculations based on the data of the National Statistics Service of Georgia, [www. geostat.ge](http://www.geostat.ge)

The figure below shows the dynamics of Georgia’s export to Bulgaria, which has been increasing since 2003.

Figure 3

Source: The figure is based on the data obtained from the National Statistics Office of Georgia, <http://www.geostat.ge/>

The export flows from Georgia are non-diversified (by 6 digit categories of the HS 35 commodity groups has been exported up to present). Since 2010 relatively stable commodity groups in the export have been: sulphur ores and its concentrates HS 260300; ammonium nitrate, whether or not in aqueous solution HS 310230; hazelnuts or filberts (corylus spp.), fresh or dried, shelled HS 080222; Copper; waste and scrap HS 740400; ferro-silico-manganese HS 720230; Iron or steel (excluding cast iron or stainless steel), seamless, line pipe of a kind used for oil or gas pipelines HS 730419; waters; mineral and aerated, HS 220110;

Wine; still, in containers holding 2 litres or less HS 220421. A stable but small export category is medicaments HS 300490. A small commodity group in exports are also automobiles of various types.

The export of the following commodity categories were fragmentary: vegetable products HS 070999 (in 2005-2016); Ceramic statuettes and other ornamental ceramic articles, other than of porcelain 691390 (in 2012-16); Plastics; household articles and hygienic or toilet articles HS 392490 (2016-17), etc. According to the information obtained from Kasta Ltd, some steps have been taken towards the development of furniture cluster. There was 2154.8 thousand dollar export to Bulgaria of furniture related commodity category, namely fittings for furniture, coachwork or the like HS 392630.

Table 3

**Georgia’s Export to Bulgaria, by the largest export categories, 2010-2016,
(Thousands of dollars)**

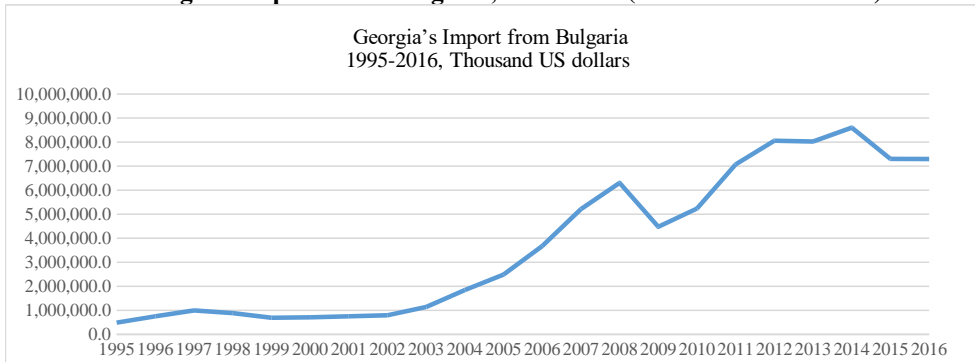
Commodity	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (January - Septemb er)
Sulphur ores and its concentrates	54,492.0	76,970.5	48,617.1	117,146.0	142,735.4	137,427.3	141,188.1	106,289.2
Ammonium nitrate, whether or not in aqueous solution	11,053.0	15,792.5	18,424.8	31,890.6	10,222.4	12,651.1	14,575.7	12,382.1
Hazelnuts or filberts (Corylus spp.)	112.5	133.4	162.6	145.6	4,242.0	467.5	232.4	58.2
Copper; waste and scrap	-	-	1,111.7	133.4	121.5	938.9	597.8	1,977.6
Ferro-silico-manganese	-	-	-	360.3	376.5	70.6	1,106.1	862.1
Waters; mineral and aerated	10.8	23.6	43.0	72.5	100.5	77.5	45.6	87.4
Wine; still, in containers holding 2 litres or less	44.3	43.3	41.8	17.2	7.1	26.0	35.7	50.5

Source: The table is based on the data obtained from the National Statistics Office of Georgia <http://www.geostat.ge/>

Similar to exports, substantial increase in import from Bulgaria has taken place since 2003 (figure 4). There was a sharp fall in import in 2009. It reached its peak in 2014 for the first time after 1995.

Figure 4

Georgia’s Import from Bulgaria, 1995-2016 (Thousands of dollars)

Source: The figure is based on the data obtained from National Statistical Office of Georgia <http://www.geostat.ge/>

Import from Bulgaria is composed of approximately 100 commodities according to the 6 digit categories of the Harmonised System. The analysis of the product groups that have been imported from Bulgaria since 2010 up to the present (table 4) shows that more than 1 percentage share is taken by the following commodity groups: light distillates and products; petroleum oils and oils from bituminous minerals, not containing biodiesel, HS 271012; Petroleum oils and oils from bituminous minerals, not containing biodiesel, not crude, not waste oils; preparations n.e.c, containing by weight 70% or more of petroleum oils or oils from bituminous minerals; not light oils and preparations HS 271019; medicaments; consisting of mixed or unmixed products HS 300490; games; operated by coins, banknotes, bank cards, tokens or by other means of payment, other than billiard articles HS 950430; cigarettes; containing tobacco HS 240220; cash registers HS 847050; hair preparations HS 330590; presses, crushers and similar machinery; used in the manufacture of wine, cider, fruit juices or similar beverages HS 843510; carbonates; disodium carbonate HS 283620; washing and cleaning preparations; surface-active, whether or not containing soap HS 340220.

Among these import categories the largest share is taken by: petroleum oils and oils from bituminous minerals, not containing biodiesel, not crude, not waste oils; preparations n.e.c, containing by weight 70% or more of petroleum oils or oils from bituminous minerals; light oils and preparations HS 271012 and Petroleum oils and oils from bituminous minerals, not containing biodiesel, not crude, not waste oils; preparations n.e.c, containing by weight 70% or more of petroleum oils or oils from bituminous minerals; not light oils and preparations HS 271019 and they took average 67% in imports from Bulgaria. In 2014 a sharp increase in imports was related to light distillates and oil products. All other categories that have 1 per cent share in imports, as well as smaller and fragmentary categories are comprised of either primary consumer goods or intermediate products to produce goods and services. For example, in total imports from Bulgaria the share of intermediate gambling industry products increased from 0,5% in 2010 to 6,5% in 2016. There was a slight increase in the imports of winery, juice and other drink components up to 2.7%, which was inconsiderable in the previous years.

Wine is represented in the export of both countries. Although they differ in their revealed comparative advantage (Georgia with 15,2 and Bulgaria with 2.7 in 2006-2009) [Anderson & Nelgen, 2011], they also show some similarities. Georgia is more like Hungary and Bulgaria in having a small share of its wine production exported, rather than like Moldova and Macedonia, where export sales dominate domestic sales, except that it currently has a much higher average price for its exports [Anderson, pp. 10-11, 2013]. Bulgarian firms have got more long-term experience in the European and world markets, what could be combined

with the efforts of the Georgian firms (in case of the interest of both parties) to expand the export of the Georgian wine.

Table 4

**Georgia’s Import from Bulgaria according to the Largest Commodity Groups,
2010-2016 (Thousands of dollars)**

Commodity Category	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 (January-September)
Petroleum oils and oils from bituminous minerals, not containing biodiesel, not crude, not waste oils; preparations n.e.c, containing by weight 70% or more of petroleum oils or oils from bituminous minerals; light oils and	67,455.1	153,410.7	148,098.2	94,890.0	109,541.0	78,029.5	58,517.9	53,226.8
Petroleum oils and oils from bituminous minerals, not containing biodiesel, not crude, not waste oils; preparations n.e.c, containing by weight 70% or more of petroleum oils or oils from bituminous minerals; not light oils and preparations	18,836.9	39,738.5	46,419.2	35,119.8	18,394.3	22,273.2	17,794.3	17,641.0
Medicaments; consisting of mixed or unmixed products; not containing antibiotics, hormones, alkaloids or their derivatives), for therapeutic or prophylactic uses, for therapeutic or prophylactic use, put up in measured doses (incl. those in the form of transdermal administration systems) or packed for retail sale	3,996.6	5,587.1	6,582.8	8,022.2	10,709.8	7,432.5	6,564.1	5,094.8

Games; operated by coins, banknotes, bank cards, tokens or by other means of payment, other than billiard articles and accessories, and automatic bowling alley equipment	611.1	554.1	549.2	1,173.9	5,736.6	9,002.9	9,748.6	4,100.7
Cigarettes; containing tobacco	3,525.4	5,895.3	6,232.3	4,574.2	5,813.4	2,612.4	2,199.5	380.8
Cash registers	0.1	10,218.8	2,793.0	1,964.1	1,388.1	1,851.6	1,202.3	1,187.2
Hair preparations; excluding shampoos and preparations; for permanent waving or straightening	1,995.6	2,273.9	1,986.4	2,064.0	2,109.4	1,461.0	1,757.5	1,100.0
Presses, crushers and similar machinery; used in the manufacture of wine, cider, fruit juices or similar beverages	2.5	4.2	202.6	2,005.7	3,266.9	2,009.6	1,097.2	3,348.6
Disodium carbonate	-	627.8	1,027.1	1,247.7	2,558.2	2,005.1	2,398.4	1,815.1
Washing and cleaning preparations; surface-active, whether or not containing soap including auxiliary washing preparations, not for retail sale	651.5	1,123.3	1,079.8	1,129.3	1,665.0	2,200.9	1,606.8	1,395.5

Source: Data are obtained from the National Statistical Office of Georgia, <http://www.geostat.ge/>

From the Bulgarian side the picture is the following: Bulgaria is a larger trade partner for Georgia, than vice versa. Currently, Georgia takes 21th position among top export destinations of Bulgaria with the share of 0.94% in its total exports and 29th position among top import partners with the share of 0.64% in Bulgaria’s import.

Bilateral Investment relations between Georgia and Bulgaria

Bulgaria and Georgia are not major home countries of outgoing FDI given their level of economic development and their own need to attract capital to modernize their economies. Thus, one cannot expect large flows of FDI between them as they are mostly in the position of host countries for incoming investments. The two countries have created the necessary legal framework to promote bilateral investments. An Agreement on Mutual Promotion and Protection of Investments was signed in Sofia in January 1995 and came into force in August 1999. An Agreement for the avoidance of double taxation on income and property was signed in Tbilisi in November 1999 and came into force since 1st July 1999 [Convention between the

Republic of Bulgaria and Georgia for the Avoidance of Double Taxation with respect to Taxes on Income and on Capital].

This treaty will facilitate investment flows between Georgia and Bulgaria, and hence the expansion of economic relations. In Georgia the Treaty covers the company profit tax, the property tax and the personal income tax, while in Bulgaria - the corporate income tax, the real property tax and the personal income tax.

Georgia has been very open to foreign investors and provides a very attractive business environment. According to the World Bank Ease of Doing Business ranking 2017 Georgia ranks 16th out of 190 analyzed countries around the world while Bulgaria occupies the 39th position.

According to the Bulgarian ambassador to Georgia the biggest Bulgarian investment in Georgia was made in 2008 by the company ‘Cable-Bulgaria’ which provided with fiber-optic cables for internet connection between Varna and Poti. The investment is assessed at 85 million US Dollars [Newcaucasus.com, 2017]. However, in the recent years the bilateral investment flows are meagre especially compared to major investors in Georgia coming from the neighboring countries like Azerbaijan, Turkey and Kazakhstan.

It is noteworthy that the statistical data on FDI flows obtained from different sources vary, what makes it difficult to draw adequate conclusions. However, cooperation agreement concluded between Georgian and Bulgarian state statistical services can be instrumental in improving the quality of data.

Table 5

FDI Flows between Georgia and Bulgaria, by Geographical Destination, (Millions of dollars)

	Bulgarian FDI to Georgia	Georgian FDI to Bulgaria
2001	–	–
2002	–	–
2003	–	1
2004	–	-1
2005	–	–
2006	–	3
2007	1	-2
2008	–	10
2009	–	-4
2010	–	-5
2011	1	1
2012	2	–

Source: UNCTAD Bilateral FDI Statistics

According to the data of the Bulgarian National Bank, annual Bulgarian net FDI flows to Georgia amounted 0.1 million Euros in 2014, and 0.5 and 4.4 million Euros in 2015 and 2016 respectively. Georgian net FDI flows to Bulgaria amounted -0.1, 1.7 and 1.4 million Euros in 2014, 2015 and 2016 respectively. In 2016 Bulgaria has invested on net 320,2 million. € abroad out of which 4.4 million. € to Georgia. While this puts Georgia on the 15th position among the top destinations for Bulgarian investments it represents only 1.4% of the total Bulgarian FDI outflows. At the same time Georgia has invested just 1.4 million. € in Bulgaria in 2016.

It is interesting to note that the inward FDI stock by 2016 in Bulgaria sourced by Georgia is 23.4 million. €, while Bulgarian outward FDI stock to Georgia is just 12.7 million. € [BNB, 2017].

The Bulgarian-Georgian bilateral investments are in the energy sector (water-power plants), transportation, textile industry, food industry, pharmacy and cosmetics. There is a growing interest of common projects in the agriculture sector as well.

As shown by the table above, FDI flows from Bulgaria have come since 2001 (2 million US dollars); however, they are very fragmentary and they were negligible during 2002-2010. In the following years the share of Bulgaria in total FDI inflows in Georgia was less than 1%. Specifically, it was 0.2% in 2012, 0,3% in 2013, 0.5% in 2014, 0.5% in 2015, and 0,1% in 2016.

Bulgarian investors show interest in real estate, energy, transport and communications and financial sector. Among these sectors, real estate can be characterized as the most stable investment sector (relying on the data of three quarters in 2017 and the previous periods). It took 90,8% in 2012, 93,4 % in 2013, 67,2 in 2014, 66,8% in 2015 73,0% in 2016 of the total Bulgarian FDI in Georgia (see table 3).

Table 6

Bulgarian FDI in Georgia, 2010-2017 (Thousand of dollars)

Sector	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	I Q 2017 *	II Q 2017 *
Total	-90.0	916.4	2,234.6	2,562.6	9,070.1	7,129.8	1,569.5	2,540.4	1,548.4
Including:									
Manufacturing	-	-	-	-	-	7.1	-6.3	-1.1	-0.3
Energy	-	-	-	-65.3	2,854.0	1,685.6	232.8	84.8	-5.0
Construction	-	-	-	-	-	517.6	-	0.0	8.0
Transport and Communications	-90.0	588.9	207.8	326.5	270.3	120.1	217.6	-2.0	-351.2
Including:									
Transport	...	...	...	...	...	120.1	217.6	-2.0	-351.2
Real Estate ¹	-	-94.8	2,028.5	2,393.1	6,091.0	4,762.9	1,146.4	2,453.4	1,972.7
Healthcare and Social Protection	-	-	-	-	-	-	-	4.7	3.0
Financial Sector ²	-	422.3	-3.1	62.0	-37.1	16.9	80.9	4.0	-74.9
Other remaining sectors ³	-	-	1.4	-153.7	-108.2	19.6	-101.8	-3.4	-4.0

Source:

1. National Statistics Service of Georgia (Statistical Report on “Foreign Economic Activity”);
2. National Bank of Georgia;
3. Ministry of Education and Sustainable Development of Georgia; 4. Ministry of Finance and Economy of the Autonomous Republic of Adjara.

2. Since 2009 Financial sector data have been including FDI in banking, microfinance and insurance organization

1. Real estate operations, renting and consumer

3. Trade, education, housing, social and personal services

*Preliminary data

Trade in Services and Tourism

Tourism represents a sector with great potential for the intensification of the bilateral foreign economic relations of Georgia and Bulgaria. A stimulating role is yet to play the recent liberalization of the visa regime for Georgian citizens coming for a short stay to the EU. 11 355 Georgians visited Bulgaria in 2016 – that is an increase by 8.4% in comparison with the previous year and puts Georgia on the 45th position among the major tourist markets for Bulgaria. In the reverse direction not so many Bulgarians have yet discovered Georgia as an attractive tourist destination – in 2015 only 1 563 tourists visited it.

Table 7

Tourism between Bulgaria and Georgia (number of tourists)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Georgian tourists in Bulgaria	5 004	4 983	3 520	4 147	4 916	7 978	11 131	10 269	10 476	11 355
Bulgarian tourists in Georgia	2 221	1 616	1 832	1 688	1 445	673	730	537	1 563	n.a.

Source: Bulgarian Ministry of Tourism

Deepening the bilateral ties in the tourism sector would require focused promotional campaigns supported by both states. Furthermore, there is a need of introducing direct regular flights and extension of the system of charter flights between Georgia and Bulgaria. The low-cost air company Wizz air has been operating for a very short period of time a direct airline between Sofia and Kutaisi before closing it due to low occupation rates.

The geographical location on both sides of the Black sea makes it possible to develop common cruise routes including the ports of Varna, Burgas, Batumi, etc.

Not only the Black sea and the ski resorts of both countries could attract tourists on a mass basis, there is a huge potential in the alternative forms of tourism such as exploring each other’s traditional cuisine and wine, and the cultural and historical heritage. For example, a very prominent place of interest for Georgian tourists is Bachkovo monastery - the second biggest monastery in Bulgaria which was founded by two Georgian brothers in the XI century.

Bulgaria takes the 18th position among the largest partners of Georgia by the number of visitors. In Georgia there are a number of difficulties with collecting data of trade in services, including tourism export and imports. For example, data on tourism service import from Bulgaria and the number of Bulgarian visitors can be obtained from only border crossing statistics (table 8). In addition to it, divergence between the data collected from national and international statistical sources create some research obstacles, that is obvious from the numbers given on table 7 and table 8. They show that the number of Georgian visitors in Bulgaria exceeds the total number of visitors in 2015. As mentioned above, Georgian and Bulgarian governments hold an agreement on cooperation in the field of statistics, which has been in force since September 8, 1998 [The *National Statistics Office of Georgia*]. More active cooperation in this area can fill the data gap and improve the quality of trade in services data.

Table 8

Bulgarian Visitors in Georgia (the number and the share in total, 2013-2017)

Years	Number of visitors	Share in total number of visitors, %
2013	649	0.0120
2014	540	0.0098
2015	588	0.0100
2016	495	0.0077
2017 (January)	654	0.1689

Source: Information and Analytical Department of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Information Centre, 2017

The majority of the population in both countries are orthodox Christians _ 83,4% in Georgia (By 2004 census data) and 59,4% (by 2011 census data). Therefore, these countries have a big potential for the development of religious tourism. A good opportunity for funding of common projects in the tourism sector presents the Black Sea Basin Program 2014-2020 - part of EU’s Cross-Border Cooperation under its European Neighborhood Instrument. Over 25.3 million. € are allocated for promotion of business and entrepreneurship in the tourism and cultural sectors. The maximum grant for a project can reach 1.5 million. €, while the minimum is 0.3 million €.

Bilateral Money Transfers

For the last decade remittances transferred by Georgian emigrants via formal channels have been increasing. Money transfers from Georgia to foreign countries also has shown a stable upward trend. The latter increased from 46.4 million US dollars in 2004 to 178 million dollars in 2014. [*Migration Profile of Georgia*, pp. 50-51, 2015].

Table 9

Money Transfers between Georgia and Bulgaria, 2010-2017 (Thousand US dollars)

2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017 (January-September)	
Inflow	Outflow	Inflow	Outflow	Inflow	Outflow	Inflow	Outflow	Inflow	Outflow	Inflow	Outflow	Inflow	Outflow	Inflow	Outflow
247.1	373.3	503.8	331.2	336.2	401.4	348.7	642.3	348.7	451.0	404.4	218.3	381.9	318.0	398.2	309.0

Source: Authors’ calculations based on the data of the Naional Bank of Georgia

Despite the above, Bulgaria is not among the top partners of Georgia by the inward and outward flows of remittances. Remittance movement in both directions are relatively small. As shown by the table above, the largest amount out-flowed from Georgia to Bulgaria was in 2013 (642.3 thousand US dollars) and the largest amount in-flowed from Bulgaria was in 2011 (503.8 thousand US dollars).

Transport and Energy Cooperation

The geographical location of Bulgaria and Georgia on the Transport Corridor Europe-Caucas-Asia (TRASECA) presupposes intensive relations in the transport sector.

It is noteworthy that in their development strategies both countries see their role in the realization of the corridor connecting Europe and Asia. For the Asian countries DCFTA opens path to the EU market of 500 million people. In its turn, Bulgaria regards itself the link between the EU and its Eastern neighbors, including Georgia [*Transport and Logistics in Bulgaria*, p. 56, 2007-13]. According to the Logistics Performance Index (measured by the World Bank) presented on table 10, Georgia is much behind Bulgaria. Both countries need a number of steps to improve their logistic competitiveness and realize the functions of connecting the Europe and Asia.

Table 10

Development of Transport and Logistics in Georgia and Bulgaria, 2010-2016

<u>Country</u>	<u>Year</u>	<u>LPI Rank</u>	<u>LPI Score</u>	<u>Customs</u>	<u>Infrastructure</u>	<u>International shipment</u>	<u>Logistics competence</u>	<u>Tracking & tracing</u>	<u>Timeliness</u>
Bulgaria	2010	63	2.83	2.50	2.30	3.07	2.85	2.96	3.18
	2012	36	3.21	2.97	3.20	3.25	3.10	3.16	3.56
	2014	47	3.16	2.75	2.94	3.31	3.00	2.88	4.04
	2016	72	2.81	2.40	2.35	2.93	3.06	2.72	3.31
Georgia	2010	93	2.61	2.37	2.17	2.73	2.57	2.67	3.08
	2012	77	2.77	2.90	2.85	2.68	2.78	2.59	2.86
	2014	116	2.51	2.21	2.42	2.32	2.44	2.59	3.09
	2016	130	2.35	2.26	2.17	2.35	2.08	2.44	2.80

Source: Logistics Performance Index,
<https://lpi.worldbank.org/international/global/2016>

There is a regular ferry line Varna – Batumi/Poti – Varna which provides a "door to door" carriage of all types of cargo (railway rolling stock, trucks, and containers, passengers, deck cargo and cars). In 2014 a Ro-Ro connection Burgas – Novorossiysk – Poti was restored after its suspension in 2010. The ferry “Druzhba” is the biggest Ro-Ro/passenger ship in the Black sea that can carry over 200 containers, 110 large trucks, 90 cars and about 400 passengers. The two ferry connections have special importance as the Black Sea ports of both countries can become part of the New Silk Road from China to Europe.

In 2016 the Memorandum of Understanding between the Bulgarian State Railways and Trans-Caucasian terminals was signed making possible the development of transports via the Varna-Ilyichevsk-Poti/Batumi railway-ferry connection. The expectations are for attracting new cargoes and the possible accession of the Bulgarian freight railway carrier to the “Silk train” - a container train linking the Georgian port of Poti with Baku carrying goods from China to Europe through the Trans-Caucasian route. Recently, a train composition starting from Urumqi in western China made it to Poti in just seven days, manifesting the potential of the Belt and Road Initiative.

Furthermore, Georgia is an important partner of the EU in the implementation of projects to diversify energy sources and routes to deliver natural gas to Europe, including Bulgaria. Georgia has expressed vivid interest in participating in various transnational infrastructure projects, from the Southern Gas Corridor with Azerbaijan and Turkey to the development of a new multimodal transport corridor Bulgaria - Black Sea - Georgia - Azerbaijan / Armenia – Iran, thus playing a crucial role in the ambition of Bulgaria to become a gas hub. Since July 2017 Georgia is a member of the Energy Community – an international

organization created by the EU that extends the EU internal energy market and governance outside EU borders. It creates a concentric circle closest to the integrated energy market that allows for cross border trading, including building new infrastructure with partners.

Bulgaria and Georgia have the historic chance to benefit from both EU and China supported initiatives in the field of energy and transportation cooperation.

Findings, conclusions and recommendations

Georgia and Bulgaria have opportunities to deepen economic cooperation in a number of directions, such as trade in goods, tourism, investments, transport and energy, etc. Bulgaria is an important trade partner of Georgia by both export and import flows. It took around 4-10% of total Georgian export in 2010-2016. The main export categories are traditional and simple products. Minerals and raw materials take the largest share in exports. Bulgaria takes approximately 2,76 % of Georgia's total imports. Import from Bulgaria is dominated by fuels and primary consumer goods. The main import product category is petroleum oil and oil products, which has taken 67% on average since 2010. All other commodity groups are represented either in a smaller amount or are rather fragmentary.

The conclusion drawn from the analysis of the bilateral export and import patterns is that the economic cooperation potential between Georgia and Bulgaria is not fully realized. In our view the exporting potential needs to be further explored, in order to reveal the opportunities of participation in the global export and value chains. Trade in tourism service between Georgia and Bulgaria is scarcely represented. However, Black Sea Resorts enable the two countries to develop joint cruises. A big share of the orthodox Christians in their population creates opportunities for the development of bilateral religious tours. It is noteworthy that one of the largest religious destinations in Bulgaria – Bachkovo Monastery was founded by the Georgians in the 11th century. One of the impediments is the high air fare and the abolition of cheap flights from Kutaisi to Sofia. If there is demand, they will be probably renewed. The analysis of the bilateral FDI flows between Georgia and Bulgaria shows that the scope of interest of the Bulgarian investors involves a limited number of sectors, which does not significantly affect the economic growth of the country. The potential of bilateral investment activities is also under-realized.

The appropriate recommendations could be:

- joint efforts made by public authorities and businesses and the academic circles to identify obstacles and limitations in bilateral economic relations;
- improvement of information accessibility on various economic aspects of bilateral cooperation and dissemination via Ministries and the embassies.

In our view joint efforts of the government, private sector and the academia should be made to develop interpersonal communication networks and to increase mutual awareness between the two countries and that will promote trade and investment activities. These steps could involve: on the part of the government organization of the exhibitions, adequate use of the information spaces, active engagement of the economic units of the Embassies, etc; on the part of the private sector- joint tour initiatives, on the part of the academic circles-; joint research into the potential areas of bilateral cooperation, participation in exchange programs not only to share experience, but also to “discover” different culture and expand communication, what in its turn could lay grounds for new businesses. These steps could promote efficient policy decisions at the macro level, while at the micro level help to improve the performance of the existing and the potential firms in the market and, hence, ensure deeper and stronger bilateral economic ties.

References

- Anderson, K., (2013), Is Georgia the Next “New” Wine-Exporting Country? *Journal of Wine Economics*, Volume 8, Number 1.
- Anderson, K. & Nelgen, S. (2011). *Global Wine Markets, 1961 to 2009: A Statistical Compendium*. Adelaide: University of Adelaide Press, accessible at www.adelaide.edu.au/press/titles/global-wine-and-excel-spreadsheets-at-www.adelaide.edu.au/wineecon/databases/GWM/.
- Association Agenda (2017), EU-Georgia Association Agenda is in force, *Information of Ministry of Foreign Affairs of Georgia*, <http://www.mfa.gov.ge/News/saqartvelo-evrokavshiris-asocirebis-akhali-dgis-ce.aspx?CatID=5> (Seen in November, 2017).
- BNB (2017), Bulgarian National Bank, <http://bnb.bg> (Seen in November, 2017).
- Bruce-Lockhart, A., (2017) China’s \$900 billion New Silk Road. What you need to know, World Economic Forum, <https://www.weforum.org/agenda/2017/06/china-new-silk-road-explainer/> (Seen in November, 2017).
- Convention between the Republic of Bulgaria and Georgia for the Avoidance of Double Taxation with respect to Taxes on Income and on Capital, Ministry of Finance of Georgia, International Taxation <http://mof.ge/en/4681> (Seen in November, 2017).
- Eastern Partnership (2017), Eastern Partnership - 20 Deliverables for 2020 Focusing on key priorities and tangible results, JOINT STAFF WORKING DOCUMENT, EUROPEAN COMMISSION, Brussels, 9.6.2017 SWD(2017) 300 final, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2017_300_f1_joint_staff_working_paper_en_v5_p1_940530.pdf (Seen in November, 2017).
- European Union External Action (2017), EU-Georgia relations - factsheet, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/23634/EU-Georgia%20relations,%20factsheet (Seen in November, 2017).
- Grigalashvili M., What Georgia, Moldova, and Ukraine Want From the Brussels Summit, Georgian Institute of Politics, 2017, <http://gip.ge/wp-content/uploads/2017/09/Commentary17.pdf> (Seen in November, 2017).
- Information and Analytical Department of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, Information Centre, 2017.
- LPI Global Rankings, <https://lpi.worldbank.org/international/global/2010/2012/2014/2016>.
- Migration Profile of Georgia (2015), Government Commission on Migration Issues, 2015. Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia. <http://www.economy.ge/?page=ecoreview&s=20>.
- Ministry of Finance and Economy of the Autonomous Republic of Adjara <http://adjara.gov.ge/branches/default.aspx?gid=5>.
- Ministry of Foreign Affairs of Georgia, <http://www.mfa.gov.ge>
- National Bank of Georgia, <https://www.nbg.gov.ge/index.php?m=304> (Seen in November, 2017)
- National Statistics Office of Georgia, <http://www.geostat.ge/>
- Newcaucasus.com (2017), Desislava Ivanova: Bulgaria – a Strong Supporter of the European and Euro-Atlantic Prospects of Georgia, interview available at: <http://newcaucasus.com/in-english/16203-desislava-ivanova-bulgaria-a-strong-supporter-of-the-european-and-euro-atlantic-prospects-of-georgia.html> (Seen in November, 2017).
- Transport and Logistics in Bulgaria (2007-13), Transport and Logistics in Bulgaria, Project “Promoting the advantages of investing in Bulgaria”, Invest in Bulgaria, 2007-13. UNCTAD Bilateral FDI Statistics, <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/FDI%20Statistics/FDI-Statistics-Bilateral.aspx> (Seen in November, 2017).

World Development Indicators, 2016, <https://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators> (Seen in November, 2017).

ნინო პაპაჩაშვილი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი, საქართველო
პასკალ ველევი
ეროვნული და მსოფლიო ეკონომიკის უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი, ბულგარეთი
ლელა ჯამაგიძე
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასისტენტ-პროფესორი, საქართველო

საქართველო-ბულგარეთის ეკონომიკური ურთიერთობები: თანამშრომლობის მდგომარეობა და პერსპექტივები

ნაშრომი ეძღვნება საქართველო-ბულგარეთის ეკონომიკური თანამშრომლობის მიღწეული დონის შეფასებას და პერსპექტივების განსაზღვრას. ამ მიზნით გაანალიზებულია ორ ქვეყანას შორის არსებული სავაჭრო და საინვესტიციო ნაკადები; საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობების ასპექტები ტურიზმის, ფულადი გზავნილების და ენერგეტიკული თანამშრომლობის მიმართულებით. გამოვლენილია საქართველო-ბულგარეთის ეკონომიკური თანამშრომლობის გაფართოების შესაძლებლობები. შემუშავებულია სათანადო რეკომენდაციები. სტატიაში სისტემურადაა წარმოდგენილი საქართველო-ბულგარეთის პოსტ-სოციალიტური ეკონომიკური კავშირები და ამ თვალსაზრისით იგი პირველი ცდაა. ნაშრომში აღნიშნულია საკითხის კვლევისას წარმოქმნილი სირთულეები.

საქართველო-ევროკავშირი ეტაპობრივად დგამს თანამშრომლობის პროგრესულ ნაბიჯებს. 2017-2020 წლებისთვის ოფიციალურად ამოქმედდა საქართველო-ევროკავშირის ასოცირების განახლებული დღის წესრიგი, რომელიც საქართველოს აძლევს საშუალებას 2020 წლამდე მაქსიმალურად მიუახლოვდეს ევროკავშირის სტანდარტებს და ნორმებს. ევროკავშირის მხრიდან აღმოსავლეთით გაფართოების სურვილი დადასტურებულია. საქართველოს აქვს ამბიცია უფრო გააღრმავოს კავშირები რეგიონული ეკონომიკური კავშირის წევრობის მიმართულებით. 2017 წლის აღმოსავლეთის პარტნიორობის სამიტზე ხაზგასმით აღინიშნა, რომ მნიშვნელოვანია ორმხრივი ურთიერთობების მხარდაჭერა ევროკავშირის მხრიდან, რათა პარტნიორობა ქვეყნებმა სარგებელი მიიღონ ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებიდან. პოლიტიკური ორიენტირების ფონზე ეკონომიკური საფუძვლების განმტკიცების შესაძლებლობების კვლევა უმნიშვნელოვანესი ამოცანაა, რადგან ევროკავშირთან საქართველოს თანამშრომლობის ინსტიტუციური ასპექტებით მიღწეული წარმატებები ჯერჯერობით სათანადოდ ვერ აისახა ეკონომიკური სარგებლის ზრდაში. ევროინტეგრაციის გაფართოების პერსპექტივების შესაფასებლად მნიშვნელოვანია ქვეყნების დონეზე ეკონომიკური ურთიერთობების არსებული მდგომარეობის შეფასება და აუთვისებელი პოტენციალის გამოვლენა, რაც გონივრული პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების წინაპირობაა. საქართველოს საგარეო ეკონომიკურ ურთიერთობებში ბულგარეთი გამოირჩევა იმით,

რომ ევროკავშირის არცერთ ქვეყანასთან საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობებს ისეთი მასშტაბებისთვის არ მიუღწევია, როგორცაა ბულგარეთთან. ამასთან, იგი მოგვიანებით გაწვერიანდა ევროკავშირში და სასარგებლოა მისი გამოცდილების გაანალიზება ევროინტეგრაციის მიმართულებით; საქართველოსთან ახლო გეოგრაფიულ დისტანციაზეა, მსგავსია ეკონომიკის სტრუქტურული მოწყობით და შესაძლებელია ერთგვარი დამაკავშირებელი რგოლის ფუნქცია შეასრულოს ევროკავშირის უფრო მეტად განვითარებულ ქვეყნებთან მიღწეული საკომუნიკაციო თუ საწარმოო თანამშრომლობის ასპექტით.

კვლევის ფარგლებში განხორციელებული ანალიზიდან ირკვევა, რომ საქართველოსა და ბულგარეთს შორის სავაჭრო და საინვესტიციო თანამშრომლობის პოტენციალი სრულად არ არის რეალიზებული. სავაჭრო ასორტიმენტი არ არის დივერსიფიცირებული, ხოლო ბულგარელი ინვესტორების ინტერესი შემოფარგლულია შეზღუდული რაოდენობის სექტორებით, რაც არ ახდენს არსებით ზემოქმედებას საქართველოს ეკონომიკურ ზრდაზე.

დამოუკიდებლობის მოპოვების პირველივე წლებიდან საქართველო სავაჭრო ურთიერთობებს ასორციელებს ბულგარეთთან, თუმცა მნიშვნელოვანი ძვრები როგორც საექსპორტო, ისე საიმპორტო მიმართულებით ორი ქვეყნის ურთიერთობაში 2003 წლიდან შეინიშნება. 2003 წლიდან დღემდე ბულგარეთში განხორციელებული ექსპორტის წილი საქართველოს მთლიან ექსპორტში 0-10 %-ის ფარგლებში მერყეობს, ხოლო ამავე პერიოდში იმპორტის წილი საქართველოს მთლიან იმპორტში მერყეობს 2-6 %-ის დიაპაზონში. იგი საქართველოს უმსხვილესი საექსპორტო ბაზარია ევროკავშირის ქვეყნებს შორის. ბულგარეთის საექსპორტო ქვეყნებს შორის საქართველო მხოლოდ 21-ე ადგილზეა, 0.94% წილით, ხოლო ბულგარეთის იმპორტში 29-ე პოზიციაზეა 0.64% წილით.

საქართველოს ძირითადი საექსპორტო კატეგორიები ბულგარეთში არა-დივერსიფიცირებულია. 2010 წლიდან დღემდე საქართველოდან ბულგარეთში შედარებით უფრო სტაბილურად ხორციელდებოდა შემდეგი სასაქონლო ჯგუფების ექსპორტი: სპილენძის მადნები და კონცენტრატები; ამონიუმის ნიტრატი, მათ შორის წყალხსნარში (მინერალური ან ქიმიური, აზოტოვანი სასუქი); ახალი ან ხმელი ნაჭუჭკაცლილი, ტყის კაკალი ანუ თხილი (ჩორყლუს სპპ.); სპილენძის ნარჩენები და ჯართი; ფეროსილიკომანგანუმი; ნავთობ- ან აირ-გაყვანილობის უნაკერო მილები შავი ლითონებისაგან (თუჯის სხმულების გარდა), გარდა კოროზიამდეგი ფოლადისაგან; წყლები მინერალური და გაზიანი; ყურძნის ნატურალური ღვინოები (ყურძნის ცქრიალა ღვინოების გარდა), 2 ლ ან ნაკლები ტევადობის ჭურჭელში. სტაბილურ ჯგუფს წარმოადგენს, მაგრამ მეტად მცირე რაოდენობით არის ექსპორტში წარმოდგენილი სამკურნალო საშუალებები; ასევე, მცირე სასაქონლო ჯგუფებს ქმნიან სხვადასხვა ტიპის აგრომობილები.

ბულგარეთში ფრაგმენტულად განხორციელდა ახალი ან გაცივებული ბოსტნეულის ექსპორტი (2015-16 წლებში); კერამიკის სტატუეტები და დანარჩენი დეკორატიული ნაწარმი, გარდა ფაიფურისა (2012-16 წწ.), პლასტმასის საოჯახო ნივთები და ტუალეტის საგნები, გარდა სასადილო და სამზარეულო ჭურჭელისა (2016-17 წწ.) და სხვ. აღსანიშნავია, რომ ავეჯის კლასტერის განვითარების მიმართულებით გარკვეული თანამშრომლობის პერსპექტივებზე დაიწყო მუშაობა ბულგარეთთან.

იმპორტის არსებითი ზრდა ბულგარეთიდან საქართველოში 2003 წლიდან იწყება. იმპორტის მკვეთრი ვარდნა დაფიქსირდა 2009 წელს და 1995 წლის შემდგომ პერიოდში პიკურ მაჩვენებელს მიაღწია 2014 წელს. საიმპორტო ჯგუფებიდან უდიდესი წილი მოდის დისტრიბუტებზე, ნავთობსა და ნავთობრო-

დუქტებზე (მსუბუქი დისტილატები და პროდუქტები; ნავთობი და ნავთობპროდუქტები, მიღებული ბიტუმოვანი ქანებისაგან, ნედლის გარდა; და სხვა ადგილას დაუსახელებელი ან ჩაურთველი ნავთობის ან ნავთობპროდუქტები და ა.შ.; საშუალო და მძიმე დისტილატები; ნავთობი და ნავთობპროდუქტები, მიღებული ბიტუმოვანი ქანებისაგან, ნედლის გარდა; მათი წილი 2010 წლის შემდგომ პერიოდში ბულგარეთიდან განხორციელებულ იმპორტში საშუალოდ 67 პროცენტს შეადგენდა. 2014 წელს იმპორტის მკვეთრი ზრდა მსუბუქ დისტილატებსა და ნავთობპროდუქტებს უკავშირდებოდა. სხვა დანარჩენი, როგორც ერთ პროცენტზე მეტი წილის მქონე, ისე მცირე და ფრაგმენტული საიმპორტო ჯგუფების ანალიზიდან ირკვევა, რომ ბულგარეთიდან უფრო მეტად ხორციელდება პირველადი სამომხმარებლო საქონლის ან საქონლისა და მომსახურების წარმოებისათვის დამხმარე საშუალებების იმპორტი. მაგალითად, ბულგარეთის მთლიან იმპორტში 2016 წელს 6,5%-მდე გაიზარდა სათამაშო ბიზნესისთვის დამხმარე საშუალებები, როცა 2010 წელს იგი 0,5%-ს შეადგენდა; მცირე ზრდა განიცადა და 2016 წელს 2,7% შეადგინა მეღვინეობის, წველებისა და სხვადასხვა სასმელების წარმოებისათვის საჭირო დამხმარე საშუალებების იმპორტმა, რაც წინა წლებში უმნიშვნელო მაჩვენებელი იყო.

ბულგარეთის ინვესტიციები საქართველოში 2001 წლიდან დაიწყო (2 მლნ აშშ დოლარი), მაგრამ მას მეტად ფრაგმენტული ხასიათი ჰქონდა და რიგ წლებში (2002-2010 წწ) არ არის დაფიქსირებული საქართველოში ბულგარეთიდან შემოსული პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების. შემდგომ წლებში ბულგარეთის წილი საქართველოს მთლიან ინვესტიციებში არ აღემატება ერთ პროცენტს. 2012 წელს შეადგინა 0,2 %, 2013 წელს - 0,3 %, 2014 წელს - 0,5%, 2015 წელს - 0,5%, 2016 წელს - 0,5%, 2016 წელს - 0,1 %.

ბულგარეთის ინვესტორები საქართველოში უფრო მეტ ინტერესს იჩენენ უძრავი ქონების, ენერჯეტიკის, ტრანსპორტის და კავშირგაბმულობის, საფინანსო სექტორის მიმართ, თუმცა აღნიშნული სექტორებიდან უძრავი ქონება სტაბილური საინვესტიციო სექტორია. მასზე მოდის საქართველოში განხორციელებული ბულგარეთის პუი-ის 2012 წელს- 90,8%, 2013 წელს - 93,4 %, 2014 წელს - 67,2%; 2015 წელს - 66,8%; 2016 წელს - 73,0%

გარკვეული სირთულეებია მოცემული ორი ქვეყნის მომსახურებით საერთაშორისო ვაჭრობის, მათ შორის ტურისტული მომსახურების ექსპორტ-იმპორტის შესახებ სტატისტიკური ინფორმაციის მიღებაში. ტურისტული მომსახურების იმპორტის აღრიცხვა საქართველოში (ბულგარეთიდან) არ წარმოებს. მხოლოდ საზღვრისკვეთის სტატისტიკურ ინფორმაციაზე დაყრდნობით ვიღებთ ინფორმაციას ბულგარელი ვიზიტორების შესახებ. ბულგარეთი უმსხვილეს ვიზიტორ ქვეყანათა შორის მე-18 ადგილზეა. ამასთან, როგორც მომსახურებით ვაჭრობის, ისე საქონლით ვაჭრობის შესახებ ეროვნულ და საერთაშორისო სტატისტიკურ ინფორმაციებს შორის შეუსაბამობა კვლევის სირთულეებს ქმნის. საქართველოს მთავრობასა და ბულგარეთის მთავრობას შორის დადებულია შეთანხმება სტატისტიკის სფეროში თანამშრომლობის შესახებ. მოსალოდნელია, რომ ურთიერთთანამშრომლობის გააქტიურება გარკვეულწილად შეაგსებს სიცარიელეს და გამიანსწორებს ხარვეზებს, განსაკუთრებით მომსახურებით ვაჭრობის აღრიცხვიანობაში.

საქართველოსა და ბულგარეთს შორის ტურისტული მომსახურებით ვაჭრობა მეტად მცირეა. ამ ქვეყნებში არსებული შავიზღვისპირა კურორტები შესაძლებლობას იძლევა ერთობლივი კრუიზების განვითარებისთვის; მართლმადიდებელ ქრისტიანთა მაღალი ხვედრითი წილი საქართველოსა და ბულგარეთის მოსახლეობაში მეტად პერსპექტიული ორმხრივი რელიგიური ტურების ორგანიზების პოტენციალის მატარებელია; გასათვალისწინებელია ის გარე-

მოება, რომ ერთ-ერთი უდიდესი რელიგიური წმინდა ადგილი ბულგარეთში - პეტრიწონის მონასტერი (რომელიც ბულგარულად ბაჩკოვოს მონასტრის სახელწოდებით არის ცნობილი), ქართველების მიერ დაფუძნებულია მე-11 საუკუნეში.

როგორც ტურისტული ურთიერთობების, ისე ბიზნესკავშირების გაფართოებისთვის ხელშემშლელ გარემოებას წარმოადგენს ორ ქვეყანას შორის არსებული ფრენების სიძვირე და იაფი ფრენების გაუქმება ქუთაისიდან სოფიის მიმართულებით, რაც მოთხოვნის ზრდის შემთხვევაში ალბათ აღდგება.

ახალი აბრეშუქის გზის ინიციატივის რეალიზაციაში როგორც საქართველოს, ისე ბულგარეთს ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა აქვს და მოლოდინი დიდია ტვირთების მოზიდვასთან დაკავშირებით. ლოჯისტიკური უზრუნველყოფის ინდექსის ანალიზით ირკვევა, რომ თუმცა საქართველო ბევრად ჩამორჩება ბულგარეთს, ორივე ქვეყანას რიგი ნაბიჯები აქვს გადასადგმელი ლოჯისტიკური კონკურენტუნარიანობის გასაუმჯობესებლად, რათა რეალურად შეასრულონ მულტიმოდალური გადაზიდვების სისტემაში ევროპა-აზიის დამაკავშირებელი რგოლის ფუნქცია.

აგტორთა აზრით, სახელმწიფო, კერძო და აკადემიური სექტორების ერთობლივი ძალისხმევით შესაძლებელი და საჭიროა ინტერპერსონალური საკომუნიკაციო ქსელების განვითარება და ორივე ქვეყნის ურთიერთცნობადობის ამაღლება, რაც ხელს შეუწყობს სავაჭრო და საინვესტიციო საქმიანობის განვითარებას. ეს ნაბიჯები შეიძლება მოიცავდეს: მთავრობების მხრიდან გამოფენების ორგანიზებას, საინფორმაციო სივრცეების ადეკვატურ გამოყენებას, საელჩოების ეკონომიკური სამსახურების აქტიურ ჩართვას და ა.შ.; კერძო სექტორის მხრიდან შესაძლებელია ერთობლივი ტურების ინიცირება და ორგანიზება; აკადემიური წრეების მხრიდან საჭირო და აუცილებელია კვლევების ინიცირება და განხორციელება ორმხრივი თანამშრომლობის პოტენციური სფეროების გამოსავლენად; გაცვლით პროგრამებში მონაწილეობის მიღება არა მარტო გამოცდილების გაზიარების, არამედ სხვა კულტურის "აღმოჩენის" და კომუნიკაციის გაფართოებისთვის, რაც თავის მხრივ შესაძლოა ახალი ბიზნესების საფუძვლად იქცეს. მნიშვნელოვანია იმ საქონელთა საექსპორტო პოტენციალის შეფასება, რომელიც ფრაგმენტულადაა წარმოდგენილი საქართველოს-ბულგარეთის საგარეო ვაჭრობაში; ასევე, საექსპორტო და გლობალურ ღირებულებათა ჯაჭვში ჩართვის შესაძლებლობების გამოვლენა კლასტერების განვითარების კონტექსტით. ეს ნაბიჯები მაკროეკონომიკურ დონეზე ეფექტიანი პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღებას, ხოლო მიკროდონეზე არსებული და პოტენციური ფირმების ეფექტიან ფუნქციონირებას შეუწყობს ხელს, რაც უზრუნველყოფს ღრმა და მტკიცე ორმხრივ ეკონომიკურ კავშირებს და გაამყარებს პოლიტიკურ ორიენტირებს.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, ბულგარეთი, საქართველო-ბულგარეთის ეკონომიკური ურთიერთობები.

JEL Codes: F13, F15, F21, F24, F29.

ინოვაციური ეკონომიკა
INNOVATIVE ECONOMY

Tea Lazarashvili

Doctor of economics,

Caucasus International University

Associate Professor

THE CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF NATIONAL INNOVATIVE SYSTEMS AT THE MODERN STAGE

Summary

The article discusses the formation of the national innovative systems and factors influencing them. Are highlighted those signs of general national systems characteristic to them as interactive blocks. In particular creative block, technology transfer block, production block and staff training block.

Analysis of the national innovation systems in the world has shown that 5 basic types of national innovation systems are explicit. These are: euroatlantic, easterasian, three-dimensional spiral and four-dimensional spiral model.

Each system is characterized by their peculiarities and accordingly the countries where these systems are used.

Keywords: *National Innovation System, Atlantic, Oriental, Triple Spiral.*

Introduction

At the beginning of the XXI century the change of the main factor of economic development started, which laid the basis for the formation of a new type of economy, where the knowledge factor plays a decisive role, while knowledge production is the source of economic growth. In this case new forms of scientific knowledge, new technologies, innovative processes, goods and services systems and business organizations are dominant of economic growth. Innovations will turn into a strategic form of economic growth, affect the structure of public production, change the face of the economic organization of society and eventually promote stabilization of the social situation in the country. The formation of national innovative systems is in progress in relatively developed countries. Formation of different types and models of national innovation systems depends on the country's national peculiarities and economic potential.

Common signs of national innovation systems

While national innovation systems differ significantly from each other, they have common signs, which include a combination of interactive blocks. These blocks are: creative block, technology transfer block, production block and staff training block.

The creative block is often called the Knowledge Block, which includes universities, scientific institutes, social networks, which provide informal interaction of researchers from different institutions and universities.

Various mediators are integrated into the technology transfer block. Nonprofit organizations of professional experts who form a special environment with wide network connections and provide authors' contacts with potential buyers.

The financing block includes sources of funding needed for the transformation of the idea into the experimental sample and then for its mass production. The three sources of external financing are known: bank credit, selling of innovations and venture financing.

There are two alternative options for the innovative production organization in the production block: 1. Such a production can be involved in manufacturing structure of any major firm and accordingly the advantage of vertical integration, which reduces transaction costs. 2. Creating a new enterprise where the production transaction costs are minimized at the expense of small size.

The staff training block is focused on formation of scientific personnel.

The opinion of both domestic and foreign researchers is unmatched in relation to the blocks of national innovations. Some believe that the main elements of the national innovation system can be combined in 6 major blocks, while others – in 10. No matter how many elements national innovation systems contain, they generate knowledge and prepare innovative staff; Create innovative infrastructure, produce innovative products and carry out state policy. The interaction between the blocks is carried out according to the following schemes: "state-science", "science-production", "state-production". According to this scheme, the role of the private sector is based on its own research and development of technologies and innovations. The main role of the state is to promote production in the complex of the fundamental knowledge and strategic technologies and to create infrastructure and positive institutional conditions for innovative activity. Various options for realizing this conditional model are forming national innovation systems.

National Innovation System Models

Analysis of the national innovation systems in the world has shown that 4 main types of national innovation systems are classified. These are: Euro-Atlantic, Eastern-Asian style, alternative and triple spiral.

The Euro-Atlantic model is a complete innovative cycle model, which includes all the stages from the emergence of innovative ideas to mass production of finished products. In the countries where this model is used, all components of the innovation system are presented: fundamental and applied sciences, research and development, creation of experimental samples and their putting in mass production. As a rule, the model is used by developed countries that are leading the world competitiveness of national economies. These countries are: Great Britain, Germany, France and others.

The Eastern Asian model is distinguished by the fact that there is no stage for the formation of a fundamental idea in its innovation cycle. Innovative systems based on this model have virtually no components of fundamental science. This model is used by the countries of the East Asia region. These include: Japan, South Korea, Hong Kong, Taiwan and others. East Asian countries, which are oriented on high-tech products, are borrowing technologies from "traditional" model countries. Japan's innovative system is considered a classic example of the innovative development of this model.

An alternative model of innovative development is predominantly used in agricultural countries, which lack significant resources in the field of fundamental and applied science, as well as rich processing technologies, etc. In such an innovation system not only a block of fundamental and applied science is represented weaklog, but a high-tech component too. Countries that do not have the opportunity to develop new technologies, in innovative policies they focus on training, on the fields of economics, finances, management, labor, sociology and psychology, as well as on development of light industry, creative industry and recreational sectors. Major attention is paid to the management for the representatives of transnational corporations, local banks and international political structures. An East Asian model of innovative development is used in Thailand, Chile, Turkey, Portugal and others.

As for the "triple-spiral" model, which has developed in the US in the last decade, is fundamentally different from the above models not only with the structure of the national innovative system, but also by the mechanism of interaction with its individual elements. The

process of forming individual elements of this model has been observed in some of Western Europe Countries and Japan.

Let's briefly consider each of them.

The Euro-Atlantic model of the national innovation system is widely developed in Western European countries, with many years of scientific traditions and experience. After World War II, these countries gradually changed the priorities of the research and emphasized the relatively cheap means of receiving scientific and technical information. For example, in the late 1940s, Great Britain refused long-term research in nuclear physics and emphasized the study of the biological properties of radio astronomy and high-molecular substances. Great Britain has achieved great success and laid the basis for two fundamental scientific disciplines: astrophysics and molecular biology. Today, the British Innovation System is concentrated around the world class universities such as Oxford, Cambridge, University of London and others. The development of Great Britain's innovation system has occurred due to the development of the board of innovative technologies strategy and innovation strategy of long-term development in the early 2000s. The Technological Strategy Board is implementing investments in new technologies and supports their development and commercialization. In addition, two types of innovative centers are created in the country. The first type is designed to develop specific technologies and promote their use in terms of business needs and capabilities. The second type of innovative centers are focused on for a certain sectors of economy or market the unification of science and technology.

In Italy and Germany, national innovation systems are concentrated around large universities.

As for the small European countries, national innovation systems are focused on the development of fundamental science in universities that are funded by the state. These countries are: Sweden, Netherlands, Denmark, Switzerland, Finland. They have an important place in innovative systems in the National Academy of Sciences. In some of them there are institutions of higher studies that provide highly skilled staff in the field of fundamental science. Applied research in small European countries is mainly funded by a grant project with large transnational corporations within the joint project. In addition, small and medium businesses are actively involved in financing such studies. Any country has national characteristics to build national innovation systems. For instance, in addition to universities in Denmark, a significant part of the innovative system is sectoral scientific-research institutes attached to various ministries and scientific researches in accordance with the requirements of the relevant ministry. There is a system of institutes that are independent consulting companies that develop and sell their knowledge and technological services to private enterprises and state institutions. These institutions are non-profit organizations created by the Ministries of Science, Technology and Innovation and are engaged in the following main directions: independently development of Know-how; Participation in joint projects and commercial activities together with state scientific-research institutions and private companies,.

In the Western European countries the processes of unification of national innovations are underway in united scientific-technical and innovative space. For this purpose special mechanisms have been developed that promote the implementation of the new innovative strategy of the European Union. Unified European Innovative Space is a complex interdependence between the level of formation, the constituent elements and instruments. The national innovation system is constantly changing, new forms of cooperation emerge. Transnational cooperation strengthens and expands the united European innovation system.

The East Asian region has developed an eastward model of the national innovative system that differs first from other models with its structure which is expressed in the fact that universities here as a fundamental development center play a much smaller role than research laboratories of corporations. The typical example of this is Japan, where innovation system is

focused primarily on technical innovations and the latest technologies and not on fundamental knowledge.

The Japanese National Innovation System was gradually emerging, and it consisted mainly of 3 stages. The first phase – the 50-80s of the 20th century, the second stage – from the 80s to the year 2000 and the third stage - from the beginning of the XXI century. Each phase is distinguished by the peculiarities that were caused by the policy conducted in scientific, technical, educational and social spheres.

The formation of the Japanese National Innovation System is mainly based on national fundamental research by leading overseas technologies and know-how, based on their original designs and scientific-technical achievements.

It is noteworthy that most of the fundamental studies are taking place in universities and state laboratories in Japan. The main part of expenditure on scientific research and experimental projects is of the private sector in Japan, which contributed to the success of this country in the areas of technical progress related to the production of consumer goods.

In countries with no significant scientific potential, where there is no fundamental and applied science block, an alternative model of innovative development is formed. Examples of this model are the National Innovation System: Thailand, Chile, Turkey, Portugal and others. When forming a national innovation system Thailand and Chile prefer to develop innovative management of agriculture and to borrow new technologies and develop them. Innovative infrastructure is gradually developing, which includes the strategy elaboration of innovative development and the competitiveness of national economy. It is noteworthy that fundamental science in these countries is predominantly in universities. Leading national universities enjoy government support. It is an alternative model for the development of national innovative development that does not include the creation of a complete production cycle of fundamental science and high technologies that are very beneficial for those countries who do not have a strong financial and organizational expenditure.

The third model, known as the Triple Spiral Model, is the latest model of the formation of the National Innovative System, which has developed on the basis of the Euro-Atlantic model, but has not yet completed its form in any country. Most of it is developed in the US. At the beginning of the XXI century, the triple spiral theory laid the foundation for a triple-shaped model. The use of three-dimensional spiral model for innovative development implies the interaction of three institutions (science-state-business) and the creation of an innovative product at each stage. It is a dynamic model of interorganizational interactions between the economy and the evolution of the society. Previously, in the industrial era was linear, in this model are already created spiral structures that enable institutions to change and maintain some of the characteristics of each other. Its main elements are: 1. The community based on scientific knowledge is characterized by the strengthening of the role of universities in interaction with industry and government; 2. The three institutions - the university, the state and the business are working to cooperate, while the innovative constituents are generated from this interaction rather than the state initiative; 3. In addition to traditional functions, each of these three institutions is partially taking over the functions of other institutional spheres, and the realization of non-traditional functions is an innovative source. In practice it is implemented as follows: Universities who are engaged in education and scientific research, through the creation of new companies in the incubators of the university, have contributed to the development of the economy. Business is partially engaged in educative services, and the state, besides its traditional legislative and regulatory role is a public entrepreneur and venture investor. The leading role in this model is given to universities that transform into entrepreneurial universities or industrial types of universities, use knowledge in practice and result in new educational disciplines.

It is noteworthy that the complicated type of the three-dimensional spiral – the fourth-spiral model is worked out that deals with interactive network relations at the national level.

Because other institutes have also started to influence innovative processes in the form of different social layers, this circumstance has raised the issue of adding a fourth element to the triple spiral. It is considered that the fourth sphere characterizes better the modern postindustrial economy than the triple, caused by the acquisition of a vital role for civil society in the XXI century, in the creation and development of new well-being and values.

Conclusion

The overseas experience of the formation of different types of national innovations suggests that in most countries today, they are looking forward to innovative development and are thus choosing a model of a national innovation system that is most relevant and capable of their economy. In addition, the selection of a specific model should be determined by the level of education and science of the country's economic development.

Establishment and development of a national innovation system is a long process for the economy of any country where business, state and science are very closely interconnected and in addition to their traditional functions, they acquire non-traditional functions and perform them. However, it should be noted that the rapid success of the countries that have great scientific and educational potential will enable them to quickly develop and implement innovative products in the industry. In order to do all this, there is a need for harmonious relationships between science and business, which is impossible without the active protectionist policies of the state.

References

1. Avdokushin E.F. (2010). The national Innovation System of Japan.// Issues of the New Economy №4 (16).
2. Global Transformation Innovation System. (2010). Under edition of #1. Ivanov, M., IMEMO RAN.
3. Itskovits G. (2011). Model of Triple Spiral// Innovation Russia, #4.
4. Katikov D.D., Maligin V.E., Smorodinskaia N.V. (2012), Institutional Environment of Globalized Economy: Development of Network Interaction. M. Institute of Economy
5. Review of international experience of innovative development. Science and Technology of Russia. www.strf.ru/material.aspx?d_no=39679
6. Sergeev V.M. Aleseenkova E.S., Nechaev V.D. (2008). Typology of the Models of Innovation Development//Politiya, No. 4(51).
7. http://kapital-rus.ru/articles/article/modeli_formirovaniya_nacionalnyh_innovacionnyh_sistem/

თეა ლაზარაშვილი

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის
განყოფილების გამგე,
აკაკასის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი

**ეროვნული ინოვაციური სისტემების ფორმირების თავისებურებები
თანამედროვე ეტაპზე**

რეზიუმე

სტატიაში განხილულია ეროვნული ინოვაციური სისტემების ფორმირება და მათზე მოქმედი ფაქტორები. გაშუქებულია ეროვნული ინოვაციური სისტემებისთვის დამახასიათებელი საერთო ნიშან-თვისებები ურთიერთმოქმედი ბლოკების სახით. კერძოდ: კრეატიული ბლოკი, ტექნოლოგიების ტრანსფერის ბლოკი, წარმოების ბლოკი და კადრების მომზადების ბლოკი.

მსოფლიოში არსებული ეროვნული ინოვაციური სისტემების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ გამოკვეთილია ეროვნული ინოვაციური სისტემების 5 ძირითადი ტიპი. ესენია: ევროატლანტიკური, აღმოსავლეთაზიური, სამმაგი სპირალის და ოთხმაგი სპირალის მოდელი.

დახასიათებულია თითოეული სისტემა, გამოკვეთილია მათი თავისებურებები და შესაბამისად ის ქვეყნები, სადაც გამოყენებულია ეს სისტემები.

საკვანძო სიტყვები: ეროვნული ინოვაციური სისტემა, ევროატლანტიკური, აღმოსავლეთაზიური, სამმაგი სპირალი.

შესავალი

XXI საუკუნის დასაწყისში დაიწყო ეკონომიკური განვითარების ძირითადი ფაქტორის ცვლილება, რამაც საფუძველი ჩაუყარა ახალი ტიპის ეკონომიკის ფორმირებას, სადაც ცოდნის ფაქტორი გადამწყვეტ როლს თამაშობს, ხოლო ცოდნის წარმოება ეკონომიკური ზრდის წყაროს წარმოადგენს. ამ შემთხვევაში ეკონომიკური ზრდის დომინანტი მეცნიერული ცოდნის, ახალი ტექნოლოგიების, ინოვაციური პროცესების, საქონლისა და მომსახურების სისტემების და ბიზნესის ორგანიზაციის ახალი ფორმები ხდება. ინოვაციები ეკონომიკური ზრდის სტრატეგიულ ფორმად გადაიქცევა, ზემოქმედებს საზოგადოებრივი წარმოების სტრუქტურაზე, ცვლის საზოგადოების ეკონომიკური ორგანიზაციის სახეს და საბოლოოდ ქვეყანაში სოციალური სიტუაციის სტაბილიზებას უწყობს ხელს. ეროვნული ინოვაციური სისტემების ფორმირების პროცესი შედარებით ინტენსიურად განვითარებულ ქვეყნებში მიმდინარეობს. ეროვნული ინოვაციური სისტემების სხვადასხვა ტიპისა და მოდელის ფორმირება დამოკიდებულია ქვეყნის ეროვნულ თავისებურებებსა და ეკონომიკურ პოტენციალზე.

ეროვნული ინოვაციური სისტემების საერთო ნიშნები

მიუხედავად იმისა, რომ ეროვნული ინოვაციური სისტემები საკმაოდ განსხვავდება ერთმანეთისაგან, მათ გააჩნიათ საერთო ნიშნები, რომელიც მოიცავს ურთიერთმოქმედი ბლოკების ერთობლიობას. ეს ბლოკებია: კრეატიული ბლოკი, ტექნოლოგიების ტრანსფერის ბლოკი, წარმოების ბლოკი და კადრების მომზადების ბლოკი.

კრეატიულ ბლოკს ხშირად ცოდნის წარმომშობ ბლოკსაც უწოდებენ, მასში შედის უნივერსიტეტები, სამეცნიერო ინსტიტუტები, სოციალური ქსელები, რომლებიც უზრუნველყოფენ სხვადასხვა ინსტიტუტებიდან და უნივერსიტეტებიდან მკვლევარების არაფორმალურ ურთიერთობებს.

ტექნოლოგიების ტრანსფერის ბლოკში გაერთიანებული არიან სხვადასხვა შუამავლები, მ.შ. პროფესიონალი ექსპერტების არაკომერციული ფონდები, რომლებიც ფართო ქსელური კავშირებით, განსაკუთრებული გარემოს ფორმირებას ახდენენ და უზრუნველყოფენ კრეატიული იდეების ავტორთა კონტაქტებს პოტენციურ მყიდველებთან.

ფინანსირების ბლოკი მოიცავს დაფინანსების წყაროებს, რომელიც საჭიროა საცდელ ნიმუშში იდეის ტრანსფორმაციისა და შემდგომ მის მასობრივ წარმოებაში გაშვებისათვის. საგარეო ფინანსირების 3 წყაროა ცნობილი: საბანკო კრედიტი, ინოვაციების გაყიდვა და ვენჩურული დაფინანსება.

წარმოების ბლოკში ინოვაციური წარმოების ორგანიზაციის ორი ალტერნატიული ვარიანტია შესაძლებელი: 1. ასეთი წარმოება შეიძლება ჩაერთოს რომელიმე მსხვილი ფირმის საწარმოო სტრუქტურაში და შესაბამისად გამოვიყენოთ ვერტიკალური ინტეგრაციის უპირატესობა, რაც ტრანსაქციურ ხარჯებს ამცირებს. 2. ახალი საწარმოს შექმნა, სადც საწარმოო ტრანსაქციური დანახარჯების მინიმიზება ხდება მცირე ზომების ხარჯზე.

კადრების მომზადების ბლოკი ორიენტირებულია სამეცნიერო კადრების ფორმირებაზე.

სამამულო და უცხოელი მკვლევარების აზრი ეროვნული ინოვაციური სისტემების ბლოკებთან მიმართებაში არაერთგვაროვანია. ნაწილი მიიჩნევს, რომ ეროვნული ინოვაციური სისტემის ძირითადი ელემენტები 6 ძირითად ბლოკში შეიძლება გაერთიანდეს, კი – 10-ში. რამდენი ელემენტისაგანაც არ უნდა შედგებოდეს ეროვნული ინოვაციური სისტემები, ისინი ახდენენ ცოდნის გენერირებას და ინოვაციური კადრების მომზადებას; ქმნიან ინოვაციურ ინფრასტრუქტურას, აწარმოებენ ინოვაციურ პროდუქტს და ატარებენ სახელმწიფო პოლიტიკას. ბლოკებს შორის ურთიერთქმედება შემდეგი სქემის მიხედვით ხორციელდება: „სახელმწიფო-მეცნიერება“, „მეცნიერება-წარმოება“, „სახელმწიფო-წარმოება“. ამ სქემის მიხედვით, კერძო სექტორის როლი გამოიხატება საკუთარი კვლევების საფუძველზე ტექნოლოგიების შემუშავებასა და ინოვაციების ათვისებაში. სახელმწიფოს ძირითადი როლი მდგომარეობს წარმოების ხელშეწყობაში ფუნდამენტური ცოდნისა და სტრატეგიული ხასიათის ტექნოლოგიების კომპლექსში და ინოვაციური საქმიანობისათვის ინფრასტრუქტურისა და კეთილსასურველი ინსტიტუციური პირობების შექმნაში. ამ პირობითი მოდელის რეალიზაციის სხვადასხვა ვარიანტები ეროვნული ინოვაციური სისტემების ფორმირებას ახდენს [Сергеев В.М. 2008].

ეროვნული ინოვაციური სისტემის მოდელები

მსოფლიოში არსებული ეროვნული ინოვაციური სისტემების ანალიზმა გვიჩვენა, რომ გამოკვეთილია ეროვნული ინოვაციური სისტემის 4 ძირითადი ტიპი. ესენია: ევროატლანტიკური, აღმოსავლეთაზიური, ალტერნატიული და სამმაგი სპირალის [Козлова Ж.М., 2011].

ევროატლანტიკური მოდელი სრული ინოვაციური ციკლის მოდელს წარმოადგენს, ანუ ის მოიცავს ინოვაციური იდეის წარმოქმნიდან მზა პროდუქციის მასობრივ წარმოებამდე ყველა ეტაპს. იმ ქვეყნებში, სადაც ეს მოდელი გამოიყენება, ინოვაციური სისტემის სტრუქტურის ყველა კომპონენტია წარმოდგენილი: ფუნდამენტური და გამოყენებითი მეცნიერებები, კვლევები და შემუშავებები, საცდელი

ნიმუშების შექმნა და მათი გაშვება მასობრივ წარმოებაში. როგორც წესი, ასეთ მოდელს იყენებენ განვითარებული ქვეყნები, რომლებიც ეროვნული ეკონომიკების მსოფლიო კონკურენტუნარიანობის რეიტინგში ლიდერობენ. ეს ქვეყნებია: დიდი ბრიტანეთი, გერმანია, საფრანგეთი და სხვ.

აღმოსავლეთაზიური მოდელი გამოირჩევა იმით, რომ მის ინოვაციურ ციკლში ფუნდამენტური იდეის ფორმირების სტადია არ არსებობს. ამ მოდელზე დაფუძნებულ ინოვაციურ სისტემებს პრაქტიკულად არ გააჩნია ფუნდამენტური მეცნიერების კომპონენტი. აღნიშნული მოდელი გამოიყენება აღმოსავლეთ აზიის რეგიონის ქვეყნების მიერ. ესენია: იაპონია, სამხრეთ კორეა, ჰონკონგი, ტაივანი და სხვა. აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნები, რომლებიც მაღალტექნოლოგიური პროდუქტის ექსპორტზე არიან ორიენტირებულნი, სუსხულობენ ტექნოლოგიებს „ტრადიციული“ მოდელის მქონე ქვეყნებისაგან. ინოვაციური განვითარების აღნიშნული მოდელის კლასიკურ ნიმუშად იაპონიის ინოვაციური სისტემა ითვლება.

ინოვაციური განვითარების ალტერნატიული მოდელი უპირატესად სოფლის მეურნეობის ქვეყნებში გამოიყენება, რომელთაც არ გააჩნიათ მნიშვნელოვანი პოტენციალი ფუნდამენტური და გამოყენებითი მეცნიერების სფეროში, აგრეთვე ნედლეულის მდიდარი მარაგი, გადამამუშავებელი ტექნოლოგიები და ა.შ. ასეთ ინოვაციურ სისტემაში სუსტადაა ან საერთოდ არ არის წარმოდგენილი არა მარტო ფუნდამენტური და გამოყენებითი მეცნიერების ბლოკი, არამედ მაღალტექნოლოგიური კომპონენტი. ქვეყნებს, რომელთაც არ აქვთ შესაძლებლობა, მიადწიონ შესამჩნევ შედეგებს ახალი ტექნოლოგიების შექმნაში, ინოვაციურ პოლიტიკაში აქცენტს აკეთებენ კადრების მომზადებაზე ეკონომიკის, ფინანსების, მენეჯმენტის, შრომის, სოციოლოგიისა და ფსიქოლოგიის სფეროებზე და აგრეთვე მსუბუქი მრეწველობის, კრეატიული ინდუსტრიის და რეკრეაციის ცალკეული დარგების განვითარებაზე. დიდი ყურადღება ეთმობა ტრანსნაციონალური კორპორაციების, საერთაშორისო ბანკების და საერთაშორისო პოლიტიკური სტრუქტურების ადგილობრივი წარმომადგენლებისათვის მენეჯმენტის მომზადებას. ინოვაციური განვითარების აღმოსავლეთაზიური მოდელი გამოიყენება ტაილანდში, ჩილეში, თურქეთში, პორტუგალიასა და სხვ.

რაც შეეხება „სამზაგი სპირალის“ მოდელს, რომელმაც, ბოლო ათწლეულში, აშშ-ში პოვა განვითარება, პრინციპულად განსხვავებულია ზემოთ აღნიშნული მოდელებისაგან არა მარტო ეროვნული ინოვაციური სისტემის სტრუქტურით, არამედ მისი ცალკეული ელემენტების ურთიერთქმედების მექანიზმითაც, დღეისათვის ამ მოდელის ცალკეული ელემენტების ფორმირების პროცესი შეიმჩნევა დასავლეთ ევროპის ზოგიერთ ქვეყანასა და იაპონიაში [7].

მოკლედ განვიხილოთ თითოეული მათგანი.

ეროვნული ინოვაციური სისტემის ევროატლანტიკური მოდელი დასავლეთ ევროპის ქვეყნებშია ფართოდ განვითარებული, რომელთაც მრავალწლიანი სამეცნიერო ტრადიციები და გამოცდილება გააჩნიათ. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ ამ ქვეყნებმა კარდინალურად შეცვალეს კვლევის პრიორიტეტები და აქცენტი აიღეს სამეცნიერო-ტექნიკური ინფორმაციის მიღების შედარებით იაფ საშუალებებზე. მაგალითად, დიდმა ბრიტანეთმა 1940 წლის ბოლოს უარი თქვა ბირთვული ფიზიკის სფეროში გრძელვადიან კვლევებზე და აქცენტი გააკეთა რადიოასტრონომიისა და მაღალმოლეკულური ნივთიერებების ბიოლოგიური თვისებების შესწავლაზე. დიდმა ბრიტანეთმა მიადწია ძალიან დიდ წარმატებებს და საფუძველი ჩაუყარა ორ ფუნდამენტურ სამეცნიერო დისციპლინას: ასტროფიზიკასა და მოლეკულურ ბიოლოგიას. დღესდღეობით ბრიტანული ინოვაციური სისტემა კონცენტრირებულია მსოფლიო დონის უნივერსიტეტების გარშემო, როგორცაა გოქსფორდი, კემბრიჯი, ლონდონის უნივერსიტეტი და სხვა. დიდი ბრიტანეთის ინოვაციური სისტემის განვითარებას განსაკუთრებით შეუწყო ხელი 2000-

იანი წლების დასაწყისში ტექნოლოგიური სტრატეგიების საბჭოსა და გრძელვადიანი განვითარების ინოვაციური სტრატეგიის მიღებამ, ტექნოლოგიური სტრატეგიების საბჭო ახორციელებს ინვესტიციებს ახალი ტექნოლოგიების შექმნაში და მხარს უჭერს მათ განვითარებასა და კომერციალიზაციას. გარდა ამისა, ქვეყანაში იქმნება ორი ტიპის ინოვაციური ცენტრები. პირველი ტიპი ორიენტირებულია სპეციფიკური ტექნოლოგიების შემუშავებასა და ბიზნესის მოთხოვნილებებისა და შესაძლებლობების შესაბამისად მათი გამოყენების ხელშეწყობაზე. ინოვაციური ცენტრების მეორე ტიპი ფოკუსირდებიან ეკონომიკის ან ბაზრის გარკვეულ სექტორზე მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების გაერთიანებისათვის [5].

იტალიასა და გერმანიაში ეროვნული ინოვაციური სისტემები კონცენტრირებულია მსხვილი უნივერსიტეტების გარშემო.

რაც შეეხება მცირე ევროპულ ქვეყნებს, აქ ეროვნულ ინოვაციურ სისტემებში აქცენტი კეთდება უნივერსიტეტებში ფუნდამენტური მეცნიერების განვითარებაზე, რომლებიც უპირატესად სახელმწიფოს მიერ ფინანსირდებიან. ამ ქვეყნებს მიეკუთვნება: შვეცია, ნიდერლანდები, დანია, შვეიცარია, ფინეთი. მათ ინოვაციურ სისტემებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეროვნულ მეცნიერებათა აკადემიებს უკავია. ზოგიერთ მათგანში მოქმედებს უმაღლესი კვლევების ინსტიტუტები, რომლებიც უზრუნველყოფენ მაღალკვალიფიციური კადრების მომზადებას ფუნდამენტური მეცნიერების სფეროში. გამოყენებითი კვლევები მცირე ევროპულ ქვეყნებში უმეტესად გრანტის ხარჯზე ფინანსირდება მსხვილ ტრანსნაციონალურ კორპორაციებთან ერთობლივი პროექტის ფარგლებში. ამასთან, ასეთი კვლევების ფინანსირებაში აქტიურად მონაწილეობს მცირე და საშუალო ბიზნესი. ეროვნული ინოვაციური სისტემების მშენებლობაში ნებისმიერ ქვეყანას გააჩნია ეროვნული თავისებურებები. მაგალითად დანიაში, უნივერსიტეტების გარდა, ინოვაციური სისტემის მნიშვნელოვან ნაწილს დარგობრივი სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტები წარმოადგენს, რომლებიც მიმაგრებული არიან სხვადასხვა სამინისტროებთან და სამეცნიერო კვლევებს შესაბამისი სამინისტროს მოთხოვნების შესაბამისად ატარებენ. არსებობს კიდევ ინსტიტუტების სისტემა, რომლებიც წარმოადგენენ დამოუკიდებელ კონსალტინგურ კომპანიებს, რომლებიც შეიმუშავებენ და ყიდიან გამოყენებით ცოდნას და ტექნოლოგიურ მომსახურებას კერძო საწარმოებსა და სახელმწიფო დაწესებულებებზე. ეს ინსტიტუტები არაკომერციულ ორგანიზაციებს წარმოადგენენ, რომლებიც შექმნილია მეცნიერების, ტექნოლოგიების და ინოვაციების სამინისტროების მიერ და საქმიანობას შემდეგი ძირითადი მიმართულებით ახორციელებენ: ნოუ-ჰაუს დამოუკიდებლად განვითარება; სახელმწიფო სამეცნიერო-კვლევით დაწესებულებებთან და კერძო კომპანიებთან ერთად ერთობლივ პროექტებში მონაწილეობა და კომერციული საქმიანობა.

დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში მიმდინარეობს ეროვნული ინოვაციური სისტემების გაერთიანების პროცესები ერთიან სამეცნიერო-ტექნიკურ და ინოვაციურ სივრცეში. ამ მიზნით შემუშავებულია სპეციალური მექანიზმები, რომლებიც ხელს უწყობენ ევროკავშირის ახალი ინოვაციური სტრატეგიის რეალიზაციას. ერთიანი ევროპული ინოვაციური სივრცე წარმოადგენს რთულ ურთიერთდამოკიდებულებას ფორმირების დონეს, შემაღლენელ ელემენტებსა და ინსტრუმენტებს შორის. ეროვნული ინოვაციური სისტემა მუდმივად იცვლება, წარმოიქმნება თანამშრომლობის ახალი ფორმები. ტრანსნაციონალური კორპორაცია აძლიერებს და აფართოებს ერთიან ევროპულ ინოვაციურ სისტემას [Иванова Н.И., 2010].

აღმოსავლეთ აზიის რეგიონში განვითარდა ეროვნული ინოვაციური სისტემის აღმოსავლეთაზიური მოდელი, რომელიც სხვა მოდელებისაგან, პირველ რიგში, თავისი სტრუქტურით განსხვავდება, რაც იმაში გამოიხატება, რომ აქ უნივერსიტეტები, როგორც ფუნდამენტური შემუშავებების ცენტრი, თამაშობენ გაცილებით მცირე როლს, ვიდრე კორპორაციებთან არსებული კვლევითი ლაბორატორიები.

ამის ტიპურ მაგალითს წარმოადგენს იაპონია, სადაც ინოვაციური სისტემა ორიენტირებულია ძირითადად ტექნიკურ ინოვაციებსა და უახლეს ტექნოლოგიებზე და არა ფუნდამენტური ცოდნის წარმოებაზე.

იაპონიის ეროვნული ინოვაციური სისტემა თანდათანობით ყალიბდებოდა და ძირითადად 3 ეტაპისაგან შედგებოდა. პირველი ეტაპი XX საუკუნის 50-80-იანი წლები, მეორე ეტაპი – 80-იანი წლებიდან 2000 წლამდე და მესამე ეტაპი - XXI საუკუნის დასაწყისიდან დღემდე. თითოეული ეტაპი გამოირჩევა თავისებურებით, რაც გამოწვეული იყო იმ პოლიტიკით, რომელიც ტარდებოდა სამეცნიერო, ტექნიკურ, საგანმანათლებლო და სოციალურ სფეროში.

იაპონიის ეროვნული ინოვაციური სისტემის ფორმირება ხორციელდება ძირითადად მოწინავე საზღვარგარეთული ტექნოლოგიებისა და ნოუ-ჰაუს იმპორტირებით ეროვნული ფუნდამენტური კვლევების საფუძველზე, საკუთარ ორიგინალურ შემუშავებებსა და სამეცნიერო-ტექნიკურ მიღწევებზე დაყრდნობით [Авдокушин Е. Ф., 2010].

საყურადღებოა, რომ ფუნდამენტური კვლევების უმეტესი ნაწილი იაპონიაში უნივერსიტეტებსა და სახელმწიფო ლაბორატორიებში მიმდინარეობს. სამეცნიერო-კვლევით და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოებზე ხარჯების ძირითადი ნაწილი იაპონიაში ეკუთვნის კერძო სექტორს, რამაც განაპირობა ამ ქვეყნის წარმატებები ტექნიკური პროგრესის იმ მიმართულებებში, რომლებიც დაკავშირებულია მასობრივი მოთხოვნის სამომხმარებლო საქონლის წარმოებათან.

ქვეყნებში, რომელთაც არ გააჩნიათ მნიშვნელოვანი მეცნიერული პოტენციალი, ანუ სადაც საერთოდ არ არსებობს ფუნდამენტური და გამოყენებითი მეცნიერების ბლოკი, ფორმირდება ინოვაციური განვითარების ალტერნატიული მოდელი. ამ მოდელის ეროვნული ინოვაციური სისტემის მაგალითებია: ტაილანდი, ჩილე, თურქეთი, პორტუგალია და სხვა. ტაილანდი და ჩილე ეროვნული ინოვაციური სისტემის ფორმირებისას უპირატესობას ანიჭებენ სოფლის მეურნეობის სფეროს ინოვაციური მენეჯმენტის განვითარებაზე და ახალი ტექნოლოგიების სესხებასა და არა მათ შემუშავებებზე. თანდათან ხდება ინოვაციური ინფრასტრუქტურის შემუშავება, რომელიც მოიცავს ინოვაციური განვითარების და ეროვნული ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობის ამაღლების სტრატეგიის შემუშავებას. აღსანიშნავია, რომ ამ ქვეყნებში ფუნდამენტური მეცნიერებები უპირატესად უნივერსიტეტებში ვითარდება. წამყვანი ეროვნული უნივერსიტეტები სარგებლობენ მთავრობის მხარდაჭერით. შექმნილია ეროვნული ინოვაციური განვითარების ალტერნატიული მოდელი, რომელიც არ მოიცავს ფუნდამენტური მეცნიერებისა და მაღალი ტექნოლოგიების სრული საწარმოო ციკლის შექმნას ძალიან ხელსაყრელია იმ ქვეყნებისათვის, რომელთაც არ შესწევთ ძალა მაღალი ფინანსური და ორგანიზაციული ხარჯებისათვის [7].

მესამე მოდელი, რომელიც ცნობილია როგორც სამმაგი სპირალის მოდელი, ეროვნული ინოვაციური სისტემის ფორმირების უახლესი მოდელია, რომელმაც განვითარება ევროატლანტიკური მოდელის ბაზაზე მიიღო, თუმცა დასრულებული სახე მას ჯერ არც ერთ ქვეყანაში არ აქვს. ყველაზე მეტად იგი აშშ-ია განვითარებული. XXI საუკუნის დასაწყისში სამმაგი სპირალის თეორიამ ჩაუყარა საფუძველი სამმაგი სპირალის მოდელის შექმნას. ინოვაციური განვითარებისადმი სამმაგი სპირალის მოდელის გამოყენება გულისხმობს სამი ინსტიტუტის ურთიერთქმედებას (მეცნიერება-სახელმწიფო-ბიზნესი) და თითოეულ ეტაპზე ინოვაციური პროდუქტის შექმნას. იგი არის ორგანიზაციათა შორის ურთიერთქმედებების დინამიური მოდელი, რომელიც წარმოიქმნება ეკონომიკასა და საზოგადოების ველოციტის შორის. თუკი ადრე, ინდუსტრიულ ეპოქაში ამ სამ ინსტიტუტს შორის ურთიერთქმედება იყო წრფივი, ამ მოდელში უკვე იქმნება სპირალური სტრუქტურები, რომლებიც საშუალებას აძლევენ ინსტიტუტებს, შეცვალონ და შეინარჩუნონ

ერთმანეთის ზოგიერთი მახასიათებლები. მისი ძირითადი ელემენტებია: 1. სამეცნიერო ცოდნაზე დაფუძნებული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელია უნივერსიტეტების როლის გაძლიერება მრეწველობასა და მთავრობასთან ურთიერთქმედებაში; 2. სამი ინსტიტუტი – უნივერსიტეტი, სახელმწიფო და ბიზნესი მიისწრაფიან თანამშრომლობისაკენ, ამასთან ინოვაციური შემადგენელი გენერირდება მოცემული ურთიერთქმედებიდან და არა სახელმწიფოს ინიციატივით; 3. ტრადიციული ფუნქციების გარდა, თითოეული ამ სამი ინსტიტუტიდან ნაწილობრივ იღებს თავის თავზე სხვა ინსტიტუციური სფეროს ფუნქციებს, ხოლო არატრადიციული ფუნქციების შესრულება წარმოადგენს ინოვაციურ წყაროს. პრაქტიკაში ეს ხორციელდება შემდეგნაირად: უნივერსიტეტებს, რომლებიც დაკავებული არიან განათლებითა და სამეცნიერო უკვლევებით, უნივერსიტეტის ინკუბატორებში ახალი კომპანიების შექმნის გზით, თავისი წვლილი შეაქვთ ეკონომიკის განვითარებაშიც. ბიზნესი ნაწილობრივ ეწევა განმანათლებლურ მომსახურებას, ხოლო სახელმწიფო, თავისი ტრადიციული საკანონმდებლო და მარეგულირებელი როლის გარდა, გამოდის როგორც საზოგადო მეწარმე და ვენჩურული ინვესტორი. აღნიშნულ მოდელში წამყვანი როლი ენიჭება უნივერსიტეტებს, რომლებიც გარდაიქმნებიან სამეწარმეო უნივერსიტეტებად ან სამრეწველო ტიპის უნივერსიტეტებად, იყენებენ ცოდნას პრაქტიკაში და შედეგებს დებენ ახალ საგანმანათლებლო დისციპლინებში.

ყურადსაღებია, რომ საზღვარგარეთ უკვე მუშავდება სამმაგი სპირალის გართულებული სახე – მეოთხე სპირალის მოდელი, რომელიც ეხება ინტერაქტიულ ქსელურ ურთიერთობებს მთელი ეროვნული თანასაზოგადოების დონეზე. რადგანაც ინოვაციურ პროცესებზე ზემოქმედება დაიწყეს უკვე სხვა ინსტიტუტებმაც სხვადასხვა სოციალური ფენების სახით, ამიტომ ამ გარემოებამ დააყენა სამმაგ სპირალზე მეოთხე ელემენტის დამატების საკითხი. მიიხნევენ, რომ მეოთხე სპირალი უკეთესად ახასიათებს თანამედროვე პოსტინდუსტრიულ ეკონომიკას, ვიდრე სამმაგი, რაც გამოწვეულია XXI საუკუნეში სამოქალაქო საზოგადოებისთვის განსხვავებული მნიშვნელოვანი როლის შექმნით ახალი კეთილდღეობისა და ფასეულობების შექმნასა და განვითარებაში [Ицкович Г., 2011].

დასკვნა

ეროვნული ინოვაციური სისტემების სხვადასხვა ტიპების ფორმირების საზღვარგარეთული გამოცდილება იმაზე მეტყველებს, რომ დღეისათვის უმეტესობა ქვეყნებში მიისწრაფიან ინოვაციური განვითარებისაკენ და შესაბამისად ირჩევენ ისეთი ეროვნული ინოვაციური სისტემის მოდელს, რომელიც ყველაზე მეტად შეესაბამება და ხელეწიფება მათ ეკონომიკას. ამასთან, კონკრეტული მოდელის შერჩევა უმეტესად უნდა განისაზღვროდეს ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების, განათლებისა და მეცნიერების არსებული დონით.

ეროვნული ინოვაციური სისტემის რომელიმე მოდელის ჩამოყალიბება და განვითარება ნებისმიერი ქვეყნის ეკონომიკისათვის საკმაოდ ხანგრძლივი პროცესია, სადაც ბიზნესი, სახელმწიფო და მეცნიერება საკმაოდ მჭიდროდ ურთიერთქმედებენ და, თავისი ტრადიციული ფუნქციების გარდა, იძენენ სხვა მათთვის არატრადიციულ ფუნქციებს და ასრულებენ მათ. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ სწრაფ წარმატებას ახდენენ ის ქვეყნები, რომელთაც დიდი სამეცნიერო და საგანმანათლებლო პოტენციალი გააჩნიათ, რაც საშუალებას მისცემს მათ, სწრაფად შეიმუშაონ და დანერგონ წარმოებაში ინოვაციური პროდუქტი. ყოველივე ამის გასაკეთებლად აგრეთვე საჭიროა მეცნიერებასა და ბიზნესს შორის დალაგებული ჰარმონიული ურთიერთობების არსებობა, რაც შეუძლებელია სახელმწიფოს აქტიური პროტექციონისტული პოლიტიკის გარეშე.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Авдокушин Е. Ф. Национальная инновационная система Японии.//Вопросы новой экономики, №4(16) 2010.
2. Глобальная трансформация инновационных систем. Под. ред. Н.И. Ивановой. М., ИМЭМО РАН, 2010.
3. Ицкович Г. Модель тройной спмрали // Инновационная Россия, №4, 2011.
4. Козлова Ж.М. Проблемы становления национальной инновационной системы в России.//Вестник Алтайской академии экономики и права, №2 (20), 2011. <http://journal-aael.intelbi.ru>
5. Обзор международного опыта инновационного развития. // Наука и технологии России. www.strf.ru/material.aspx?d_no=39679
6. Сергеев В.М., Алексеевна Е.С., Нечаев В.Д. Типология моделей инновационного развития//полития,№4(51), 2008.
7. http://kapital-rus.ru/articles/article/modeli_formirovaniya_nacionalnyh_innovacionnyh_sistem/

მომსახურების სფერო
SERVICE SPHERE

თენგიზ ვერულაგა

მედიცინის აკადემიური დოქტორი,
ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

ჯანდაცვის სისტემის რეფორმები აშშ-ში: ინდივიდუალიზმი და უნივერსალიზმი

რეზიუმე

პრეზიდენტ ბარაკ ობამას მიერ ინიცირებული სავალდებულო სამედიცინო დაზღვევის მთავარი მიზანია ჯანმრთელობის დაზღვევით მოსახლეობის დაფარვის გაფართოება და სამედიცინო მომსახურების ხელმისაწვდომობის გაუმჯობესება. განვითარებულ ქვეყნებს შორის აშშ წარმოადგენდა ერთადერთ ქვეყანას, სადაც არ არსებობდა საყოველთაო, სავალდებულო ჯანმრთელობის დაზღვევა. რეფორმას არაერთგვაროვანი შეფასება მიეცა აშშ საზოგადოებაში. მეკვლევართა აზრით, რეფორმა ვერ შეაჩერებს ჯანდაცვაზე სახელმწიფო ბიუჯეტის დანახარჯების ზრდას. თუმცა, იგი აუცილებელი ნაბიჯია ეფექტური ჯანდაცვის სისტემისაკენ ქვეყნის შემდგომი სვლისათვის.

საკვანძო სიტყვები: აშშ-ის ჯანდაცვის რეფორმები, საყოველთაო ჯანდაცვა, უნივერსალური მოცვა.

შესავალი

თითოეულ ქვეყანაში ჯანდაცვის საკუთარი სისტემაა განვითარებული. ამა თუ იმ ქვეყნის ჯანდაცვის ეროვნული სისტემა დამოკიდებულია ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, ეკონომიკური განვითარების დონეზე, ეროვნული ხასიათის, პოლიტიკური ცხოვრების, კულტურისა და საზოგადოებრივი მსოფლმხედველობის თავისებურებებზე. ამერიკის შეერთებული შტატების ჯანდაცვის სისტემა ასახავს ამერიკული სოციალურ-ეკონომიკური მოდელის, იდეოლოგიის და ტრადიციების თავისებურებებს. ჯანდაცვის ამერიკული მოდელი უფრო მეტად ორიენტირებულია საბაზრო მექანიზმების მაქსიმალურად გამოყენებაზე [Fuchs, 2008:56].

აშშ-ში მოქმედებს სოციალური დაცვის შერჩევითი (სელექციური) სისტემა. იგი ეფუძნება მოსახლეობის საჭიროებების შეფასების პროცედურებს და გულისხმობს სახელმწიფოს მიერ მოსახლეობის მხოლოდ იმ ნაწილის მოცვას, ვინც სოციალურად დაუცველია ან მაღალი რისკის გამო უფრო საჭიროებს სერვისებს. ამისგან განსხვავებით, მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში მოქმედებს უნივერსალური, საყოველთაო ჯანდაცვის პრინციპი, რომელიც ფარავს მთელ მოსახლეობას. ინდივიდუალიზმისა და სელექციურობის პრინციპი მყარად დამკვიდრდა ამერიკულ საზოგადოებრივ ცნობიერებაში. თუ ვეროპულ ქვეყნებში სოციალური პოლიტიკის შემუშავებისას ყოველთვის დომინირებდა თანასწორობის, სოციალური დაცულობის და საზოგადოებრივი სოლიდარობის პრინციპები, ამერიკაში ასეთი რამ მიუღებელი აღმოჩნდა მოქალაქეთა დიდი ნაწილისთვის. ამერიკელების უმრავლესობის აზრით, ადამიანი პასუხისმგებელია საკუთარ ბედსა და ქმედებებზე, ხოლო პასუხისმგებლობის სახელმწიფოსთვის გადაცემის იდეა დიდი მხარდაჭერით არ სარგებლობს. აშშ-ში ქვეყნის სოციალურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში სახელმწიფოს როლის გაძლიერება ტრადიციულად განაპირობებს მოქალაქეთა გარკვეული ნაწილის უკმაყოფილებას. ამერიკელთა უმრავლესობა

ჯანდაცვის სფეროს განიხილავს არა როგორც სახელმწიფოს ყველაზე მნიშვნელოვან სოციალურ ფუნქციას, არამედ როგორც სერვისს, რომელიც სხვა სერვისების მსგავსად იყიდება სამედიცინო ბაზარზე [Tanner, 2008:69].

აშშ-ში ჯანდაცვის დეცენტრალიზებული სისტემაა, სადაც სახელმწიფოს ჩარევები მინიმალურია, ხოლო კერძო სექტორის წილი საკმაოდ დიდია. აშშ-ის ფედერალური მთავრობის, შტატების მთავრობების და ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოების ფუნქციები გაყოფილია და თითოეული მათგანი თავის როლს თამაშობს. შტატების და ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოების ავტონომია, მათ მიერ საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და მარეგულირებელი საქმიანობის ადგილობრივ დონეზე განხორციელების უფლება, ასევე დაფინანსების საკუთარი წყაროების არსებობა გამყარებულია კონსტიტუციით.

აშშ-ში ჯანდაცვის მთლიან დანახარჯებში კერძო დაფინანსების წილი აღემატება სახელმწიფო დანახარჯების წილს. 2010 წლის მონაცემებით, სახელმწიფო დანახარჯების წილი შეადგენდა 48%-ს. აშშ-ში ჩამოყალიბდა შერეული ჯანდაცვის სისტემა, რომელიც დაფუძნებულია კერძო და სახელმწიფო პარტნიორობაზე [Pipes, 2008:126].

აშშ-ის ჯანდაცვის სისტემამ, მიუხედავად არსებული პრობლემებისა, უზრუნველყო უდიდესი მიღწევები სამედიცინო სფეროში. იგი სხვა ქვეყნებს უსწრებს თანამედროვე სამედიცინო ტექნოლოგიების განვითარების კუთხით. ამერიკელებს ეკუთვნით მნიშვნელოვანი გამოგონებები სამედიცინო სფეროში ბოლო 30 წლის განმავლობაში. ახალი პრეპარატების ნახევარზე მეტს ქმნიან ამერიკული ფარმაცევტული კომპანიები. ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციამ აშშ-ს მიანიჭა პირველი ადგილი ისეთ პარამეტრებში, როგორცაა პაციენტის საჭიროებაზე მორგებული მომსახურება, პაციენტების კმაყოფილება ექიმის ან სამედიცინო დაწესებულების არჩევის, სამედიცინო პერსონალის პაციენტის მიმართ კეთილგანწყობილი დამოკიდებულების, მომსახურების დროულად გაწევის და კონფიდენციალურობის თვალსაზრისით. ერთ სულ მოსახლეზე გაწეული ჯანდაცვის ხარჯებით აშშ პირველ ადგილზეა მსოფლიოში.

ჯანდაცვის სფერო აშშ-ის პოლიტიკის ერთდერთი აქტუალური საკითხია. მიუხედავად ჯანდაცვის კერძო დაფინანსების დიდი წილისა, სახელმწიფო დაზღვევის პრობლემა პერიოდულად დგებოდა დღის წესრიგში, განსაკუთრებით მაშინ როდესაც იცვლებოდა ქვეყნის პოლიტიკური კლიმატი, რაც დაკავშირებული იყო ომთან, დეპრესიის პერიოდთან. ფრანკლინ რუზველტის რეფორმები დიდი დეპრესიის პერიოდთან ასოცირდება, ხოლო ჰარი ტრუმენის მიერ შემოთავაზებული სახელმწიფო დაზღვევის სისტემა – მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდთან. აშშ-ის ჯანდაცვის სისტემაში ბოლო ათწლეულში მიმდინარე ისტორიული ცვლილებები შესაძლებელია 2008 წლის მსოფლიო ეკონომიკურ კრიზისს დაეუკავშიროთ. ქვეყნის ორივე მთავარ პარტიას, რესპუბლიკურს და დემოკრატიულს, განსხვავებული მიდგომები აქვს ჯანდაცვის მიზნების და სისტემური მოწყობის შესახებ. თუმცა, მიუხედავად ამისა, ისინი ერთ რამეში თანხმდებიან: ამერიკის ჯანდაცვის სისტემა საჭიროებს ძირეულ რეფორმირებას.

რესპუბლიკური პარტიის ხედვა. რესპუბლიკელები მიიხვეწენ, რომ ჯანდაცვის სისტემაში სახელმწიფოს როლი უნდა იყოს მინიმალური. მათი აზრით, დემოკრატიების რეფორმა კიდევ უფრო გაზრდის ფედერალური ბიუჯეტის ისედაც ღრმა დეფიციტს. მაღალ შემოსავლებზე გადასახადების გაზრდა უარყოფითად იმოქმედებს ბიზნესის განვითარებაზე, კერძოდ, შეამცირებს სამუშაო ადგილებს, რაც მილიონობით საშუალო ფენის წარმომადგენლებს დაახარადლებს და კიდევ უფრო გაზრდის იმ პირთა რაოდენობას, რომელთაც, ობამას გეგმის მიხედვით, ესაჭიროებათ სახელმწიფო სუბსიდირება. ამასთან, მძიმე სახელმწიფო რეგულაციები,

ბიუროკრატის ზრდა სადაზღვევო კომპანიებს არასახარბიელო მდგომარეობაში ჩააყენებენ [Klein, 2009:156].

რესპუბლიკელთა აზრით, აშშ-ის ჯანდაცვის მაღალი ხარჯები განპირობებულია სახელმწიფოს გაზრდილი მარეგულირებელი როლით და შტატებს შორის კონკურენტული გარემოს არარსებობით. შტატის კანონმდებლობით ბენეფიციარს უფლება არ აქვს სხვა შტატის სადაზღვევო სარგებელი აირჩიოს. ასეთი სახის არჩევანის არარსებობა და შესაბამისად არაკონკურენტული გარემო ზრდის ხარჯებს. რესპუბლიკელთა ჯანდაცვის პროგრამა სადაზღვევო ბაზრის დერეგულირებას, შტატებს შორის ასეთი ბარიერების გაუქმებას, მომხმარებელთა არჩევანის გაფართოებას და ჯანსაღი კონკურენტული გარემოს ჩამოყალიბებას ითვალისწინებს. მათი მტკიცებით, დემოკრატების მიერ შემოთავაზებული სახელმწიფო სამედიცინო დაზღვევა განაპირობებს სადაზღვევო ბაზარზე სახელმწიფო და კერძო დაზღვევის არათანაბარ კონკურენციას, რადგან სახელმწიფო ყველანაირ ბერკეტს გამოიყენებს კონკურენციის შესაზღვრავად, რაც საბოლოოდ სახელმწიფო ჯანდაცვის სისტემას დააფუძნებს ქვეყანაში [Tanner, 2010:186].

რესპუბლიკელების აზრით, დემოკრატების ჯანდაცვის რეფორმა აშშ-ს საკონსტიტუციო საფრთხის წინაშე აყენებს. მოქალაქეები იძულებული ხდებიან, შეიძინონ ჯანმრთელობის დაზღვევა. წინააღმდეგ შემთხვევაში მათ ჯარმის გადახდა მოუწევთ. ამერიკის კონსტიტუციით მთავრობას არ აქვს უფლება, აიძულოს მოქალაქე, შეიძინოს ჯანმრთელობის დაზღვევა. კონსტიტუცია მკაცრად კრძალავს სახელმწიფოს ჩარევას ადამიანის პირად ცხოვრებასა და ეკონომიკური გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში, მათ შორის ჯანმრთელობის დაცვაში. ამასთან, ობამას ინიციატივა არ შეესაბამება ამერიკულ პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ კულტურას, რადგან იგი ეფუძნება მმართველობის უმცირესი ჩარევის პრინციპებს როგორც ეკონომიკურ, ისე სოციალურ სფეროში. ადამიანის წარმატება განისაზღვრება შრომისმოყვარეობით. ამიტომ, მიუღებელია მეტი გადასახადების გადახდა იმ პირების დაზღვევისთვის, ვინც, მათი აზრით, უსაქმურია, აქვთ ჭარბი წონა, თამბაქოს მომხმარებელია და ირჩევს ცხოვრების არაჯანსაღ წესს. რესპუბლიკელებმა ობამას ჯანდაცვის რეფორმას „სოციალისტური მედიცინა“ უწოდეს. მათი აზრით, ბარაკ ობამას ჯანდაცვის რეფორმა ანგრევს „ამერიკულ ოცნებას“, რომელიც ეფუძნება საკუთარ სიცოცხლეზე პიროვნული პასუხისმგებლობის და თავისუფალი არჩევანის იდეას (Cannon, 2007:56).

დემოკრატიული პარტიის ხედვა. დემოკრატებს მიაჩნიათ, რომ ჯანმრთელობის დაცვა „უფლებაა და არა პრივილეგია“. ისინი მხარს უჭერენ ჯანდაცვის სექტორში სახელმწიფო პასუხისმგებლობის, სადაზღვევო სექტორის რეგულირების გაზრდას, მინიმალური ბაზისური პაკეტის შექმნას, საშუალო და დაბალ-შემოსავლიანი ამერიკელებისათვის სახელმწიფო სუბსიდირების გაფართოებას. სახელმწიფო სამედიცინო დაზღვევის სისტემის მომხრენი მიიჩნევენ, რომ კერძო დაზღვევის სისტემა დაინტერესებულია დაბალრისკიანი, ჯანმრთელი პირების დაზღვევაში, რის გამოც მაღალრისკიანი ბენეფიციარები დაზღვევის გარეშე რჩებიან ან იძულებული არიან, მაღალი სადაზღვევო პრემიები გადაიხადონ. ამასთან, სახელმწიფო დაზღვევის სისტემა შედარებით ნაკლებ დანახარჯებს მოითხოვს, ვიდრე კერძო დაზღვევის სისტემა [Tanner, 2008:168].

2008 წლის 8 იანვარს ნიუ-ჰემფშირში წარმოთქმულ თავის წინასაარჩევნო სიტყვაში ბარაკ ობამამ განაცხადა: „ახალი ამერიკული უმრავლესობა წერტილს დაუსვამს მოსახლეობისათვის ხელმიუწვდომელი ჯანდაცვის სისტემის თავაშვებულობას... ჩემი რეფორმა ეხება კოლორადოელ ქალბატონს, რომელსაც ვესაუბრე. მან მიაბზო, რომ როდესაც მას აღმოუჩინეს ძუძუს კბო, სადაზღვევო კომპანიამ – რომელიც ამ ქალბატონისგან ყოველთვიურად 700 დოლარს იღებდა

– მკურნალობის დაფინანსებაზე უარი განუცხადა. სოცოცხლის გადასარჩენად ქალბატონი იძულებული გახდა საკუთარი საპენსიო დანახოვები გამოეყენებინა. ჩემი რეფორმა ეხება მერილენდელ მამაკაცს, რომლის სადაზღვევო პერიოდი სამუშაოს შეცვლასთან ერთად შეწყდა. ამ დროს მას დასჭირდა სასწრაფო ქირურგიული სამედიცინო დახმარება, და როდესაც ნარკოზიდან გამოიღვიძა 10000 დოლარის ვალი დახვდა”.

თავდაპირველად ბარაკ ობამა უპირატესობას ანიჭებდა ცენტრალიზებული, ერთი გადამხდელის სისტემის (“single-payer system”), სახელმწიფო სამედიცინო დაზღვევის სისტემის, ე.წ. „სახოგადოებრივი არჩევანი“ (“public option”), აგრეთვე საყოველთაო დაზღვევის (“universal health care”) ჩამოყალიბებას. თუმცა, ამერიკული საზოგადოების გარკვეული ფენების წინააღმდეგობის გამო, შემდგომ პერიოდში დემოკრატებმა ცვლილებები შეიტანეს წარმოდგენილ პროგრამაში.

ჯანდაცვის რეფორმირების ეტაპები

2009 წელს ბარაკ ობამამ ეროვნული ჯანდაცვის რეფორმის კოორდინაციისათვის დააფუძნა ჯანდაცვის რეფორმირების კომიტეტი. 2009 წლის 24 თებერვალს მან განაცხადა: „მე არ მაწუხებს ილუზიები, რომ ეს იქნება იოლი პროცესი. ეს იქნება საკმაოდ რთული. თითქმის 100 წელი გავიდა მას შემდეგ, რაც პირველად თედი რუზველტმა გამოაცხადა ჯანდაცვის რეფორმირების შესახებ. ჯანდაცვაზე დანახარჯებმა ძალიან დიდხანს დაამძიმა ჩვენი ერის სინდისი. ასე რომ, ნუ იქნება ნურავითარი ეჭვი. ჯანდაცვის სისტემის რეფორმას არ შეუძლია მოცდა, მან არ უნდა იცადოს და ის არ დაიცდის კიდევ ერთი წელი”. 2009 წლის 9 სექტემბერს თავის გამოსვლაში პრეზიდენტმა ბარაკ ობამამ განაცხადა: “მე არ ვარ პირველი პრეზიდენტი ვინც განიხილავს ამ საქმეს, თუმცა მზად ვარ ვიყო უკანასკნელი”.

ჯანდაცვის რეფორმირებაზე კანონპროექტი განსახილველად გადაეცა წარმომადგენელთა პალატას. 2009 წლის 7 ნოემბერს წარმომადგენლობითმა პალატამ მხარი დაუჭირა „ამერიკისათვის ჯანდაცვის ხელმისაწვდომობის კანონს“ (“The Affordable Health Care for America Act”). კანონპროექტს ხმა მისცა 220 კონგრესმენმა (საკმარისი იყო 218 ხმა). 215 კონგრესმენმა, ძირითადად რესპუბლიკელებმა, კანონპროექტის წინააღმდეგ მისცეს ხმა. ამის შემდეგ, კანონპროექტი განსახილველად გადაეცა სენატის 2 კომიტეტს.

რეფორმის მიმართ ყველაზე ოპოზიციურად იყო განწყობილი კონსერვატიული ჯგუფი „ჩაის პარტია“ („Tea Party“), რომელიც ეწინააღმდეგებოდა გადასახადების გაზრდას და სახელმწიფოს როლის გაფართოებას. ჯანმრთელობის სადაზღვევო კომპანიები სახელმწიფო სადაზღვევო გეგმის წინააღმდეგ გამოვიდნენ, რომელიც სადაზღვევო ბაზარზე არათანაბარ კონკურენციას გაუწევდა კერძო სექტორს.

დემოკრატებმა რეფორმის პროგრამაში ბევრი შესწორება შეიტანეს. კერძოდ:

- ამოღებულ იქნა სახელმწიფო სადაზღვევო გეგმა, ე.წ. „სახოგადოებრივი არჩევანი“ (პუბლიც ოპტიონ), რომელიც სადაზღვევო ბაზარზე კონკურენციას გაუწევდა კერძო სექტორს;

- წარმომადგენელთა პალატის კანონპროექტში განზრახული იყო დამატებითი გადასახადი 5.4% ინდივიდუალური პირების შემოსავლებზე (500000 \$-ზე მაღლა წლიურ შემოსავალზე). სენატის კანონპროექტში ამის მაგივრად წარმოდგენილ იქნა ძვირადღირებულ სადაზღვევო გეგმებზე 40%-იანი სააქციო გადასახადი, აგრეთვე, ინდივიდუალურ პირებზე, წლიური შემოსავლით 200 000 დოლარზე მეტი, გადასახადის გაზრდა 1.45%-დან 2.35%-მდე;

• ანტიმონოპოლური კანონმდებლობა არ გავრცელდება სადაზღვევო კომპანიებზე.

2009 წლის 24 დეკემბერს სენატმა მხარი დაუჭირა ჯანდაცვის რეფორმას და მიიღო „პაციენტთა დაცვის და ხელმისაწვდომი დახმარების კანონი“ (“The Patient Protection and Affordable Care Act”) 60 ხმით 39-ის წინააღმდეგ. კანონპროექტს მხარი დაუჭირა 58 დემოკრატმა და ორმა დამოუკიდებელმა ექსპერტმა. ობამამ ამ შედეგებს „ამერიკელი ხალხის დიდი გამარჯვება“ უწოდა. რადგან კანონპროექტი შობის წინ იყო მიღებული, რეფორმის მომხრეებმა მას ამერიკელებისათვის გაკეთებული „საშობაო საჩუქარი“ უწოდეს.

რადგან სენატმა და წარმომადგენლობითმა პალატამ ორი, ერთმანეთისაგან განსხვავებული კანონპროექტი მიიღეს, უნდა შექმნილიყო შეთანხმებითი კომისია, რომელშიც ორივე პალატის წარმომადგენლები შევიდოდნენ და შემუშავებოდა კანონპროექტის ერთიანი ვერსია.

2010 წლის 22 თებერვალს ობამამ წარმოადგინა ჯანდაცვის რეფორმირების კანონპროექტის შეცვლილი ვარიანტი. იგი წარმოადგენდა ამერიკის კონგრესის ორივე პალატის მიერ წინათ მხარდაჭერილი ორი კანონპროექტის განზოგადებულ ვერსიას. ანალიტიკოსებმა ობამას გეგმა კომპრომისულ ვარიანტად ჩათვალეს, რომელიც, წინათ გაჟღერებული ინიციატივებისაგან განსხვავებით, არ შეიცავდა რადიკალურ იდეებს. რეფორმის განხორციელება ამერიკის ბიუჯეტს 10 წლის განმავლობაში დაუჯდება 940 მილიარდი დოლარი. რეფორმის მიხედვით, 2019 წლისათვის სამედიცინო დაზღვევას მიიღებდა დაზღვევის გარეშე დარჩენილი 32 მილიონი ამერიკელი. გარდა ამისა, დაზღვევის შესაძენად სახელმწიფო სუბსიდიებს მიიღებდნენ საშუალო ფენის და მცირე ბიზნესის წარმომადგენლები.

კანონპროექტის ახალი ვარიანტი გვერდს უვლიდა ზოგიერთ სადავო საკითხს, რომელიც დემოკრატებსა და რესპუბლიკელებს შორის დისკუსიის პროვოცირებას გამოიწვევდა. კერძოდ, ობამას გეგმაში არ იყო ნახსენები სახელმწიფო სამედიცინო დაზღვევის სისტემის შექმნის ინიციატივა, რომელიც ოპონენტების მიერ აღიქმებოდა როგორც კერძო დაზღვევის ალტერნატივა.

რესპუბლიკელები კრიტიკულად შეხვდნენ პრეზიდენტის მიერ წარმოდგენილ ჯანდაცვის რეფორმის ვარიანტს. 2010 წლის 25 თებერვალს ბლეირ სახლში (Blair House) ჩატარდა სამიტი, სადაც წარმოდგენილი იყვნენ ორივე პარტიის ლიდერები. 7 საათიანი დებატების შემდეგ მიღწეულ იქნა კონსენსუსი დემოკრატებსა და რესპუბლიკელებს შორის.

2010 წლის 3 მარტს პრეზიდენტი თეთრ სახლში წარსდგა სიტყვით, სადაც კიდევ ერთხელ გაუსვა ხაზი ჯანდაცვის რეფორმის მნიშვნელობას: „როცა გვემის, რომ რეფორმისათვის ახლა დრო არ არის, გავისხენოთ, თუ რა სიტუაციაში არიან ის პაციენტები, რომლებიც, ჯანმრთელობის მდგომარეობის მიუხედავად, იძულებული გახდნენ დაზღვევაზე უარი ეთქვათ. ხალხი პოლიტიკას ნაკლებად აქცევს ყურადღებას, ნაცვლად ამისა მოსახლეობა დახმარებას ელის. სწორედ ამიტომ, ჯანდაცვის რეფორმა არ უნდა გადავდოთ“.

კანონის მიღებამდე ტელეკომპანია სი-ენ-ენ-ის მიერ ჩატარდა საზოგადოების გამოკითხვა. კვლევების მიხედვით, ობამას რეფორმა ამერიკელებისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა. სი-ენ-ენ-ის გამოკითხვით, ამერიკელების 56 %-ს არ სურდა ჯანდაცვის სფეროში სახელმწიფოს მაკონტროლებელი როლის გაძლიერება, ხოლო მთავრობის უფლებამოსილების გაზრდას რიგითი ამერიკელები საკუთარი უფლებებისა და თავისუფლებისათვის საფრთხედ მიიჩნევდნენ.

მიუხედავად პოლიტიკური ოპონენტების და ამერიკული საზოგადოების უმრავლესობის აზრისა, 2010 წლის 21 მარტს, გვიან საღამოს, კონგრესმენები

ისევე შეიკრიბნენ სესიაზე. კონგრესის წარმომადგენლობითმა პალატამ მხარი დაუჭირა „პაციენტთა დაცვის და ხელმისაწვდომი დახმარების კანონს“ (“The Patient Protection and Affordable Care Act”). კანონს ხმა მისცა 219 კონგრესმენმა, 212-ის წინააღმდეგ. ობამას ინიციატივას არც ერთმა რესპუბლიკელმა არ მისცა ხმა. დემოკრატების პოზიციაც კი არაერთგვაროვანი იყო. კერძოდ, 34 დემოკრატმა ობამას რეფორმის წინააღმდეგ მისცა ხმა. ამერიკის ისტორიაში პირველად, მსგავსი მასშტაბის რეფორმა, რესპუბლიკელების სრული წინააღმდეგობის ფონზე, მაინც დაკანონდა.

ისტორიული კენჭისყრის შემდეგ ობამა თეთრ სახლში გამოვიდა სიტყვით: „ეს დღე სხვა არაფერია, თუ არა კიდევ ერთი აგური, რომელიც ამერიკული ოცნების საძირკველში ჩაიდო. დღეს ჩვენ ისტორიის გამოწვევას ვუპასუხეთ, ისევე როგორც ჩვენამდე ამას სხვა თაობები აკეთებდნენ: როცა კრიზისი გვემუქრებოდა, გამოწვევას არ ვემორჩილებოდით და სირთულეებს გადავლახავდით; პასუხისმგებლობას არ გავუბრუნებდით – მას თვალს ვუსწორებდით; მომავლის არ გვეშინოდა – მას ვქმნიდით ეს კანონი ვერ წვევტს ჯანდაცვის ყველა პრობლემას, თუმცა მივყავართ სწორი მიმართულებით დღეს ჩვენ ვქმნით ისტორიას ჩვენი ქვეყნისთვის და პროგრესს ამერიკელი ხალხისთვის“.

გაგლენიანმა ამერიკელმა გაზეთმა “The Wall Street Journal” ასე უპასუხა კანონის მიღებას: “ობამას რეფორმა არის ამერიკული კაპიტალიზმის სიცოცხლისუნარიანობის წინააღმდეგ მიცემული ხმა”. ხოლო წარმომადგენელთა პალატაში სიტყვით გამოსვლისას, რესპუბლიკელმა ჯოფ დევისმა განაცხადა: “ამ კენჭისყრით ამერიკის სამომავლო სახე გამოიკვეთა – მსხვილი გადასახადები; შეზღუდული ჯანდაცვა; გაფართოებული ბიუროკრატია. დემოკრატები ამერიკელი ხალხის ნების წინააღმდეგ მიდიან და ისინი პირდაპირ სოციალიზმისაკენ მიჰყავთ”.

2010 წლის 23 მარტს თეთრ სახლში პრეზიდენტმა ბარაკ ობამამ სახეიმო ვითარებაში ხელი მოაწერა “პაციენტის დაცვისა და ფინანსური ხელმისაწვდომობის კანონს” (Patient Protection and Affordable Care Act – PPACA. P.L. 111-148). საკუთარი ავტორგრაფის დასმის შემდეგ, ობამამ სენტიმენტალურად განაცხადა, რომ ეს გააკეთა “დედამისის სახელით, რომელიც, სიმშინით ავადმყოფი, სიცოცხლის ბოლომდე ებრძოდა სადაზღვევო კომპანიებს“.

რამდენიმე დღის შემდეგ, ვირჯინიაში, ჯორჯ მესონის უნივერსიტეტში გამოსვლისას ბარაკ ობამამ განაცხადა: “ეს არის დავა, რომელიც გრძელდება არა არა მარტო ბოლო ერთი წლის განმავლობაში, არამედ მთელი უკანასკნელი საუკუნე. ეს არის დავა – არამარტო ჯანდაცვის ხარჯებზე, არამარტო იმაზე, თუ როგორ დავეხმაროთ ადამიანებს, რომელთაც არასამართლიანად ექცევიან სადაზღვევო კომპანიები. ეს არის დავა ჩვენი ქვეყნის ხასიათზე, იმაზე, თუ როგორ შევძლებთ გავუძლიოთ დროის მოთხოვნას და გვეყოფა თუ არა სიმამაცე, მივცეთ თითოეულ მოქალაქეს, და არამარტო ზოგიერთებს, თავისი ოცნების განხორციელების საშუალება”

ამგვარად, მიღებული კანონი ჯანდაცვის რეფორმის განხორციელების საკანონმდებლო საფუძველი გახდა. კანონის მიღებით საფუძველი ჩაეყარა საყოველთაო ჯანდაცვის ზოგად პრინციპებს. ჯანდაცვის კანონი 1965 წელს მიღებული მედიკას სახელმწიფო დაზღვევის პროგრამის შემდეგ ყველაზე მნიშვნელოვან სოციალურ პროგრამას წარმოადგენს.

რესპუბლიკური პარტიის წარმომადგენლებმა არ მიიღეს ჯანდაცვის რეფორმა და განაცხადეს მზადყოფნა, გამოიყენონ ყველა შესაძლებლობა და შეაჩერონ იგი. ამერიკის 26 შტატის მთავარმა პროკურორმა, ასევე დამოუკიდებელი ბიზნესის ეროვნულმა ფედერაციამ რეფორმის არაკანონიერებაზე აღძრეს

სამართლის საქმე. მათი მტკიცებით, ობამას ადმინისტრაციის მიერ მიღებული კანონი ეწინააღმდეგებოდა აშშ-ის კონსტიტუციას. ამით, ჯანდაცვის რეფორმის გარშემო ბრძოლა მიმდინარეობდა არა მარტო დისკუსიის ფორმით, არამედ გადავიდა იურიდიულ სიბრტყეში.

როჯერ კოენის ერთ-ერთი საგაზეთო წერილის მიხედვით: “ინდივიდუალიზმი, მეწარმეობა და მთავრობისადმი უნდობლობა ამერიკულ გენომშია ჩაქსოვილი. არც ერთი ეს თვისება არ გაქრება მხოლოდ იმის გამო, რომ ვინმე ახალგაზრდა დაეხდეს ინდივიდუალიზმი ამერიკული იდეა, მაგრამ, აგრეთვე, იმ ცნების აღმნიშვნელიცაა, რომ როცა რამე ფუჭდება, ის უნდა შეკეთდეს. როგორც იქნა შეაკეთეს. შედეგი ნამდვილად არ აღმოჩნდა იდეალური, მაგრამ ის თავისი ნაკლოვანებების – არაეფექტური ხარჯების აღმოსაფხვრელად არის გამიზნული. მთავარია შეძლებს თუ არა ობამა ჯანდაცვის რეფორმის დაწყებით ამერიკის განახლებისა და გაუმჯობესების საფუძვლების ჩაყრას, რასაც აშკარად არ ჰქონია ადგილი მთელი მისი პრეზიდენტობის დროს. თუ ასე არ მოხდება, მაშინ მას მტკივნეულად დაატყდება თავს მართალთა რისხვა”.

2011 წლის აგვისტოში სააპელაციო სასამართლომ ჯანდაცვის რეფორმის საკვანძო პუნქტი, სავალდებულო სამედიცინო დაზღვევის შესახებ, კონსტიტუციასთან წინააღმდეგობრივად მიიჩნია. 2012 წელს აშშ-ის უმაღლესმა სასამართლომ 2010 წელს მიღებული კანონი ქვეყნის კონსტიტუციის შესაბამისად გამოაცხადა. ამ გადაწყვეტილებით სასამართლომ დაამტკიცა, რომ საყოველთაო დაზღვევა არ უპირისპირდებოდა კონსტიტუციას. ჯანდაცვის კანონის აშშ-ის კონსტიტუციასთან თანხვედრით ობამამ მიიღო საჭირო მორალური უპირატესობა რეფორმის მოწინააღმდეგეებთან დავაში.

ჯანდაცვის რეფორმის ძირითადი პრინციპები

ბარაკ ობამამ ჯანდაცვის რეფორმირების 8 ძირითადი პრინციპი ჩამოაყალიბა:

1. ჯანდაცვაზე სახელმწიფო ხარჯების ზრდის შემცირება;
2. ჯანდაცვაზე კატასტროფული ხარჯებისგან ოჯახების დაცვა;
3. სავალდებულო დაზღვევის შემოღება;
4. ექიმისა და დაზღვევის თავისუფალი არჩევანის გარანტია;
5. პრევენციის და ჯანმრთელობის ხელშეწყობის ინვესტირება; მოსახლეობის პასუხისმგებლობის ამაღლება საკუთარ ჯანმრთელობაზე;
6. პაციენტის უსაფრთხოებისა და მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესება; სერვისებზე ფინანსური ხელმისაწვდომობის გაზრდა; მტკიცებულებითი მედიცინის პრინციპების დანერგვა; ჯანდაცვის სტანდარტიზაცია;
7. სამსახურის შეცვლის ან დაკარგვის შემთხვევაში დაზღვევით დაფარვის გაგრძელება; დაზღვევის მიღებაზე ბარიერების შემცირება;
8. კონტროლის მექანიზმების და სისტემის გამჭვირვალობის ამაღლება.

ჯანდაცვის ხარჯების ეფექტურობაზე კონტროლის გაძლიერება. თავდაპირველად ობამას რეფორმა გულისხმობდა საყოველთაო დაზღვევას (“universal health care”). შემდგომ რეფორმის უმთავრესი მიზანი გახდა დაზღვევაზე ხელმისაწვდომობის გაზრდა. რეფორმის შედეგად 32 მილიონზე მეტი ადამიანი, რომელთაც წინათ არ ჰქონდათ დაზღვევა, მიეცემა ჯანდაცვის დაზღვევის მიღების შესაძლებლობა. აქედან 16 მილიონი მოქალაქე მიიღებს სახელმწიფო სუბსიდირებას, ხოლო 15 მილიონი ღარიბი მოსახლეობა დაეხდებოდა მედიკამენტების სახელმწიფო პროგრამით.

მცირე საწარმოებში დასაქმებულებს, უმუშევრებს, თვითდასაქმებულებს, დაბალშემოსავლიან პირებს შესაძლებლობა ექნებათ, იყიდონ დაზღვევა ახლადშექმნილ ამერიკის ჯანმრთელობის სარგებლების ბირჟებში (“American

Health Benefit Exchange”), რისთვისაც სახელმწიფო გაიღებს თანხებს სუბსიდიების სახით. სამედიცინო დაზღვევას არ ექნება მკაცრად სავალდებულო ხასიათი. ვინც არ შეიძენს დაზღვევას, დაწესდება ჯარიმები, რომელიც დამოკიდებული იქნება შემოსავლებზე.

რეფორმის მიხედვით, მედიკას სახელმწიფო პროგრამის ბენეფიციარები მიიღებენ დამატებით სუბსიდიებს მედიკამენტების შესაძენად. გაფართოვდება სახელმწიფო პროგრამები. კერძოდ, 65 წლამდე პირებზე (ბავშვები, ორსულები, მშობლები და მოზრდილები), რომელთა შემოსავალი ფედერალური სიღარიბის ზღვარის 133%-ზე ნაკლებია (14404\$ ერთ პირზე და 29327\$ ოთხწევრიან ოჯახზე), გაგრძელდება მედიკეიდის პროგრამა. კონგრესის საბიუჯეტო კომიტეტის გათვლებით, მედიკეიდის პროგრამას დამატება 16 მილიონი ადამიანი. მედიკეიდის პროგრამის ახალი წევრები მიიღებენ 95% ფედერალურ დაფინანსებას 2017 წლიდან, 94%-ს – 2018 წელს და 90%-ს – 2020 და მომდევნო წლებში. დაფინანსების დარჩენილ წილს დაფარავენ შტატები.

ოჯახები, რომელთა შემოსავალი შეადგენს ფედერალური სიღარიბის ზღვარის 133-400%-ს, კერძოდ დაზღვევის შესაძენად მიიღებენ სახელმწიფო სუბსიდირებას. ერთი პირისათვის წლიური შემოსავლის ზღვარი, რომლის ქვევით დაწესდება სუბსიდირება, შეადგენს 29,327 დოლარს, ოთხწევრიანი ოჯახისათვის – 88,200 დოლარს. ფედერალური სუბსიდია გადაირიცხება სადაზღვევო კომპანიაში. სუბსიდიები გაიცემა ჯიბიდან გადახდების (თანაგადახდა, თანადაზღვევა) შესამცირებლადაც.

რეფორმა ითვალისწინებს იმ დამსაქმებლების ხელშეწყობას, რომელსაც ჰყავს არაუმეტეს 25 თანამშრომლისა და საშუალო წლიური ხელფასები არის \$50 000 ნაკლები. დასაქმებულებისთვის სამედიცინო დაზღვევის შესაძენად გაიცემა კრედიტი. ამასთან, დამქირავებელი ვალდებულია დააზღვიოს სრულგანაკვეთიანი დაქირავებული პირი და გადაიხადოს პაკეტის ღირებულების არანაკლებ 50%. კრედიტის რაოდენობა დამოკიდებულია საწარმოს ზომასა და დაქირავებულის ხელფასზე. დამქირავებელი, რომლის თანამშრომელთა რაოდენობა 10-ს ან მასზე ნაკლებს, ხოლო საშუალო წლიური ხელფასი 25 000 \$ შეადგენს, მიიღებს კრედიტს, რომელიც შეესაბამება დამქირავებლის შენატანის მთლიანი რაოდენობის 50%-ს.

კონგრესის საბიუჯეტო კომიტეტის გათვლებით, 25 მილიონი ადამიანი იყიდის დაზღვევას ამერიკის ჯანმრთელობის სარგებლების ბირჟების მეშვეობით, აქედან 19 მილიონს დასჭირდება ფინანსური დახმარება.

ამერიკის ჯანმრთელობის სარგებლების ბირჟა (“American Health Benefit Exchange”). რეფორმის მთავარი ელემენტია ამერიკის ჯანმრთელობის სარგებლების ბირჟების შექმნა, რომელიც სადაზღვევო ბაზრის ფუნდამენტურ ცვლილებებს გამოიწვევს. ბირჟა ერთგვარი ანგარიშსწორების, საბითუმო ვაჭრობის დაწესებულებას წარმოადგენს, სადაც მომხმარებლები ურთიერთობას ამყარებენ პროვაიდერებთან და ეცნობიან სადაზღვევო პროდუქტებთან დაკავშირებულ ინფორმაციას. ბირჟები ახდენენ სადაზღვევო გეგმების (მათ შორის სერვისების ხარჯები) შეფასებას, რითაც დახმარებას უწევენ მომხმარებლებს სადაზღვევო გეგმის არჩევაში.

სახელმწიფოს ხელშეწყობით თითოეულ შტატში შეიქმნება ამერიკის ჯანმრთელობის სარგებლების ბირჟები. მათი საქმიანობა ძირითადად შტატების კანონებს დაეფუძნება, ცხადია, ფედერალური პირობების გათვალისწინებით. იმ პირებს, რომლებისთვისაც ფინანსურად ხელმიუწვდომელია დაზღვევა, საშუალება ექნებათ, იყიდონ დაზღვევა ბირჟების მეშვეობით.

რეგულირება. რეფორმა ითვალისწინებს ჯანმრთელობის დაზღვევის პროდუქტების რეგულირებას. რეფორმით გამკაცრდება მოთხოვნები კერძო დაზღვევის კომპანიებთან. სადაზღვევო კომპანიებს უფლება არ ექნებათ, ჯანმრთელობის მდგომარეობის გამო უარი უთხრან ბენეფიციარებს ან ამისთვის მოითხოვონ მაღალი სადაზღვევო შესატანი.

ყველა მოქალაქე და რეზიდენტი ვალდებულია, ჰქონდეს სამედიცინო დაზღვევა. რეფორმით გათვალისწინებულია ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობის დაწესება იმ პირებზე, რომლებიც არ შეიძენენ დაზღვევას. დაზღვევის არქონა ისჯება ჯარიმით. გამონაკლისს შეადგენენ ამერიკელი ინდიელები, ადამიანები, რომელთაც დაზღვევა არ ჰქონდათ 3 თვეზე ნაკლები ვადით, დოკუმენტების არმქონე იმიგრანტები, ის პირები, რომელთა დაზღვევის პაკეტი აჭარბებს მათი შემოსავლის 8%-ს და ისინი, ვისი შემოსავალიც ნაკლებია სიდარობის ზღვარზე.

რეფორმის მიხედვით, ადმინისტრაციული პასუხისმგებლობა დაეკისრებათ იმ საწარმოების მფლობელებსაც, რომლებიც უარს განაცხადებენ დაქირავებულებისათვის დაზღვევის შექმნაზე. კერძოდ, დამქირავებლებს რომელთაც ჰყავთ 50 და მეტი თანამშრომელი, რომლებიც არ არიან დაფარული დაზღვევით, და თუ ჰყავთ ერთი სრულ განაკვეთზე დასაქმებული თანამშრომელი მინც, რომელიც იღებს ფედერალური მთავრობის სუბსიდიას სამედიცინო დაზღვევის საყიდლად, დამქირავებელმა უნდა გადაიხადოს \$2000 ყოველ ასეთ, სრულ განაკვეთზე დასაქმებულ თანამშრომელზე.

დამქირავებელი, რომელსაც ჰყავს 200-ზე მეტი თანამშრომელი, რომელიც სთავაზობს დაზღვევას თანამშრომლებს, ვალდებულია, ავტომატურად გააწვირიანოს თანამშრომლები დაზღვევაში. დამსაქმებელს მოეთხოვება, უზრუნველყოს ვაუჩერის თავისუფალი არჩევანი იმ თანამშრომლებისთვის, რომელთაც გადაწყვიტეს, მიიღონ დაფარვა “ბირჟების“-ს საშუალებით.

რეფორმით გათვალისწინებულია კონტროლის მექანიზმების და სისტემის გამჭვირვალობის ამაღლების ღონისძიებების გატარება. კერძოდ, საავადმყოფოებმა უნდა გამოაქვეყნონ სერვისების ღირებულება, რომელიც უნდა შეესაბამებოდეს მომხმარებელთა მოთხოვნებს და მომსახურების ხარისხს. სადაზღვევო კომპანიებმა უნდა მოახდინონ ბენეფიციართა ინფორმირება სადაზღვევო პრემიების გაზრდის მიზეზების თაობაზე.

რეფორმის ბიუჯეტი, მაკროეკონომიკური შედეგი

კონგრესის საბიუჯეტო კომიტეტის მიერ წარმოდგენილი ანგარიშის მიხედვით, რეფორმის შედეგად, პირველი 10 წლის განმავლობაში დაიხარჯება 938 მილიარდი დოლარი, იმავე პერიოდში ფედერალური ბიუჯეტის დეფიციტი 143 მილიარდ დოლარამდე შემცირდება, ხოლო შემდგომი 10 წლის პერიოდში იგი 1.2 ტრილიონ დოლარამდე შემცირდება.

რეფორმა ითვალისწინებს ჯანდაცვაზე ხარჯების გაზრდას უახლოესი 10 წლის განმავლობაში. თუმცა დამატებითი დანახარჯების წილი მშპ-ის 0.5%-ს არ აღემატება (2009 წელს ჯანდაცვაზე დანახარჯებმა შეადგინა მშპ-ის 17 %).

პროგრამის დაფინანსების წყაროებს წარმოადგენს:

- მედიქას სავალდებულო გადასახადების გაზრდა შეძლებული ფენებისათვის – ბენეფიციარს, რომლის წლიური შემოსავალი 200 000 \$-ზე მეტია, ხოლო შეუძლებულ პირებს, რომელთა შემოსავალი 250 000 \$-ს აღემატება, მედიქას გადასახადი გაეზრდებათ 2.9%-დან 3.8 %-მდე. უპირველეს ყოვლისა, მედიქა “ა” ნაწილის (პოსპიტალური დაზღვევა) გადასახადი გაიზრდება 0.9 %-დან 2.35%-მდე;

• გადასახადი ინვესტიციებიდან მიღებულ შემოსავლებზე – ახალი გადასახადი დაწესდება მდიდარი შინამეურნეობების საინვესტიციო შემოსავლებზე (3.8%), დივიდენდებზე, კერძოდ იმ ბენეფიციარებზე, რომელთა მთლიანი წლიური შემოსავალი 200 000\$-ზე მეტია, და შეუღლებულ პირებზე, რომელთა მთლიანი წლიური შემოსავალი 250 000\$-ს აღემატება. თუ შეუღლებული პირების სახელფასო შემოსავალი შეადგენს 200000\$-ს და 100 000\$ კაპიტალური სარგებლიდან, 50000\$ ექვემდებარება გადასახადს. კაპიტალურ სარგებელს განეკუთვნება უძრავი ქონების გაყიდვებიდან მიღებული სარგებელი, ანუ, როდესაც პირი უძრავი ქონების გაყიდვიდან მიიღებს 200000\$ ან მეტ მოგებას, იგი ექვემდებარება გადასახადს. ამ გადასახადის დაწესებით კაპიტალურ სარგებელზე დღეს არსებული 15%-იანი გადასახადი 24 %-მდე გაიზრდება. ზოგიერთი მკვლევარი თვლის, რომ კაპიტალურ სარგებლებზე გადასახადის მომატება შეამცირებს ინვესტიციებს, რაც განაპირობებს ეკონომიკური ზრდის შეფერხებას, სამუშაო ადგილების და ხელფასების შემცირებას;

• ძვირადღირებულ სამედიცინო დაზღვევის გეგმებზე, ე.წ. ”კალიდაკის პოლისებზე” დაწესდება 40 %-იანი სააქციზო გადასახადი, ე.წ. ”კალიდაკის გადასახადი” (“ნადილლაც ტას”). კერძოდ, სააქციზო გადასახადი დაწესდება სადაზღვევო გეგმებზე, რომელთა წლიური ღირებულება ინდივიდუალური პირისათვის შეადგენს 10200 დოლარს, ხოლო ოჯახის მოცვისათვის 27 500 დოლარს. აღნიშნული ახალი გადასახადი ამოქმედდება 2018 წელს. მკვლევართა აზრით, აღნიშნული გადასახადი შეეხება დასაქმებულთა 12 %-ს.

- სამედიცინო ტექნოლოგიებზე დაწესდება 2.3 % სააქციზო გადასახადი;
- გადასახადები დაწესდება ფარმაცევტულ საწარმოებზე ბაზარზე მათი წილის პროპორციულად, აგრეთვე გადასახადები დაწესდება ბრენდირებულ მედიკამენტებზე;
- სადაზღვევო კომპანიებზე დაწესდება დამატებითი გადასახადები, რომელიც დამოკიდებული იქნება მათ წილზე სადაზღვევო ბაზარზე, კერძოდ, კომპანიის მიერ მოზიდულ პრემიებზე.

მოსახლეობის დამოკიდებულება მიმდინარე რეფორმებზე.

რეფორმის შესახებ მოსახლეობის აზრი მკვეთრად პოლარიზებულია. სოციალური გამოკითხვით, აშშ-ის მოქალაქეთა 49% ჯანდაცვის რეფორმას მხარს უჭერს, ხოლო რესპონდენტთა 40 % მას ნეგატიურად განიხილავს. მკვლევართა აზრით, რეფორმა ვერ შეახერხებს ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების ზრდას. თუმცა იგივე მკვლევარები აღიარებენ, რომ ზრდის პროცესი მცირედ შენელებულია. ზოგი ექსპერტი იმედოვნებს, რომ მიღებული კანონი მხოლოდ პირველ და აუცილებელ ნაბიჯს წარმოადგენს, რომელმაც უნდა განავითაროს ქვეყნის შემდგომი სვლა ეფექტური ჯანდაცვის სისტემისაკენ. სისტემის გარდაქმნის ეტაპის შემდეგ მოსალოდნელია რეფორმათა ახალი წყება.

გამოყენებული ლიტერატურა

Cannon, Michael F. *Sinking SCHIP* 2007. *A First Step toward Stopping the Growth of Government Health Programs*. Cato Institute.
Fuchs, Victor R. 2008. *Three “Inconvenient Truths” About Health Care*. The New England Journal of Medicine, October 23.
Klein, Ezra. 2009. *Health Care Reform for Beginners: The Many Flavors of the Public Option*. Washington Post, June 8.

Pipes, Sally C. 2008. *The Top Ten Myths of American Health Care: A Citizen's Guide*. Pacific Research Institute.

Tanner, Michael. *The Grass Is Not Always Greener. A Look at National Health Care Systems Around the World*. Policy Analysis, March 18, 2008.

Tanner, Michael. 2008. *A Fork in the Road Obama, McCain, and Health Care*. Cato Institute.

Tanner, Michael. 2010. *Bad Medicine, A guide to the real costs and consequences of the new health care law*. Cato Institute.

Tengiz Verulava

Professor of Ilia State University,

Head of Public Health and Insurance Institute

HEALTH SYSTEM REFORMS IN THE US: INDIVIDUALISM AND UNIVERSALISM

Expanded Summary

The U.S. health care system is unique among advanced industrialized countries. The U.S. does not have a uniform health system, has no universal health care coverage, and only recently enacted legislation mandating healthcare coverage for almost everyone. Rather than operating a national health service, a single-payer national health insurance system, or a multi-payer universal health insurance fund, the U.S. health care system can best be described as a hybrid system. In 2014, 48 percent of U.S. health care spending came from private funds, with 28 percent coming from households and 20 percent coming from private businesses. The federal government accounted for 28 percent of spending while state and local governments accounted for 17 percent. Most health care, even if publicly financed, is delivered privately.

In 2014, 89.6% of the U.S. population had some type of health insurance, with 66 percent of workers covered by a private health insurance plan. Among the insured, 115.4 million people (36.5%) received coverage through the U.S. government in 2014 through Medicare (50.5 million), Medicaid (61.65 million), and/or Veterans Administration or other military care (14.14 million) (people may be covered by more than one government plan). In 2014, nearly 32.9 million people in the U.S. had no health insurance.

On April 1, 2014 came into effect one of the key elements of health care reform, initiated by Barack Obama - compulsory health insurance for individuals. From now on, all uninsured Americans must purchase a medical insurance policy under the threat of fines from the state.

It has been over 4 years since, both in the United States passed a law on the reform of the health insurance. Since the reform continually stalled, encountering opposition resistance, technical difficulties, trials and lack of understanding on the part of a significant part of American society.

The main objective of the reform of Barack Obama was the expansion of coverage of the population with health insurance, as well as improving access to health services.

The law on the protection of patients and access to health care (Patient Protection and Affordable Care Act - ACA) was adopted in March 2010, after a long debate in Congress due to the resistance of the Republican opposition. He is known by the official abbreviation ACA and unofficial - Obamacare, which was widely circulated in the media. This law marks a serious health care reform, in fact the first since the 60s. the last century, when public health programs have been created for the poor and pensioners - Medicaid and Medicare.

Among the developed countries, the United States of the world - the only one which never existed mandatory health insurance and public health. Most of the population uses the services of private health insurance. Contrary to popular opinion in the United States is quite

active and valid public health in the form of medical programs, but it is selective in nature and applies only to certain categories of mostly senior citizens (on which propagates the state Medicare program) and the poor (the Medicaid program).

Reform has received very mixed assessment in US society. Democrats generally supported it, while Republicans spoke strongly against. In their view, such a reform will only be an additional tax for individuals and businesses, and will further increase the cost of insurance and public expenditures. In this case the main problem - the high cost of medicine - is resolved.

Beginning in January 2014, almost all Americans are required to have some form of health insurance from either their employer, an individual plan, or through a public program such as Medicaid or Medicare. Since the so-called “individual mandate” took effect, the total number of nonelderly uninsured adults dropped from 41 million in 2013 to 32.3 million in 2014. The largest coverage gains were concentrated among low-income people, people of color, and young adults, all of whom had high uninsured rates prior to 2014. A major provision of the ACA was the creation of health insurance marketplace exchanges where individuals not already covered by an employer-provided plan or a program such as Medicaid or Medicare can shop for health insurance. Individuals with incomes between 100 percent and 400 percent of the federal poverty line would be eligible for advanceable premium tax credits to subsidize the cost of insurance. States have the option to create and administer their own exchanges or allow the federal government to do so. Currently, only 14 states operate their own exchanges.

Designed to promote competition among providers and deliver choice transparency to consumers, the state-based exchanges appear to be doing just that. A recent analysis by the Commonwealth Fund found that the number of insurers offering health insurance coverage through the marketplaces increased from 2014 to 2015. Additionally, there was generally no reported increase in average premiums for marketplace plans over that period. The analysis found only a modest increase in average premiums for the lowest cost plans from 2015 to 2016.

The ACA also included a major expansion of the Medicaid program, although this expansion is a state option. As of 2014, adults with incomes at or below 138% of the federal poverty line are now eligible for Medicaid in the states that have adopted the expansion.

Despite improvements to the U.S healthcare system under the ACA, a number of challenges remain. In 2014, 10.4 percent of Americans were still uninsured, and those with insurance still face high deductibles and premium costs. Furthermore, in the 20 states that had not expanded Medicaid, an estimated three million poor adults fall into the “coverage gap” where their incomes are above current Medicaid eligibility limits but below the lower limit of premium credits on the healthcare exchanges.

The ACA included a number of other provisions to improve healthcare access and affordability. The law banned lifetime monetary caps on insurance coverage for all new plans and prohibited plans from excluding children and most adults with preexisting conditions. Insurance plans are also prohibited from cancelling coverage except in the case of fraud, and are required to rebate customers if they spend less than 85 percent of premiums on medical services. The ACA established the Prevention and Public Health Fund to allocate \$7 billion towards preventative care such as disease screenings, immunizations, and pre-natal care for pregnant women.

A number of cost control provisions were included in the ACA in an attempt to curb rising medical costs. Among them is the Independent Payment Advisory Board, which will provide recommendations to Congress and the President for controlling Medicare costs if the costs exceed a target growth rate.

Keywords: US health care reforms, universal healthcare, universal care.

მედიკონომიკისა და დოქტორანტივის სამეცნიერო ნაშრომები
SCIENTIFIC WORKS OF UNDERGRADUATES AND DOCTORAL STUDENTS

Mikeladze Giorgi
PhD Student Tbilisi State University

**INVESTMENTS ACCELERATOR AND TOBIN'S MODEL
(CASE OF GEORGIA)**

**The article is financial supported by Shota Rustaveli national science foundation
project # PhDF2016_238**

Summary

The article discusses the importance of the total capital in the process of total investment studies, calculation method of Georgia's total capital and the opportunity of practical realization of above mentioned method. Research uses quarterly empirical data from 2003-2016 years.

The article empirically examines Modified case of L.M. Koyck's investments accelerator model and Tobin's investments model on example of Georgia. Practical models consider country's economic specification and important events (results of the war in august, 2008 year).

Empirical studies validate interrelation of GDP's and total investments' current and lagged values with total capital. Also, research estimates quarterly values of Georgia's total capital from 2003 year to 2016 year and depreciation rate, which is equal to 5.7%.

Key words: *total investments; Georgia's total capital; L. M.Koyck's investments accelerator model; Tobin's investments model; GDP.*

JEL Codes: *P 20, P 31, P 40, P 52*

Introduction

After the collapse of Soviet Union in the end of XX century 15 independent countries emerged. After gaining political independence, post-soviet countries faced various challenges. One of them was determination of economic policy. They had to choose strategy of transformation to market economy based on the countries' non-existing statistical data. With the efforts of International Monetary Fund above mentioned process progressed according to the preliminary determined strategy in short period of time.

Nowadays, various statistical indicators exist for describing Georgia's economy, however, still, there is no information about such important indicator as volume of total capital. As investments are determined by the total capital, lack of stated information hinders building total investments model on Georgia's economy. Most of the investments models in economic theory use volume of total capital as a factor variable.

Investments Accelerator Model

There is no statistical information about volume of total capital in Georgia. Accordingly, investments accelerator model, which does not include volume of capital as a variable is L.M. Koyck's model (Bernd Ernst R., 2005):

$$I_t = g\mu y_t - (1 - \delta)g\mu y_{t-1} + (1 - g)I_{t-1} \quad (1)$$

where I_t represents current value of investments, I_{t-1} – lagged value of investments, y_t - current value of GDP, y_{t-1} - lagged value of GDP, δ - depreciation rate of total capital, g - adjustment rate to desirable capital and, lastly, μ – ratio of desirable capital and GDP.

This model is based on several assumptions: 1) ratio of desirable capital and output is constant over time; 2) depreciation rate is not different time periods; 3) currents capital's adjustment rate to desirable capital is constant. For the estimation of investments accelerator model on case of Georgia it is optimal using modified variant of (1) model, where variables will be represented in logarithms. Particularly, we step from the additive connection among model variables to multiplicative connection. Stated assumption is based on connection between investments and growth rate of output in Georgian economy. Finally, model will take the following form:

$$\log(I_t) = g\mu \log(y_t) - (1 - \delta)g\mu \log(y_{t-1}) + (1 - g)\log(I_{t-1}) + u_t \quad (2)$$

for the realization of expression (2) quarterly data of total investments and output is used from 2003 – 2016 years.

Nominal volume of investments is divided by GDP deflator for deriving investments real volume (GDP deflator is the ratio of nominal GDP and real GDP).

Time series include seasonal components. Based on the variables' characteristics, for elimination of seasonal components the article uses multiplicative method of seasonal adjustment (**Census X12**) implemented by the bureau of population census of USA.

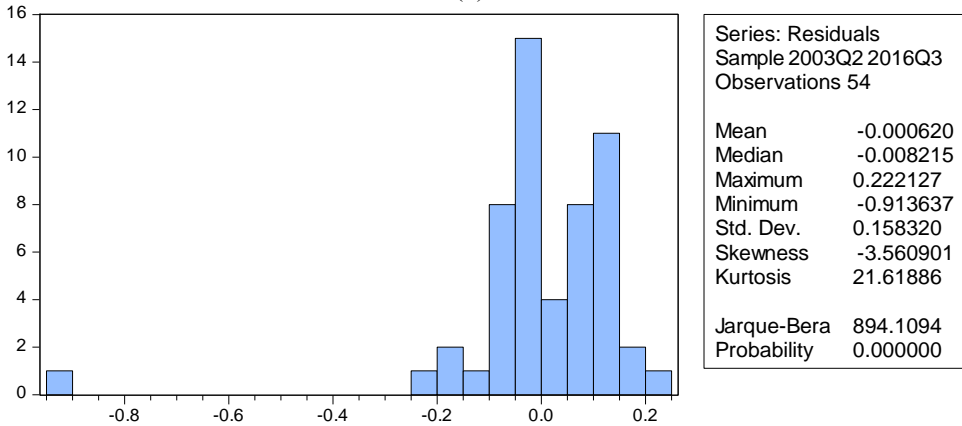
Time series should be tested whether they are TSP or DSP type by the procedure suggested by J. J. Dolado, T. Jenkinson and S. Sosvilla-Rivero. Particularly, TSP type implies that series are nonstationary because of variable trend, whereas DSP type implies nonstationarity because of variable variance (Dolado, Juan J., Tim Jenkinson, and Simon Sosvilla-Rivero, 1990). Using Dickey-Fuller test for all four series null hypothesis is derived about having unit root, which implies their nonstationarity (Dickey, David A., and Wayne A. Fuller.,1979). Using differences for making series stationary identify that all four series are integrated of first order I(1).

Risk of false regression may arise while building model (2), because model's series belong to nonstationary integrated of first order series.

Engle-Granger test checks the risk of false regression by testing the co integration between the values of total investments and output. Null hypothesis of Engle-Granger test implies absence of co integration between series, whereas according to alternative hypothesis co integration exists between series (Ananiashvili, I.2014). Alternative hypothesis is approved with the 1% significance level about the existence of co integration between investments and output. While using above mentioned tests, lag length is 4, because quarterly data is used for the realization of the model.

Distribution of (2) model's residual members estimated by using least square method will have the following form:

Table 1: Distribution of (2) model’s residual members.

As the histogram shows, residual members do not have normal distribution. However, by further observation it is possible to make the following conclusion: distribution of residual members is very much alike normal distribution by excluding one outlier value. For determining this fact in (2) model it is desirable to estimate model coefficients and determine $\log \hat{I}_t$, which gives the opportunity to calculate residual members for each quarter.

(2) model by estimating with least square method will have the following form:

Table 2: Regression Results of model (2)

Dependent Variable: LOG_INVESTMENT_REAL_SA
 Method: Least Squares
 Date: 03/04/17 Time: 16:24
 Sample (adjusted): 2003Q2 2016Q3
 Included observations: 54 after adjustments
 Convergence achieved after 1 iteration
 $\text{LOG_INVESTMENT_REAL_SA} = (1 - C(1)) * \text{LOG_INVESTMENT_REAL_1_SA} + C(1) * C(2) * \text{LOG_GDP_REAL_SA} - (1 - C(3)) * C(1) * C(2) * \text{LOG_GDP_REAL_1_SA}$

	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C(1)	0.233604	0.078983	2.957634	0.0047
C(2)	19.27548	7.683212	2.508778	0.0153
C(3)	0.042707	0.017561	2.431847	0.0186
R-squared	0.782626	Mean dependent var		7.232155
Adjusted R-squared	0.774101	S.D. dependent var		0.339574
S.E. of regression	0.161395	Akaike info criterion		-0.755968
Sum squared resid	1.328470	Schwarz criterion		-0.645469
Log likelihood	23.41113	Hannan-Quinn criter.		-0.713353
Durbin-Watson stat	2.146285			

$$\log I_t = 0.77 \log I_{t-1} - 4.5 \log y_{t-1} + 4.31 \log y_t + u_t \quad (3)$$

$$g = 0.233604, \mu = 19.27548, \delta = 0.042707$$

Residual members' $\log I_t - \log \hat{I}_t = e_t$ empirical values have the following form:

Table 3: Residual members values of model (3)

Year	Quarter	e_t	Year	Quarter	e_t	Year	Quarter	e_t
2003	2	-0.08466	2007	4	-0.17926	2012	2	0.019044
2003	3	-0.08202	2008	1	-0.016	2012	3	-0.0414
2003	4	-0.04632	2008	2	0.079245	2012	4	0.054094
2004	1	0.222127	2008	3	0.023866	2013	1	-0.03716
2004	2	-0.04499	2008	4	0.104529	2013	2	-0.01781
2004	3	0.005715	2009	1	-0.91364	2013	3	-0.02089
2004	4	-0.02772	2009	2	-0.06345	2013	4	-0.08965
2005	1	-0.05906	2009	3	0.119321	2014	1	0.185331
2005	2	0.106004	2009	4	-0.05967	2014	2	0.10849
2005	3	-0.00439	2010	1	-0.14261	2014	3	-0.01204
2005	4	0.08056	2010	2	0.113044	2014	4	0.143231
2006	1	-0.03323	2010	3	0.058623	2015	1	0.140492
2006	2	-0.05169	2010	4	-0.01266	2015	2	-0.01819
2006	3	-0.16025	2011	1	-0.05357	2015	3	0.067159
2006	4	0.078995	2011	2	-0.04132	2015	4	0.155113
2007	1	0.089376	2011	3	0.126777	2016	1	0.105341
2007	2	-0.21704	2011	4	-0.04932	2016	2	0.053521
2007	3	0.145506	2012	1	0.119419	2016	3	0.041622

Outlier value of residual members occurs in the first quarter of 2009 year. Economic interpretation of this fact can be easily found in the nearest history of Georgia. Particularly, Georgia had a war in third quarter of 2008 year, which had short-term economic effects in the first quarter of 2009 year.

Remark: August war had a short term economic effect on Georgia, because grants from world organizations and partner countries nullified long term economic effect.

It is desirable to include factor variable in (2) model which will characterize effects of the war. This will be binary variable with the values of 0 in all the time periods except the first quarter of 2009 year, where the value is 1. After taking into consideration stated modifications and empirical estimation, the model will take the following form:

Table 4: Regression results of model (4)

Dependent Variable: LOG_INVESTMENT_REAL_SA
 Method: Least Squares
 Date: 07/30/17 Time: 14:11
 Sample (adjusted): 2003Q2 2016Q3
 Included observations: 54 after adjustments
 Convergence achieved after 11 iterations
 LOG_INVESTMENT_REAL_SA=(1-C(1))*LOG_INVESTMENT_REAL_1_SA
 +C(1)*C(2)*LOG_GDP_REAL_SA-(1-C(3))*C(1)*C(2)
 *LOG_GDP_REAL_1_SA+C(4)*WAR

Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.

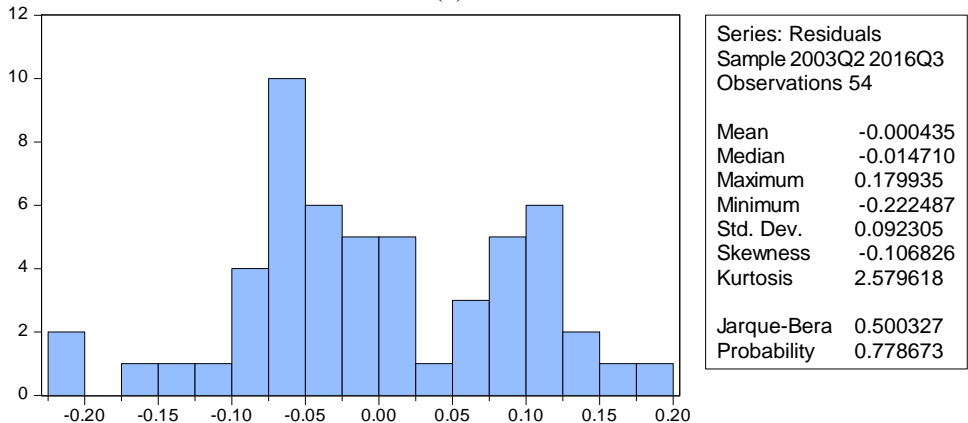
C(1)	0.236232	0.046509	5.079285	0.0000
C(2)	14.64838	3.788997	3.866031	0.0003
C(3)	0.057283	0.015086	3.797066	0.0004
C(4)	-0.959774	0.097405	-9.853411	0.0000
R-squared	0.926108	Mean dependent var	7.232155	
Adjusted R-squared	0.921675	S.D. dependent var	0.339574	
S.E. of regression	0.095035	Akaike info criterion	-1.797950	
Sum squared resid	0.451585	Schwarz criterion	-1.650618	
Log likelihood	52.54466	Hannan-Quinn criter.	-1.741130	
Durbin-Watson stat	2.520187			

$$\log I_t = 0.76 \log I_{t-1} - 3.26 \log y_{t-1} + 3.46 \log y_t - 0.96 \text{war} + u_t \quad (4)$$

$$g = 0.236232 \mu = 11.64838, \delta = 0.057283$$

The distribution of the residual members in model (4) is normal.

Table 5: Distribution of (4) model’s Residual members

Durbin-Watson test is not recommended for checking autocorrelation in residual member, because model assumptions are violated: model does not contain a constant member and, also, model includes lagged values of dependent variable as a factor variable. Breusch-Godfrey’s Lagrange multiplier (LM) test is recommended for checking serial correlation in residual member. According to the null hypothesis of LM test there is no autocorrelation in residual member, whereas alternative hypothesis states that there is serial correlation in residual member (Breusch, T. S.,1978; Godfrey, L. G.,1978) . Breusch-Godfrey test results show that null hypothesis is statistically significant, which states that there is no serial correlation in residual member.

While checking heteroscedasticity in residual member with Glejser null hypothesis is accepted with 99% confidence interval, which means existence of homoscedasticity (Glejser, Herbert.,1969). Accordingly, variance of residual member is constant.

It is shown that all the coefficients of model (4) are statistically significant, as for all of them H_1 hypothesis of T-test is accepted for statistical significance (Ananiashvili, I.,2010). Also, coefficients of determination and corrected determination have quite high values - 0.93 and 0.92 accordingly, which shows that model variation is well explained by model variables. Also, $F=153.53, F_{cr}=3.73, F > F_{cr}$ shows that model is valid.

If we take into account $\delta = 0.057283$ and capital consumption values, which is δK_t , calculation of capital volume in different time periods is possible.

Table 6: Total real capital values

Year	Quarter	Total capital consumption	GDP deflator	Total real capital consumption	Total real capital
2003	I	192.77	0.65	295.08	5151.35
2003	II	226.98	0.63	360.03	6285.15
2003	III	247.42	0.61	404.98	7069.86
2003	IV	265.76	0.59	449.73	7851.01
2004	I	221.35	0.67	330.27	5765.51
2004	II	238.75	0.68	349.88	6107.87
2004	III	248.94	0.67	370.04	6459.82
2004	IV	267.78	0.66	406.85	7102.46
2005	I	235.28	0.77	307.02	5359.65
2005	II	270.29	0.72	375.38	6553.03
2005	III	296.18	0.70	420.81	7346.11
2005	IV	311.71	0.71	436.26	7615.95
2006	I	271.36	0.79	342.17	5973.36
2006	II	309.73	0.80	387.35	6762.05
2006	III	348.10	0.77	454.89	7941.05
2006	IV	377.18	0.78	480.74	8392.38
2007	I	334.31	0.86	390.32	6813.89
2007	II	392.90	0.86	457.95	7994.52
2007	III	426.20	0.84	507.55	8860.40
2007	IV	463.61	0.88	526.91	9198.38
2008	I	381.77	0.95	402.46	7025.85
2008	II	440.39	0.96	459.60	8023.37
2008	III	475.87	0.93	509.94	8902.03
2008	IV	460.02	0.93	495.94	8657.80
2009	I	379.57	0.94	402.10	7019.55
2009	II	422.11	0.91	465.20	8121.15
2009	III	452.30	0.92	494.29	8628.90
2009	IV	497.39	0.92	539.79	9423.21
2010	I	460.93	1.00	460.93	8046.59
2010	II	512.60	1.00	512.60	8948.51
2010	III	549.25	1.00	549.25	9588.36

2010	IV	604.01	1.00	604.01	10544.25
2011	I	619.37	1.13	548.39	9573.33
2011	II	712.17	1.09	650.41	11354.37
2011	III	636.89	1.08	589.56	10292.09
2011	IV	692.33	1.08	639.68	11167.00
2012	I	687.83	1.16	593.02	10352.40
2012	II	774.41	1.11	694.81	12129.39
2012	III	653.87	1.09	601.88	10507.10
2012	IV	680.87	1.08	631.35	11021.54
2013	I	703.83	1.15	609.75	10644.48
2013	II	767.92	1.11	693.30	12103.14
2013	III	656.30	1.07	610.84	10663.51
2013	IV	681.46	1.07	636.20	11106.32
2014	I	717.29	1.17	611.30	10671.65
2014	II	843.22	1.16	728.78	12722.45
2014	III	712.08	1.13	632.61	11043.59
2014	IV	739.38	1.11	664.96	11608.29
2015	I	748.32	1.24	602.78	10522.85
2015	II	920.41	1.23	748.13	13060.26
2015	III	789.01	1.20	658.26	11491.29
2015	IV	815.78	1.17	698.70	12197.25
2016	I	802.47	1.29	620.59	10833.82
2016	II	987.32	1.24	799.01	13948.38
2016	III	864.01	1.24	698.16	12187.87

source: National statistic office of Georgia, *total capital consumption*.

At first, Total real capital consumption is calculated considering GDP deflator. Next step evaluates total capital real values, which is the ratio of total capital real consumption and depreciation rate.

Estimate results of model (4) are statistically valid, because there is no autocorrelation in residual member, which shows that model does not omit statistically significant independent variables and model has right functional specification. Residual member has constant variance, coefficients and the model are statistically significant. Moreover, there is low correlation level among the variables.

According to model (4) investments' current value is positively related to the lagged value of investments. Growth in lagged value of investments stimulates investments in next period, particularly 1% growth in lagged value of investment increases investments of current period by 0.76%. Also, logically, output growth in current period increases current investment values. Output growth by 1% in current period increases investments by 3.46%. Current period's investment volume is negatively related with output value of previous period. 1% increase of the lagged value of output decreases investments values of current period by 3.26%. This negative relationship takes into consideration delayed process of investments' realization.

Investments that are planned in previous time period and are realized in current time period decrease investments in current period, because companies try to prevent increase of investments cost in short term. The war factor has a negative value, which means that the war is negatively related to total investments' volume. Logically, period during the war the volume of total investments decreases in short term.

Tobin's investments model

Based on the USA's economy R. Kopke empirically tested Tobin's investments model, which had the following form (Bernd Ernst R.,2005):

$$I_t = a + \sum_{j=0}^{m-1} b_j(q-1)_{t-j}k_{t-j-1} + b_k k_{t-1} + u_t \quad (5)$$

where I_t is the volume of total investments, k_t – total capital values, q_t - Tobin's coefficient in respective time period and b_j – coefficient.

It should be mentioned that empirical realization of Tobin's investments model on Georgian economy case faces following problems: 1) there is no information about Tobin's coefficient – q ; 2) there is no empirical data on total capital. The later can be fixed by using the result from investments accelerator model, which estimates total capital values. However, because of the absence of Tobin's coefficient values statistically valid model cannot be built on Georgian case.

Remark: Calculation of Tobin's coefficient or replacing it with economically similar factor is not possible, because there are no economic indicators that could be used for fixing stated problem. Also, considering that technical estimation problem in model (5) should be fixed by assuming that Tobin's coefficient is constant through time and creating new coefficients $c_j = b_j(q-1)_{t-j}$ has no valid economic logic, because above mentioned fact confronts Tobin's theory.

Conclusion

Investments accelerator model well reflects Georgian economy's reality. According to this model, investments are positively related to the lagged values of investments and current value of GDP. This result is in accordance with the economic theory. Also, increase in lagged value of GDP decreases investments values in current period. This relationship reflects delayed process of investments' realization. Investments that are planned in previous time period and are realized in current time period decrease investments in current period, because companies try to prevent increase of investments cost in short term.

Depreciation rate of Georgia's total capital is 5.7% and volume of total capital in last period is more than 12 billion Georgian Lari, which is approximately 5 billion US dollars.

The war in August, 2008 year had a short term negative effects on Georgia's total investments, which is proved by the investments accelerator model.

During the realization of Tobin's investments model on example of Georgian economy it is possible to use estimated values of total capital from investments accelerator model and to assume that using twice regressive model will not increase statistical errors. However, it is not recommended to use Tobin's investments model on example of Georgian economy, because there is no empirical data about Tobin's coefficient. Moreover, there is no economic variable that could be used as a replacement in the model. It is not economically reasonable to use the assumption that Tobin's coefficient is constant through time for fixing above mentioned problem, because it confronts Tobin's theory.

References

1. Ananiashvili, I. (2014). Timeline series analysis. TSU, Tbilisi.
2. Ananiashvili, I. (2010). Econometrics. Meridiani, Tbilisi.
3. Bernd Ernst R. (2005). “Classical and modern”. Applied econometric. Moscow, Iunitidana, 847.
4. Breusch, Trevor S. (1978). "Testing for autocorrelation in dynamic linear models." Australian Economic Papers 17.31, 334-355.
5. Dickey, David A., and Wayne A. Fuller. (1979). "Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root." Journal of the American statistical association 74.366a, 427-431.
6. Dolado, Juan J., Tim Jenkinson, and Simon Sosvilla-Rivero. (1990). "Cointegration and unit roots." Journal of economic surveys 4.3, 249-273.
7. Glejser, Herbert. (1969). "A new test for heteroskedasticity." Journal of the American Statistical Association 64.325, 316-323.
8. Godfrey, Leslie G. (1978). "Testing against general autoregressive and moving average error models when the regressors include lagged dependent variables." Econometrica: Journal of the Econometric Society, 1293-1301.
9. National statistic office of Georgia, Total capital consumption, available from: http://geostat.ge/index.php?action=page&p_id=119&lang=eng (Accessed 29 July 2017).

ვიორგი მიქელაძე

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი*

**ინვესტიციების აქსელერატორის და ტობინის მოდელი (საქართველოს
მაგალითზე)
გრცელი რეზიუმე**

სტატიაში განხილულია მთლიანი ინვესტიციების კვლევის პროცესში ქვეყნის ძირითადი კაპიტალის მნიშვნელობა, საქართველოს ძირითადი კაპიტალის გამოთვლის მეთოდი და აღნიშნული მეთოდის პრაქტიკული რეალიზაციის შესაძლებლობა. კვლევებში გამოყენებულია 2003-2016 წლების კვარტალური ემპირიული მონაცემები.

სტატიაში საქართველოს მაგალითზე ემპირიულად შემოწმებულია ინვესტიციების აქსელერატორის მოდელის ლ. კოიკის მოდიფიცირებული ვარიანტი და ინვესტიციების ტობინის მოდელი. პრაქტიკულ მოდელებში გათვალისწინებულია ქვეყნის ეკონომიკის სპეციფიკაცია და მნიშვნელოვანი მოვლენები (2008 წლის აგვისტოს ომის შედეგები).

საქართველოში არ მოიპოვება სტატისტიკური ინფორმაცია ძირითადი კაპიტალის რაოდენობის შესახებ. შესაბამისად, ინვესტიციების აქსელერატორის მოდელი, რომელიც არ შეიცავს კაპიტალის რაოდენობას, როგორც ცვლადს, არის ლ. კოიკის მოდელი:

$$I_t = g\mu y_t - (1 - \delta)g\mu y_{t-1} + (1 - g)I_{t-1} \tag{1}$$

ეს მოდელი დაფუძნებულია რიგ დაშვებებზე: 1) სასურველი კაპიტალის და გამოშვების თანაფარდობა მუდმივია დროის სხვადასხვა პერიოდში. 2) ცვეთის ნორმა არ არის განსხვავებული დროის სხვადასხვა ტაქტში. 3) მუდმივ სიდიდეს წარმოადგენს მიმდინარე კაპიტალის სასურველ კაპიტალთან მორგების სიჩქარე. საქართველოს ეკონომიკის მაგალითზე ინვესტიციების აქსელერატორის მოდელის შესაფასებლად სასურველია (1) მოდელის მოდიფიცირებული ვარიანტის გამოყენება, სადაც ცვლადები წარმოდგენილი იქნება ლოგა-

რითმებში. კერძოდ, მოდელის ცვლადებს შორის ადიტიური კავშირიდან გადავდივართ მულტიპლიკაციურზე, აღნიშნული დაშვების საფუძველს წარმოადგენს საქართველოს ეკონომიკაში ინვესტიციების და გამოშვების ზრდის ტემპების კავშირი. საბოლოოდ მოდელს ექნება შემდეგი სახე:

$$\log(I_t) = g\mu \log(y_t) - (1 - \delta)g\mu \log(y_{t-1}) + (1 - g)\log(I_{t-1}) + u_t \quad (2)$$

(2) გამოსახულების რეალიზაციისთვის გამოყენებულია მთლიანი ინვესტიციებისა და გამოშვების კვარტალური მონაცემები 2003 წლიდან 2016 წლამდე.

ინვესტიციების რეალური მოცულობის დასადგენად ინვესტიციების ნომინალური მოცულობა შეფარდებულია მშპ დეფლატორთან (მშპ დეფლატორი გამოთვლილია ნომინალურ და რეალურ მშპ-ს თანაფარდობით).

ინვესტიციების აქსელერატორის მოდელის ნარჩენობითი წევრების განაწილება არ არის ნორმალური. თუმცა უკეთ დაკვირვებით შესაძლებელია გამოვიტანოთ შემდეგი სახის დასკვნა: ნარჩენობითი წევრების განაწილება ძალიან ჰგავს ნორმალურს, თუ არ ჩავთვლით 1 ამოვარდნილ მნიშვნელობას. (2) მოდელში ამ ფაქტის განსაზღვრის მიზნით სასურველია შევავასოთ მოდელის კოეფიციენტები და განვსაზღვროთ $\log \hat{I}_t$, რაც საშუალებას მოგვცემს, გამოვთვალოთ ნარჩენობითი წევრები თითოეული კვარტალური მონაცემისთვის.

ნარჩენობითი წევრების ამოვარდნილი მნიშვნელობა შეინიშნება 2009 წლის I კვარტალში. ამ ფაქტის ეკონომიკური ინტერპრეტაცია ქვეყნის უახლეს ისტორიაში შეგვიძლია მარტივად ვიპოვოთ. კონკრეტულად, საქართველომ გააღატანა ომი 2008 წლის მესამე კვარტალში, რასაც მოკლევადიანი ეკონომიკური შედეგები ჰქონდა 2009 წლის პირველ კვარტალში. (2) მოდელში ბინალური ომის ფაქტორის ჩართვით ნარჩენების განაწილება ნორმალური ხდება და მოდელის მასხასიათებლები სტატისტიკურად მნიშვნელოვანია.

ინვესტიციების აქსელერატორის მოდელი კარგად ასახავს საქართველოს ეკონომიკის რეალობას. აღნიშნული მოდელის მიხედვით მთლიანი ინვესტიციები ზრდად დამოკიდებულებაშია მის ლაგირებულ და მთლიანი შიგა პროდუქტის მიმდინარე მნიშვნელობასთან, აღნიშნული შედეგი შესაბამისობაშია ეკონომიკურ თეორიასთან. ამასთან, ლაგირებული (წინა წლის) მთლიანი შიგა პროდუქტის ზრდა ამცირებს მიმდინარე პერიოდის მნიშვნელობას, ამ დამოკიდებულებაში ასახულია ინვესტიციების განხორციელების დროში შეყოვნების პროცესი. წინა პერიოდის დაგეგმილი ინვესტიციები, რომლებიც მომავალ პერიოდში ხორციელდება, ამცირებს მიმდინარე პერიოდის ინვესტიციებს, ვინაიდან კომპანიები თავს არიდებენ ერთდროულად ინვესტიციების ხარჯის ზრდას.

საქართველოს ძირითადი კაპიტალის ცვეთის ნორმა 5,7% შეადგენს, ხოლო ძირითადი კაპიტალის მოცულობა ბოლო პერიოდში 12 მილიარდ ლარს აჭარბებს, რაც მიახლოებით 5 მლრდ აშშ დოლარია.

2008 წლის აგვისტოს ომს ნეგატიური მოკლევადიანი შედეგი ჰქონდა საქართველოს მთლიან ინვესტიციებზე, რაც დასტურდება ინვესტიციების აქსელერატორის მოდელის მიხედვით.

საქართველოს ეკონომიკის მაგალითზე, ინვესტიციების ტობინის მოდელის ემპირიული რეალიზაციის დროს შესაძლებელია ინვესტიციების აქსელერატორის მოდელით მიღებული ძირითადი კაპიტალის მნიშვნელობების გათვალისწინება და დაშვების გაკეთება იმ ფაქტის შესახებ, რომ რეგრესიული მოდელის ორჯერ გამოყენება მნიშვნელოვნად არ გაზრდის სტატისტიკურ ცდომილებას. აღნიშნული ფაქტის მიუხედავად, ინვესტიციების ტობინის მოდელის გამოყენება საქართველოს ეკონომიკის მაგალითზე მართებული არ არის,

ვინაიდან არ არსებობს ემპირიული ინფორმაცია ტობინის კოეფიციენტის შესახებ. ამასთან, არ არსებობს ეკონომიკური ინდიკატორი, რომელიც მოდელში იქნება გამოყენებული როგორც მისი ჩამნაცვლებელი ფაქტორი. ეკონომიკურად არ არის გამართლებული, აღნიშნული პრობლემის გადაჭრისათვის მეკლევარმა გამოიყენოს დაშვება ტობინის კოეფიციენტის დროში მუდმივობის შესახებ, რაც ძირეულად ეწინააღმდეგება ტობინის თეორიას.

ლუკა ლაზიაშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის
ფაკულტეტის, მაკროეკონომიკის კათედრის მაგისტრანტი

**ინკლუზიური ეკონომიკური განვითარების მახასიათებლები
საქართველოში**

რეზიუმე

სტატიაში ახსნილია ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდის რაობა, წარმოდგენილია მისი მიღწევის გზები და წახალისების საშუალებები, ინკლუზიურობის ერთ-ერთი მთავარი წინაღობის - შემოსავლების უთანაბრო განაწილების გაანალიზება და საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ გაცემული რეკომენდაციები და მითითებები. ნაშრომის მთავარი მიზანია საქართველოს ეკონომიკის ინკლუზიური განვითარების დონის შეფასება ინკლუზიური განვითარების ინდექსის დეკომპოზიციის მეშვეობით.

საკვანძო სიტყვები: ინკლუზიური ეკონომიკა, უთანაბრობა, ინკლუზიური განვითარების ინდექსი, მაკროეკონომიკური პოლიტიკა

შესავალი

მიუხედავად იმისა, რომ ეკონომიკური თვალსაზრისით ყველაზე მნიშვნელოვანი საკითხი ეკონომიკური ზრდის უზრუნველყოფაა, საერთო კეთილდღეობის ასამაღლებლად მხოლოდ ის საკმარისი არ არის. თანამედროვე მსოფლიოს ყოველთვის აწუხებდა და დღესაც აწუხებს უთანასწორობის, სიმდიდრისა და შემოსავლის უთანაბრო განაწილებისა და საზოგადოებრივი ჩართულობის პრობლემები. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდის ცნება ბოლო ათწლეულის განმავლობაში განსაკუთრებით აქტუალური გახდა.

2000-იანი წლების დასაწყისში გაერთიანებული ერების ორგანიზაციამ სხვადასხვა შეხვედრებსა თუ კონფერენციებზე წინ წამოსწია მსოფლიო სიღარიბის პრობლემა. მრავალწლიანი დისკუსიის შემდეგ, საერთაშორისო ორგანიზაციები მივიდნენ დასკვნამდე, რომ სიღარიბისა და უთანაბრობის ერთდროულად დასაძლევად საუკეთესო გზა არის არა გადანაწილების პირდაპირი ღონისძიებები, არამედ ინკლუზიური ზრდის პოლიტიკა. ინკლუზიურ ზრდაზე მკვეთრად აქცენტირება დაიწყო 2008 წლიდან, როცა მსოფლიო ბანკის მიერ შექმნილი Commission on Growth and Development (CGD)-ის მიერ გამოქვეყნდა რეპორტი - *The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development* [Alfredo Saad-Filho, 2010].

ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდა

ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის (OECD) განსაზღვრებით, ინკლუზიური ზრდა ქმნის შესაძლებლობებს მოსახლეობის ყველა სეგმენტისთვის და სამართლიანად ანაწილებს მთელ საზოგადოებაზე გაზრდილი კეთილდღეობის როგორც ფინანსურ, ისე არაფინანსურ დივიდენდებს.

მსოფლიო ბანკის განსაზღვრებით, სიღარიბის სწრაფად და საფუძვლიანად შემცირება მოითხოვს ინკლუზიურ ზრდას, რაც მოსახლეობას საშუალებას აძლევს ჩართული იყვნენ ეკონომიკურ ზრდაში და სარგებელიც მიიღონ მისგან [Ianchovichina E., Lundstrom S.]. მაღალი ტემპით ეკონომიკური ზრდა აუცილებელია სიღარიბის მნიშვნელოვნად შესამცირებლად, მაგრამ მისი ეფექტი რომ გრძელვადიანი იყოს, ის უნდა მოიცავდეს ქვეყნის ეკონომიკის სხვადასხვა სექტორს და

სამუშაო ძალის დიდ მოცულობას (მაღალი ჩართულობა). ინკლუზიური ზრდის ეს განმარტება ხაზს უსვამს მასში ეკონომიკური ზრდის მაკრო და მიკროდებე-რ-მინანტების მნიშვნელოვნებას. მიკროგანზომილების არსებობა გამოიხატება სტრუქტურული ტრანსფორმაციის განხორციელებაში.

ინკლუზიური ზრდა მოიცავს როგორც ეკონომიკური ზრდის ტემპს, ასევე მის ხარისხს, და მათ ძლიერ კორელაციას. ინკლუზიურობა, რაც გულისხმობს თანასწორობას და თანაბარ შესაძლებლობებს, არის აუცილებელად გასათვალისწინებელი ინგრედიენტი ეკონომიკური ზრდის სტრატეგიის წარმატებისთვის. თანაბარ შესაძლებლობებში ძირითადად მოიაზრება სხვადასხვა სახის ბაზრების, რესურსებისა და სახელმწიფოვან სწორად რეგულირებული გარემოსა თუ სახელმწიფო სერვისების ხელმისაწვდომობა ფირმებისა და ადამიანების ფართო სპექტრისთვის.

ინკლუზიური ზრდა მიმართულია გრძელვადიანი ეკონომიკური ზრდისკენ მაღალმწარმოებლურ დასაქმებაზე ფოკუსირებით და არა დაბალი ფენისთვის შემოსავლის პირდაპირი გადანაწილებით. მოკლევადიან პერიოდში დასაშვებია მთავრობის მიერ შემოსავლის განაწილების ღონისძიებების გატარებით ღარიბთა დახმარება, მაგრამ ეს ღონისძიებები გრძელვადიან ზრდას ნამდვილად ვერ უზრუნველყოფს. ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდა ჰგავს ღარიბ ფენაზე გათვლილი ზრდის ცნებას (pro-poor growth), მაგრამ მათ შორის არის არსებითი განსხვავებები. თუ ეს უკანასკნელი გულისხმობს შემოსავლების პირდაპირი განაწილების სქემებს, ინკლუზიური ზრდა ორიენტირებულია მწარმოებლურობის ზრდისა და ახალი სამუშაო ადგილების შექმნისკენ.

საბოლოოდ, ინკლუზიური ზრდა გულისხმობს ეკონომიკური ზრდის ტემპის მატებას და ეკონომიკის გაფართოებას ინვესტიციებისთვის თანაბარი, სამართლიანი გარემოს შექმნით და მაღალმწარმოებლურ სექტორებში დასაქმების შესაძლებლობების გაზრდით. პირდაპირი გადანაწილების ღონისძიებების მაგივრად მაღალმწარმოებლურ დასაქმებაზე ზრუნვა ნიშნავს, რომ ინკლუზიური ზრდა დამოკიდებულია თავისუფალ საბაზრო მექანიზმზე და მთავრობა თამაშობს მხოლოდ ხელისშემწევ როლს.

რობერტ ბარო²⁰ შემოსავლების უთანაბრო განაწილების შესახებ

ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვნებისა და მისი წახალისებისათვის საჭირო პოლიტიკის გატარების აუცილებლობაში დასარწმუნებლად გთავაზობთ ინკლუზიური განვითარების ერთ-ერთი მთავარი „მტრის“, შემოსავლების უთანაბრო განაწილების ანალიზს.

ცნობილმა ეკონომისტმა რობერტ ბარომ 1999 წელს სცადა ეკონომეტრიკული ანალიზის დახმარებით გამოეკვლინა ურთიერთკავშირი უთანაბრობასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის [Robert J. Barro, 1999]. ბარო თავის ნაშრომში აღნიშნავს, რომ მცირე რეგრესიული კავშირი უთანასწორობასა და ზრდის ტემპს და ინვესტიციებს შორის მართლაც არსებობს. უთანაბრობის არსებობა აფერხებს ეკონომიკურ ზრდას ღარიბ ქვეყნებში, ხოლო მდიდარ ქვეყნებში პირიქით, ხელს უწყობს მას. იქ, სადაც მშპ ერთ სულზე 2000 აშშ დოლარზე (1985 წლის დოლარები) ნაკლებია (გაითვალისწინეთ, რომ ბაროს ნაშრომი დაწერილია 1999 წელს, როცა მსოფლიო მშპ ერთ სულზე 8000\$-მდე იყო), უთანაბრობის ზრდა აფერხებს ეკონომი-

²⁰ რობერტ ჟოზეფ ბარო (დაბ. 1944) - ამერიკელი ეკონომისტი, ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორი, ნეოკლასიკოსი.

კურ ზრდას, ხოლო სადაც 2000-ზე მეტია, იქ ეკონომიკური ზრდის წახალისებას იწვევს. ეს ნიშნავს, რომ ღარიბ ქვეყნებში გამართლებულია უთანაბრობასთან ბრძოლის პოლიტიკა ეკონომიკურ ზრდასთან კავშირში გატარდეს. მდიდარ ქვეყნებში კი გადაანაწილების აქტიური პოლიტიკის გამართლებულობა დამოკიდებულია იმაზე, მეტი თანასწორობით მიღებული სარგებელი უფრო მეტი იქნება თუ ეკონომიკური ზრდის შემცირებით მიღებული ზიანი.

ბარო ეხება კუზნეცის მრუდსაც²¹, რომლის მიხედვითაც უთანაბრობა თავიდან იზრდება, შემდეგ კი მცირდება ეკონომიკური ზრდის პროცესში. იგი დადებითად აფასებს ამ დამოკიდებულებას და მას ემპირიულად სწორ მიგნებას უწოდებს. მიუხედავად იმისა, რომ კუზნეცის მრუდი არ ხსნის ქვეყნებს შორის და სხვადასხვა პერიოდში არსებულ უთანასწორობას, ის ფართოდ გამოყენებულა ერთ სულზე მშპ-ს ანალიზისას და ასევე კარგად აღწერს იმ დამოკიდებულებასაც, რომელიც ახალი ტექნოლოგიის დანერგვისას ჯერ უთანაბრობის ზრდით, შემდეგ კი შემცირებით გამოიხატება.

კუზნეცის მრუდს ბარო დადებითად აფასებს 2008 წელს იმავე თემისადმი მიძღვნილ ნაშრომშიც [Robert J. Barro, 2008]. მისი თქმით, საერთაშორისო მონაცემების ანალიზი კვლავ აჩვენებს კუზნეცის მრუდის სისწორეს, 1960-იანი წლებიდან 2000-იანი წლების ჩათვლით ეს დამოკიდებულება არ შეცვლილა.

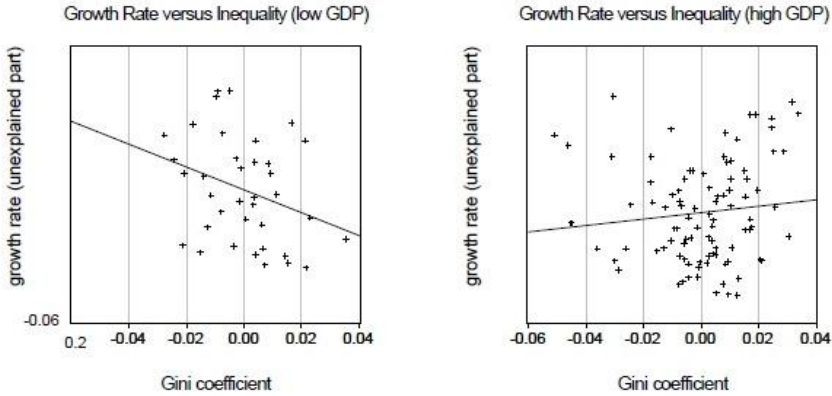
ბაროს განხილული აქვს საერთაშორისო ვაჭრობის დონისა და უთანაბრობის კავშირიც. მისი მტკიცებით, საერთაშორისო გახსნილობა პირდაპირპროპორციულ კავშირშია უთანასწორობასთან, და ეს კავშირი სტაბილურია დროში. 1960-იან წლებთან შედარებით ბევრად გაზრდილი საერთაშორისო ვაჭრობა აისახა გაზრდილ უთანასწორობაში მსოფლიო მასშტაბით. ამ კავშირს აქვს ირიბი ხასიათიც: ვინაიდან ვაჭრობის ზრდა ეკონომიკურ ზრდას იწვევს, ირიბად ეს უთანასწორობის შემცირებაზეც აისახება. ერთიანობაში, გაზრდილი მშპ ერთ სულზე ნიშნავს სიღარიბის შემცირებას, თუნდაც შემოსავლების უთანასწორობის ზრდასთან ერთად.

საბოლოოდ ბარო აღნიშნავს ეკონომიკურ ზრდასა და უთანაბრობას შორის კვლავ იგივე დამოკიდებულების არსებობას, რაც მდიდარი და ღარიბი ქვეყნებისთვის განსხვავებაში გამოიხატებოდა. ის აღიარებს კონვერგენციის რეალურად არსებობასაც და ეკონომიკური ზრდის მთავარ ფაქტორებად ასახელებს მეტ საერთაშორისო გახსნილობას, ცხოვრების ხანგრძლივობის უკეთეს მოლოდინებს, სწორ კანონმდებლობას და დაბალ შობადობას.

გთავაზობთ ბაროს მიერ წარმოდგენილ წერტილოვან დიაგრამებს. პირველ გრაფიკზე ცალ-ცალკეა წარმოდგენილი დაბალი და მაღალი მშპ-ს მქონე ქვეყნები. როგორც ხედავთ, რეგრესიის ხაზი შედარებით ღარიბი ქვეყნების შემთხვევაში უარყოფითი დახრილობით გამოირჩევა, რაც შემოსავლებში უთანაბრობასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის უარყოფით კავშირს უსვამს ხაზს, ხოლო მდიდარი ქვეყნების შემთხვევაში მრუდი აღმაველია, თუმცა აქ კავშირი არც ისე მყარია. აღნიშნული ანალიზი გაკეთებულია 1999 წელს. მეორე გრაფიკი კი ასახავს 2008 წელს ბაროს მიერ გაკეთებულ იმავე ტიპის ანალიზს, ამ შემთხვევაში არ ხდება მდიდარი და ღარიბი ქვეყნების ცალ-ცალკე გამოყოფა და რეგრესიის ხაზი ერთიან დამოკიდებულებას ასახავს შემოსავლებში უთანაბრობასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის. როგორც ხედავთ ამ შემთხვევაშიც მრუდი დაღმაველია.

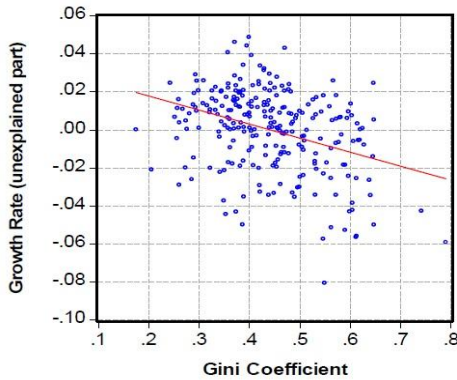
²¹ **საიმონ კუზნეცი** (1901-1985) - ბელორუსი წარმოშობის ამერიკელი ეკონომისტი, 1971 წლის ნობელის პრემიის ლაურეატი, ინსტიტუციონალისტი.

Growth Rate versus Inequality

გრაფიკი 1

Effect of Income Inequality on Economic Growth

გრაფიკი 2

ინკლუზიური განვითარების ინდექსი და საქართველო

თავდაპირველად გთავაზობთ რამდენიმე შენიშვნას, რომელსაც 2017 წლის იანვარში გამოქვეყნებული მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის რეპორტი მოიცავს [World Economic Forum, 2017, p. 9]:

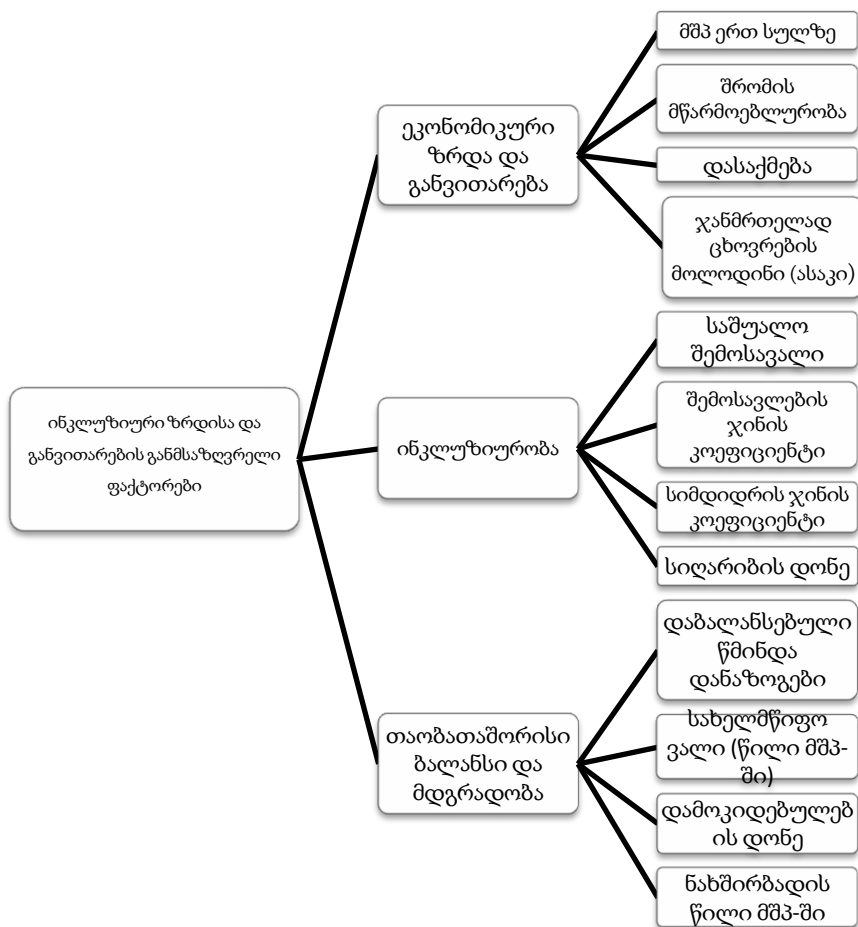
- არ არსებობს ეკონომიკური ღონისძიებების რაიმე მაგიური კომბინაცია, რომელიც უმაღლეს მიზნებს ინკლუზიურ განვითარებაზე. მნიშვნელოვანია მთლიანი ეკონომიკა კომპლექსურად სწორად ფუნქციონირებდეს და ინდივიდუალურად მორგებული ღონისძიებები გატარდეს.

- სოციალური დახმარებების მაღალი მაჩვენებელი არ არის მკაცრად შეუთავსებელი გრძელვადიან ზრდასთან, მაგრამ არც სოციალ-ეკონომიკური ინკლუზიურობის მიღწევის პირდაპირ და საუკეთესო გზას წარმოადგენს.

• პოლიტიკური ღონისძიებები და ინსტიტუციები, რომლებიც ინკლუზიურობის უზრუნველყოფას ცდილობენ, არ არის ფუფუნების საგანი, რომლებსაც მხოლოდ მაღალშემოსავლიანი ქვეყნები უნდა იყენებდნენ.

• სწორი ინკლუზიური პოლიტიკა მიმართულია როგორც სამუშაო ძალის, ასევე დამსაქმებელთა ხელშეწყობისკენ, რითიც ცდილობს გაზარდოს სოციალური ინკლუზიურობაც და ეკონომიკის ეფექტურობაც ინსტიტუტების განვითარებაზე ფოკუსირების გზით.

მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის 2017 წლის იანვრის რეპორტის ინფორმაციით, საქართველო განვითარებად ქვეყნებს შორის, ინკლუზიური განვითარების ინდექსის მიხედვით 31-ე ადგილზე იმყოფება (ინკ. განვითარების ინდექსი: 4.09) და ბოლო 5 წლის ტრენდის მიხედვით სწრაფი ნაბიჯით მიიწევს განვითარებისკენ. შედარებისთვის, პირველ ადგილზე არის ლიტვა (4.73), მეორეზე კი – ჩვენი მეზობელი აზერბაიჯანი (4.73). ჩვენს პოზიციასთან ახლოს იმყოფება ისეთი ქვეყნები, როგორებიცაა ბრაზილია, მექსიკა, ნიკარაგუა, კოლუმბია და მოლდოვა. განვითარებულ ქვეყნებს შორის პირველ პოზიციაზე ნორვეგიაა. ამერიკის შეერთებული შტატები მხოლოდ 23-ე ადგილს იკავებს [World Economic Forum, 2017. pp. 61-85]. სანამ საქართველოს ინკლუზიური განვითარების მახასიათებლებს შევხები, წარმოგიდგინო სქემას, რომლის მიხედვითაც დგინდება ინკლუზიური განვითარების ინდექსი:

თითოეულ მიმართულებაში ქვეყნის მდგომარეობის შედარებით ანალიზს შესაძლებელს ხდის 79 განვითარებადი ქვეყნის ზრდადობის მიხედვით დალაგება და შემდეგ მათი კვანტილება დაყოფა. მაგალითად, თუ ქვეყანა ამა თუ იმ მაჩვენებლით პირველ კვანტილშია, ნიშნავს, რომ ის ქვეყნების საუკეთესო 20%-ს მიეკუთვნება ამ მაჩვენებლის მიხედვით, მეორე კვანტილი კი შედარებით ნაკლებად წარმატებულ 20%-ს მოიცავს და ასე შემდეგ მეხუთე კვანტილის ჩათვლით. აღსანიშნავია, რომ მსგავსად შედგენილი რეიტინგით ცალ-ცალკე განვიხილავთ როგორც ქვეყნის მახასიათებლებს ფიქსირებულ რიცხვებს, ასევე მათ 5 წლიან ტრენდებსაც (სურვილისამებრ შეგიძლიათ ქვემოთ მოყვანილ ინფორმაციას გაეცნოთ მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის რეპორტის შესაბამის ქვეთავში) [World Economic Forum. 2017, pp. 61-85].

მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის ზემოთ აღნიშნული რეპორტის მიხედვით, ცალკე აღებული *ეკონომიკური ზრდისა და განვითარების კუთხით* საქართველო განვითარებად ქვეყნებს შორის 36-ეა. **მშპ ერთ სულზე** 4010\$-ს შეადგენს და ამ მაჩვენებლით ქვეყნების მესამე კვანტილშია მოთავსებული. უკანასკნელი 5 წლის მშპ ერთ სულზე ზრდის ტრენდი კი 6.2%-იანი ზრდით ხასიათდება და ამ მაჩვენებლის მიხედვით პირველ კვანტილში ვიმყოფებით განვითარებადი ქვეყნების საუკეთესო 20%-ს შორის. საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს პროგნოზით²² 2019 წლიდან მშპ-ს ზრდის ტემპი 6% უნდა იყოს, რაც კიდევ უფრო გაზრდის მშპ-ს ერთ სულზეც და რეიტინგით, სავარაუდოდ, მეორე კვანტილში აღმოვჩნდებით. **შრომის მწარმოებლურობა** 16292\$-ს შეადგენს და ამ მაჩვენებლით საქართველო ასევე მესამე კვანტილში იმყოფება. ბოლო 5 წლის შრომის მწარმოებლურობის ზრდის ტრენდი კი 4.5%-იანი ზრდის მაჩვენებელს აფიქსირებს, რის გამოც პირველ კვანტილში ვიმყოფებით. საქართველოში **ჯანმრთელად ცხოვრების მოსალოდნელი** ასაკი 66.4 წელია, რის მიხედვითაც მეორე კვანტილში ვიმყოფებით. ამ მაჩვენებლის 5 წლიანი ზრდის ტრენდი კი 2.4 ერთეულით ზრდას გვჩვენებს და რეიტინგში მეორე კვანტილს მიეკუთვნება. **დასაქმება** მხოლოდ 56.6%-ია და შესაბამისად ამ მაჩვენებლით ბოლოს წინა, მეოთხე კვანტილში ვიმყოფებით. ტრენდი კი აქაც საკმაოდ სწრაფად მზარდი გვაქვს (3.1%) და პირველ კვანტილში ვიმყოფებით.

ცალკე აღებული *ეკონომიკის ინკლუზიურობის კუთხითაც* საქართველო 36-ე ადგილზე იმყოფება განვითარებად ქვეყნებს შორის. **დაბეგვრის შემდგომი შემოსავლების ჯინის კოეფიციენტი** საქართველოში 38.8-ს შეადგენს და ამ მაჩვენებლით მესამე კვანტილში ვიმყოფებით. უკანასკნელი 5 წლის განმავლობაში 5 ერთეულით კლების გამო კი ამ მაჩვენებლის ტრენდი რეიტინგით პირველ კვანტილშია. **სიღარიბის დონე** საქართველოში 25.3%-ს შეადგენს და მეოთხე, ბოლოს წინა კვანტილშია განთავსებული. ტრენდი აქაც პოზიტიური გვაქვს, ბოლო 5 წლის განმავლობაში სიღარიბის დონემ იკლო 13.3%-ით, რის გამოც ეს მაჩვენებელი პირველ კვანტილში იმყოფება. **სიმდიდრის ჯინის კოეფიციენტი** 75.0-ს შეადგენს და მესამე კვანტილშია მოხვედრილი. ამ შემთხვევაში ტრენდიც მესამე კვანტილშია უკანასკნელი 5 წლის განმავლობაში 7 ერთეულით ზრდის გამო. **საშუალო შემოსავალი** დღეში 5.1\$-ს(PPP) შეადგენს და ეს მაჩვენებელი მესამე კვანტილში იმყოფება. ამ მაჩვენებლის ტრენდი ბოლო 5 წელიწადში 1.2 ერთეულიანი ზრდით გამოირჩა, რის გამოც რეიტინგით მეორე კვანტილშია განთავსებული.

თაობათაშორისი ბალანსისა და მდგრადობის კუთხით საქართველო 21-ე ადგილს იკავებს განვითარებადი ქვეყნების რეიტინგში. **დაბალანსებული წმინდა დანაზოგები**, ანუ წმინდა დანაზოგების პროცენტული წილი მთლიან ეროვნულ

²² საქართველოს მაკროეკონომიკური განვითარება და ტენდენციები, საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო 2017 (www.mof.ge)

პროდუქტში 9.9%-ს შეადგენს და ამ მაჩვენებლით მესამე კვანტილში ვიმყოფებით. ამ მაჩვენებლის ტრენდი 8.3%-იან ზრდას გვიჩვენებს და პირველ კვანტილს მიეკუთვნება. **ნახშირბადის გამოყენების წილი მშპ-ს ერთ დოლარზე** 82.7 კგ-ს შეადგენს და ამ მაჩვენებლით მესამე კვანტილში ვიმყოფებით. 5 წლიანი ტრენდით 14.5 ერთეულიანი კლების გამო კი აღნიშნული ტრენდი მეორე კვანტილშია. **სახელმწიფო ვალის წილი მშპ-ში** 41.5%-ს შეადგენს და ამ მაჩვენებლითაც მესამე კვანტილში ვართ. ბოლო 5 წლის განმავლობაში მხოლოდ 5%-იანი ზრდის გამო კი ამ მაჩვენებლის ტრენდი მეორე კვანტილშია მოხვედრილი. **დამოკიდებულების დონე** აღნიშნავს მთლიან მოსახლეობაში სამუშაო ძალის პროცენტულ წილს და ის საქართველოსთვის 45.7%-ს შეადგენს, რითიც მეორე კვანტილშია. ბოლო 5 წლის განმავლობაში მხოლოდ 0.1%-იანი ზრდის გამო კი ამ მაჩვენებლის ტრენდი ბოლოს წინა, მეოთხე კვანტილის მკვიდრია.

შეჯამების სახით შეიძლება ითქვას, რომ ინკლუზიური განვითარების დონის მიმდინარე მაჩვენებლები საქართველოსთვის არცთუ ისე სახარბიელოა. განსაკუთრებით მძიმეა მდგომარეობა დასაქმებისა და სიღარიბის დონის მიმართულებით, რომელი მაჩვენებლებითაც ქვეყნების რეიტინგის მხოლოდ მეოთხე კვანტილში ვიმყოფებით. სხვა მაჩვენებლებთან შედარებით უკეთესია მდგომარეობა სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობისა და სამუშაო ასაკის მოსახლეობაზე დამოკიდებულების დონის კუთხით. დანარჩენი მაჩვენებლები რეიტინგით მესამე კვანტილში იმყოფება, მესამე კვანტილი კი საშუალო რეიტინგს ნიშნავს და, თუ გავითვალისწინებთ, რომ რეიტინგი მხოლოდ განვითარებად ქვეყნებს მოიცავს, შედეგები არადაამაკმაყოფილებელია.

რადიკალურად განსხვავებული რეიტინგები გვაქვს 5 წლიანი ტრენდების მიხედვით. ზემოთ აღწერილი 12 მაჩვენებლიდან 6 პირველ კვანტილშია მოხვედრილი, 4 მეორე კვანტილში, 1 მესამე კვანტილში და ერთიც მეოთხე კვანტილში. მესამე და მეოთხე კვანტილში მოხვედრილი ტრენდები სიმდიდრის განაწილებასა და სამუშაო ასაკის მოსახლეობაზე დამოკიდებულების დონეს ახასიათებს, რაც ნიშნავს, რომ ამ მიმართულებებით ნაკლები წინსვლა გვაქვს. თუმცა, დანარჩენი მაჩვენებლები სწრაფად მზარდი ტრენდით ხასიათდება და ტრენდების რეიტინგში წამყვან პოზიციებსაც იკავებს.

ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდის მაკროეკონომიკური პოლიტიკა

ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდის მაკროეკონომიკური პოლიტიკა შესაძლოა რამდენიმე ძირითად მიმართულებად დავეოთ²³ [ე. ბერიძე, 2017, 1, გვ. 62-81; de Mello, L. and M. A. Dutz (eds.), 2012]:

- მდგრადი და ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდის მიღწევის ყველაზე ეფექტური გზაა *დასაქმების* მაღალი დონის უზრუნველყოფა. დასაქმების ზრდას თანახმაა ერთი მხრივ სიღარიბის შემცირება და სოციალური კეთილდღეობის ზრდა, მეორეს მხრივ ახალი ფირმებისა და ორგანიზაციების შექმნა, შემოსავლის გაჩენა მათთვის, ვისაც იქამდე არ ჰქონდა, მწარმოებლურობის ზრდა და შედეგად ხელფასების ზრდაც. სასურველია, სახელმწიფომ აქცენტირებული პოლიტიკა გაატაროს ისეთი სექტორების განვითარებისკენ, სადაც დასაქმების მეტი შესაძლებლობები იქნება. სახელმწიფომ ხელი უნდა შეუწყოს სამუშაო ადგილების გაჩენას განსაკუთრებით იმ რეგიონებსა და იმ საზოგადოებრივ ფენებში, რომელნიც ყველაზე მეტად არიან გამოთიშული ქვეყნის ეკონომიკურ ცხოვრებას.

²³ Economic Policy Reforms 2012 Going for Growth © OECD 2012 - Reducing income inequality while boosting economic growth: Can it be done?

• ინკლუზიური ზრდის კონცეფცია სახელმწიფოს მოუწოდებს ახალი, მაღალმწარმოებლური დარგების აღმოჩენისა და მისი განვითარებისაკენ. ეს არსებითია როგორც ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპის, ასევე ინკლუზიური განვითარებისთვისაც. მსგავსი ეკონომიკურ-სტრუქტურული ტრანსფორმაცია უნდა მოხდეს ღარიბი ფენების მაქსიმალურ ჩართულობასთან ერთად. ახალი დარგების განვითარება ქმნის ქვეყანაში კონკურენტულ გარემოს და ზრდის სტაბილურობას. სტრუქტურული ტრანსფორმაციის გარეშე სიღარიბის დაძლევის კუთხით არსებითი წინსვლა ძნელი მისაღწევია.

• *ინვესტიციები ადამიანურ კაპიტალში* არის საკვანძო ფაქტორი გრძელვადიანი ინკლუზიური ზრდისა და ქვეყნის ნათელი მომავლისთვის. სახელმწიფო ხარჯები, გაწეული ჯანდაცვასა და განათლებაზე, დაკავშირებულია უკეთეს ეკონომიკურ განვითარებასთან. საშუალო (და, სასურველია, უმაღლესიც) განათლება ხელმისაწვდომი უნდა იყოს საზოგადოების ყველა ფენისთვის. მსგავსი პოლიტიკა გრძელვადიან პერიოდში შეამცირებს უთანასწორობას. იმისათვის, რომ არ ჩამორჩეს საერთაშორისო განვითარების დონეს და მეოთხე ინდუსტრიული რევოლუციის გამოწვევებს, მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის მიხედვით, სახელმწიფომ უნდა იზრუნოს ადამიანური კაპიტალის განვითარებაზე შემდეგი 5 მიმართულებით²⁴ [World Economic Forum, 2017, p. 11]: 1. შრომის ბაზრის აქტიური პოლიტიკა; 2. ხარისხიანი განათლების ხელმისაწვდომობა; 3. გენდერული თანასწორობა; 4. ბონუსები და უმუშევრობისგან დაზღვევა; 5. ეფექტური „სკოლიდან დასაქმებამდე“ მექანიზმი.

• სწორად ორგანიზებული *შრომის ბაზრის პოლიტიკა* ასევე მნიშვნელოვანია ინკლუზიური ზრდისთვის. მაგალითად, სწორად შერჩეული მინიმალური ხელფასი ხელს უწყობს უთანასწორობის აღმოფხვრას. თუმცა, ზედმეტად მაღალი მინიმალური ხელფასი შეამცირებს დასაქმებას. სასურველია, ასევე, უმუშევრობის დაზღვევა და კონტრაქტების მოქნილი სისტემა.

• სასაქონლო ბაზრების *დერეგულირება* უმეტესად ისეთი რეგულაციების მოხსნით, რომელიც ბოჭავს საბაზრო ურთიერთობებს, დასაქმების ზრდის გზით შეამცირებს უთანასწორობას შემოსავლებში.

• *სოციალური დაცვის სისტემა*. პროგრესული გადასახადები და სოციალური ტრანსფერები არის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მიმართულება შემოსავლების უთანაბრობის აღმოსაფხვრელად. მიუხედავად იმისა, რომ ეს უფრო მოკლევადიანი გავლენის ინსტრუმენტია, ბოლო პერიოდში OECD-ს ქვეყნებში უთანაბრობასთან ბრძოლაში მიღწეული შედეგების ერთი მესამედი სწორედ მსგავსი გადასახადების პოლიტიკის დამსახურებაა. მნიშვნელოვანია სოციალური ტრანსფერების როგორც ზომა, ასევე მიმართულება იმ ქვეყნებში, სადაც სოციალური ტრანსფერები მცირე ოდენობითაა, მაგრამ მიმართულია კონკრეტულად მცირე ჯგუფებისკენ, უთანაბრობის შემცირება უფრო არსებითია, ვიდრე იქ, სადაც სოციალური ტრანსფერებისთვის მეტი რესურსი აკუმულირდება გადასახადების აკრეფით და მათი გადანაწილება უფრო ფართო სპექტრზე ხდება.

• ინკლუზიური ზრდისთვის მნიშვნელოვანია ძლიერი და დამოუკიდებელი *ინსტიტუტების* არსებობაც. ინკლუზიური ზრდა მოითხოვს საზოგადოების ყველა ჯგუფის ჩართულობას სხვადასხვა გადაწყვეტილებების მიღებისას, რისთვისაც ძლიერი ინსტიტუტების არსებობაა საჭირო. შედეგად, გაიზრდება ზეწოლა სახელმწიფოზე და მინიმუმამდე დავა არამიზნობრივად მიმართული რესურსების თუ არარაციონალურად დახარჯული სახსრების ოდენობა, გაქრება ყურადღების მიღმა განზრახ დატოვებული პრობლემები.

²⁴ World Economic Forum - *The Inclusive Growth and Development Report 2017*, p. 11

საქართველო 2020²⁵

საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია „საქართველო 2020“ დამტკიცდა 2014 წლის 17 ივნისს და ის ინკლუზიური განვითარებისთვის მიმართულ მთელ რიგ ღონისძიებებს ითვალისწინებს.

იმ დროისთვის არსებული ეკონომიკური ვითარება შემდეგნაირად შეფასდა: „გასული ათწლეულის ეკონომიკური პოლიტიკა წარმატებული იყო ინვესტიციების მოზიდვისა და მოკლევადიანი ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობის თვალსაზრისით, თუმცა, მან ვერ შექმნა საფუძველი საქართველოს ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობის ამაღლებისა და გრძელვადიანი ეკონომიკური ზრდისათვის; ... ეკონომიკური ზრდის შედეგები არ აისახა საქართველოს მოსახლეობის დიდ ნაწილზე და ვერც მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა უმუშევრობისა და სიღარიბის მაჩვენებლების შემცირებაზე“.

აქედან გამომდინარე, დაისახა შემდეგი მიზნები: 1. უმუშევრობის შემცირება; 2. შრომისა და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესება; 3. საბაზისო სოციალური დაცვის სისტემის ფორმირება; 4. ადამიანური კაპიტალის განვითარება.

ეკონომიკის შემაფერხებელ მთავარ პრობლემებად დასახელდა (growth diagnostic method): 1. კერძო სექტორის დაბალი კონკურენტუნარიანობა; 2. არასათანადოდ განვითარებული ადამიანური კაპიტალი; 3. ფინანსურ რესურსებზე შეზღუდული ხელმისაწვდომობა. აქედან გამომდინარე, დაისახა შემდეგი პრიორიტეტები:

1. კერძო სექტორის კონკურენტუნარიანობა: საინვესტიციო და ბიზნესგარემოს გაუმჯობესება, ინოვაცია და ტექნოლოგიები, ექსპორტის ზრდის ხელშეწყობა, ინფრასტრუქტურის განვითარება და სატრანზიტო პოტენციალის მაქსიმალური გამოყენება.

2. ადამიანური კაპიტალის განვითარება: შრომის ბაზრის მოთხოვნებზე ორიენტირებული სამუშაო ძალის განვითარება, სოციალური უზრუნველყოფის სისტემის სრულყოფა, ხელმისაწვდომი და ხარისხიანი ჯანდაცვის უზრუნველყოფა.

3. ფინანსების ხელმისაწვდომობა: საინვესტიციო რესურსების მობილიზება, ფინანსური შუამავლობის განვითარების ხელშეწყობა.

დასკვნა

ინკლუზიური ეკონომიკური ზრდა დღესდღეობით ყველაზე მნიშვნელოვანი ეკონომიკური გამოწვევაა, განსაკუთრებით განვითარებადი ქვეყნებისთვის. რობერტ ბაროს ანალიზზე დაყრდნობით კარგად ჩანს ინკლუზიურობის ერთ-ერთი მთავარი ხელის შემშლელი ფაქტორის, შემოსავლების უთანაბრო განაწილების უარყოფითი გავლენა ეკონომიკურ ზრდასა და განვითარებადი ქვეყნების კეთილდღეობაზე. ინკლუზიური ზრდისთვის შემუშავებული ეკონომიკური პოლიტიკის მიმართულებები საუკეთესოდ მიესადაგება დაბალშემოსავლიანი მოსახლეობის დახმარების, ეკონომიკური აქტივობის გაზრდის და ქვეყნის მთლიანი, ყოვლისმომცველი კეთილდღეობის მიღწევის მიზნებს. საქართველოს პოზიცია განვითარებადი ქვეყნების რეიტინგში(31) პოზიტიურ მაჩვენებლად ვერ მიიჩნევა და ბევრ არსებულ პრობლემასაც უსვამს ხაზს, თუმცა დადებითი რეიტინგი 5 წლიან ტრენდებში, „საქართველო 2020“-ით დაგეგმილი ღონისძიებები და უკანასკნელი

²⁵ საქართველოს მთავრობის დადგენილება 400, 2014 წლის 17 ივნისი, ქ. თბილისი, საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიის „საქართველო 2020“ დამტკიცებისა და მასთან დაკავშირებული ზოგიერთი ღონისძიების თაობაზე.

პერიოდის პოზიტიური ტენდენციები მომავლისადმი დადებით მოლოდინებს აღძრავს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ე. ბერიძე, 2017. *ინკლუზიურობა: ეკონომიკური ზრდისა და განვითარების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი*, ეკონომიკა და ბიზნესი, 1, გვ. 62-81.
- საქართველოს მთავრობის დადგენილება 400, 2014 წლის 17 ივნისი, ქ. თბილისი, საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიის „საქართველო 2020“ დამტკიცებისა და მასთან დაკავშირებული ზოგიერთი ღონისძიების თაობაზე.
- საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო - საქართველოს მაკროეკონომიკური განვითარება და ტენდენციები 2017, (www.mof.ge).
- Alfredo Saad-Filho - *Growth, Poverty and Inequality: From Washington Consensus to Inclusive Growth*, November 2010, Economic & Social Affairs.
- Robert J. Barro - *Inequality and Growth in a Panel of Countries*, June 1999.
- Robert J. Barro - *Inequality and Growth Revisited*, January 2008.
- Economic Policy Reforms 2012 Going for Growth © OECD 2012 - *Reducing income inequality while boosting economic growth: Can it be done?*
- Elena Ianchovichina, Susanna Lundstrom - *Inclusive Growth Analytics*, The World Bank.
- de Mello, L. and M. A. Dutz (eds.) (2012) - *Promoting Inclusive Growth: Challenges and Policies*, OECD Publishing.
- World Economic Forum - *The Inclusive Growth and Development Report 2017*.

Lazviashvili Luka

Postgraduate Student of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

THE CHARACTERISTICS OF INCLUSIVE ECONOMIC DEVELOPMENT OF GEORGIA

Expanded summary

International organizations like United Nations Organization, International Monetary Fund, The World Bank and The Organisation for Economic Co-operation and Development frequently hold events and conferences to discuss an economic problems of the world and to provide countries with helpful package of instructions. Inclusive Growth (IG) became the most accentuated aim of the world economies since the concept of it was firstly widely considered in report published by The World Bank's Commission on Growth and Development (CGD) in 2008, entitled *The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development*.

According to OECD Inclusive Economic Growth creates opportunities for all segments of society and distributes gained utility fairly to the whole society. According to The World Bank to eliminate poverty totally and quickly there is necessity of inclusive growth what gives to the whole society a chance of being involved in the process of economic growth and to get utilities from that process. The effect of high economic growth will be long lasted only in case when the various sectors of economy and the majority of labor force are involved in growth process. Different from previously popular Pro-Poor Growth inclusive economic growth

implies not only help of low income part of society with just income distribution but besides and more importantly long term economic growth with a focus on high-productive employment, decreased unemployment, equal opportunities for all firms and individuals and fairly arranged business environment.

I want to place an emphasis on one of the main enemies of inclusive economic growth. It's income inequality what strongly hinders the levels of inclusiveness in various economies. In 1999 and 2008 an American prominent economist Robert Joseph Barro published the two articles about the relation between income inequality and economic growth. In both cases Barro found out a negative relationship between economic growth and income inequality in low GDP countries (GDP per capita < 2000\$ in 1999 when the world GDP per capita was approx. 8000\$), and positive but not sound relationship in high income countries (GDP > 2000\$). In 2008 Barro also refers to Simon Kuznets and says that his curve is the robust discovery what works through the whole period of 1960 - 2000s. Above all, according to econometric analysis of Barro, increase of income inequality hinders economic growth in low GDP countries.

Returned back to the inclusive growth, it's important to make clear how inclusiveness of economies are assessed and estimated. The main source I am relying on is the "World Economic Forum: The Inclusive Growth and Development Report 2017". The report estimates an indicator of inclusiveness: Inclusive Development Index. There are three main directions of estimation: Growth & Development, Inclusion and Intergenerational equity & sustainability. All the three directions have their four components. Growth & Development: GDP per capita, labor productivity, healthy life expectancy and employment. Inclusion: net income Gini coefficient, poverty rate, wealth Gini coefficient and median income. Intergenerational equity & sustainability: adjusted net savings, carbon intensity, public debt and dependency ratio. Countries are grouped as a developed and developing countries and there are drawn rankings in each of the groups relied on assessments of the components and the inclusive development index which is derived from that assessed components. Countries are sorted by descending order considering their index and the whole ranking is divided as quintiles, five equally compiled groups with 20% of the total amount of countries. Considering the number of developing countries in ranking what is 79 there are 16 countries in each quintiles.

Now, it's time to analyze the condition of inclusiveness in Georgia. In overall ranking of developing countries Georgia is placed on 31th spot. Specifically by the direction of Growth & Development Georgia is 36th, by inclusion 36th as well and by intergenerational equity & sustainability it's 21th. In view of all the components of inclusive development index the current condition of the country seems not satisfying. Non of the level components are placed in first quintiles, there are only healthy life expectancy and dependency ratio placed in second quintiles of their rankings what means they are in relatively better condition in Georgia respectively with 66.4 years in healthy life expectancy and 45.7% in dependency ratio what calculates percentage of working age people in whole population. The two worst components are employment and poverty rates respectively being 56.6% and 25.3%. They are placed in fourth quintiles. The rest of the components are all in third quintiles of their rankings what are the medium zones of rankings. Considering the fact that we are talking about rankings of only developing countries 31th spot in overall ranking and such arrangement of components in quintiles can't be assessed as a good performance.

There is much better condition in ranking of 5 year trends. The 6 from total 12 components are placed in the first quintiles of their rankings. There are the 6 components which have significantly improved during the last five years: GDP per capita has shown 6.2% growth, labor productivity - 4.5%, employment despite of being very low rated in static data has highly rated improvement rate 3.1%, net income Gini coefficient (-5.0), despite of negative static condition poverty trend has shown big decline in 5 years (-13.3), and adjusted net savings has raised by 8.3%. Only bad performance in trend rankings has shown the trend of

dependency ratio placed in fourth quintile and what is more demographic factor than economic one. Other 5 factors are placed in the second and third quintiles of their rankings. Opposite of level rankings in trend rankings Georgia has shown very positive tendencies.

According to the instructions of the prominent international organizations there are 7 major directions on which country's economic policy should be addressed. First of all, high employment is one of the main goals for economic growth and inclusiveness of it. Increased employment especially in the sectors of economy where many work places can be created is the promoting factor for economic inclusiveness. Second, structural changes and focusing on highly productive sectors of economy is an important encouraging factor for economic growth and it's inclusiveness. Third, investments in human capital is the vital factor of a long-term inclusive economic growth and a potential level of economic development. There are the five most important components of development of human capital: the active labor market policies, an affordable good quality education, a gender equality, bonuses and unemployment insurance, and an effective "from school to job" mechanism. Fourth, it's a well organized labor market policies. Fifth, it's a deregulation of markets, abolishing of laws what hinders free markets. Sixth, the highly developed social security system is very important for economy in short-terms. Seventh, it's the independent and strong institutions what is significant for having high involvement of society in economic processes.

Georgia has followed the international tendencies and inclusive economic growth is set to be the main goal of near future. In 2015 Georgian government issued an official resolution entitled "Georgia 2020". Inclusive economic growth and development is referred as a major economic intention of the upcoming years. There are the economic aims named in declaration: 1. Decrease of unemployment; 2. Raise of living and working standards; 3. Forming of a good social security system; 4. Development of human capital. Besides, relying on growth diagnostic method the major problems of Georgian economy are the low competitiveness of the private sector, undeveloped human capital and the low availability of financial recourses. Combined with the promotion of inclusive growth, elimination of these issues is planned as well.

As a conclusion, Georgia has not a satisfying condition in economic inclusiveness but there are several positive factors promising us a better future: a very good 5 year trends and the tendencies of improvement, the positive tendencies of other economic indicators (highly raising export, decreasing unemployment and etc.), inflation targeting and intended 3% inflation from 2018 and predicted 6% economic growth from 2019.

ჟურნალი “ეკონომისტი”

მისამართი: თბილისი, 0105, გ. ქიქოძის ქ. 14; ტელ.: 293 34 44; 599 970103.

ჟურნალ “ეკონომისტში” სტატიების გამოქვეყნების წესები იხილეთ ვებგვერდზე: ekonomisti.tsu.ge

Journal “**Ekonomisti**”

Edress: Tbilisi, 0105, Kikodze street, tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103

Rules of Publication of articles in the journal “Ekonomisti” see: ekonomisti.tsu.ge

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა

რედაქტორი **სესილი ხანჯალაძე, ნატო აბესაძე**

Publishing House of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU

Redactor **Sesili khanjaladze, Nato Abesadze**